MUZEUL JUDEȚEAN
BOTOȘANI

HIERASUS

VI

1986

MUZEUL JUDEŢEAN BOTOŞANI

HIERASUS

VI

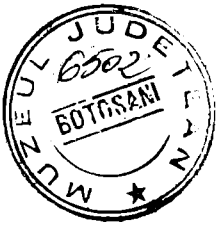

1986

Colectivul de redacție :

LUCIA PÂRVAN, IONEL BEJENARU, GABRIELA COROLIUC, GHEORGHE MEDIAN, PAUL ȘADURSCHI, OCTAVIAN-LIVIU ȘOVAN, ANGELA BALAN

Coperta : ADRIAN CIURARU

Hierasus

Anuarul Muzeului Județean Botoșani

Corespondența privind conținutul volumului se va trimite pe adresa : Botoșani, str. Unirii, nr. 13 (tel. 985/ 1 34 46), cod 6800

R. S. ROMÂNIA

Hierasus

Annuaire du Musée du département Botoșani

La corespondence sur le continu sera envoyée a l'adresse : Botoșani, str. Unirii, nr. 13 (tel. 985/ 1 34 46)

R. S. ROUMANIE

CUPRINS

ARHEOLOGIE

M. Brudiu — O străveche inovație tehnică — foalele — descoperită la Crasnaleuca, comuna Coțușca, județul Botoșani 7

Nicolae Ursulescu. Paul Șadurschi — Săpăturile din 1985 din necropola tumulară Prăjeni (județul Botoșani) 15

Paul Șadurschi, Ilie Cernelearu, C-tin Rusu — Celturi de bronz de factură răsăriteană descoperite pe teritoriul județului Botoșani 25

Paul Șadurschi, Octavian-Liviu Șovan — Cetatea getică de la Cotu-Copălău 33

Paul Șadurschi, — Două noi așezări geto-dacice de la Cotu-Miculinți și Strahotin, județul Botoșani 41

Octavian-Liviu Șovan — Necropola din sec. IV e.n. de la Mihălășeni — județul Botoșani 51

Octavian-Liviu Șovan, M. Ignat, N. Ungureanu — Sondajul arheologic de la Cîmpeni, com. Prăjeni, jud. Botoșani 61

S. Haimovici, C. Rusu — Cu privire la un nou craniu de taurin (Bos Taurus) acornut, provenind din turbăria de la Lozna (județul Botoșani) . . 73

S. Haimovici — Studiul preliminar al materialului faunistic din așezarea cucuteniană de la Mitoc — Valea lui Stan (județul Botoșani) . . . 77

Sergiu Haimovici — Studiul resturilor paleofaunistice din așezarea de la Lozna-Străteni, datînd din sec. VII—VIII e.n. 83

ISTORIE

I. D .Marin — O ctitorie a Țării Românești, în Moldova, din sec. al XIV le[a]: Mănăstirea Doamnei de lîngă Botoșani 97

Ioan Murariu — Ținuturile Botoșani și Dorohoi între anii 1774 și 1835 . . 113

Alexandru Andronic — Unele probleme privind istoria comerțului românesc în concepția lui N. Iorga 131

D. Bălașa — Asistența farmaceutică la Botoșani 141

Stela Giosan — Documente privind începutul sistematizării orașului Botoșani 145

Ionel Bejenaru — „Ardealul ne cheamă, cu inima plină de dor...“ Botoșanii și Marea Unire 151

Gheorghe Median — Manifestări expoziționale la Botoșani în primele decenii ale sec. XX. 157

Gheorghe Amarandei — Aspecte ale contribuției fostului județ Dor'ohoi la înfăptuirea Marii Uniri din 1918 163

Ion Maximiuc — Publicații și publiciști din Nordul Moldovei (II). Încercare de sinteză asupra istoriei presei din județul Botoșani 167

Ion Maximiuc — File din istoria presei locale — Publiciști de vază în ziarul „Clopotul“ din Botoșani 185

JUD. 6502

Victor Maftei — „Clopotul" 1933—1934. Articolul de fond — semnal de alarmă împotriva fascizării țării, puternică chemare la lupta împotriva nedreptăților politice și sociale ale orînduirii burghezo-moșierești . . . 199

Constantin Cloșcă — Contribuția populației din județul Botoșani la războiul antihitlerist din vara anului 1944 205

MEMORIALISTICĂ

Ioan Murariu — Documente inedite privind activitatea comercială a comisului botoșănean Ionică Tăutul 215

Ionel Bejenaru — Doi revoluționari pașoptiști botoșăneni în Bucovina : Nicolae Pisoski și Dimitrie Rallet 223

Iacob Haller — Contribuția savantului 'Ion Simionescu la dezvoltarea științei și culturii românești 227

Gheorghe Macarie — Tiberiu Crudu 233

Petru Froicu — Savantul Petru Șuster și satul natal 245

Elena Florica Șuster — Profesor dr. Petru Șuster în amintiri 249

Constantin-Stihi Boos — Revelațiile manuscriselor enesciene — mărturiile ineditelor 251

RESTAURARE. CONSERVARE

Dan Fărtăiș — Ceramica — factori de degradare 259

Corneliu Pîrîu — Încercări de adaptare a unor materiale și tehnologii noi în restaurarea lemnului 263

ȘTIINȚELE NATURII. GEOGRAFIE

Gheorghe Slavic — Regionarea climatologică și potențialul ei economic în județul Botoșani 267

Ioan Dănilă — Contribuții la cunoașterea caracteristicilor bioecologice și răspîndrii popîndăului (Citellus citellus L. 1766, Rodentia) în România 273

Nicu I. Aur — Contribuții la studiul geografic al așezărilor rurale de pe Valea Siretului 283

Emil Moscalu — Recenzie 293

SOMMAIRE

ARCHÉOLOGIE

M. Brudiu — Une ancien inovation technique — „foalele" — découverts à Crasnaleuca — Cotușca (dép. de Botoșani) 7
Nicolae Ursulescu, Paul Șadurschi — Les fouilles archéologiques en 1985 dans la nécropole de Prăjeni (dép. de Botoșani) 15
Paul Șadurschi, Ilie Cerneleanu, C-tin Rusu — Des haches en bronze de type oriental découvertes dans le département de Botoșani . . . 25
Paul Șadurschi, Octavian-Liviu Șovan — La cité geto-dacique de Cotu-Copălău 33
Paul Șadurschi — Deux nouveaux établissements geto-daciques découverts à Cotu Miculunți et Strahotin (dép. de Botoșani) 41
Octavian-Liviu Șovan — La nécropole de IV siècle n.e. de Mihălășeni (dép. de Botoșani) 51
Octavian-Liviu Șovan, Mircea Ignat, Napoleon Ungureanu — La recherche archéologie de Cîmpeni-Prăjeni (dép. de Botoșani) 61
S .Haimovici, C-tin Rusu — Sur un nouvel crâne de taurin (Bos Taurus) sans cornes provenu de la Tourbière de Lozna (dép. de Botoșani) . 73
S. Haimovici — L'étude preliminaire du material paléofaunique de l'établissement cucutenien de Mitoc — Valea lui Stan (dép. de Botoșani)) . 77
S. Haimovici — L'étude des restes paléofaunique du l'établissement de Lozna-Străteni appartenant au VII—VIII siècles n.è 83

HISTOIRE

I. D. Marin — Une fondation de la alachie dans la Moldavie de XIV siècle — Mănăstirea Doamnei 97
Ioan Murariu — Les contrées de Botoșani et de Dorohoi entre 1774 et 1835 113
Alezandru Andronic — Certains problèmes concertant l'histoire du commerce roumain dans la conception de N. Iorga 131
D. Bălașa — L'assitance pharmaceutique à Botoșani 141
Stela Gioșan — Des documents concertant le début de la systèmatisionț de la ville Botoșani 145
Ionel Bejenaru — Botoșanii et La Grand Union 151
Gheorghe Median — Des expositions à Botoșani dans le début du XX-ème siècle. 157
Gheorghe Amarandei — Aspects de la contribution de l'ancien département de Dorohoi dans la réalisation de la Grand Union de 1918 . . . 163
Ion Maximiuc — Des publications et publicistes du Nord de la Moldavie (II) 167
Ion Maximiuc — Des publicistes renommés dans le journal „Clopotul" de Botoșani 185

Victor Maftei — „Clopotul" 1933—1934. L'article de fond — signal d'alarme contre fascisation du pays, vigourex à lutte contre les injustices politiques et sociales de la societé bourgeoise 199

Constantin Cloşcă — La contribution des habitans du département de Botoşani à la guerre antihitleriste dans l'été de l'année 1944 205

MEMORIAUX

Ioan Murariu — Unveroffestlichte Dokumente Über die Kaufmanische Tätigkeit des „comis" Ionică Tăutul aus Botoşani 215

Ionel Bejenaru — Deux revolutionaires de Botoşani, dans Bucovina : Nicolae Pisoski et Dimitrie Rallet 223

Iacob Haller — La contribution du savant Ios Simionescu au developpement du science et culture roumaine 227

Gheorghe Macarie — Tiberiu Crudu 233

Petru Froicu — Le savant Petru Şuster et le village natal . . . 245

Elena Florica Şuster — Prof. dr. Petru Şuster 249

C-tin Stihi-Boos — Les révelations des manuscrits de George Enescu . 251

RESTAURATION. CONSERVATION

Dan Fărtăiş — La céramique — facteurs de détruit 259

Corneliu Pîrîu — Essais d'utiliser des quelques matériaux et tehnologies dans la restauration du bois 263

LES SCIENCES DE LA NATURE

GÉOGRAPHIE

Gheorghe Slavic — La division climatique et son pouvoir économique dans le département de Botoşani 267

Ioan Dănilă — Contributions à la connaissance des truits bio-écologique et la difusion de Citellus citellus L. 1766, Rodentia, dans la Roumanie . 273

Nicu I. Aur — Contributions to the Geographical Study of the Rural Settlements in the Siret Volley 283

Emil Moscalu — Récension 293

O STRĂVECHE INOVAȚIE TEHNICĂ — FOALELE — DESCOPERITĂ LA CRĂSNALEUCA, COMUNA COȚUȘCA JUDEȚUL BOTOȘANI

M. BRUDIU

Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în zona Staniștea, punctul Lutăria, de pe teritoriul localității Crasnaleuca, jud. Botoșani, a fost săpată, în anul 1977, o groapă neolitică, în care au apărut resturi dintr-o locuire aparținînd culturii Cucuteni (fragmente ceramice, fragmente de lipitură, așchii și bulgări de silex, oase, precum și cîteva piese din lut ars, în stare fragmentară) provenind, după cum vom vedea, de la o instalație tehnică. Cele patru fragmente în discuție reprezintă acea parte a foalei prin care se sufla aerul într-o instalație de ardere, cu scopul de a se obține temperaturi superioare. Dintre aceste piese fragmentare, trei provin de la tubul prin care trecea aerul (fig. 1/1—3), iar a patra piesă reprezenta, probabil, supapa de oprire a aerului fierbinte din cuptor spre foale, avînd forma cilindrică, și fiind calcinată la roșu spre partea distală, care este perfect plană, iar cea proximală este ruptă și de culoare cenușie (fig. 1/4). În ceea ce privește cele trei piese fragmentare, acestea sînt lucrate dintr-o pastă de culoare neagră, avînd ca ingredient cioburi pisate. Piesele au avut formă tronconică, fiind străbătute în interior de un canal care are diametrul mai mic la capătul distal și care se lărgește treptat spre capătul proximal.

Acest tip de piesă poate fi ușor reconstituit (fig. 3) prin faptul că două din cele trei fragmente provin de la partea distală (A), iar a treia de la cea proximală (B). Este de reținut faptul că piesa cu funcție de supapă se asamblează ușor în interiorul canalului de la capătul proximal al piesei tubulare.

O altă observație ușor de reținut și deosebit de semnificativă este calcinarea la roșu-gălbui a capetelor distale ale celor două piese conice, adică acolo unde acestea veneau în contact cu o temperatură foarte ridicată. Este de presupus că aceste piese, folosite pentru alimentarea cu o cantitate de aer suplimentară a procesului de ardere dintr-un cuptor care folosea drept combustibil lemnul sau manganul, să fi fost asamblate la foale.

Fiind analizate eșantioane obținute din zonele calcinate la roșu ale pieselor în discuție pentru a se stabili temperatura de ardere în funcție de compoziția mineralogică, s-a putut constata prezența illitiului, substanță care implică o temperatură pînă la 850°C [1]. Dacă avem în vedere

1 Analizele au fost efectuate în cadrul laboratorului de investigații fizico-chimice, din cadrul Muzeului de istorie a R.S.R., de către specialistul Geo Niculescu, care ne-a comunicat aceste informații prin buletinul de analiză nr. 476—481.

că analizele efectuate pentru ceramica de la Hăbășești, care indică temperaturi de coacere între 400—900° [2], este plauzibil să atribuim utilizarea acestor tuburi la intensificarea procesului de ardere la cuptoarele de copt ceramica, sau la topit arama, adică la singurele materiale a căror tehnologie impuneau atingerea unor temperaturi ridicate cu combustibil lemnos, care de obicei, la un tiraj normal nu are eficiența aceasta. Calcinarea la suprafață și parțială a acestor piese se datorește temperturii ridicate cu care capetele distale ale pieselor veneau în contact.

Cercetînd recent asemenea instalații — foale — din zilele noastre putem spune că din punct de vedere al principiului tehnic nu se poate găsi o deosebire prea mare față de tipul străvechi. Burduful unei foale de astăzi este din piele și mai recent, din material plastic. În trecut putea să fie și din burduf de bovină. O foale din zilele noastre are două supape, una care se deschide cînd se trage aerul în instalație și se închide la evacuarea lui spre instalația cu foc, supapa fiind instalată pe partea ventrală a foalei și este făcută dintr-o placă de lemn îmbrăcată în piele. Cea de a doua supapă se află spre instalația cu foc, aceasta se închide cînd nu se mai trimite aer în instalația cu foc și se deschide cînd foalele sînt încărcate cu aer. Aerul este suflat în cuptor printr-un fluier din fier.

Cu ajutorul pieselor în discuție se poate reconstitui principiul de funcționare al unei astfel de instalații de pompare a aerului, folosită în așezarea de la punctul Staniștea—Lutărie (Crasnaleuca). Menționăm că în aceeași groapă au fost găsite și fragmente ceramice pictate în stilul β specific fazei A—B (fig. 4).

Dacă avem în vedere faptul că în arheologia din țara noastră au apărut, în special în aria culturii Cucuteni o serie de piese cărora li s-au atribuit alte rosturi — este vorba de *phalloi* — considerăm necesară reconsiderarea acelor exemplare care au o morfologie asemănătoare cu cele în discuție. Într-un asemenea caz ar putea spori numărul dovezilor care atestă această instalație tehnică pe teritoriul țării noastre.

În ceea ce privește continuarea existenței acestei inovații în epoca bronzului, trebuie să amintim descoperirea unor piese similare în zona Volgăi Inferioare de către V. I. Șilov. Piesele numite de autor „suflătoare din lut" au suprafața exterioară ornamentată [3] și au fost descoperite într-un mormînt tumular, făcînd parte din trusa unui meșter metalurgist de la sfîrșitul epocii bronzului [4], și anume, aparținînd complexului cultural Srubnîi (fig. 2).

Este de la sine înțeles că în epoca fierului, cînd se practica reducerea minereurilor, necesitatea unor temperaturi mai ridicate, implica utilizarea acestei instalații — foalele. Cercetările arheologice din țara noastră au pus în evidență instalații pentru reducerea minereurilor de

Odată cu încrederea pe care o exprimăm aici în rezultatele comunicate, recomandăm și altor colegi să se adreseze pentru analize similare. Mulțumim conducerii Muzeului de istorie a R.S.R. care a acceptat efectuarea acestor analize.

2 Vladimir Dumitrescu și colaboratorii, *Hăbășești*, București, 1954, p. 598—599.

3 V. I. Șilov, *O drevnei metalurgii i metaloobrabotke v nijnem po Volje*, MIA, 60, p. 18, fig. 5/7—9, fig. 11.

4 *Idem.*

fier [5]. Deosebit de importantă pentru problema în discuție este descoperirea cuptorului pentru redus minereul de fier de la Bragadiru, datînd din sec. II—I î.e.n. [6] Cuptorul avea o vatră de 50 cm diametru, înălțimea de 50—65 cm, fiind fețuit cu lut în interior. Au fost găsite lupe și un tub cilindric cu urme de vitrificare. Tubul a fost folosit la introducerea aerului în cuptor [7].

Utilizarea foalelor pentru obținerea unor temperaturi mai mari decît cele necesare coacerii ceramicii a însemnat perfecționarea atît a acestora, cît și a cuptoarelor de ardere care aveau o altă structură compartimentală.

Dacă cuptorul pentru coacerea oalelor avea două camere, una pentru foc și alta pentru oale, un cuptor pentru topit arama nativă, sau pentru reducerea minereurilor cuprifere trebuia să aibă o altă structură, și anume un diametru mai mic și o singură încăpere.

Într-un astfel de cuptor foalele introduceau o cantitate de aer care stimula într-o măsură mai mare procesul de ardere, obținîndu-se o temperatură mai ridicată.

Dacă utilizarea foalelor la cuptoarele pentru copt ceramica este un fapt obișnuit în eneolitic, întrucît temperatura cerută era pînă la 900°, iar ceramica constituia o producție curentă, obiectele de aramă erau de asemenea prelucrate în așezările locale [8] cu condiția ca să existe instalația tehnică corespunzătoare, la care ne-am referit mai sus.

Cercetările recente arată că în eneolitic pe teritoriul țării noastre au existat numeroase obiecte de aramă. Cele mai importante piese, atît prin numărul lor, cît și prin cantitatea de metal pe care o încorporează au fost dălțile, topoarele cu tăișurile dispuse în cruce, sau topoarele ciocan, a căror clasificare tipologică a făcut-o Alexandru Vulpe [9].

Despre folosirea acestui metal în aria culturii Cucuteni, studiul recent al cercetătorului Eugen Comșa [10] este concludent, deoarece prezintă cu ajutorul metodei charologice toate descoperirile din Moldova și dusestul Transilvaniei.

Prin urmare, dacă ne gîndim că olăritul era o ocupație de largă răspîndire în viața oamenilor din epoca neolitică, care a cunoscut chiar o înaltă măiestrie artistică — ea a determinat și dobîndirea unor cunoștințe tehnologice pentru obținerea temperaturilor ridicate, cu scopul realizării ceramicii de o atît de superioară calitate. De la acest stadiu și pînă la obținerea și prelucrarea metalelor nu mai era decît un pas.

Dacă, ulterior, cuptoarele cu reverberații pentru copt ceramica au scos din uz foalele, acestea au rămas pînă în ziua de astăzi o necesitate în metalurgia artizanală.

---

5 Vezi tratarea acestei probleme și bibliografia ei la Ioan Glodariu și Eugen Iaroslavschi : *Civilizația fierului la daci*, Cluj-Napoca, 1979, p. 25—26.

6 Mioara Turcu, *Cuptorul pentru redus minereul de fier descoperit la Bragadiru*, sec. II—I î.e.n., în „In memoriam Constantini Daicoviciu", 1974, p. 389, fig. 2.

7 *Ibidem*.

8 Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 237.

9 Al. Vulpe, SCIV, 15, 1964, 4, p. 457—466.

10 Eugen Comșa, în „Praehistorische Zeitschrift", p. 55, 1980, 2, p. 197—219.

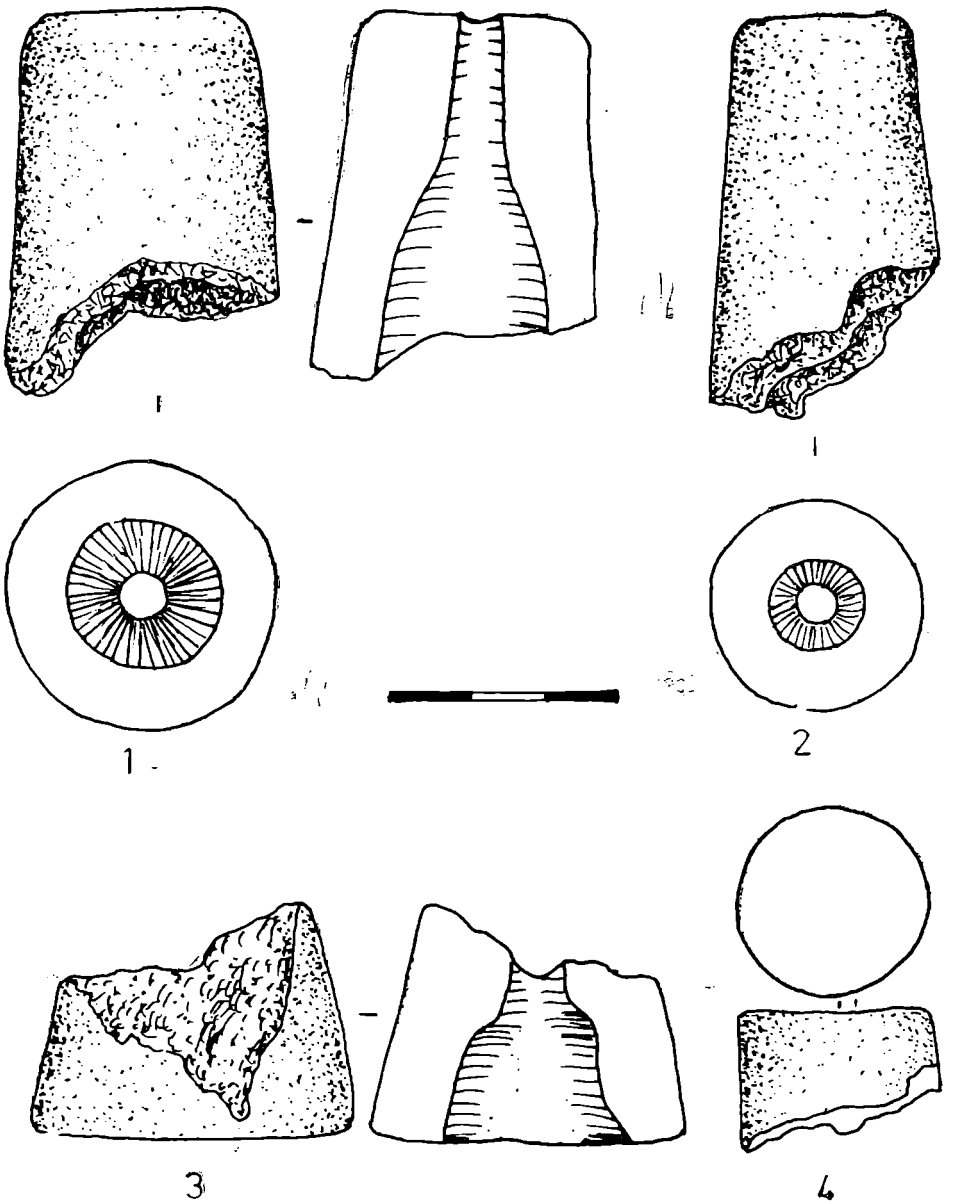

Fig. 1 — Piese de la foale descoperite la Crasnaleuca, 1—3, fragmente de la tubul foalelor — 4, dop—supapă.

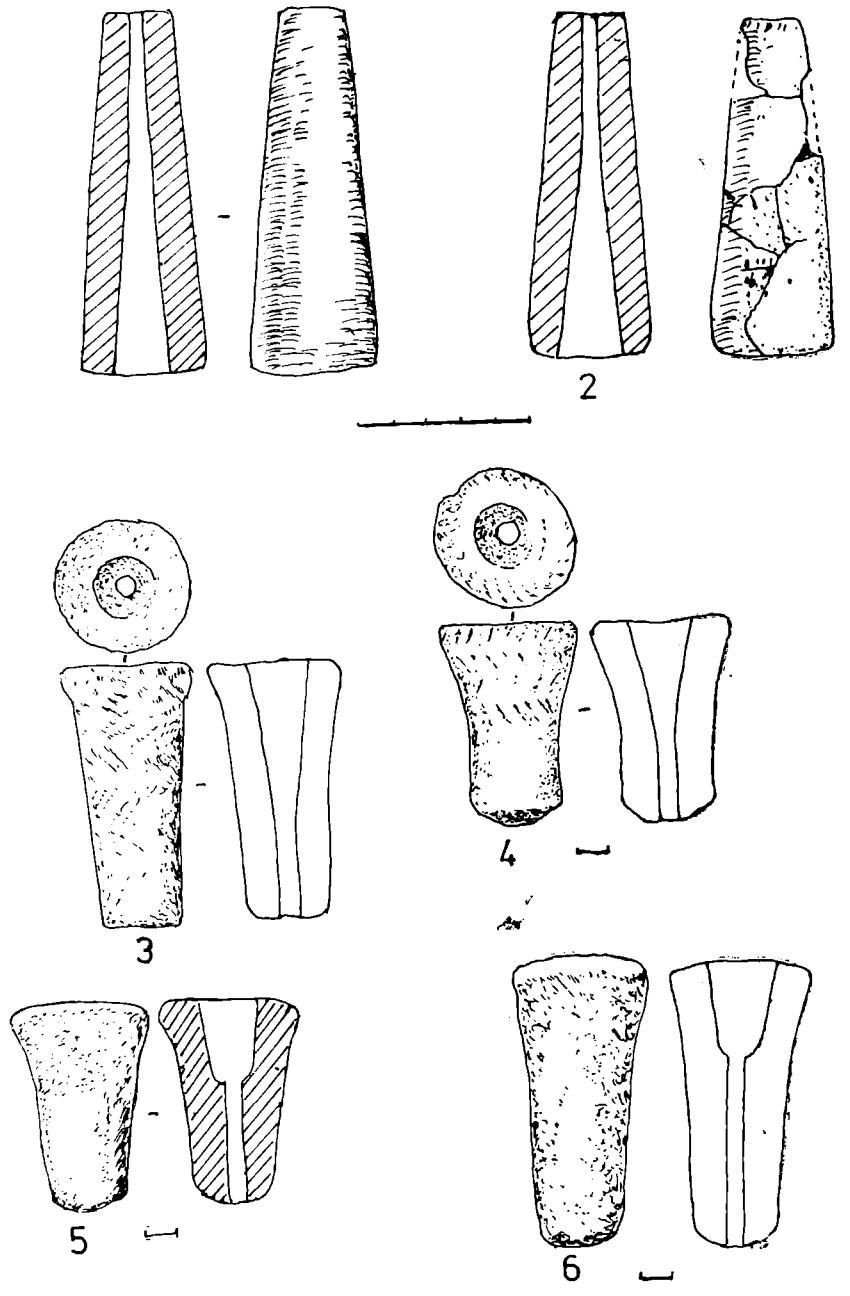

Fig. 2 — Piese de la foale, după V. I. Șilov.

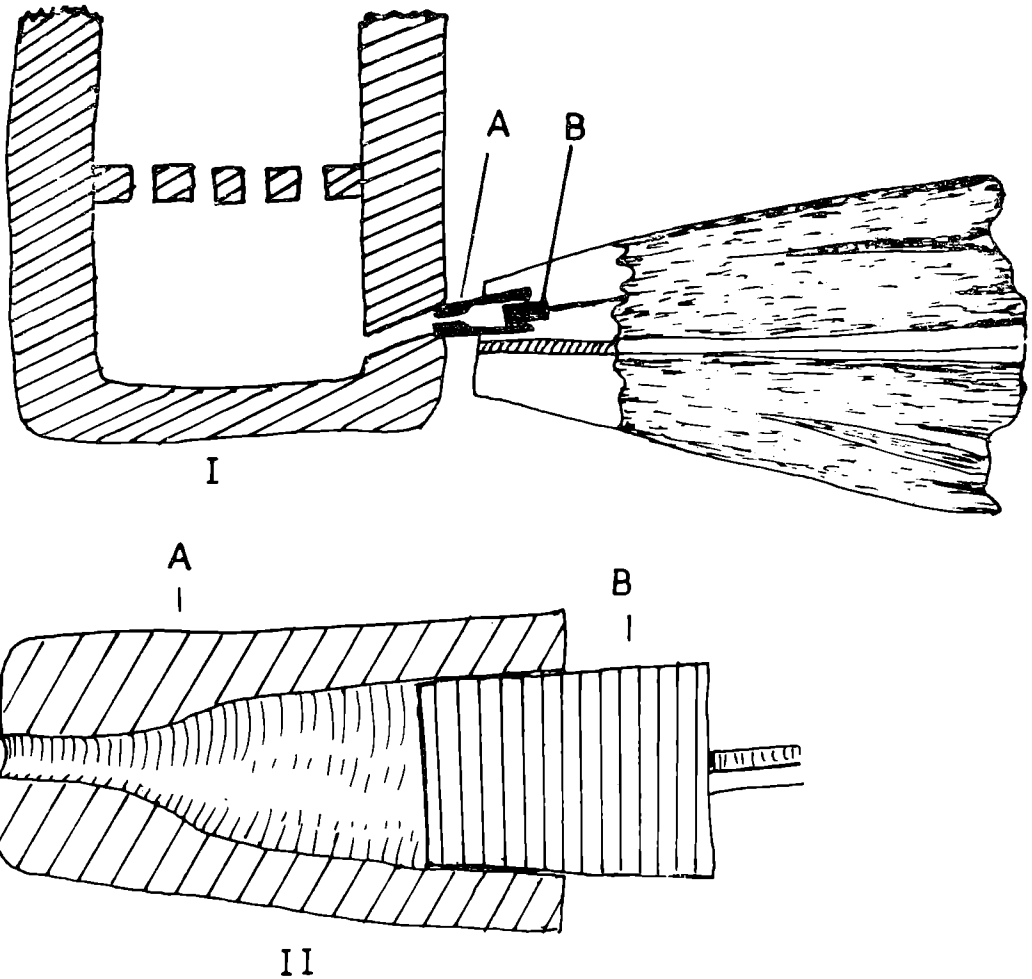

Fig. 3 — I, Folosirea foalelor la cuptor ; II, Piesă pentru suflat aerul din foale ; A, tub ; B, dop.

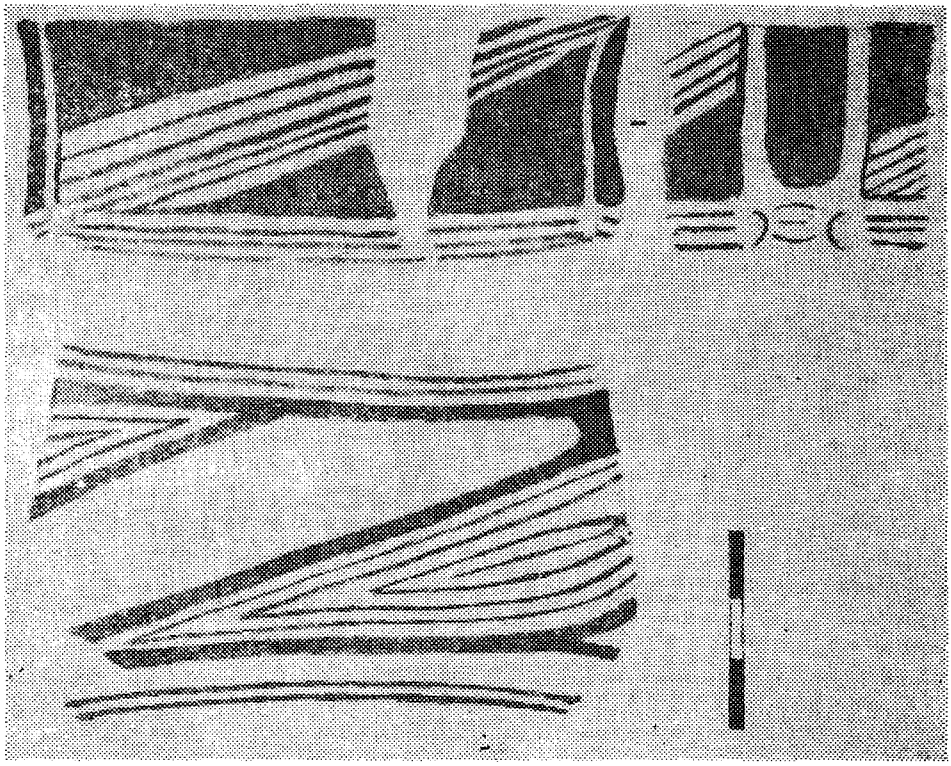

Fig. 4 — Vas pictat de tip Cucuteni, faza A—B.

SĂPĂTURILE DIN 1985 DIN NECROPOLA TUMULARĂ DE LA PRĂJENI (JUDEȚUL BOTOȘANI)

NICOLAE URSULESCU, PAUL ȘADURSCHI

În stînga șoselei Prăjeni—Plugari (D.J. 282 B), la distanță de circa 1 km între ele, se văd două grupe a cîte două movile aplatizate, dar cu un diametru destul de mare. Prima grupă se află la 2,300 km est de centrul localității Prăjeni (42,300 km de Botoșani), avînd movilele dispuse pe direcția nord-sud, cu o distanță de circa 50 m între ele. A doua grupă se află la 3,300 km de centrul Prăjenilor (43,300 km de Botoșani), cu movilele pe direcția NV—SE, avînd o distanță de circa 30 m între ele. Movilele se găsesc spre vîrful pantei dinspre rîul Miletin a interfluviului format în zona de confluență a acestuia cu Valea Rea [1].

În cadrul cercetărilor întreprinse în lunile iulie—august 1985 în Prăjeni, ne-am propus și cercetarea movilei sud-estice din grupa a doua, pe care am denumit-o movila 1. Movilele au în prezent înălțimea de 1 m față de restul terenului. În zona lor, la suprafață, apar materiale aparținînd culturilor Cucuteni, Noua, Hallstatt timpuriu, La Tène timpuriu, din secolele II—III și IV—V e.n., precum și medievale.

Movila nr. 1 avea o formă aproximativ ovală : circa 46 m pe axul VNV—ESE (paralel cu șoseaua) și 32 m pe axul NNE—SSV (transversal pe șosea). În linia axului scurt, centrul ei se află la 53,5 m de marginea stîngă a șoselei (în dreptul distanței de 43,290 km față de Botoșani). De o parte și alta a axelor s-au trasat 4 șanțuri (cu martori de profil între ele), care depășeau marginile aparente ale movilei, pentru a se putea surprinde cît mai clar modul de construire al acesteia și relația sa cu locuirile din jur : Ș. 1 era spre SV ; Ș. 2 spre NE ; Ș. 3 spre SE ; Ș. 4 spre NV.

Datele stratigrafice obținute (fig. 1) ne-au permis să înțelegem, în bună parte, modul de formare a movilei. La baza movilei, după stratul de loess galben, steril din punct de vedere arheologic, urmează un strat de humus, cu structură glomerulară, gros de circa 0,25 m, care constituie nivelul antic de călcare pentru începutul ridicării movilei. În acest strat s-au găsit numai urme ale locuirii cucuteniene : fragmente ceramice, lipituri de lut de la pereți, piese de silex, fragmente ale unor unelte de piatră șlefuită (fig. 4). Urmele devin tot mai consistente spre marginile movilei, dar, din păcate, fragmentele ceramice nu au păstrat pictura ; după

1 Pentru alte detalii geografice privind zona în care se află movilele, vezi celălalt raport al nostru : „Cercetările arheologice de salvare în așezările traco-geto-dacice de la Prăjeni — Nelipești (jud. Botoșani)5, prezentat la cea de-a XX-a sesiune anuală de rapoarte arheologice, Deva, 1986.

unele indicii de formă, se poate presupune, însă, că e vorba de faza B. Materialele din acest strat au fost antrenate și în umplutura movilei, deci aceasta a fost ridicată după sfîrșitul fazei Cucuteni B — situație constatată, de altfel, și în alte locuri din Moldova [2].

Groapa mormîntului central (nr. 3 în ordinea descoperirii) a fost săpată de la partea superioară a acestui strat, fiind adîncită cu circa 0,85 m. De la fundul gropii pînă la suprafața actuală a centrului movilei erau 1,70 m ; groapa mormîntului a fost bine observată în plan la adîncimea de 0,95 m. Groapa avea o formă aproximativ ovală (fig. 2), lungă de 1,63 m, fiind mai îngustă spre picioare (nord-est) și mai lată în zona capului (sud-vest) ; 0,83, respectiv 1,10 m. În partea de sud-est a gropii, între 1,35—1,55 m adîncime, este cruțată în lut o treaptă, de formă rectangulară, sub care conturul gropii reapare normal, pînă la fundul ei (—1,70 m), formîndu-se astfel un fel de nișă între treaptă și fundul gropii. Nu am putut clarifica rolul acestei „policioare".

Atît în umplutura gropii, cît și pe fundul ei, s-a găsit foarte mult ocru roșu, fie presărat, fie în bulgărași de asemenea, și cadavrul a fost presărat cu mult ; ocru, astfel că toate oasele scheletului erau puternic înroșite.

Sub slhelet și deasupra lui s-au găsit bucățele cu structură lemnoasă, putrezite, care proveneau de la un fel de lințoliu, cu care a fost înfășurat decedatul [3]. Depunerea decedatului pe un asemenea lințoliu (împletitură textilă sau „rogojină") și uneori chiar acoperirea sa a fost observată la mai multe morminte din movilele cercetate în Moldova [4].

Scheletul, întins pe spate, s-a păstrat relativ bine, cu excepția craniului, de la care nu au mai rămas pe loc decît cîțiva dinți și un fragment de calotă ; alte fragmente de calotă s-au găsit în afara gropii mormîntului, antrenate în galerii de rozătoare, iar o parte din maxilarul inferior era la circa 10 cm de brațul drept. Picioarele fuseseră îndoite, femurele formînd un unghi de 90° cu coloana. În genere, la acest tip de înmormîntări s-a presupus că picioarele au fost îndoite, cu genunchii în sus, căzînd apoi într-o parte [5], în cazul nostru pe dreapta. Unghiurile de îndoire din genunchi erau diferite : la dreptul de 30°, iar la stîngul de circa 70°. Se pare că în zona tibiilor picioarele au fost încrucișate, deoarece tibia stîngă (la partea superioară) suprapune femurul drept, dar în partea inferioară se află sub tibia și peroneul drept. Laba piciorului drept, care s-a păstrat, era în poziție normală (90°). Mîinile au fost întinse pe lîngă corp, palma mîinii drepte ajungînd pînă la genunchiul stîng (antebrațul stîng lipsește, iar humerusul stîng a fost și el dislocat, probabil tot datorită acțiunii crotovinelor.

---

2 M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, *I*, 2, 1950, p. 110—125 ; M. Dinu, *Materiale*, V, 1959, p. 248—249 ; idem, *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 262 ; E. Comșa, *Balcanica*, III, Belgrad, 1972, p. 80 ; idem, *Thraco-Dacica*, III, 1982, p, 92 ; idem, *SCIVA*, 36, 4, 1985, p. 339, 343.

3 Bucăți din acest material au fost predate pentru determinarea speciei lui M. Cârciumaru, iar o probă a fost trimisă Laboratorului Academiei din Berlin, pentru analiză radiocarbon.

4 E. Comșa, *Thraco-Dacica*, III, 1982 ; VI, 1985 ; idem, *SCIVA*, 36, 4, 1985.

5 Vl. Zirra, *SCIV*, 3, 1952, p. 99 ; E. Comșa, *Thraco-Dacica*, III, 1982, p. 91-92 ; VI, 1985, p. 157 ; idem, *SCIVA*, 36, 4, 1985, p. 342—343.

În poziția chircită, în care a fost găsit și cu capul lipsă, scheletul măsura 105 cm, dar, după lungimea oaselor, rezultau 160 cm. Socotind ipotetic capul ca având circa 25 cm lungime, rezultă că decedatul din acest mormînt avea o talie de circa 185 cm, ceea ce e în concordanță și cu aspectul robust al oaselor și al dinților [6]. O asemenea talie inaltă (între 180—190 cm) este frecvent întîlnită la mormintele cu ocru descoperite în Moldova și în stepele nord-pontice [7].

Mormîntul nu conținea piese de inventar.

Groapa mormîntului a fost umplută cu un pămînt negricios, amestecat cu lut. În această umplutură, pe lîngă urme de ocru, s-au descoperit, la adîncimile de 1,10, 1,30 și 1,40 m, grupuri de cîte 7 cochilii de melci. Nu este exclus ca acestea să reprezinte urmele unui ospăț funerar [8]. Pămîntul galben, scos la săparea gropii, a fost împrăștiat în jurul mormîntului, ca o peliculă depusă peste stratul de humus antic, pe o distanță de circa 3 m [9].

Stratul de humus antic a fost păstrat pe circa 9 m în jurul gropii mormîntului, servind ca bază pentru ridicarea movilei. În schimb, spre marginile movilei a fost înlăturat, fiind înlocuit cu un pămînt argilos, care avea rolul să oprească erodarea pantelor, printr-o mai bună impermeabilizare [10]; spre centrul movilei s-a folosit un sol amestecat, negru-argilos. În forma sa inițială, movila avea, pe axul lung, 42 m.

Mormîntul nr. 3 (central), prin caracteristicile sale (schelet intins pe spate; picioarele cu genunchii îndoiți și căzute apoi într-o parte; brațele întinse pe lîngă corp; ocru în mari cantități; lipsa inventarului funerar), își găsește bune analogii în prima categorie de morminte din tumulul de la Holboca [11] sau în prima grupă din tumulii I și II de la Glăvănești Vechi [12] sau în mormîntul 3 din movila I/1949 de la Corlăteni [13]. Despre acest tip de înmormîntare Vlad Zirra a avansat ipoteza că s-ar putea să fie rezervat unor personaje de vază din cadrul comunităților [14], ceea ce pare a fi și în cazul de la Prăjeni, dar această observație nu poate fi totuși generalizată [15].

În privința datării, Eugen Comșa plasează acest tip de morminte într-un al treilea val de ocromani, aparținînd culturii iamnaia, cam pe la

6 Materialele osteologice umane rezultate din cele trei morminte ale movilei au fost predate pentru determinare antropologică lui D. Botezatu, la Laboratorul de Antropologie al Universității „Al. I. Cuza" — Iași.

7 O. Necrasov, M. Cristescu, *Probleme de antropologie*, 3, 1957, p. 110—111; N. Haás, C. Maximilian, *Sovetskaia antropologiia*, 1958, 4, p. 133—146.

8 La Glăvănești Vechi, într-un mormînt, s-au descoperit trei grămăjoare de oase arse (E. Comșa, *SCIVA*, 36, 4, 1985, p. 340, 343).

9 Observații similare s-au făcut la Corlăteni (E. Comșa, *Thraco-Dacica*, III, 1982, p. 85).

10 E. Comșa, *Thraco-Dacica*, III, 1982, p. 88; idem, *SCIVA*, 36, 4, 1985, p. 340.

11 Vl. Zirra, SCIV, III, 1952, p. 99.

12 I. Nestor și col., *SCIV*, I, 1, 1950, p. 28; E. Comșa, *SCIVA*, 36, 4, 1985, p. 340, 342—343.

13 E. Comșa, *Thraco-Dacica*, III, 1982, p. 90—91.

14 Vl. Zirra, *MIA*, Chișinău 1960, p. 99.

15 E. Comșa, *Thraco-Dacica*, III, 1982, p. 92.

sfîrșitul perioadei de trandiție spre epoca bronzului su chiar începutul epocii bronzului [16] — momentu istoric legat probabil de încetarea culturii Horodiștea-Erbiceni și apariția culturilor bronzului timpuriu din răsăritul României [17]. Remarcăm că acesta e și ritualul funerar cel mai des întîlnit la mormintele tumulare cu ocru din răsăritul Ungariei [18], o perfectă analogie găsindu-se, de exemplu, la Csongrád [19].

*

Ulterior, movila a mai fost întrebuințată pentru înmormîntări secundare și mărită, prin adăugare de pămînt, mai ales în zona pantelor — situație frecvent întîlnită la tumulii cercetați în Moldova [20].

Astfel, tot în zona centrală a movilei, spre marginea sudică a Ș. 2 și în martorul de profil dintre Ș. 1 și Ș. 2, la 20 de cm de suprafață, au apărut cîteva resturi osteologice umane, total răvășite de lucrările făcute cu ocazia instalării unui punct trigonometric [21]. Probabil că, inițial, înainte de aplatizarea movilei, acest mormînt (desemnat nr. 2) se afla la o adîncime mai mare, dar nedepășind, oricum. 50—60 cm. Împreună cu resturile osteologice s-au descoperit și fragmentele unui ulcior din secolele II—III e.n. (fig. 4), dar nu avem certitudinea că ar fi existat neapărat o legătură între acesta și mormînt. Printre aceste resturi osteologice, o atenție deosebită merită un fragment puternic colorat în roșu (evident de la ocru); dacă nu cumva a fost antrenat pe verticală din mormîntul 3, printr-o galerie de animal, atunci înseamnă că mormîntul nr. 2 a aparținut tot culturii mormintelor tumulare cu ocru și că supraînălțarea și mărirea movilei s-a efectuat pentru această nouă înmormnîtare, plasată tot în zona centrală.

*

O a treia înmormîntare (M 1, în ordinea descoperirii) a apărut pe panta sud-vestică a movilei, în Ș. 3, la circa 7 m de centrul movilei. Groapa mormîntului a fost surprinsă la 50 cm adîncime, pe mijlocul șanțului, nefiind deci posibilă observarea exactă a locului de unde a fost săpată. Groapa (fig. 3/1) se prezintă sub formă ovală alungită (L=2,10 m), mai largă la partea superioară (1,05 m) și mai îngustă la picioare (0,55 m). Observarea conturului a fost foarte dificilă, deoarece pămîntul său de umplutură era același cu cel din mantaua movilei.

Scheletul era depus în poziție întinsă, pe spate, cu brațele pe lîngă corp. A fost parțial deranjat de rozătoare, mai multe piese anatomice

16 Ibidem, VI, 1985, p. 157, 159.

17 M. Dinu, *Preistoria Alpina*, 10, 1974, p. 263—267, 274; idem, *AȘU* — Iași XXVI, sect. III-a istorie 1980, p. 2; A. László, *Thraco-Dacica*, V, 1984, p. 24.

18 A. László, *AIIA*, Iași, XX, 1983, p. 363.

19 M. Gimbutas, *The Journal of Indo-European Studies*, vol. 5, nr. 4 1977, p. 313, fig. 24.

20 M. Dinu, *Materiale*, III, 1957, p. 173; E. Comșa, *Thraco-Dacica*, III, 1982, p. 88, 89; VI, 1985, p. 756; idem. SCIVA, 36, 4, 1985, p. 343.

21 După spusele localnicilor, acesta a fost dezafectat la cîțiva ani după cel de-al doilea război mondial. De la el au rămas în centrul movilei cîteva urme de lemn putrezit, cărămizi și cîteva cuie.

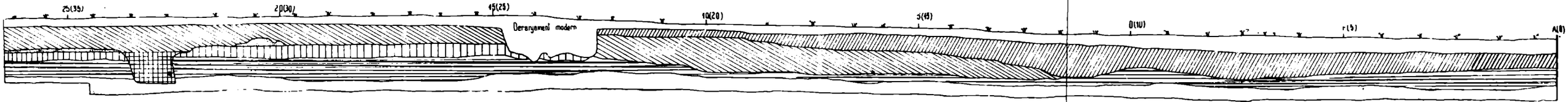

PRĂJEN.—«Nellpeşti» 1985

Movila

PROFILUL NORD-NORD-ESTIC AL JUMĂTĂȚII ESTICE A ȘANȚULUI 1

LEGENDA

- Sol vegetal actual
- Strat humus glomerular (cu materiale arheologice).
- Strat argilos bătucit
- Strat de humus nedecapat de sub movila
- Strat de argilă arsă din groapa mormântului
- Strat de loess galben
- Stratul de tuf sarmaţian
- Ocru
- Amestec de pământ negru şi galben (umplutura groapa M3)

găsindu-se deplasate de la locul lor firesc. Capul era orientat spre nord, iar picioarele spre sud [22]. Măselele maxilarului inferior lipseau, iar caninii și incisivii erau destul de uzați, ceea ce indică o vîrstă destul de avansată. După bazin, era vorba de o persoană de sex feminin, cu o talie ceva mai mare de 160 cm.

În partea stîngă a capului era depusă o ulcică sfărîmată, lucrată cu mîna, dintr-o pastă avînd în amestec cioburi fin pisate (fig. 3/2); e cu cu suprafețele roșietice și miez negricios. Buza este dreaptă, corpul ușor bombat, iar fundul cu o ușoară albiere. Ceva mai jos de buză, printr-un cep, se prindea de peretele vasului, o toartă, care prezenta o ușoară înșeuare la partea superioară, ceea ce îi conferă un aspect de protomă zoomorfă.

În zona scheletului s-au găsit risipite 7 mărgele de sticlă, albă mată sau cu irizații de diferite culori, rotunde sau tubulare (fig. 3/3), care au constituit probabil inițial un colier în jurul gîtului. În momentul descoperirii, doar o singură mărgea tubulară era în zona gîtului, celelalte fiind antrenate de crotovine în diverse părți (două se aflau în centrul bazinului, una sub partea stîngă a bazinului, alta în stînga bazinului, o a șasea în zona tibiilor, iar ultima a fost găsită în afara perimetrului gropii mormîntului, antrenată într-o galerie). Lîngă femurul drept s-au găsit și 3 mici fragmente dintr-un fir subțire de cupru sau bronz, cu care poate au fost legate odinioară mărgelele.

De asemenea, în umplutura mormîntului, s-au găsit și trei mici pietricele aplatizate, de culoare roșietic închisă, cu diametrul de cîțiva milimetri. Aveau o formă ușor skyphată, iar pe partea concavă se pot distinge unele semne miniaturale, al căror sens nu l-am putut percepe. Le semnalăm aici, cu toate că nu știm dacă e vorba de eventuale jocuri ale naturii sau poate vreun tip barbarizat de geme.

Mormîntul nr. 1, secundar în cadrul movilei, prin particularitățile sale de ritual funerar, ca și prin inventarul pe care-l conține, poate fi atribuit populației sarmatice, care, odată ajunsă în mediul carpo-dacic, obișnuia să utilizeze movilele existente, pentru înmormîntările proprii [23].

*

* *

Menționăm că în patru puncte de pe Ș. 1 (pe peretele nordic, între metrii 12,90—14,70; pînă la —0,75 m), Ș. 2 (pe peretele nordic, între metrii 16,35—17,05; pînă la —0,97 m) și Ș. 3 (prima — pe peretele vestic, între metrii 6,25—7,15, pînă la —1,20 m; a doua — pe peretele estic, între metrii 7,60—8,40, pînă la —1,15 m) au apărut patru gropi săpate din stratul arabil, lipsite de materiale arheologice. Probabil că acestea au fost gropi de arbori sau vizuine de animale.

În fine, pe mijlocul șanțului 1, la m 10, la adîncimea de 0,50 m (în umplutura movilei), a apărut o fibulă cu semidisc, din bronz, cu arcul

22 Orientarea N—S este tipică pentru mormintele sarmatice (Gh. Diaconu, *Tîrgșor*, Ed. Acad., București, 1965, p. 19).

23 Gh. Bichir, *Dacia*, N. S., XXI, 1977, p. 171.

rupt (fig. 4). Această piesă, databilă spre sfîrșitul secolului al IV-lea sau în prima jumătate a secolului al V-lea e.n., a ajuns aici prin antrenare secundară, fie dintr-un mormînt de această epocă, aflat în apropiere, într-o porțiune încă nesăpată, fie din stratul de cultură corespunzător acestei perioade.

*

Urmează ca în campania viitoare să se cerceteze integral cele patru sectoare ale movilei 1, cuprinse între cele patru șanțuri încrucișate. De asemenea, va fi cercetată și movila 2, alăturată.

LISTA ABREVIERILOR :

AIIA — Iași : Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol" — Iași.
AȘU — Iași : Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza" — Iași.
Materiale : Materiale și cercetări arheologice.
SCIV(A) : Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie).

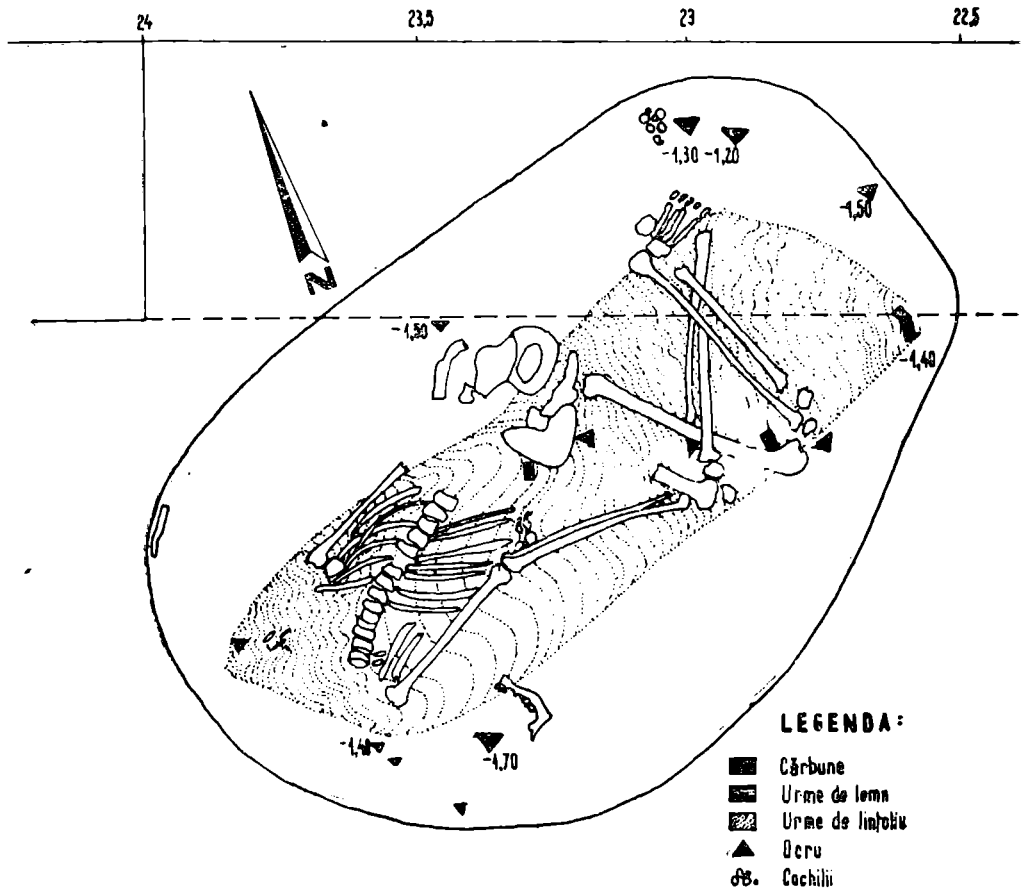

Fig. 2. Prăjeni — *Nelipești*. Movil 1 : planul mormîntului central (nr. 3).

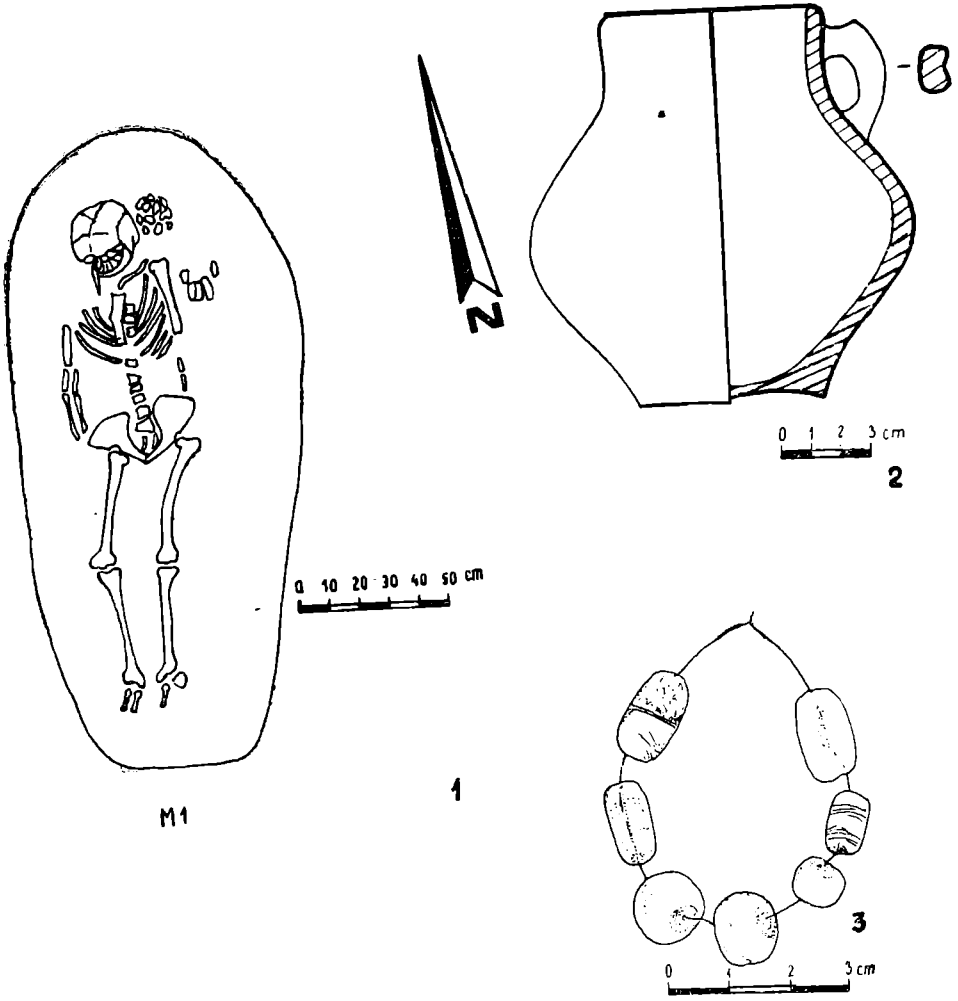

Fig. 3. Prăjeni — *Nelipești*. Movila 1 : mormîntul secundar sarmatic (nr. 1). 1 : planul mormîntului ; 2 : vasul de lut depus la capul defunctului ; 3 : mărgele de sticlă din inventarul mormîntului.

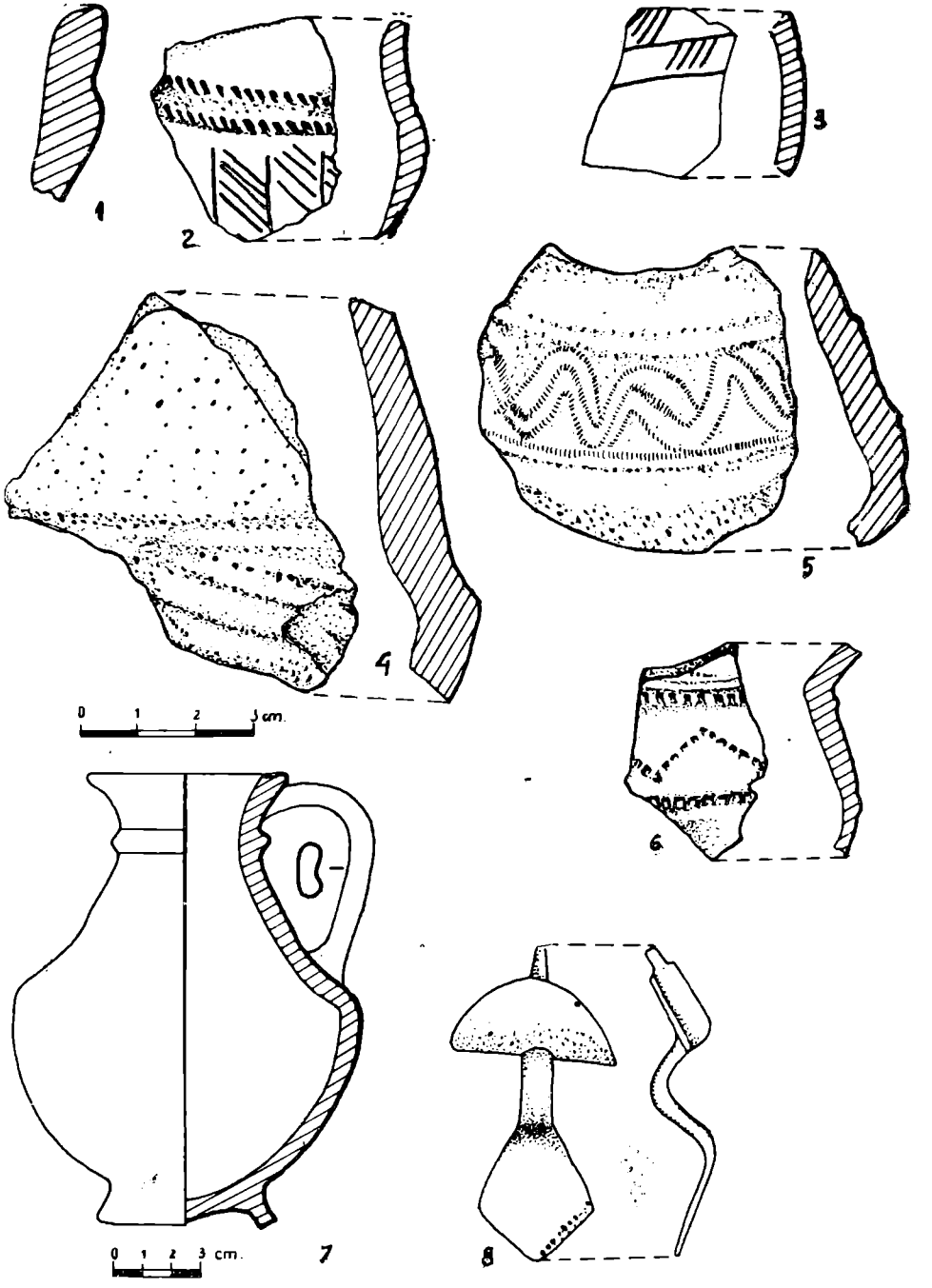

Fig. 4. Prăjeni — *Nelipeşti*. Materiale găsite în zona movilei.

CELTURI DE BRONZ DE FACTURĂ RĂSĂRITEANĂ DESCOPERITE PE TERITORIUL JUDEȚULUI BOTOȘANI

PAUL ȘADURSCHI
ILIE CERNELEANU
CONSTANTIN RUSU

Dintre piesele de bronz descoperite pe parcursul ultimilor ani în județul Botoșani, atenția ne-a fost atrasă de trei celturi îngrijit lucrate, bine finisate, fiecare dintre ele avînd cîte două tortițe, obiectele fiind decorate cu caneluri sau pliseuri, dispuse longitudinal. Motivul decorativ se observă pe o bandă dispusă transversal în dreptul tortițelor, sub forma unor arcade (pe două exemplare) și sub forma unor caneluri, sau pliseuri, pe un al treilea.

Acest gen de obiecte își găsesc analogii, în linii mari, la *Rădeni* [1], iar mai recent la *Deleni* [2], în județul Iași, toate aceste exemplare avînd cîte două tortițe, deosebirea esențială constînd în faptul că piesa de la Rădeni are un aspect mai rudimentar, este lipsită de decor, pe cînd cele trei de pe teritoriul județului Botoșani, ca și piesa de la Deleni, prezintă motive decorative asemănătoare și sînt mult mai îngrijit executate. Un alt celt cu două tortițe, dar de tip transilvănean (de remarcat influența răsăriteană), s-a descoperit în depozitul-turnătorie de la Dipșa, împreună cu alte 45 celturi întregi și fragmentare, diferite alte unelte, arme și obiecte de podoabă, ca și 112 turte de bronz, depozit încadrat cultural în seria Cincu-Suseni, din Hallstatt A1, iar cronologic în secolul al XII-lea î.e.n. [3]. La Petroșani, dintr-un depozit nesigur, provine un celt mai apropiat de tipul răsăritean, avînd de asemenea două tortițe [4]

Așa cum s-a menționat deja, cu prilejul publicării celtului de la Rădeni [5], acest tip de piese își află obîrșiile în mediul răsăritean. Circulația pieselor de bronz de factură răsăriteană pînă în părțile noastre este de mai mult timp cunoscută, dar de cele mai multe ori această circulație se deducea, fie din lipsa minereurilor de cupru în zona extracarpatică,

1 Adrian C. Florescu, *Sur les problèmes du bronze tardif carpato-danubien et nord-ouest pontique*, în Dacia, N.S. XI, 1967, p. 78, 85, fig. 13/2 ; Mircea Petrescu—Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, București, 1977, p. 76, pl. 84/10, harta 2.

2 Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Repertoriul arheologic al județului Iași*, 1984, vol. I, p. 122, fig. 9/8.

3 Mircea Petrescu—Dîmbovița, *Op. cit.*, p. 92, pl. 137/7.

4 Ibidem, pp. 102 ; 157, pl. 374/4.

5 Mircea Petrescu—Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în SCIV, IV, 1953, 3—4, p. 27 ; I. Nestor, în Istoria României, I, 1960, p. 95.

fie datorită prezenței unor piese care nu-și găseau analogii în tipologia bogatelor depozite de bronzuri din Transilvania, sau (mai rar) asocierii acestora în depozite, cu piese cunoscute, avînd sigur origine răsăriteană. Demnă de remarcat este asocierea (în cazul celtului de la Deleni) unei asemenea piese, cu o seceră de bronz cu cîrlig [6], piesă de asemenea de tip răsăritean.

Celturile răsăritene în discuție, de pe teritoriul județului Botoșani, au fost descoperite accidental.

Primul dintre ele (fig. 1) a fost descoperit pe Măgura Ibăneștilor (după cum s-a aflat recent), înainte de anul 1968 [7], fiind expus în 1973 la Școala generală nr. 1 din orașul Dorohoi [8]. Piesa se află în stare relativ bună de conservare, fiind acoperită de o patină verzuie, groasă de cca. 0,5 mm, după cum se poate observa pe mici porțiuni de pe ambele fețe, care au fost rase accidental cu o unealtă ascuțită în timpul descoperirii, sau poate intenționat, ulterior descoperirii. În jumătatea inferioară, a tăișului, patina verzuie este mai subțire, probabil datorită folosirii îndelungate a uneltei. Celtul de la *Ibănești* are lungimea de 114 mm, lățimea (în dreptul tortițelor) de 60 mm, iar la tăiș de 40 mm, grosimea sa maximă fiind de 35 mm. Tăișul este convex, bine ascuțit, și nu prezintă știrbituri. Are greutatea de 327 g. În secțiune longitudinală celtul are profilul unei pane (ic), iar în secțiune transversală sub formă elipsoidală. Decorul reprezintă arcade în relief.

Cea de a doua piesă (fig. 2) este inedită și a fost găsită recent (1975) la *Vorona*, în cartierul Vorona Nouă, pe coasta dealului, spre pădure, pe locul numit „Teiș". Acest celt reproduce același tip, dar este lucrat mai fin. Are tortițele mai subțiri și deasupra locului de prindere a părții superioare a tortițelor, este practicată o șănțuire mai pronunțată, dreaptă și bine delimitată. Fețele largi sînt ușor convexe, iar fețele înguste sînt mărginite de o fațetă asemănătoare cu profilul unei securi din zilele noastre. Spre tăiș piesa se lățește, ascuțișul convex, fiind mai lat decît corpul piesei. Celtul este acoperit în întregime de o frumoasă patină verde. Ascuțișul este deteriorat pe aproape 1/2 din lățimea sa. Lungimea piesei este de 111 mm, lățimea (cu tortițele) fiind de 56 mm, iar la tăiș de 43 mm. Grosimea maximă a celtului este de 37 mm, iar greutatea de 305 g. Friza decorativă reprezintă pliseuri sau caneluri fine în relief.

O a treia piesă (fig. 3), descoperită în împrejurimile satului *Socrujeni*, com. Gorbănești, a fost găsită în colecția Școlii generale din aceeași localitate, piesă de asemenea inedită. Celtul, avînd tăișul rupt, cu patină verzuie, păstrată în mai mică măsură, este corodat pe întreaga suprafață. Pe porțiunea rupturii, pe ambele laturi, celtul a fost pilit de către descoperitori. O mică porțiune din partea superioară a unei laturi largi este de

6 Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Op. cit.*, p. 122, fig. 10/3.

7 Inițial, celtul a intrat în colecția prof. Ilie Cerneleanu, din Dorohoi.

8 Celtul a fost examinat mai întîi și publicat sumar, fără ilustrare de către Alex. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirica, în *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, I, 1976, p. 119.

asemenea spartă din vechime. Se aseamănă mult cu piesa de la Ibănești, fiind turnată însă într-o formă avînd mai multe arcade pe friza decorativă, precum și o șănțuire mai lată și cu un contur mai bine precizat, la locul de prindere al părților superioare ale tortițelor. Lungimea fragmentului păstrat este de 101 mm, lățimea în dreptul tortițelor fiind de 62 mm, iar în partea inferioară, ruptă, de 39 mm. Grosimea maximă este de 35 mm, iar greutatea de 232 g.

Așa cum s-a mai arătat, cele mai apropiate analogii de pe teritoriul țării noastre, pentru toate cele trei piese, se află în județul Iași, vecin cu Botoșanii, la Rădeni [9] și Deleni. În cazul celtului de la Rădeni potrivit desenului publicat, ca dimensiuni și formă se apropie de varianta răsăriteană a celtului transilvănean, dar și de piesele autentice din aria răsăriteană, fiind de fapt o piesă care documentează o circulație a informațiilor privind metalurgia bronzului în ambele direcții. În același timp, aspectul rudimentar, mai slaba preocupare pentru estetica piesei, indică o fază timpurie a acestui proces. (fig. 4/9).,

Cea mai apropiată analogie pentru celturile răsăritene în discuție, de pe teritoriul județului Botoșani, o găsim în tipul de celt de la Deleni [10] care prin ornamentație se aseamănă mai bine cu acesta.

Piese de bronz de factură răsăriteană s-au mai descoperit pe teritoriul Moldovei la *Duda* [11] comuna Epureni, județul Vaslui (un pumnal), la *Ulmi-Liteni* [12], județul Iași (pandantive „antropomorfe"), ca și în depozitul de 269 piese de la *Băleni* — Galați, (printre care se aflau șase pumnale de tip răsăritean și șase pandantive „antropomorfe") [13].

Acestor piese care documentează contacte cu zonele răsăritene ale prelucrării bronzului [14] li se adaogă și cele trei celturi descoperite pe teritoriul județului Botoșani. Ele întăresc atît tezele formulate cu mai mult timp în urmă în legătură cu circulația unor piese lucrate în centrele răsăritene, cît și existența unei circulații inverse, dinspre aspus spre centrele metalurgice din zonele răsăritene [15]. Într-un recent studiu publicat de E. N. Cernych, de la Frankfurt pe Main este evidențiată această circu-

9 Adrian C. Florescu, Op. cit., fig. 13/2 ; M. Petrescu—Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România*, pl. 84/10.

10 Vasile Chirica, Marcel Tanasachi, *Op. cit.*, fig. 9/8.

11 Mircea Petrescu—Dîmbovița, în ArhMold., IV, 1966, p. 25, fig. Idem, *Depozitele...*, p. 75, pl. 80/15 ; M. Petrescu—Dîmbovița și M. Florescu, InvArch. 7, 1971, R 34.

12 Marilena Florescu, în ArhMold. I, 1961, p. 115—127 ; M. Petrescu—Dîmbovița, în Dacia, N.S., IV, 1960, p. 153 ; Idem, ArhMold. II—III, 1964, p. 257—258, fig. 5 ; M. Petrescu—Dîmbovița și M. Florescu, InvArch., 7, 1971, R 41 ; M. Petrescu—Dîmbovița, *Depozitele...*, p. 77—78, pl. 88/10—11.

13 I. T. Dragomir, InvArch. IV, 1967, R. 18 ; M. Petrescu—Dîmbovița, *Depozitele...*, p. 73—74, pl. 73/20—25 și 74/1—4 ; 7—8.

14 Mircea Petrescu—Dîmbovița, în SCIV, IV, 1953, 3—4 p. 84 ; Adrian C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în ArhMold., II—III, 1964, p. 199 ; Idem, în Dacia, N. S. XI, 1967, p. 72—75 ; Sebastian Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, 1978, p. 118, fig. 60.

15 E. N. Cernych, *Jahresgericht des Institut für vorgeschichte der Universität Frankfurt A. M.*, 1976, p. 131—146.

lație iar ilustrația [16] întărește cele afirmate (fig. 4/1—8) redînd celturi cu două tortițe din cercurile răsăritene *Zavadovka-Loboikov, Kardașinka, Kazan* și chiar din extremul orient, cercul Karasuk, toate asemănătoare tipologic cu piesele comunicate de noi. La rîndul lor, aceste piese răsăritene vădesc influența cercului carpatic, prin însușirea unor trăsături specifice tipului transilvănean (fig. 4/1—3) și a variantei sale răsăritene (4/4).

Este de presupus că elementele carpatice au fost vehiculate spre cercurile răsăritene, care și le-au însușit, în secolele XV—XIV î.e.n., pentru ca în cel de al XIII-lea secol î.e.n., prin intermediul culturilor Sabatinovka-Noua să pătrundă elemente de proveniență răsăriteană în zona noastră, persistînd alături de tipul transilvănean și varianta sa răsăriteană și în timpul primei epoci a fierului (Hallstatt A).

Așa cum documentează piesele noastre, aceste influențe nu s-au exercitat mecanic, ci ele ilustrează pregnant preluarea creatoare și atitudinea activă a meșterilor din centrele metalurgice aflate pe de o parte în zona Carpaților, iar pe de alta, în Caucaz și Urali.

16 Ibidem fig. 3/16—18 ; 30—31 ; 33 ; 42 ; 61 ; Pentru piesele similare descoperite între Prut și Nistru a se vedea V. A. Dergacev, *Bronzovîe predmeti, XIII—VIII vv. do n.e. iz dnestrovsko-prutskogo mejdurecia*, Kișinev, 1975, p. 3—93, fig. 7/3—4 ; 8/11 ; 9/16—17.

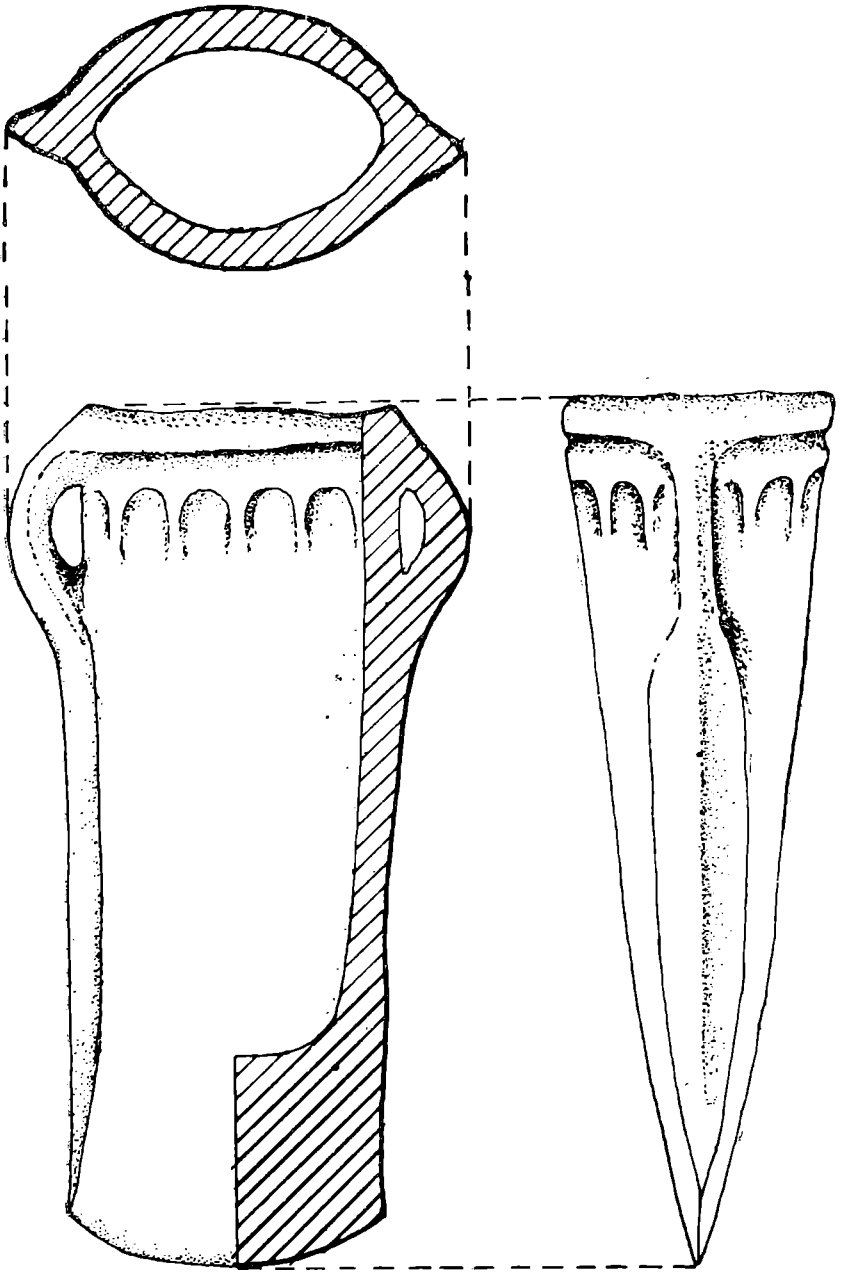

Fig. 1 — Celtul de bronz de la *Ibănești*, jud. Botoșani.

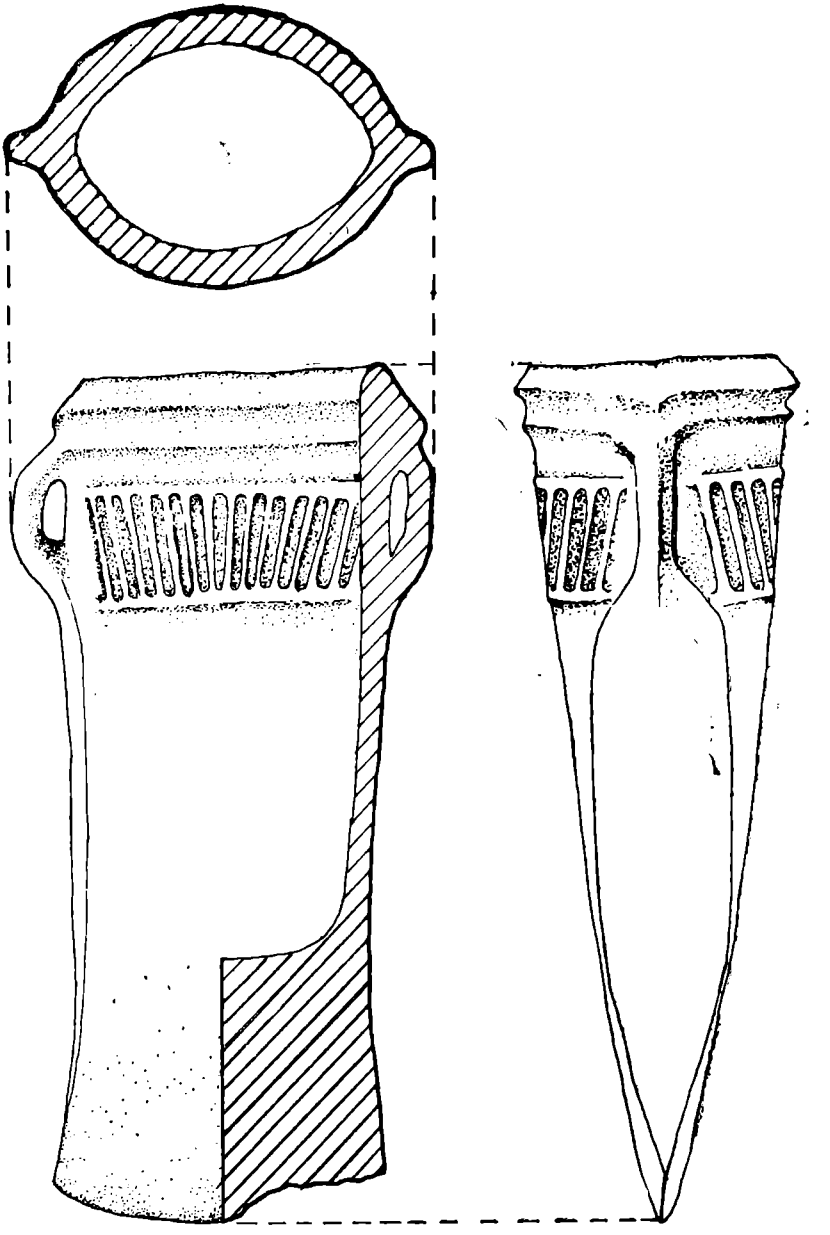

Fig. 2 — Celtul de bronz de la *Vorona-Nouă*, jud. Botoșani

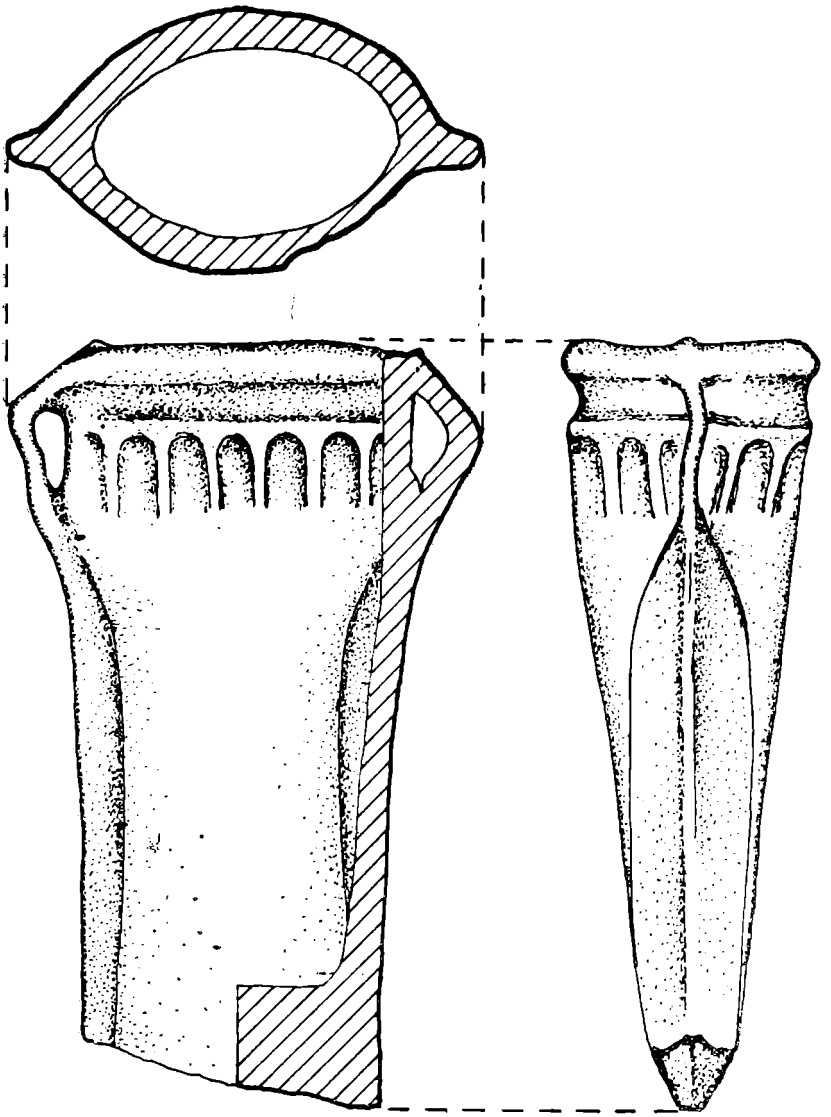

Fig. 3. — Celtul de bronz de la *Socrujeni*, jud. Botoșani.

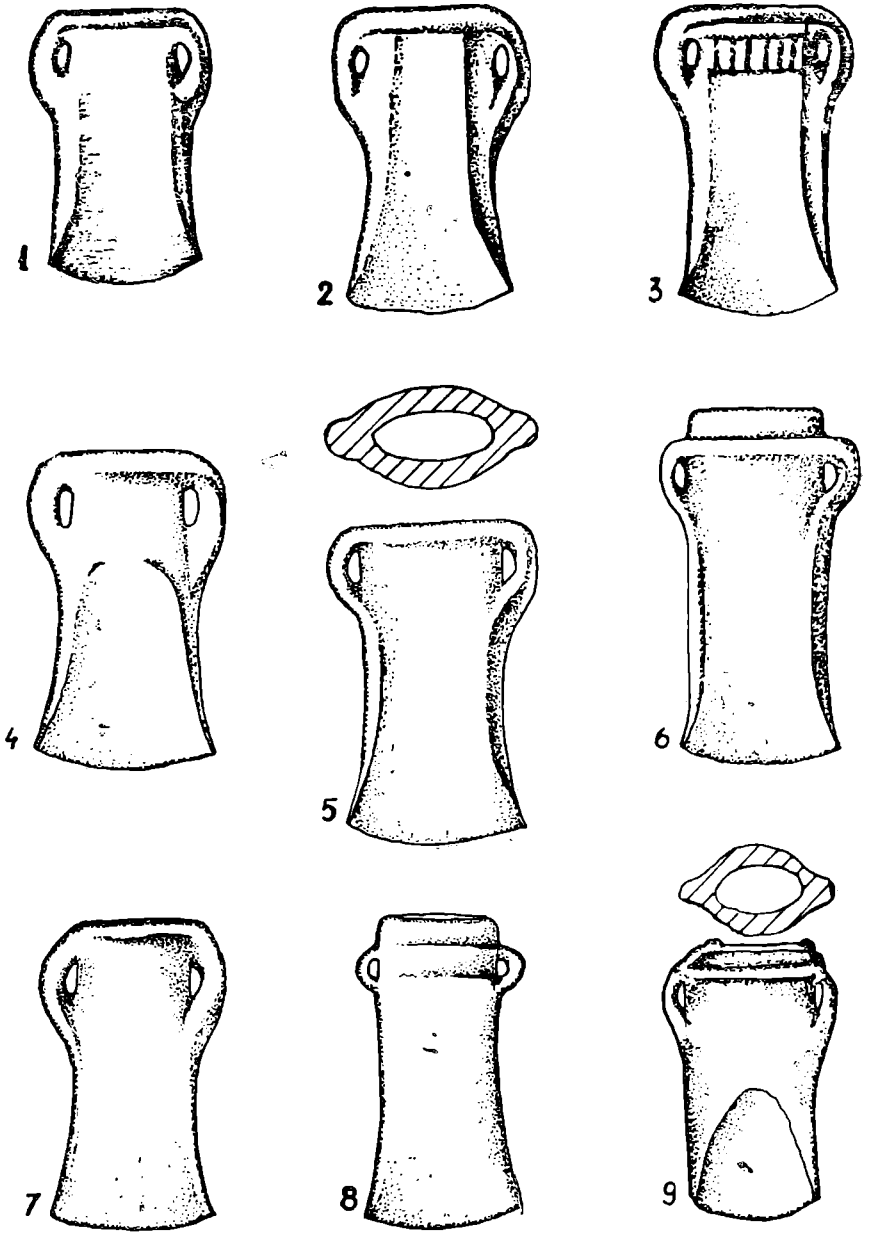

Fig. 4 — Celturi de bronz din *centre răsăritene* (1—8 după E. N. Cernych) și celtul de la *Rediu* — Iași (9, după Mircea Petrescu—Dîmbovița)

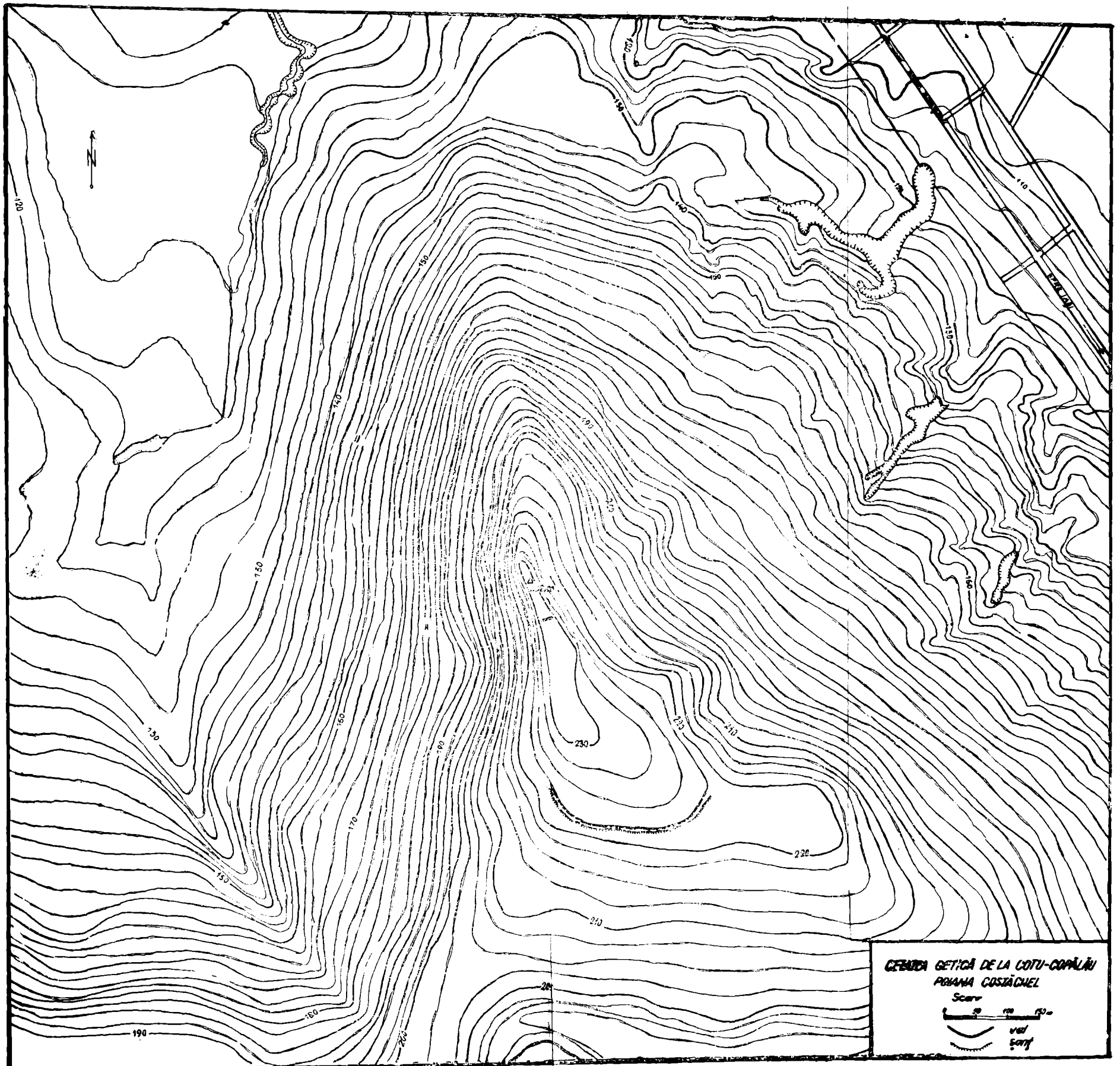
CETATEA GETICĂ DE LA COTU-COPĂLĂU
POIANA COSTĂCHEL
Scara
val
șanț

CETATEA GETICĂ DE LA COTU—COPALĂU

PAUL ȘADURSCHI, OCTAVIAN—LIVIU ȘOVAN

Deși este situată pe o poziție dominantă, în apropierea unei importante rețele de comunicație, cetatea de pămînt de la Cotu, tipică pentru faza timpurie a celei de a doua epoci a fierului, a fost descoperită abia de curînd [1].

Cetatea se află pe platoul dealului Jorovlea, pe terenul numit astăzi *Poiana Costăchel,* mărginit pe latura de vest de codri seculari și o pantă abruptă, iar pe laturile de sud-vest, sud și sud-est, de un șanț a cărui adîncime se mai păstrează astăzi la aproximativ 3—3,5 m și un val pe alocuri înalt de 5 m, situat după aparențe, chiar pe marginea șanțului de apărare. Latura de est și nord-est se mărginește cu o rîpă abruptă, consecința unor alunecări de teren, ca urmare a defrișărilor făcute din vechime. Pe această direcție, la mai puțin de un kilometru și la o diferență de altitudine de aproape 120 m, trece drumul național Botoșani—Iași.

Forma cetății, inițial poligonală — pentagonală poate — în urma alunecărilor produse pe latura nord-estică, a devenit patrulateră, trapezoidală neregulată.

În marginea sudică se află siliștea și cimitirul satului medieval dispărut Jorovlea [2]. În prezent, în această vecinătate se află livada C.A.P. și o grupare de case care aparține satului Cotu.

Suprafața ocupată de fortificație, de circa 5 ha, este acoperită cu pădure tînără (lăstăriș și plantație recentă). Inițial, terenul a fost defrișat, pentru a permite o bună vizibilitate la mari distanțe, dînd posibilitate să fie bine supravegheată valea Miletinului la limita estică a podișului Sucevei, care depășește spre est cursul Siretului, mărginindu-se printr-un abrupt spre est, care poate fi observat spre sud pe teritoriul județului Botoșani, pînă în părțile Flamînzilor și Frumușicăi [3].

În această zonă de delimitare a *Podișului Sucevei* de *Cîmpia Moldovei* se află și alte fortificații de pămînt, unele din ele construite și

1. Cea mai recentă descoperire de acest tip în județ, este făcută cu prilejul cercetărilor de teren, în 1973. (Vezi RAJB, 1976, p. 72 (X.5.B.).

2. RAJB, I, 1976, p. 72 (X.5.A.). Materialele culese din punctul „*Poiana Jorovlea*", aflat în vecinătate, permit încadrarea cronologică a satului dispărut între secolele XV—XVIII. Satul Jorovlea este menționat documentar cu prilejul recensămîntului din 1772—1774.

3. V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei,* București, 1968.

folosite ca atare încă dintr-o perioadă mai veche așa cum este cetatea neobișnuit de mare, de peste 50 ha de la *Dersca* — Berezna [4], care prin cercetări recente de suprafață a dat material caracteristic unor etape mai vechi. Pintenul Podișului Sucevei care înaintează în nord-estul județului Botoșani pînă la Darabani, mai este străjuit de alte cetăți de pămînt dintr-o fază mai timpurie, la *Bajura* — orașul Darabani și posibil la *Baranca* — Hudești și *Cobîla* — comuna Șendriceni, unde în perioada de început a evului mediu, cînd locurile sînt amenajate ca puncte fortificate împotriva ultimului val de migratori, nivelele anterioare de locuire sînt distruse.

O altă fortificație dintr-o fază mai veche, se află în comuna *Stăuceni*, amenajată pe o înșeuare cuprinsă între valea Morișca și valea Burla. După aceasta, din punct de vedere tipologic, urmează cunoscuta cetate de pămînt de la Stînceşti, cercetată sistematic și încadrată cronologic între sfîrșitul secolului al VI-lea și secolul al III-lea î.e.n. [5].

Așa cum s-a arătat de către regretatul cercetător al cetăților getice de pămînt din Moldova, Adrian Florescu, cetății II din complexul forticat de la Stînceşti, îi urmează la scurt interval de timp, cetatea de la *Cotnari* cu care va fi apoi contemporană pînă la distrugere sau abandonare [6].

Cetății de la Cotnari, județul Iași, îi corespunde după toate probabilitățile, cetatea de la *Cotu*, ca și cele de la *Moșna* — Iași, *Arsura*, *Creteștii de Sus* [7], *Vutcani* [8], județul Vaslui și *Brăhășești* [9], județul Galați. Studiul unor materiale rezultate din cercetări periegetice efectuate la *Fedești* [10] Vaslui, *Năruja* [11] Vrancea și *Buhalnița* [12], județul Iași, permit o încadrare certă a acestor fortificații în secolele IV—III î.e.n.

Subliniem faptul că în secolul al IV-lea î.e.n. se produce o adevărată explozie demografică în cadrul societății geto-dace, apărînd noi așezări întărite, utilizate ca reședințe ale șefilor locali, precum și numeroase așezări deschise [13].

4. Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, 1880, p. 889 ; *Marele dicționar Geografic al României*, III, 1900, p. 107 ; Nicu Filipescu-Dubău, *Dicționar geografic al județului Dorohoi*, Iași, 1891, p. 18 ; Al. Odobescu, *Rămășițele antice din județul Dorohoi* (tipărit după Monitorul Oficial al României, din 1871), în *Opere complete*, III, București, 1908, p. 126 ; RAJB, I, 1976, p. 107 (XVIII.1.B.), unde se află întreaga bibliografie.

5. A. Nițu și N. Zaharia, *Cetatea getică de la Stînceşti-Botoșani*, în SCIV, V, 1954, 4—4, p. 333—334 ; A. C. Florescu și Simeon Rață, *Complexul de cetăți tracogetice (sec. VI—III î.e.n.) de la Stînceşti-Botoșani*, în Studii și materiale, I, Suceava, 1969, p. 9—18.

6. *Ibidem.*

7. A. Florescu și Gh. Melinte, în Carpica, IV, (1971), p. 130.

8. *Ibidem*, p. 130—131.

9. M. Brudiu și P. Păltănea, *Cetatea daco-getică de la Brăhășești (jud. Galați*, în Arh. Mold., VII, 1972, p. 225—338.

10. A. C. Florescu în Cercetări istorice (SN), II, 1971, Iași, p. 107.

11. *Ibidem.*

12. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova*, București, 1970, p. 173.

13. Alexandru Andronic, în Cercetări istorice (SN), XII—XIII, 1981—1982, p. 117—118.

Studierea materialului adunat în cursul cercetărilor de teren întreprinse în anii 1974—1983, ne-a permis să încadrăm pe bază de analogii acest material, în secolele IV—III î.e.n.

Dacă în 1974, datorită vegetației abundente care acoperea poiana, am putut să culegem puține fragmente ceramice în zona centrală a cetății, am obținut totuși informații prețioase cu privire la descoperirea unor temelii de piatră și a unor gropi (bordeie sau poate „gropi de bucate"), cu prilejul lucrărilor de plantare a pădurii tinere [14]. În 1983, am reușit să culegem de pe o suprafață destinată culturilor de cîmp, aflată în marginea de vest a incintei fortificate, proaspăt arată, mai multe fragmente ceramice tipice, toate încadrîndu-se în a doua epocă a fierului, cu analogii apropiate în cetatea de la *Brăhășești*, din sudul Moldovei [15].

Fragmentele ceramice culese în 1983 aparțin unor categorii diferite ; cele mai multe sînt lucrate cu mîna, dintr-o pastă poroasă, conținînd cioburi pisate. Unele fragmente din această categorie, de culoare cărămizie sau neagră-cenușie, păstrează proeminențe, în secțiune ovale (fig. 3/1—5), suf borma unor butoni (fig. 3/6), sub formă conică (fig. 3/12), sau porțiuni din brîul alveolat, aplicat sub buza vasului (fig. 4/1). S-au cules de asemenea, cîteva fragmente din funduri de vase, cele mai multe provenind de la borcane (fig. 3/8 ; 11 și 4/6 ; 8) și un fragment de la un fund de strachină, lucrată dintr-o pastă mai bună, compactă, conținînd cioburi pisate, avînd miezul și fața interioară de culoare neagră, lustruită, iar exteriorul acoperit cu o engobă cenușiu-gălbuie (fig. 3/10). Se remarcă printre fragmentele ceramice lucrate cu mîna, o proeminență perforată vertical (fig. 3/7) provenind de la o strachină de tipul celor descoperite la Brăhășești [16], dar și în necropola getică de la Strahotin [17], județul Botoșani.

În afara ceramicii lucrate cu mîna, s-au mai descoperit cîteva fragmente lucrate la roată, cele mai multe provenind din amfore de culoare roșie-cărămizie (fig. 4/5) sau roz-gălbuie (fig. 3/9) cu nisip fin în pastă și un singur fragment din buza unui castron, lucrat din pastă fină, de culoare cenușiu-deschisă, cu buza îngroșată și arcuită spre interior (fig. 4/3) ; aspectul suprafeței acestui fragment fiind lipsit de lustru, făinos.

Monumentul fortificat de la *Cotu*, comuna Copălău și materialele descoperite, susțin ideea unității culturale a lumii geto-dacilor și solicită începerea în cel mai scurt timp a unor săpături sistematice, care să îmbogățească patrimoniul nostru muzeal cu noi materiale caracteristice civilizației geto-dacice din zona nord-estică a României.

14. RAJP. I, 1976, p. 72 (X.5.B).
15. M. Brudiu și P. Păltănea, *Op. cit.*, 231 ; 233 ; 235—236, fig. 3—4 ; 6.
16. *Ibidem*, fig. 3/3—4.
17. Paul Șadurschi, *Necropola getică de la Strahotin-Dîngeni*, Raport la a XVII-a sesiune de rapoarte anuale, Ploiești, 1983.

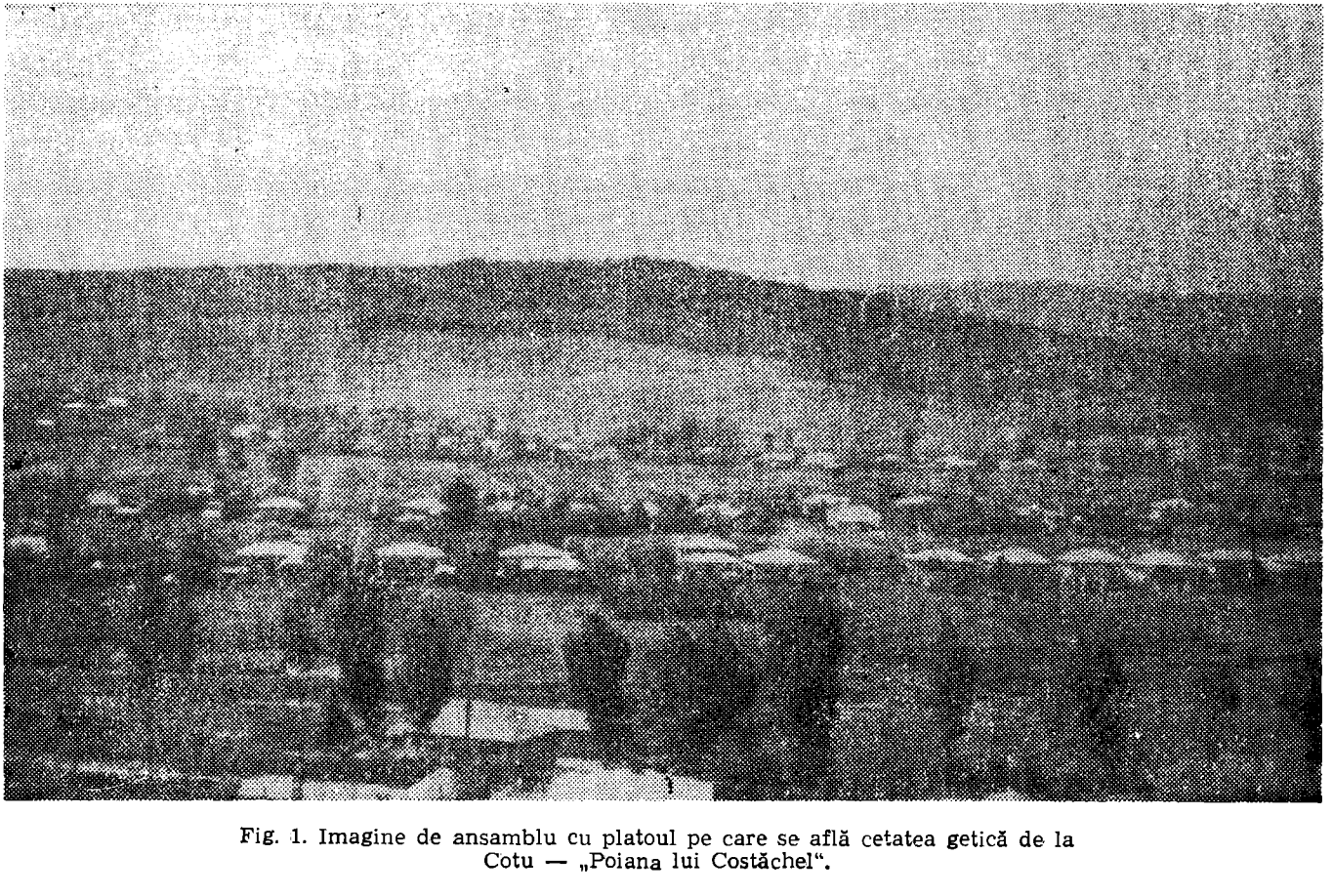

Fig. 1. Imagine de ansamblu cu platoul pe care se află cetatea getică de la Cotu — „Poiana lui Costăchel".

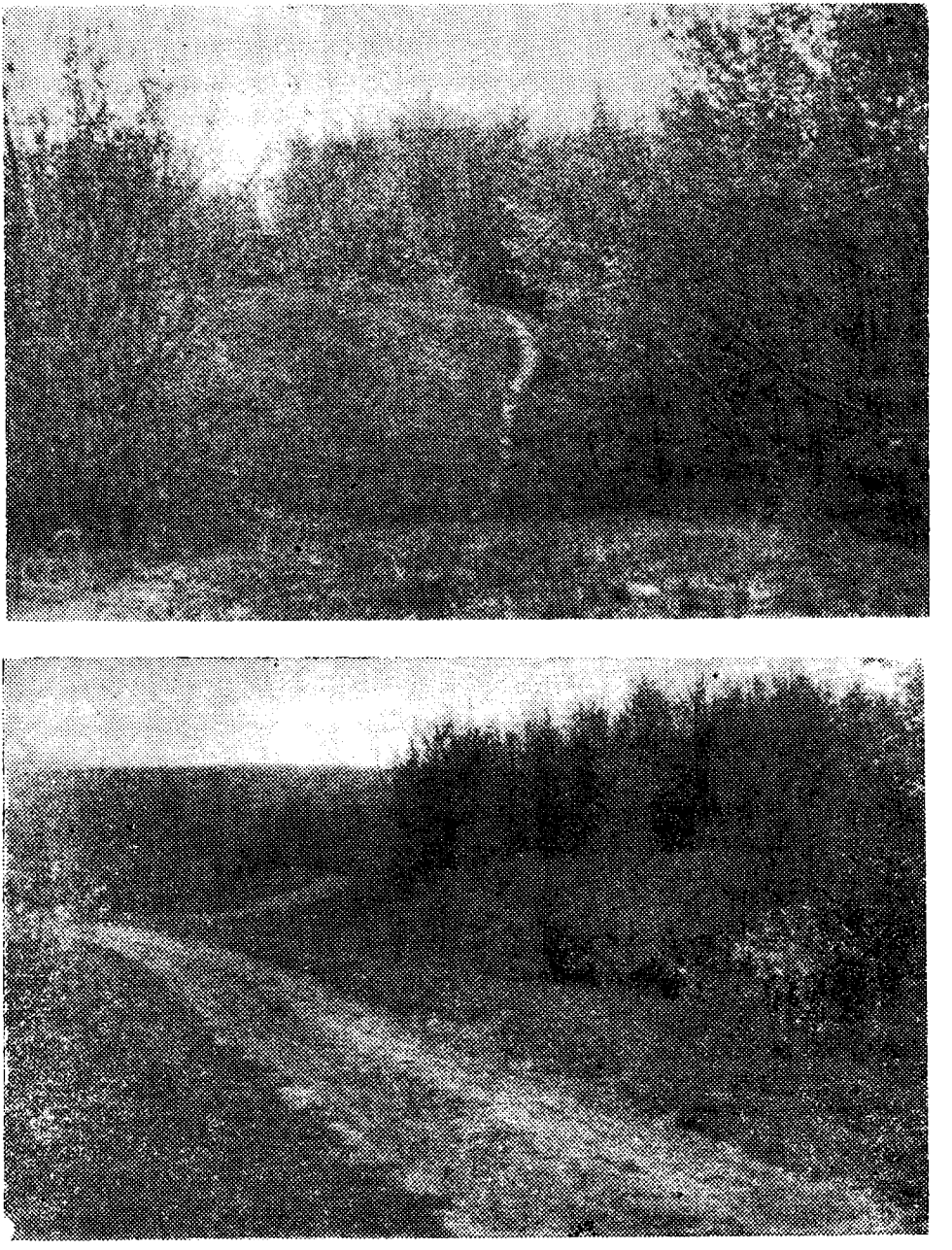

Fig. 2. Detalii cu elemente artificiale de fortificație :
a) Șanțul și valul de apărare conservate pe latura sudică a cetății ; b) Valul, așa cum se păstrează în zona sud-estică.

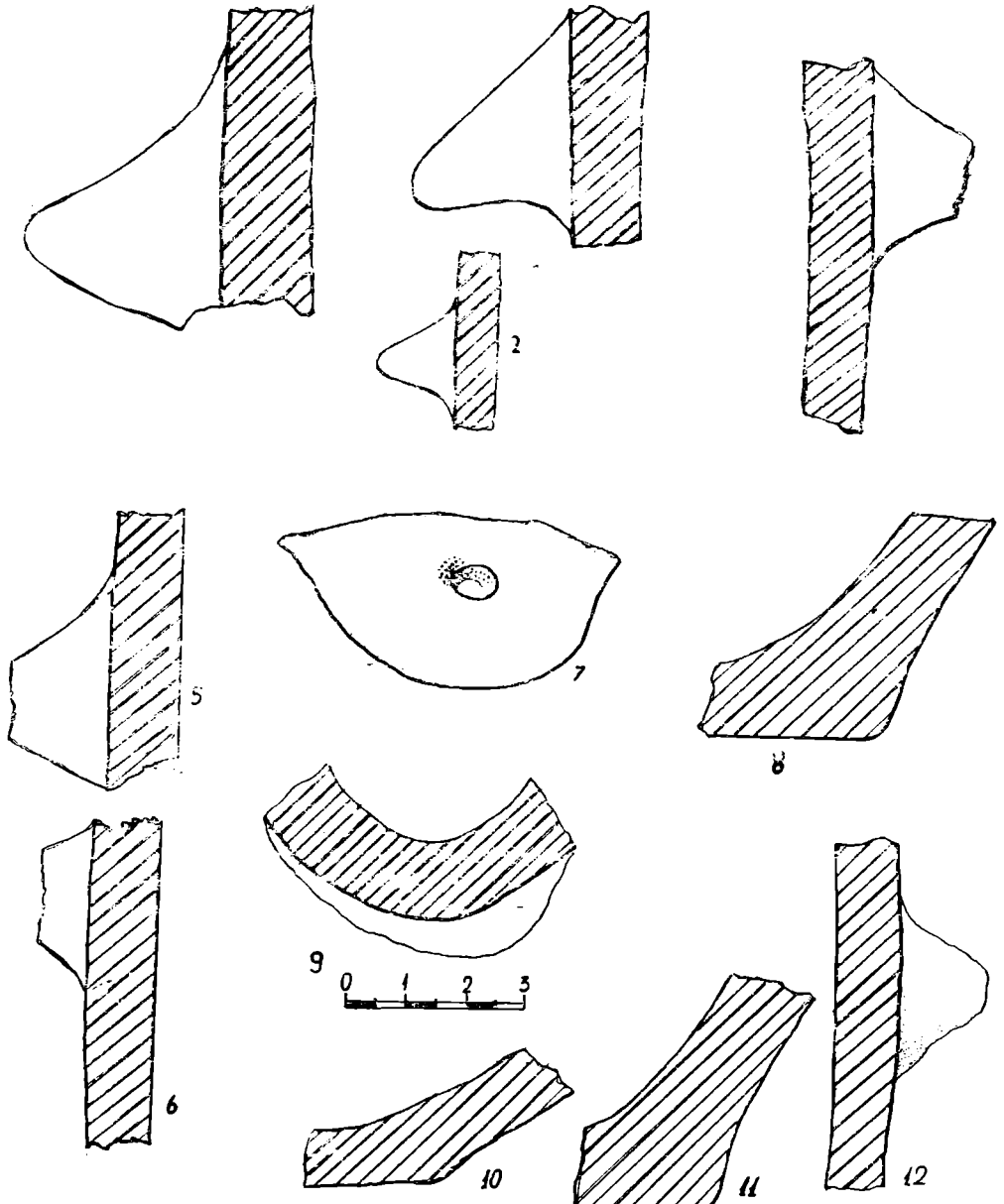

Fig. 3. Fragmente ceramice descoperite prin cercetări de suprafață : Profile de vase ornamentate cu proeminențe avînd secțiunea ovală (1—5) sub formă de buton (6), conică (12). Fragment de gît de amforă rozie (9). Fragmente ale unor funduri de borcane (8 ; 11) și de strachină (10). Proeminență perforată vertical, de la o strachină lucrată cu mîna (7).

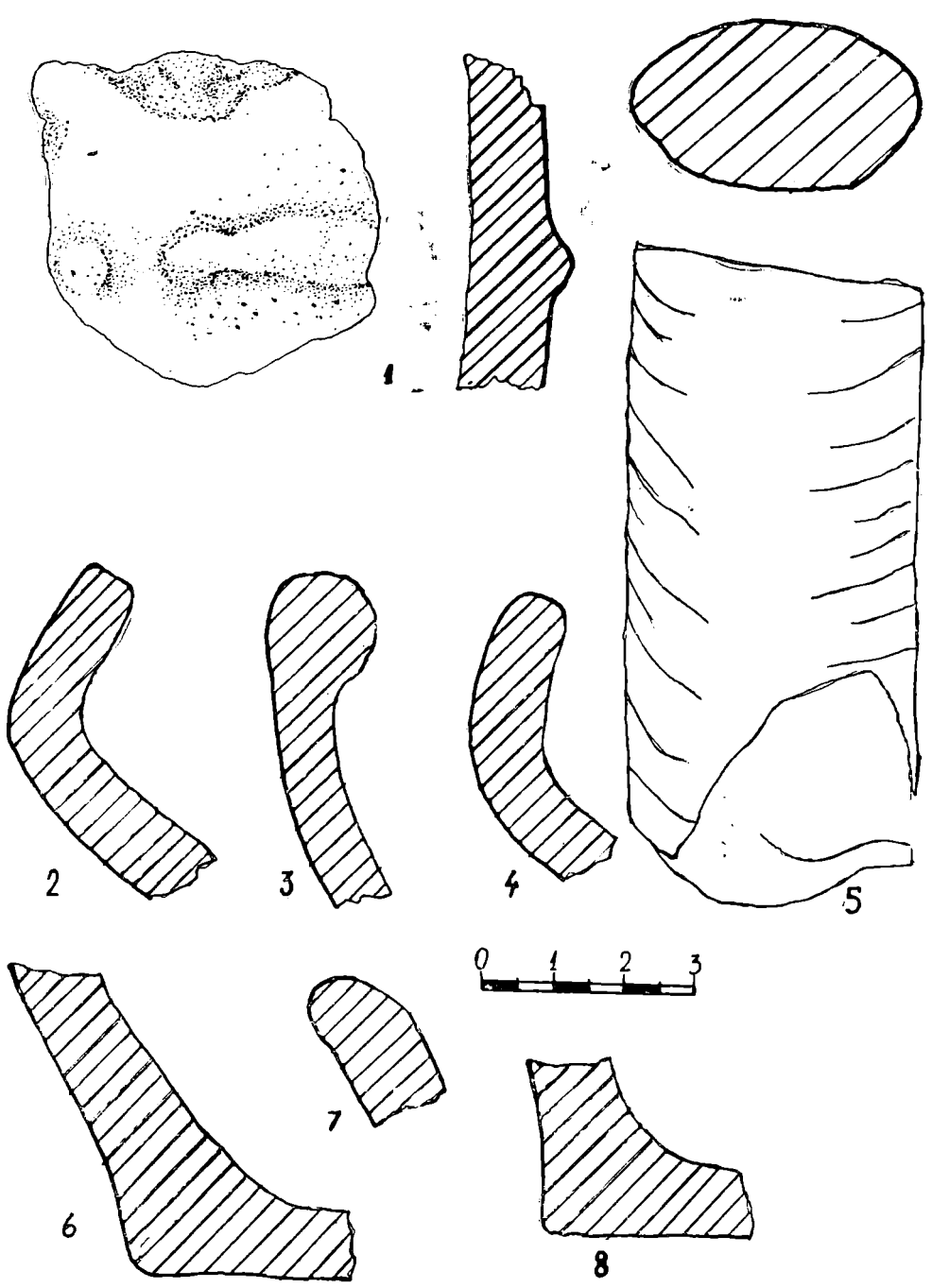

Fig. 4. Fragment ceramic ornamentat cu brîu alveolat (1). Fragmente (profile) de vas cenușiu, lucrat la roată (3). Toartă de amforă grecească (5). Funduri și buză de vase străchini cu buza trasă spre interior, lucrate cu mîna (6—8). Buze de castron cenușii, lucrate cu mîna (2—4).

DOUĂ NOI AȘEZĂRI GETO-DACICE DESCOPERITE LA COTU MICULINȚI ȘI STRAHOTIN, JUDEȚUL BOTOȘANI

Paul ȘADURSCHI

I. AȘEZAREA GETO—DACICĂ DE LA COTU MICULINȚI

Așa cum deja s-a arătat [1], terasele de pe culoarul Prutului au fost intens locuite încă din paleolitic, fapt pentru care, începînd cu anul 1885, cînd pentru prima dată în țara noastră se decoperă la Mitoc unelte de silex [2], această vale a fost frecvent vizitată de arheologi în cadrul unor cercetări de suprafață, sau pentru a întreprinde săpături [3].

Zona Cotu Miculinți — Crasnaleuca, cercetată cu minuțiozitate în ultimii ani, atît prin săpături cît și prin recunoașteri [4], ne-a oferit totuși, în toamna anului 1984, o adevărată surpriză prin descoperirea accidentală a unei așezări geto-dacice [5]

Descoperirea s-a făcut cu prilejul unor excavații efectuate pe terasa inferioară a Prutului, la aproximativ 0,5 km sud-vest de marginea satului Cotu Miculinți, în vederea turnării fundației unei stații de pompare, în cadrul sistemului de irigații care folosește apa rîului Prut.

În pămîntul scos din groapa rectangulară cu laturile de 8, respectiv 7 metri și cu adîncimea de peste 3 metri, în care trebuia amplasată sala

---

1 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova*, Buc., 1970, p. 270—271 ; 274—281 ; A. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic a ljudeţului Botoşani*, I, Buc., 1976, p. 85—94 ; N. Zaharia în Arh Mold. I, (1961), p. 23 ; N. Zaharia și Em. Zaharia, în „Din trecutul județului Botoșani", 1974, p. 137.

2 Grigore Ștefănescu, Anuarul Biroului Geologic, III, 1885, nr. 1, București, 1888, p. 20.

3 N. N. Moroșan, Academia Română, Memoriile Secțiunii Științifice, t. IV, mem. 7, București, 1927, p. 18 ; Idem, Comptes rendus..., Institut Geologique de Roumanie, București, 1933, t. XIX (1930—1931) p. 73—74 ; Idem, Anuarul Institutului Geologic al României, XIX, 1938, Buc., p. 33—52 ; 55—57 ; 60 ; C. S. Nicolăescu-Plopșor, în Dacia, V—VI (1935—1936), p. 61—62 ; Al. Păunescu, în Dacia, IX (N.S.), 1965, p. 5—31 ; Idem, *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Buc., 1970, passim ; Maria Bitiri, în SCIV, 16, 1965, 1, p. 5—16 ; Vl. Dumitrescu, *Fouilles archéologiques en Roumanie 1970—1971*, în Buletin d'archéologie Sud-Est Européenne, 3/1975, p. 118 ; V. Chirica, în SCIV, 24, 1973, 1, p. 93—101 ; Maria Bitiri, în Studii și Materiale, Suceava, III (1973), p. 27—35 ; A. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Op. cit.*, passim.

4 Mihai Brudiu, *Cercetări de teren la Crasnaleuca și Cotu Miculinți*, în Hierasus, II (1979), p. 85—96.

5 Semnalarea acestui punct ne-a fost făcută de către arheologul Mihai Brudiu, sesizat de Simion Ștefan, președintele C.A.P. Crasnaleuca.

motopompelor, au fost descoperite mai multe fragmente ceramice getodacice, care au fost aduse la Muzeul de istorie din Botoșani. Ca urmare, obținîndu-se aprobările legale, în toamna anului 1985 am întreprins un sondaj de control în zona stației de pompare amintită (figura 1).

Stația de pompare este amplasată la numai 18 m de marginea terasei inferioare a Prutului, în vecinătatea unui izvor, numit de localnici *„La Ulуce"*, în urma amenajării aici a unor jgheaburi de beton pentru adăparea animalelor. Izvoare asemănătoare se află în aval, țîșnind din ruptu-rile terasei mijlocii, de sub o placă formată din roci dure, pe care localnicii o perforează cu mare greutate atunci cînd își construiesc în sat fîntînile.

În cadrul sondajului nostru, s-a trasat o secțiune lungă de numai 6 m și lată de 1 m, orientată pe direcția vest-nord-vest 5500‰, paralelă cu șanțul în care fusese montată conducta de aducțiune a apei pentru iri-gații, furnizată de stația de pompare. Șanțul conductei fiind astupat doar în parte, a permis unele observații, încît secțiunea noastră a fost plasată în dreptul locului unde pe peretele șanțului de conductă, incomplet astu-pat, se observa, la adîncimea de 0,50 m, o puternică arsură a solului. La scurt timp de la începerea săpăturilor, problema arsurii a fost lămurită, la aceeași adîncime începînd să apară fragmente de cărămidă și moloz, urme puternice de fum, pînă la adîncimea de 0,70 m, unde se distingea clar suprafața plană a unui cuptor de ars cărămidă. Odată cu adîncirea în continuare a Secțiunii I, s-a trasat o altă secțiune (S II), perpendiculară pe S I, punctul de contact al celor două secțiuni aflîndu-se la 8,40 m vest-nord-vest de soclul transformatorului electric. Secțiunea a II-a, cu lățimea tot de 1 m, are lungimea de 18,60 m, orientată pe direcția nord-nord-est 650 ‰. Capătul nordic al acestei secțiuni se aliniază cu stîlpii de beton pentru linia aeriană de transport a energiei electrice, plantați pe panta terasei mijlocii a Prutului, din zona numită „Saivane" [6].

Și în S II s-a constatat existența vetrei de ars cărămidă din epoca modernă, pămîntul fiind ars la roșu în zona cuptorului pînă la adîncimea de 0,90 m. Straturile amintite au fost perforate de gropi recente, umplute cu oase de animale provenind de la animalele moarte de la ferma zootehnică, aflată în apropiere.

În ambele secțiuni, la adîncimea între —0,90 și —1,40 m s-a constatat o depunere de loes, bolovani de calcar și pietriș, toate cărate de pe coastă, în care au fost antrenate materiale arheologice aparținînd culturii Cucuteni, între care un frumos vîrf de săgeată cioplit și cu retușe în solz, lucrat din silex (fig. 4/1), fazei finale a epocii bronzului, cultura Noua (fig. 4/3) și fragmente ceramice din prima fază a migrației popoarelor, secolele III—IV e.n. (fig. 4/4—8).

Între —1,40 —1,55 m se află un strat de sol vegetal, bogat în humus, în care s-au descoperit cîteva fragmente ceramice de culoare cenușiu-că-

6 Mihai Brudiu, *Op. cit.*, p. 88.

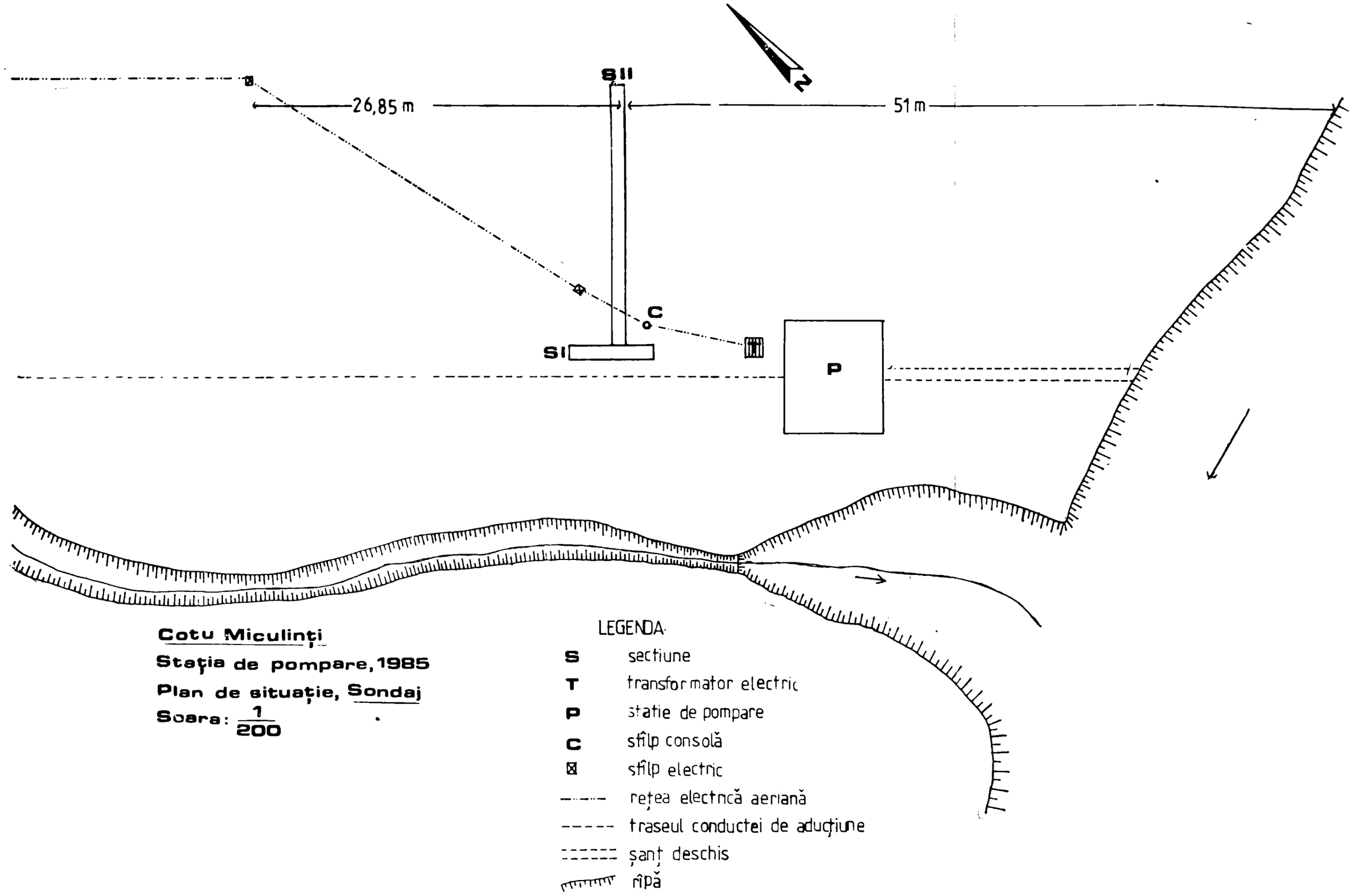

Cotu Miculinți

Stația de pompare, 1985

Plan de situație, Sondaj

Scara: 1/200

LEGENDA

S	secțiune
T	transformator electric
P	stație de pompare
C	stîlp consolă
⊠	stîlp electric
—·—·—	rețea electrică aeriană
- - - - -	traseul conductei de aducțiune
:::::::	șanț deschis
	rîpă

rămizie, poroase, avînd cioburi pisate în pastă, asemănătoare cu fragmentele descoperite accidental și aduse la muzeu cu un an înainte.

Sub —1,55 m depunerea de loes este sterilă din punct de vedere arheologic.

Depunerile enumerate demonstrează existența în zona stației de pompare a unui singur nivel de locuire geto-dacic, din vremea infiltrației bastarne, celelalte materiale aflîndu-se în poziție secundară, spălate de pe coastă de șuvoaiele de apă, parte din ele (cele Cucuteni și Noua), constituind un exemplu de stratigrafie inversată.

În imediata vecinătate, pe coastă, se află, după cum o dovedesc depunerile aluvionare, o așezare *eneolitică* cucuteniană, documentată prin vîrful de săgetata de silex amintit, dar și prin cercetările de suprafață întreprinse de Mihail Brudiu [7].

Tot pe coastă, în zona grajdurilor C.A.P., după cum o arată fragmentele ceramice descoperite la suprafață, se află o așezare din sec. III—IV, de pe timpul *migrației popoarelor*.

Cele mai multe materiale provin din stratul *geto-dacic*.

În secțiunile I și II nu a fost surprins nici un complex de locuire, dar în porțiunea săpată pentru amplasarea stației de pompare, cu o suprafață de peste 56 mp, potrivit informațiilor primite, a fost distrusă o locuință-bordei, lucru verosimil datorită fragmentelor ceramice provenind de la categorii și forme diverse de vase. Alături de ceramica grosieră, din pastă comună, poroasă, compusă din *vase-borcan* sau *sub formă de clopot*, de culoare cărămiziu-cenușie, expuse unei arderi semi-oxidante (fig. 2/2—3 ; 5—9 ; fig. 3/11—13) ornamentate cu proeminențe, uneori crestate, (fig. 2/2 ; 6) sau sub formă de butoni (fig. 3/11) și de fragmente de *strachină* din aceeași pastă, s-au descoperit fragmente de *castroane* cu profil în formă de S (fig. 3/1—2 ; 4—6 ; 8 ; 10) și toartă în formă de X (fig. 3/3), unele dintre ele din pastă bună, de culoare neagră, cu luciu, avînd buza fațetată (fig. 3/1—2 ; 4—5) iar altele dintr-o pastă la fel de bună, dar de culoare cărămiziu-gălbuie, cu fațetele rotunjite (fig. 3/8 ; 10) și două fragmente cărămiziu-gălbui cu suprafața încărcată cu barbotină (fig. 2/4 ; 3/9).

Sondajul, deși de proporții reduse, a dovedit existența unei locuiri geto-dacice din secolele III—II î.e.n., pe *Culoarul Prutului*, la Cotu Micu linți. Curioasă mi se pare situarea așezării la gura unui torent, pe conul acestuia de dejecție. Este posibil ca numai o parte a așezării să se afle pe terasa inferioară a Prutului, restul așezării fiind pe terasa mijlocie, neinundabilă. Interesant ar fi să se găsească necropola acestei așezări, pentru a se putea discerne componența etnică a populației și ritul funerar practicat.

Pentru realizarea acestor obiective, propun continuarea cercetărilor în campaniile următoare.

7 *Ibidem*.

II. AȘEZAREA GETO—DACICĂ DE LA STRAHOTIN

Valea Jijiei constituie un alt culuoar bogat în vechi așezări omenești, mai ales începînd cu epoca neolitică [8]. La Strahotin, încă în 1981, cu prilejul primei campanii de săpături în necropola getică aflată pe platoul dealului purtînd numele satului, cu prilejul unor cercetări de suprafață, în spațiul cuprins între drumul Strahotin—Gulioaia spre nord-vest, pîrîul Hîrtop spre sud-est și între grupul de locuințe construite pentru angajații I.A.S. spre nord-est iar atelierul mecanic și brutăria la sud-vest, spre poalele dealului, au apărut fragmente ceramice mărunte din a doua epocă a fierului.

În primăvara anului 1985, în incinta Depozitului de carburanți al I.A.S. Dîngeni, aflat în același perimetru, săpîndu-se fundația unui nou postament, pentru încă un rezervor de motorină, ar fi fost afectat un mormînt orientat nord-sud. Despre această descoperirea accidentală am aflat abia în luna iulie, cînd intenționînd să continui săpătura în necropola getică, m-am deplasat la Strahotin. De la cei cîțiva angajați care au fost martori ai descoperirii n-am putut afla decît orientarea mormîntului și poziția întinsă a mîinilor, pe lîngă corp.

Cu permisiunea conducerii I.A.S. Dîngeni, am trasat în apropierea noului rezervor (la 5 m est-nord-est), o secțiune lungă de 10 m și lată de 1,5 m pe direcția sud-sud-est 2800 ‰ — nord-nord-vest 6000 ‰, pentru a verifica informațiile vagi primite de la martori oculari.

Lucrările au fost mult îngreunate de existența rezervoarelor cu carburanți, în imediata vecinătate și de stratul de pietriș, gros de circa 15—20 cm, întins la suprafața solului și bine bătut, pentru a permite accesul tractoarelor și autovehiculelor pentru alimentare, pe orice vreme.

Stratul superficial, de 15—20 cm este format din sol arabil, cu mult pietriș, lipsit de structură datorită baterii, fiind puternic impregnat cu produse petroliere.

Sub stratul cu prund, pînă la —0,40 m s-a constatat o depunere cu sol negru-cenușiu, aparținînd, după puținele fragmente ceramice descoperite, secolelor II—III e.n. (fig. 5/7—8).

Urmează o depunere de sol brun-gălbui, groasă de aproximativ 20 cm (între —0,40—0,60 m), conținînd fragmente ceramice aparținînd celei de a doua epoci a fierului, geto-dacice.

Sub acest strat, se află o depunere de loes cu infiltrații cenușii, din stratul superior, lipsit de material arheologic gros de 30 cm (între 0,60—0,90 m).

Ultima depunere constatată în sondajul nostru, se află sub adîncimea de 0,90 m, compusă din loes curat, galben, steril din punct de vedere arheologic.

Deoarece sondajul s-a executat pe un teren afectat de lucrări de nivelare și compresare, adîncimea depunerilor enumerate nu poate fi luată

8 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Op. cit.*, p. 226—268 (passim) ; Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Op. cit.*, passim.

în considerație decît pentru suprafața împrejmuită cu gard, a depozitului de carburanți.

Secțiunea săpată a fost împărțită în carouri de 1/1,5 m, numerotate de la capătul nord-nord-vestic spre cel sud-sud-estic, de la 1 la 10. În caroul 8 s-au descoperit fragmentele ceramice aparținînd secolelor II—III (daci liberi), iar în carourile 9—10, fragmentele ceramice caracteristice geto-dacilor, în straturile corespunzătoare.

Descoperirile de fragmente ceramice tipice, ne permit să apreciem că este vorba de o așezare cu două nivele de locuire, primul aparținînd dacilor liberi, din secolele II—III e.n., iar al doilea, celei de a doua epoci a fierului. În stratul corespunzător dacilor liberi (sec. II—III e.n.) s-au descoperit : un fund de strachină la roată, din pastă fină, de culoare cafenie (fig. 5/7), un fragment mic de vas de asemenea lucrat la roată, dar de culoare cenușiu-deschisă, cu decor în val (fig. 5/8), obținut prin lustruire, un fragment de vas de culoare roșie, lucrat la roată, de dimensiuni mai mari și fragmentul unui craniu de animal mic.

În stratul getic, din a doua epocă a fierului, s-au descoperit mai multe fragmente ceramice lucrate cu mîna, de culoare cenușie și cenușiu-cărămizie, unele din pastă poroasă, ornamentate cu proeminențe provenind de la vase-borcan de mărime mijlocie și un fragment ornamentat cu brîu alveolar, provenind de la același tip de vas (fig. 5/1—4 ; 6). Un singur fragment mai mare, provine de la o strachină cu marginea răsfrîntă în afară și profil în S, amintind profilul străchinilor de tip D b 2 de la Ferigile [9] (fig. 5/5). Acest vas, lucrat dintr-o pastă bună, de culoare cenușie, este bine ars, fața interioară fiind de culoare neagră-cenușie. Buza străchinii este trasă spre exterior aproape orizontal, fiind împodobită cu o proeminență-apucătoare de formă ovală.

În concluzie, sondajul a determinat stratigrafic, încă o așezare getică, pe cît se pare ulterioară necropolei aflată în curs de cercetare, situată pe platoul aceluiași deal, la distanța de aproximativ 1,5 km. În continure, săpăturile pentru această așezare geto-dacică, trebuiesc făcute în afara depozitului de carburanți, pe aceeași formă de relief, atunci cînd culturile agricole vor permite efectuarea unei campanii de săpături, pentru a se putea face noi precizări asupra celor două nivele de locuire depistate și a culturii materiale corespunzătoare.

Deși puține și fragmentare, materialele descoperite la depozitul de carburanți, permit cunoașterea a încă unei etape din evoluția civilizației geto-dacice în nord-estul Moldovei.

9 Al. Vulpe, *Necropola Hallstattiană de la Ferigile*, Buc., 1967, p. 38, fig. 13/15.

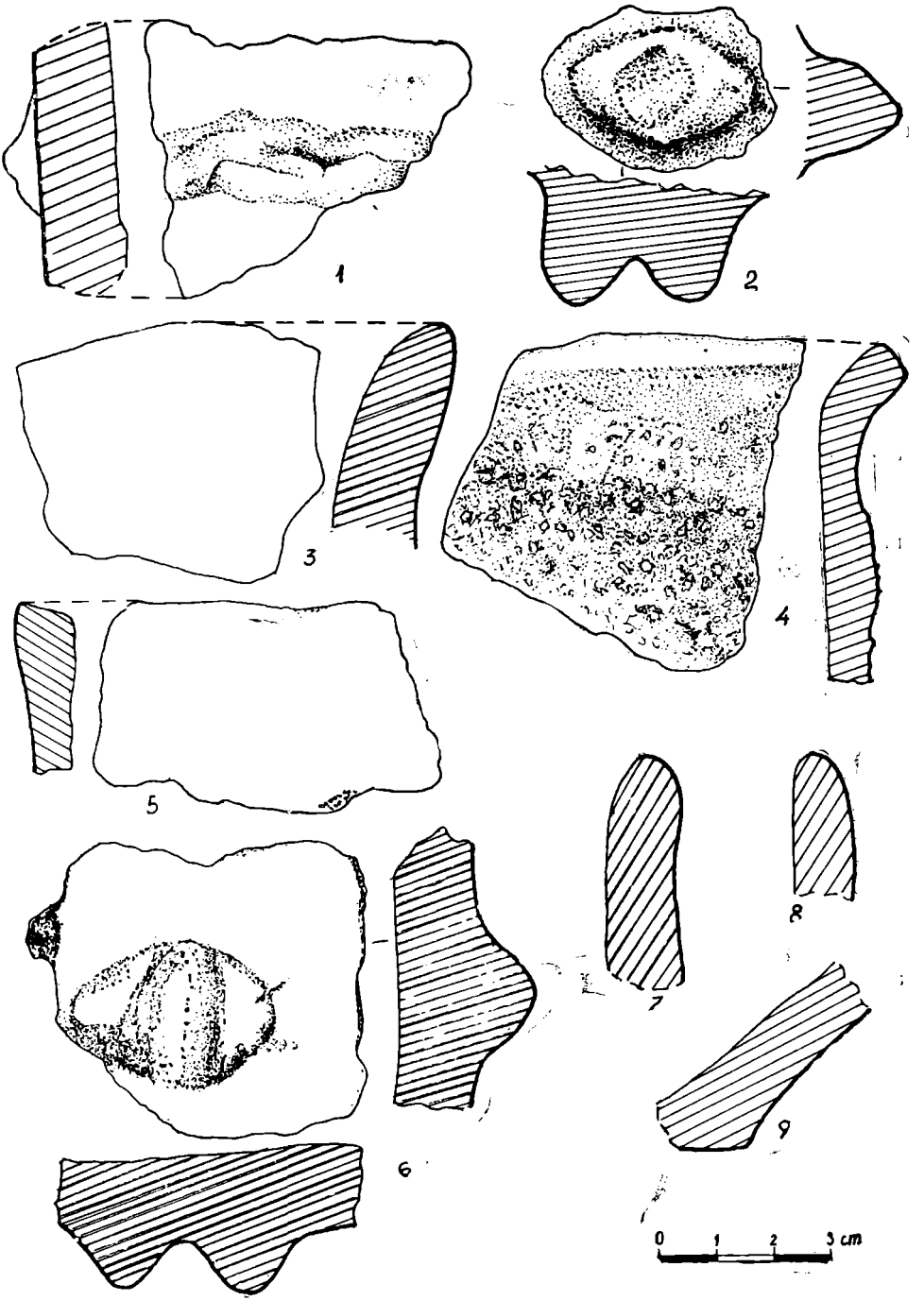

Fig. 2. Cotu Miculinţi — *Staţia de pompare*: Fragmente ceramice dacice din sec. III—II î.e.n. (1—9)

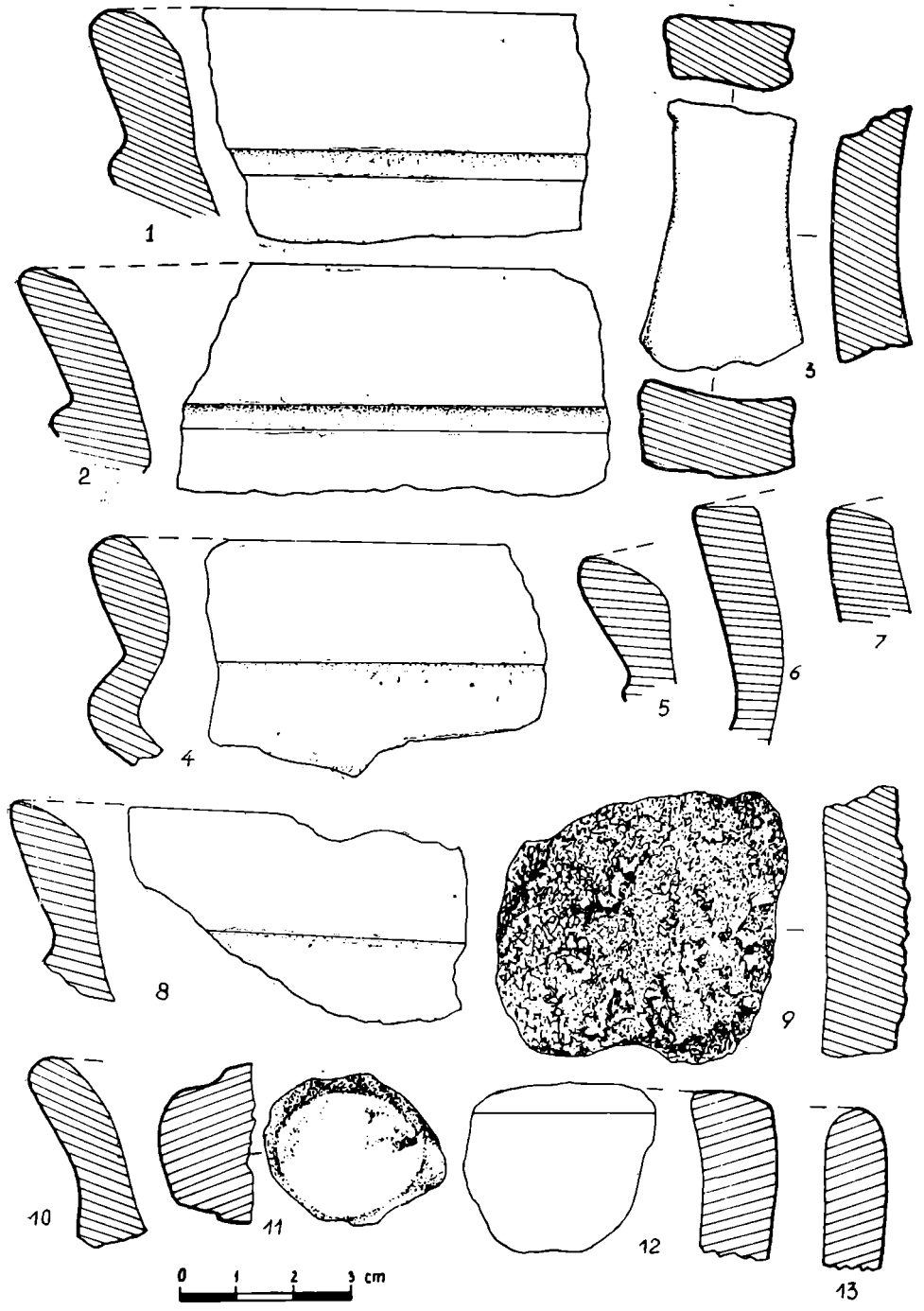

Fig. 3. Cotu Miculinți — *Stația de pompare:* Fragmente ceramice dacice și de factură bastarnică din secolele III—II î.e.n.

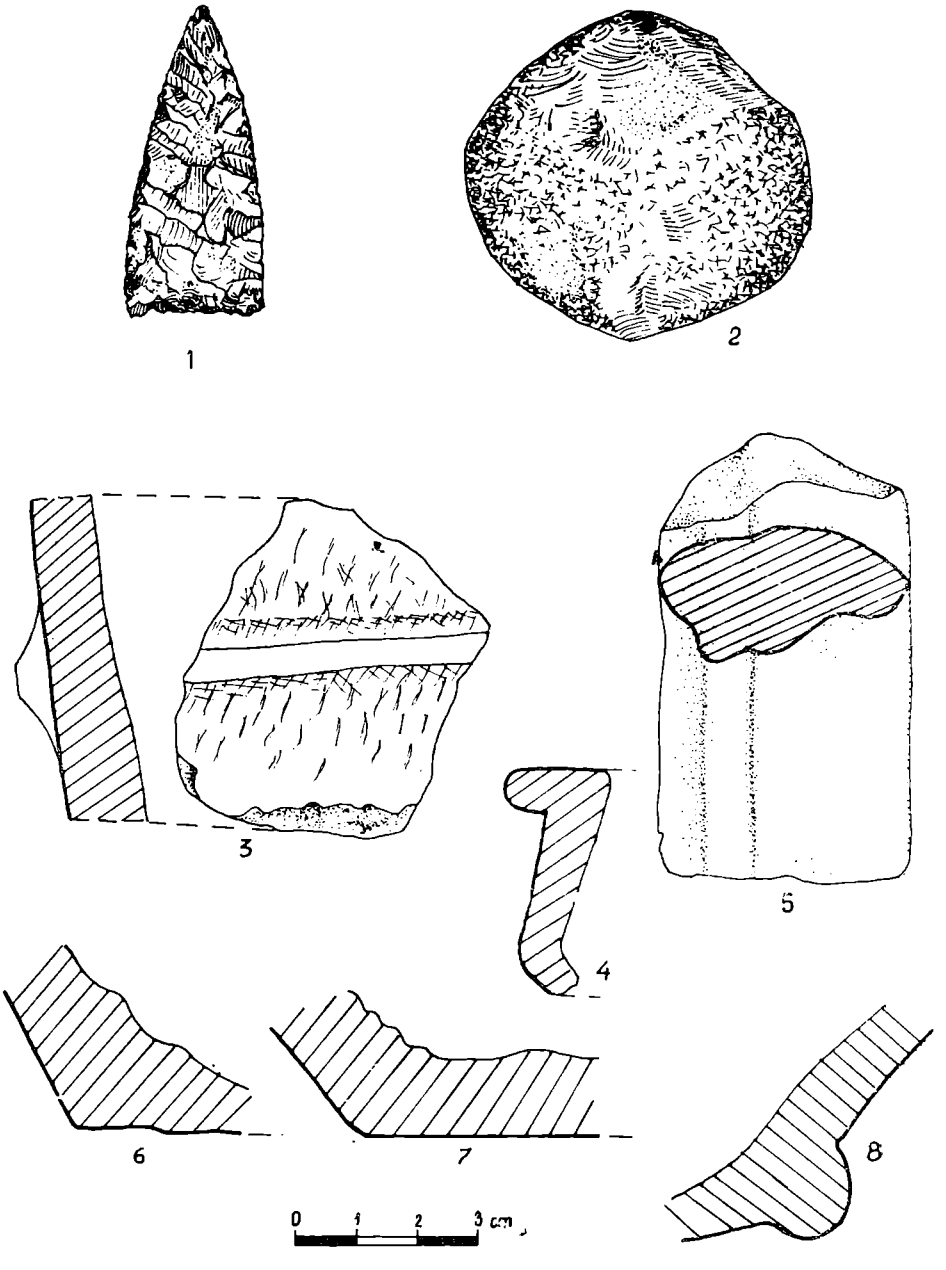

Fig. 4. Cotu Miculinți — *Stația de pompare:* Fragmente ceramice (3—8) și piese de silex (1—2), aparținînd *eneoliticului* (1—2), *epocii bronzului* (3) și *epocii migrației popoarelor*, sec. III—IV e.n. (4—8)

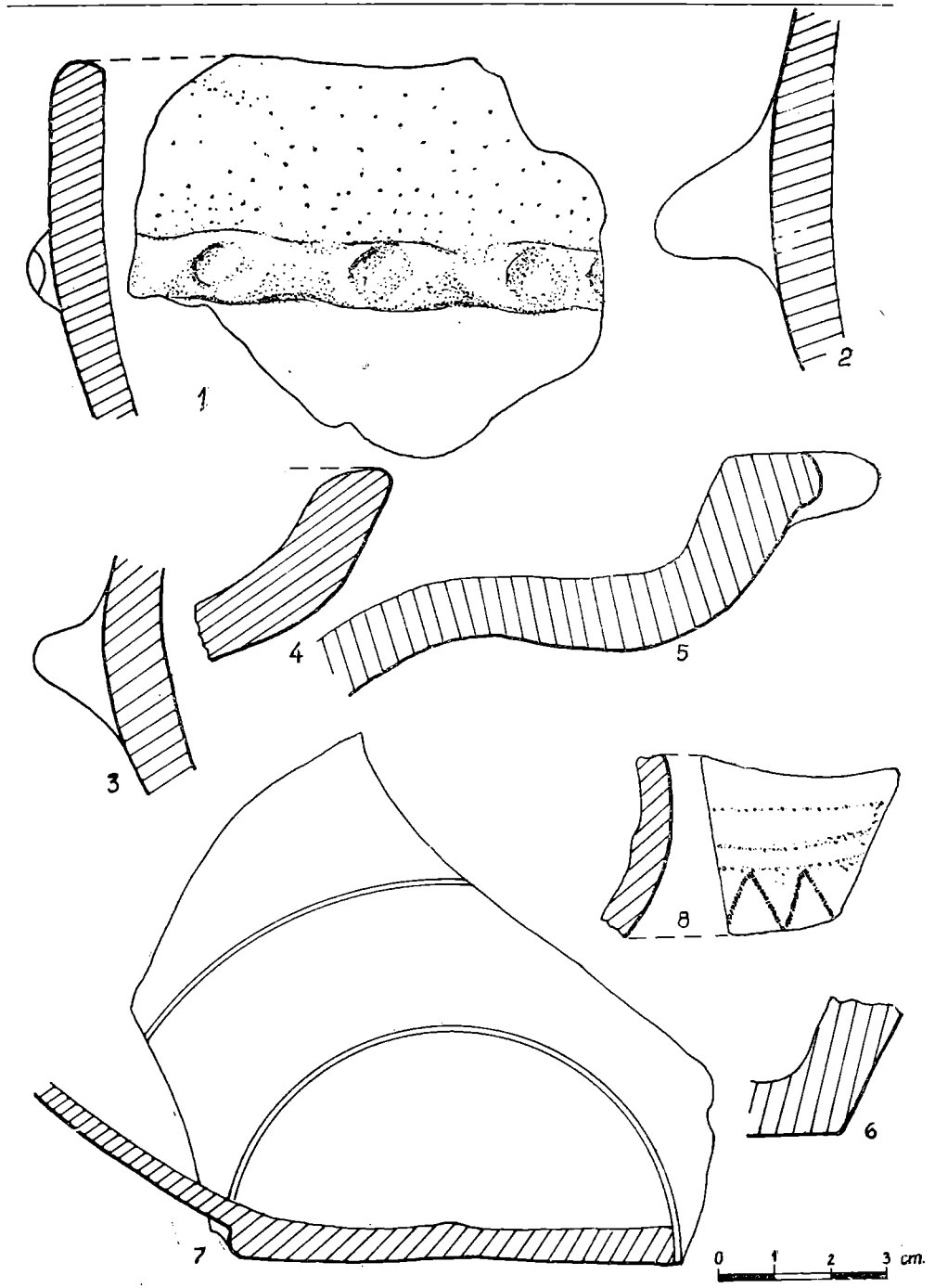

Fig. 5. Strahotin — *Depozitul de carburanți al I.A.S.*: Fragmente ceramice dacice din a doua epocă a fierului lucrate cu mîna (1—6) și din secolele II—III e.n., lucrate la roată (7—8)

NECROPOLA DIN SECOLUL IV E.N. DE LA MIHĂLĂȘENI JUDEȚUL BOTOȘANI

OCTAVIAN-LIVIU ȘOVAN

Necropola de la Mihălășeni este situată într-o zonă propice așezărilor omenești, cercetările efectuate pînă în prezent relevînd existența urmelor de locuire începînd din paleolitic pînă în perioada feudalismului tîrziu. Dezvoltarea comunităților umane a fost favorizată de rețeaua hidrografică abundentă, ca și de solurile cernoziomice levigate, care au permis acestora o existență sedentară cu o economie bazată pe cultivarea pămîntului și creșterea animalelor.

Din punct de vedere geografic, microzona face parte din Cîmpia Moldovei, mărginită la sud de Podișul Central Moldovenesc, la vest de Podișul Sucevei cu subunitățile sale de pe stînga Siretului, iar spre nord și est de rîul Prut, care nu formează o limită geomorfologică propriu-zisă ; prezentînd aceleași caracteristici și la est de Prut, ambele Cîmpii, cea a Moldovei și cea a Bălților, fac parte din regiunea geomorfologică a Cîmpiei de eroziune a Prutului de mijloc [1].

Condițiile naturale favorabile locuirii umane din Cîmpia Moldovei sînt dovedite și de mulțimea descoperirilor arheologice datînd din sec. IV e.n., așezări și necropole cunoscute prin cercetări de suprafață sau prin săpături sistematice. Amintim aici cercetările întreprinse în așezările de la Corlăteni, Botoșani — Dealul Cărămidăriei, Trușești, Ionășeni, Glăvănești Vechi, Iași — cartierele Fabrica de cărămizi, Ciurchi și Nicolina, Dancu, Holboca, Băiceni, Drăgușeni, ca și în necropolele de la Horlești, Nichiteni, Hănești, Cucorăni, Iacobenii vechi, Erbiceni, Botoșani — Dealul cărămidăriei, Lețcani, Miorcani și Tocileni [2].

Necropola de la Mihălășeni a fost descoperită în anul 1982, cu prilejul unor lucrări de drenare a terenului de pe malul stîng al Bașeului, în punctul — numit de localnici *Șesul Bașeului* — aflat la egală distanță între satele Mihălășeni și Negrești. Cu această ocazie s-au descoperit trei morminte de înhumație, din care s-au recuperat 5 vase ;

1 V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei*, Buc. 1968, p. 9.

2 Pentru situația pînă în 1966 vezi I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul R.S.R.*, în *AM*, IV, 1966, p. 189—259 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova*, Buc. 1970 ; A. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, Buc. 1976.

o oală lucrată cu mîna și o alta din pastă zgrunțuroasă, două castroane din pastă fină și un castron cu trei torți, tot din pastă fină cenușie [3].

Avînd în vedere importanța obiectivului, în anul 1983 am început campania de săpături [4], care a decurs în condiții foarte grele, datorită nivelului ridicat al pînzei freatice. Luînd în considerație situația topografică (v. harta) am trasat o secțiune perpendiculară pe firul văii, pe lungimea martorului de terasă pe care se află necropola. Imediat au apărut primele morminte de incinerație și înhumație. Săpăturile, însumînd o suprafață de cca 1130 m^2, au dus la descoperirea a 62 de morminte, după cum urmează :

a) 16 morminte de incinerație din care :
   — 9 în urnă, cu și fără capac ;
   — 7 în groapă cu capac.

Unul din mormintele de incinerație (M 62) a fost deranjat de cei care au săpat groapa M 61, resturi de urnă, cenușă, oase incinerate și inventar fiind azvîrlite alături, răspîndite în sol la cca 0,30 m adîncime. Mormintele de incinerație au apărut la o adîncime destul de mică, între 0,25 și 0,70 m. Din cauza solului închis la culoare pînă la cca 1 m adîncime, gropile nu au putut fi sesizate, cu excepția M 19, care avea o formă circulară. Datorită adîncimii mici la care au fost îngropate, unele morminte au fost parțial distruse de arături. Drept capac s-au folosit, atît la mormintele în urnă, cît și la cele în groapă fragmente ceramice provenite de la mai multe vase.

b) 46 morminte de inhumație din care :
   — 34 cu orientarea în general N—S, unele cu devieri spre spre NNE sau NNV ;
   — 1 cu orientarea S—N ;
   — 2 cu orientarea V—E ;
   — 2 cu orientarea VNV—ESE ;
   — 7 la care nu s-a putut determina orientarea.

Mormintele de înhumație se aflau la adîncimi cuprinse între 0,35 și 1,65 m, majoritatea lor fiind în gropi de cca 1 m adîncime. Cele mai multe gropi au forma rectangulară cu colțurile rotunjite, unele mai largi la picioare, altele la cap. În două cazuri, (M 14 și 43) s-au găsit trepte folosite pentru depunerea vaselor de ofrandă. În toate celelalte cazuri, vasele au fost depuse pe fundul gropii. La M 27, adîncimea gropii la picioare era de 1 m, iar la cap de 0,70 m, fundul gropii fiind așadar în poziție oblică. Acest mormînt suprapunea M 28 (N—S și adîncimea de 1,15 m față de NNE—SSV la M 27). Cele mai multe dintre morminte aveau orientarea generală N—S, cu unele devieri spre NNE sau SSV. La șapte dintre morminte nu s-a putut determina orientarea,

3 Paul Șadurschi, Octavian-Liviu Șovan, *Necropola de tip Sîntana de Mureș-Cerneahov de la Mihălășeni, jud. Botoșani*, în *Suceava*, X, 1983, p. 840—846.

4 Mulțumim în mod deosebit tov. Ion Ioniță de la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași pentru îndrumările și sprijinul efectiv din timpul campaniei de săpături.

întrucît scheletele erau puternic răscolite, iar gropile nu au putut fi identificate.

În mod obișnuit, scheletele erau în poziție întinsă pe spate cu mîinile pe lîngă corp, uneori cu brațul stîng sau drept adus pe bazin sau cu mîinile depărtate de corp. Într-un singur mormînt (M 42) am sesizat antebrațul stîng îndoit din cot și adus sub bărbie. În M 57 înhumatul era în poziție întinsă pe burtă, cu mîna stîngă pe lîngă corp, cu cea dreaptă îndoită din cot în unghi drept spre dreapta, cu capul pe bărbie. M 18 și 32 aveau scheletul culcat pe partea dreaptă, primul cu piciorul drept îndoit din genunchi, al doilea cu ambele picioare. În M 61 și 41 scheletele erau întinse pe partea stîngă, cu picioarele îndoite. În cazul M 16, cu orientarea VNV—ESE, fără inventar, am sesizat aceeași poziție întinsă pe spate, cu mîinile de-a lungul corpului. O deshumare ulterioară probabil a greșit locul și direcția, negăsind decît capul, care a fost mutat în noua groapă cu cca 0,80 m de locul vechi.

M 18 cu orientarea VNV—ESE avea înhumatul așezat în poziție culcat pe partea dreaptă, cu piciorul îndoit din genunchi și fără inventar. În M 25 și 38, cu orientarea V—E, cu scheletele întinse pe spate și mîinile pe lîngă corp (la M 25 antebrațul drept pe bazinul drept) nu s-a sesizat, de asemenea, nici un inventar.

De remarcat este faptul că și în această necropolă s-au constatat deranjări ulterioare ale mormintelor. Astfel în unele cazuri (M, 2, 17, 21, 43, 47, 49) a fost distrusă numai cutia toracică, restul scheletului rămînînd în poziție anatomică. În alte cazuri, mormîntul a fost complet deranjat, oasele fiind aruncate înapoi în groapă în cantitate mai mare sau chiar foarte mică (M 8, 20, 33, 34, 39, 48, 50). În mai multe cazuri, s-au descoperit oase de animale (M 28, 30), și cărbuni (M 3, 28), aceștia din urmă fiind găsiți frecvent alături de oase calcinate și cenușă în mormintele de incinerație.

În cadrul inventarului găsit în morminte, *ceramica* este reprezentată masiv. Ea se poate împărți în patru categorii :

1. Ceramică lucrată cu mîna ;
2. Ceramică lucrată la roată din pastă fină ;
3. Ceramică lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă ;
4. Ceramică romană.

Ceramica lucrată cu mîna se găsește în procent foarte mic, fiind reprezentată de vase de tradiție dacică, de tipul oalelor borcan cu marginea ușor răsfrîntă la exterior și cu butoni (M. 24 — înhumație) sau o cană cu o toartă, folosită drept capac (în stare fragmentară) în M 1 (incinerație), sau de tipul oalelor cu marginea trasă spre interior, cu origini în descoperirile de tip germanic (M 1, urnă).

Ceramica lucrată la roată din pastă fină este reprezentată în proporție majoritară. Cele mai multe sînt cele de culoare cenușie cu o mare varietate de tipuri ; oale, căni, castroane, fructiere. Dintre cănile cu o toartă se remarcă un exemplar decorat cu rotința dințată și fundul plat,

incizat cu o cruce și un altul de mai mari dimensiuni, fațetat, imitînd vase din metal. Alte căni au gîtul cilindric sau tronconic (cu baza mică în jos) și corpul sferoidal sau bitronconic. S-a descoperit și o amforetă cu două torți, gît cilindric și corp sferoidal.

Castroanele și străchinile de forme în general cunoscute, sînt în număr mare, un loc aparte ocupîndu-l castroanele cu trei torți. Unele din vase sînt decorate în tehnica lustrului, remarcîndu-se pe cîteva fragmente și tehnica decorului ștampilat.

Ceramica lucrată la roată din pastă zgrunțuroasă este reprezentată de oale cu buza răsfrîntă în afară, pîntec sferoidal, fundul plat sau inelar și decor format din una sau mai multe linii incizate în regiunea umerilor. Sînt prezente atît vasele de culoare neagră-cenușie, cît și cele cărămiziu-roșcate.

Ceramica romană este reprezentată doar printr-o cană din pastă fină roșie lucrată la roată, cu gura trilobată.

Cuțitele din fier s-au găsit atît la incinerați, cît și la înhumați, toate păstrate fragmentar, datorită și mediului umed. În M 29 de incinerație s-a găsit un cuțit în urnă și unul în afara urnei, lipit de partea ei inferioară, pe cuțit păstrîndu-se și resturi de la o țesătură grosolană. În mormintele de înhumație ele erau depuse fie pe bazin (M 31, 58) fie între rotule (M 2). Remarcăm numărul redus al acestor obiecte.

Fusaiolele, de diferite forme și așezate, în general, fără nici o regulă, apar destul de frecvent.

Fibulele, destul de numeroase, sînt lucrate din bronz, fier și argint. Ele sînt de tipul cu piciorul întors și înfășurat sau cu „piedică laterală", portagrafa fiind realizată prin îndoirea laterală a plăcii piciorului (tip III la Tîrgșor). S-au găsit morminte cu una sau două fibule ; în primul caz erau așezate la tîmpla stîngă (M 14), pe umărul stîng (M 21, 42, 58) sau cel drept (M 28, 47), iar în al doilea caz pe umeri (M 17, 37, 52). La M 2 s-a găsit o fibulă de bronz pe umărul stîng și una din argint pe umărul drept. În M 53 s-a descoperit și o fibulă (numai semidiscul) cu placă și semidisc, pe umărul stîng.

Cuțitașele de toaletă din bronz s-au găsit la incinerați (M 1, 44, 62), atît în urnă (M 1) cît și în afara urnei (M 44) și de asemenea la înhumați, în dreapta bazinului (M 40). Ele au tăișul și vîrful ascuțit, ceafa puțin mai groasă, mînerul constituind o prelungire a lamei prin îngustarea bruscă și simetrică a acesteia pe amîndouă părțile (ceafă și tăiș).

Cataramele din bronz, doar trei exemplare, de tipuri diferite, una în mormînt de incinerație (M 10), celelalte două în morminte de înhumație (M 3 și 21) erau așezate în afara urnei și respectiv, în regiunea bazinului. Cea din M 10 este destul de mare, dreptunghiulară cu două colțuri drepte și două rotunjite, spinul fiind fixat pe o axă paralelă cu laturile lungi ale dreptunghiului. Celelalte două sînt de tipul cu verigă ovală, rotundă în secțiune, subțiată la locul de prindere al spinului (M 3),

respectiv veriga rotundă, groasă și circulară în secțiune, subțiată la locul de prindere al spinului și cu plăcuță dublă rotunjită și cu trei nituri.

*Pandantivele-căldăruș*ă s-au descoperit în două morminte, unul de incinerație (M 62) și unul de înhumație (M 2). Cele din M 2 erau de două tipuri, cilindrice și triunghiulare, cu fundul plat, respectiv în număr de trei și două, găsite între rotule, împreună cu o fibulă din fier, două scoici, un tub pentru ace și un cuțit din fier, într-o grămadă ce sugerează depunerea lor probabil într-o legătură din pînză. Căldărușa din M 62 avea formă cilindrică cu fundul plat, fiind găsită împreună cu un cuțitaș din bronz și o verigă simplă din bronz cu capetele ascuțite.

S-au mai descoperit printre alte piese din metal și un clopoțel din bronz, cu un decor format din patru grupe de cîte trei cercuri concentrice incizate și cîte un punct în centru care perforează piesa, păstrînd urme de aurire, precum și ace de cusut din bronz.

Mărgelele, din sticlă, s-au descoperit în număr redus, doar cîteva exemplare, cilindrice, ovoidale și fațetate; verzui, albastre și alb-mat. În morminte de înhumație, s-au găsit la gît, iar în M 44 de incinerație, o mărgică a fost găsită în exteriorul urnei.

Pieptenii au fost descoperiți în număr relativ mare, atît în morminte de incinerație cît și în cele de înhumație, toate cu trei rînduri de plăci. Ele sînt de mai multe tipuri;

— piepteni cu mînerul semicircular;
— piepteni cu mînerul semicircular și aripi laterale ridicate albiat;
— piepteni cu mîner semicircular și aripi laterale drepte;
— piepteni trapezoidali cu alveole laterale pe mîner.

Plăcuțele interioare cu dinți sînt în număr de 3, 6 sau 8. Pentru prindere s-au folosit nituri din bronz. Decorul este executat prin incizie, în general linii drepte sau zigzaguri. În ceea ce privește așezarea lor în morminte s-a observat că majoritatea lor au fost depuși la picioare. S-ar părea că în această privință nu există o regulă generală, au fost găsiți chiar și în vasele de ofrandă.

Analiza sumară a riturilor și ritualurilor funerare ca și a întregului material rezultat pînă în prezent din necropola de la Mihălășeni ne permite să o încadrăm, în baza analogiilor cu alte descoperiri, cum ar fi cele de la Miorcani [5], Letcani [6] și Bîrlad—Valea Seacă [7] în Moldova, sau acelea de la Tîrgșor [8], Spanțov și Independența [9] în Muntenia, în cadrul culturii Sîntana de Mureș-Cernjachov. Analogii apropiate se găsesc și în necropolele de același tip din U.R.S.S., cum ar fi acelea de la Budești [10],

5 I. Ioniță, *Necropola din sec. IV e.n. de la Miorcani (jud. Botoșani)* în *Cercetări istorice,* V, 1974, Iași.

6 *AM,* VIII, 1975, p. 203—280.

7 *Dacia,* NS, 24, 1980.

8 Gh. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din sec. III—IV e.n.,* Buc. 1965.

9 B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia,* Buc. 1966.

10 E. A. Rikman, *Pamjatnic epochi velikogo pereselenija nardov po raskopkam poselenija i mogil'nika Černjachovskoj kul'tury u sela Budešty,* Chișinău, 1967.

Mălăești [11], Cernjachov [12] etc. Analogiile existente pentru majoritatea materialelor descoperite pînă acum permit datarea acestei necropole aproximativ în prima jumătate a sec. IV e.n. Totuși, unele piese, cum ar fi unele tipuri de fibule și de piepteni, sugerează continuarea înmormîntărilor și în a doua jumătate a sec. IV. Urmează ca săpăturile viitoare să arate mai exact durata în timp a folosirii necropolei de la Mihălășeni. De asemenea, în acest fel, vor putea fi obținute și date suplimentare pentru o mai judicioasă interpretare din punct de vedere etnic.

LA NÉCROPOLE DU IV SIÈCLE NOTRE ÈRE DE MIHALASENI, DÉPARTEMENT DE BOTOȘANI

Résumé

Dans la première campagne de fouilles archéologiques entreprises en 1983 à Mihălășeni, département de Botoșani on a découvert 62 tombeaux, desquels seize d'incinération (9 en urne sans couvercle et 7 en fosse avec couvercle) et 46 tombeaux d'inhumation (34 avec l'orientation N-S avec quelques déviations vers le NNE out NNOuest l'un orienté S-N, deux orientés Ouest-E, 2 orientés OuestNOuest — ESE et 7 auxquels on n'a pas pu préciser l'orientation).

L'analyse des rites et des rituels funéraires ainsi que tout le matériel résulté jusqu'à présent de la nécropole nous permettent de l'encadrer dans la culture Sîntana de Mureș-Cernjachov. Les analogies existentes pour la plupart des matériels permettent la datation de cette nécropole dans la première moitié du IV-e siècle notre ère. Pourtant quelques pièces telles certaines fibules de types different et quelques peiques suggèrent la continuation des enterrements dans la deuxième moitié du IV-e siècle aussi.

Les fouilles futures démontreront plus exactement la durée dans le temps de l'emploi de la nécropole.

11 *MIA*, 82, 1960, p. 253—302.
12 *MIA*, 116, 1964, p. 53—117 ; *MIA*, 139, 1967, p. 5—27.

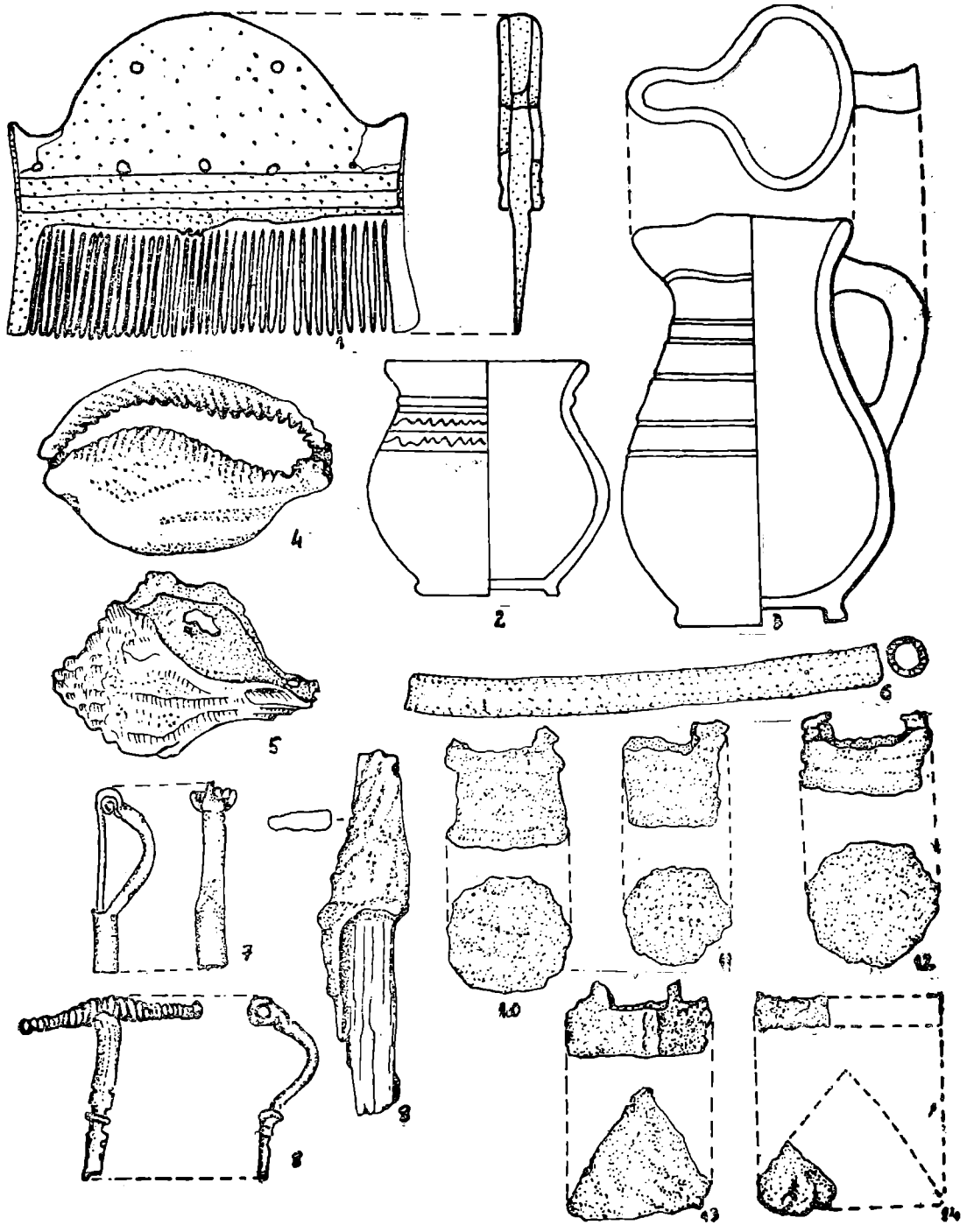

PL. I. Mihălășeni. Inventar din M 2. Pieptene (1), vas din pastă cenușie lucrată la roată (2), cană pastă fină roșie (3), melci de mare, Cypræa tigris (4), Murex sp. (5), tub pentru ace (6), fibule din argint (7) și bronz (8), cuțit din fier (9), pandantive din fier (10—14).

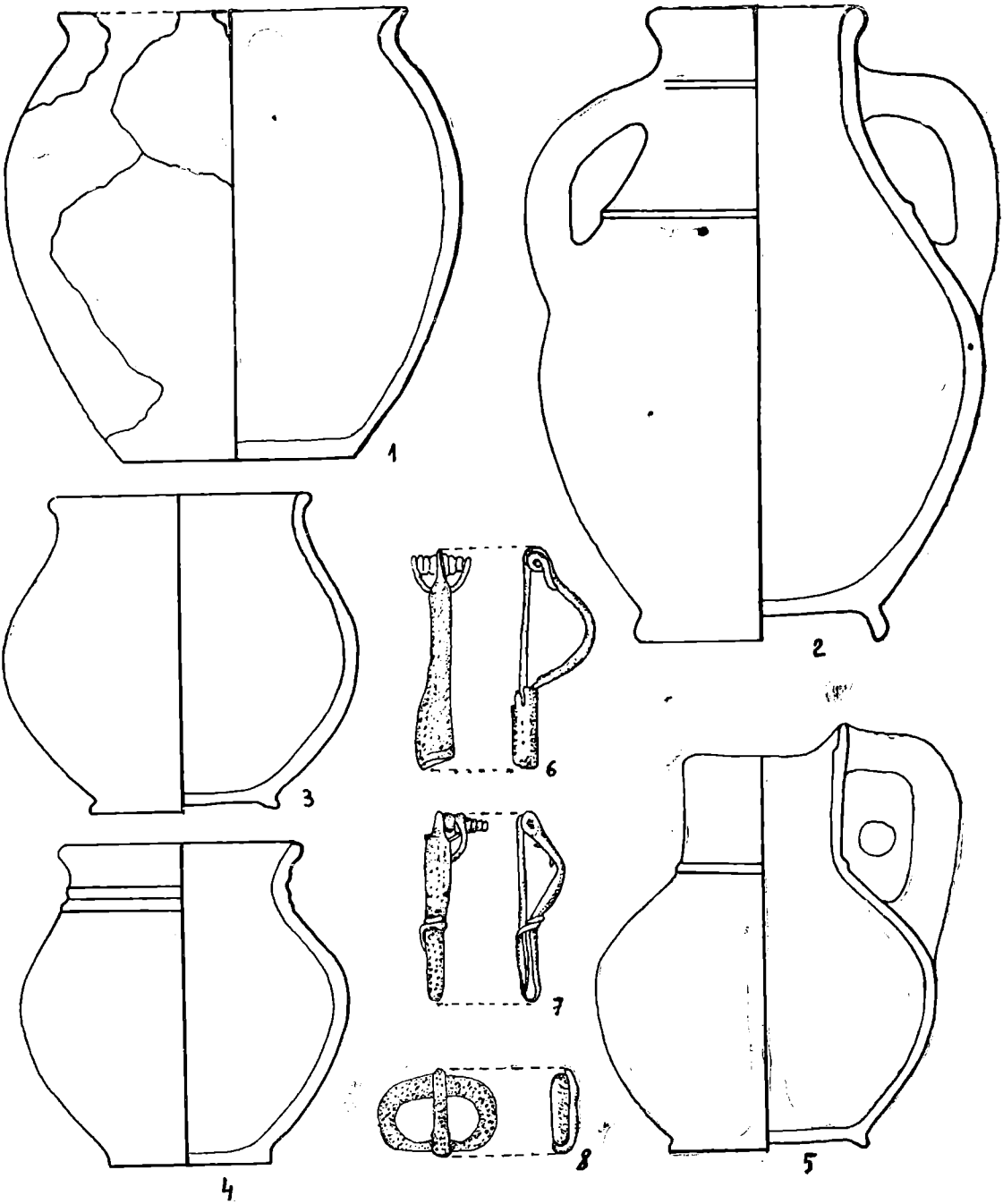

PL. II. Mihălășeni. Inventar din M 3. Vase din pastă cărămizie lucrată cu mîna (1), din pastă cenușie lucrată la roată (2, 5), din pastă zgrunțuroasă lucrată la roată (3—4), fibule din bronz (6—7), cataramă din bronz (8).

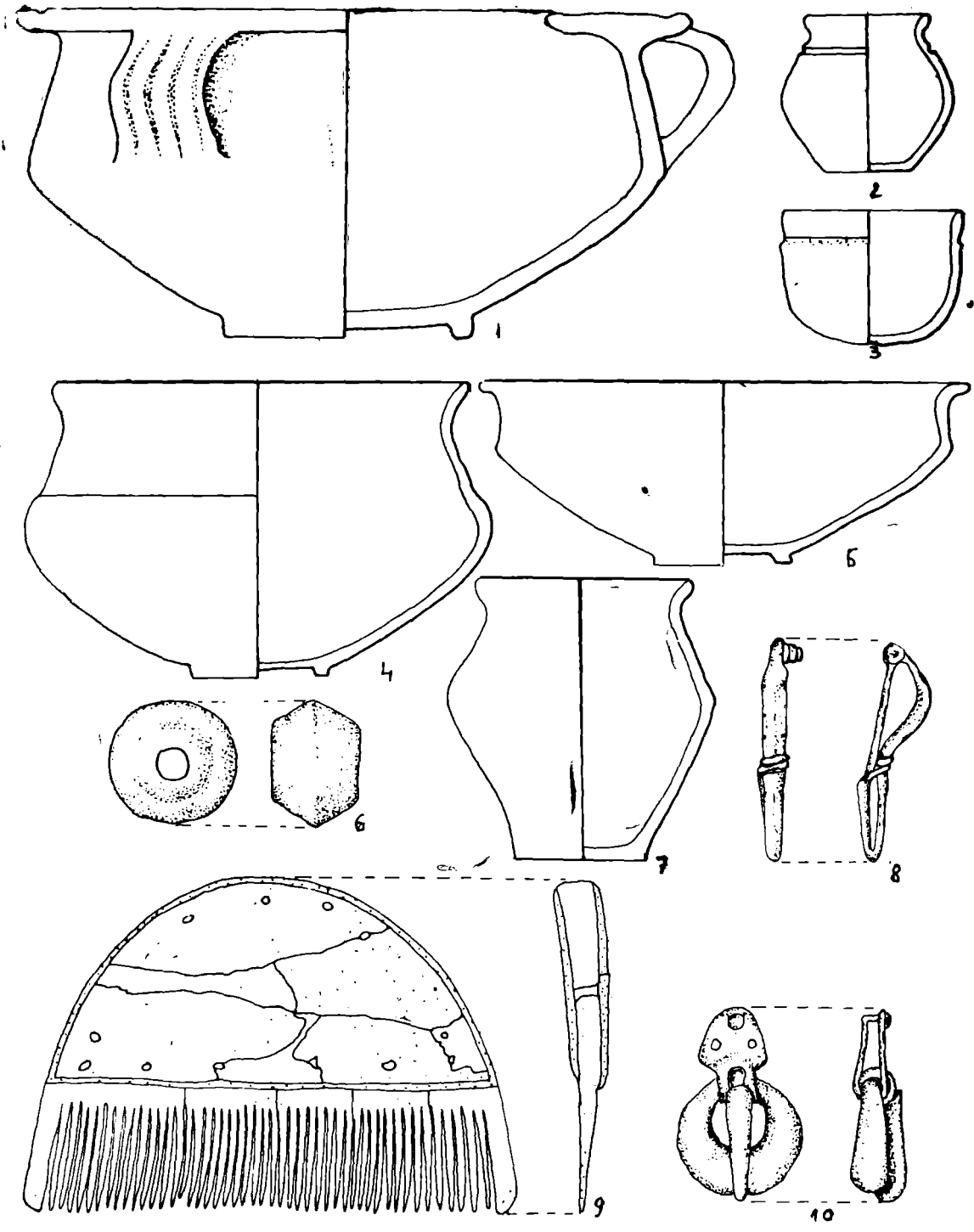

PL. III. Mihălășeni. Inventar din M 21. Vase din pastă cenușie lucrată la roată (1—5), din pastă zgrunțuroasă lucrată la roată (7), fusaiolă (6), fibulă din bronz (8), pieptene (9), cataramă din bronz (10).

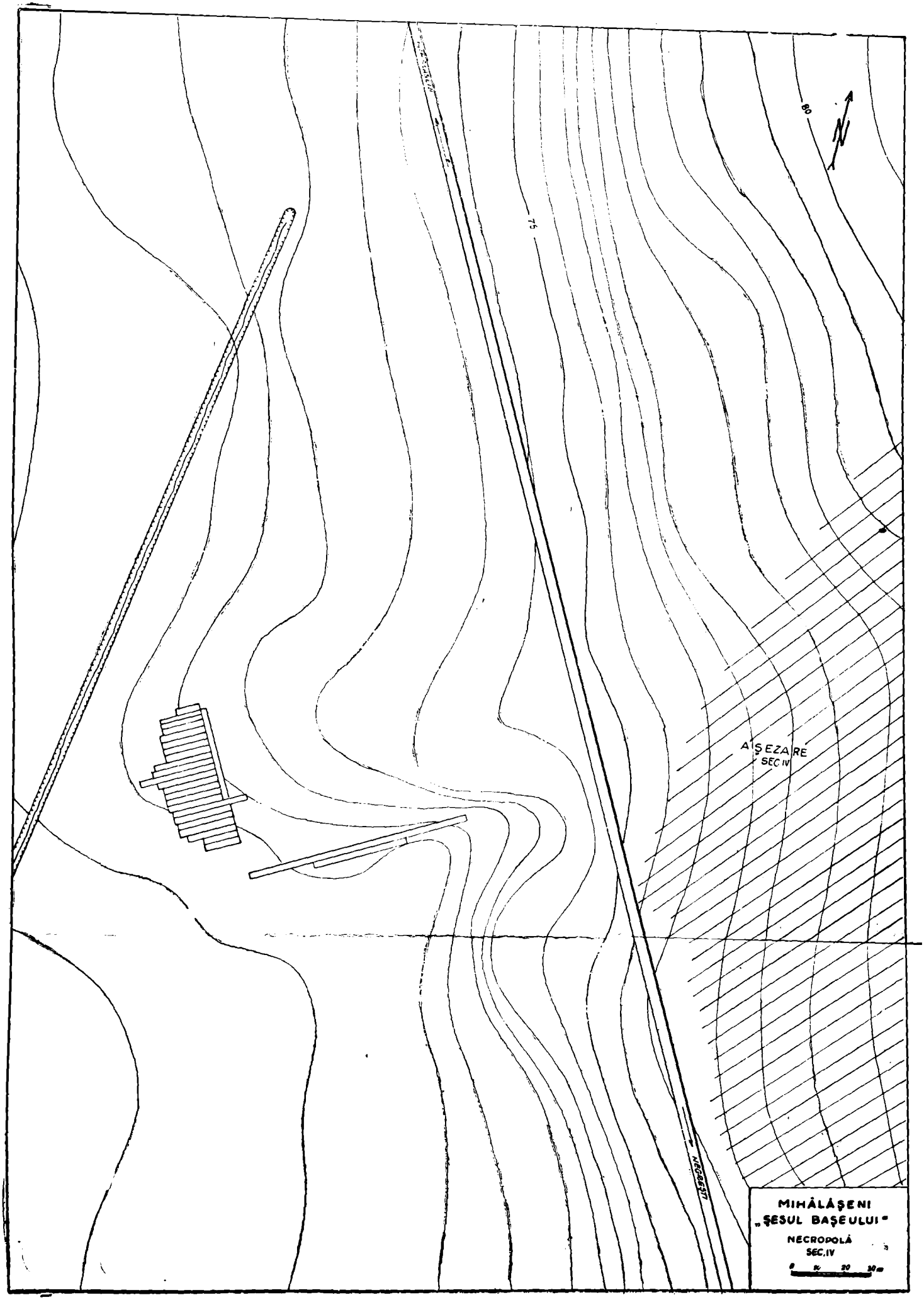
80
75
AȘEZARE
SEC IV
NEGREȘTI
MIHĂLĂȘENI
„ȘESUL BAȘEULUI"
NECROPOLĂ
SEC. IV
0 10 20 30m

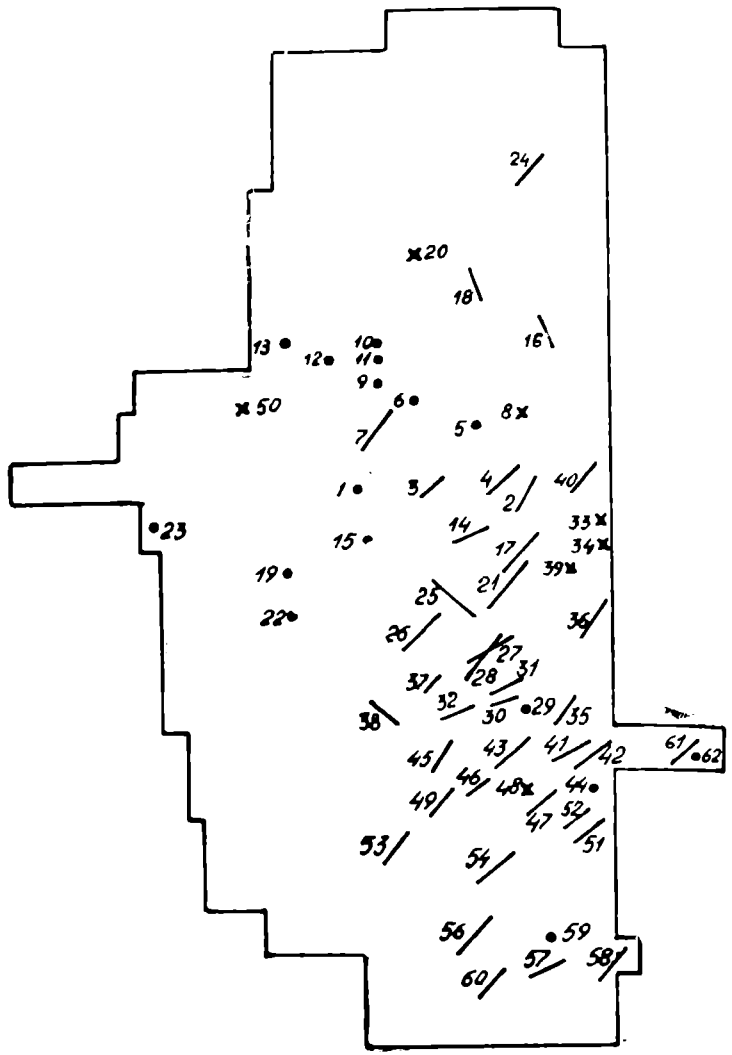

Necropola din sec. IV de la Mihălășeni – Botoșani

- MORMINTE DE INCINERAȚIE
- MORMINTE DE ÎNHUMAȚIE
- x MORMINTE DE ÎNHUMAȚIE DISTRUSE CU ORIENTARE NEPRECIZATĂ

0 2 4 6 8 m

SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA CÎMPENI, COM. PRĂJENI, JUDEȚUL BOTOȘANI *

O. L. ȘOVAN, M. IGNAT, N. UNGUREANU

Cercetările arheologice, de la Cîmpeni întreprinse în vara anului 1985, au avut ca scop verificarea și, eventual, obținerea unor date suplimentare referitoare la descoperirile de pe teritoriul acestui sat, din punctul „La Iezătura Veche". Aceste descoperiri menționate în cadrul unei ample lucrări se datoresc investigațiilor perieghetice ale lui N. Zaharia [1]. Atît din datele publicate, cît și din relatările primite de noi de la locuitori care confirmă întru totul informațiile mai vechi, reiese că datorită eroziunii, în malurile pîrîului Leahu au apărut patru morminte al căror rit și ritual era cu totul neobișnuit. Sintetizînd datele rezultă că în punctul menționat, la o adîncime de 1,60 m s-au găsit cliduri de cîte trei pietre rotunde, asemănătoare celor de moară, fără gîrlici. Sub fiecare clid [2] se afla cîte un dolium sfărîmat de presiunea pietrelor. În aceste vase s-au găsit resturi de schelete umane. Materialele au fost distruse și risipite, cîteva din ele păstrîndu-se în gospodăria lui Gh. Clipaciuc, de unde în timpul cercetărilor noastre a fost recuperată o astfel de piatră (p. VII, 5) ce era de formă cilindrică cu diametrul de 38 cm și o grosime de 9 cm.

Avînd în vedere aceste descoperiri, în anul 1958, N. Zaharia și A. Nițu întreprind un sondaj prin care se sesizează urme de locuire din diverse epoci, fără să surprindă însă alte morminte asemănătoare celor amintite mai sus, dar din mîlul de la fundul pîrîului au mai scos și alte resturi de vase mari, precum și o piatră la fel cu cele găsite anterior [3]. De asemenea, cu prilejul sondajului amintit s-au descoperit și o serie de materiale arheologice pe care autorii le-au încadrat în mai multe perioade, și anume : în sec. II—III e.n., în sec. IV e.n., ca și în feudalismul timpuriu (sec. IX—XII) și cel dezvoltat (sec. XVI—XVII), presupunînd

---

* Săpături de salvare efectuate cu sprijinul IEELIF — Botoșani (C. Purice, director, D. Cantemir. inginer, cărora le adresăm și pe această cale, mulțumirile noastre).

1 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 250 ; pl. CXXXII/5 ; CCLVII/9 și CCV/14 ; v. și Al. Păunescu, P. Sadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București, 1976, p. 206 (XLVI. 2.C.).

2 *Clid* este forma sub care apare acest cuvînt în lucrările citate în nota precedentă. *Dicționarul limbii române literare contemporane*, vol. I, București, 1955, s.v. dă forma *clit*, regionalism din Moldova și Transilvania, cu sensul de vraf, teanc de lucruri așezate în ordine unul peste altul.

3 N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 250 ; pl. CCLVII/9.

existența unor nivele de locuire corespunzătoare intervalelor de timp amintite [4].

Ținînd cont de aceste descoperiri s-a impus reluarea cercetărilor arheologice în acest punct. Locul numit „La Iezătura Veche" se află la sud de satul Cîmpeni, în zona unde s-a amenajat pe la începutul secolului nostru un iaz, barîndu-se cursul pîrîului Leahu. Din această amenajare s-a păstrat numai barajul — un val de pămînt — iazul fiind secat, după informațiile primite, încă în preajma primului război mondial. Descoperirile amintite ca și sondajele lui N. Zaharia și A. Nițu s-au efectuat tocmai în preajma acestui val de pămînt, în locul unde el întîlnește albia pîrîului Leahu.

Săpăturile arheologice din campania anului 1985 au fost amplasate tot în aceeași zonă (pl. VIII), avînd ca obiectiv principal depistarea altor monumente de felul celor descoperite anterior și apoi precizarea acestui ritual funerar atît de puțin obișnuit ca și a nivelurilor de locuire semnalate prin sondajul efectuat de N. Zaharia și A. Nițu.

În ceea ce privește mormintele, săpăturile noastre, din păcate, au fost infructuoase, nedescoperind alte complexe funerare și nici fragmente ceramice care să aparțină unor vase de mari dimensiuni. Așa cum s-a specificat, din toate informațiile reiese că aici s-au găsit schelete omenești depuse în vase pe care N. Zaharia le numește de tip *dolia*. Avînd în vedere forma și decorul unui fragment de vas care a fost recuperat [5] acestea se pot data în sec. IV e.n., aparținînd culturii Sîntana de Mureș, unde astfel de vase sînt cunoscute sub numele de *Krausengefässe*. Evident, acest tip de mormînt de inhumație nu ne este cunoscut și nu putem aduce în discuție nici un fel de elemente care să clarifice descoperirile menționate.

În schimb, săpăturile efectuate în campania din 1985 au putut preciza perioadele de locuire din punctul respectiv. Astfel, urmele atribuite de N. Zaharia secolelor II—III e.n. nu se confirmă, ele fiind, foarte probabil, confundate cu cele aparținînd sec. IV e.n. La fel trebuie să subliniem că în suprafețele cercetate de noi nu au apărut materiale care să poată fi datate în sec. IX—XII, locul numit „La Iezătura Veche" fiind locuit în două perioade distincte : în sec. IV e.n. și în sec. XVI—XVII. Menționăm că suprafețele cercetate au fost deranjate, parțial, de lucrările de amenajare a iazului amintit. Cu toate acestea s-au surprins două locuințe de suprafață și o groapă menajeră.

Locuința 1 distrusă parțial de eroziunea datorată pîrîului Leahu, consta dintr-o răspîndire de chirpic ars și fragmente ceramice, nedepistîndu-se alte elemente constructive ceea ce a determinat să nu putem preciza forma și orientarea locuinței. Semnalăm că între vestigiile acesteia s-a găsit și un fragment de fibulă (pl. VII, 4).

4 *Ibidem.*

5 *Ibidem* ; pl. CCVII/5.

Locuința 2 afectată de constructorii barajului era reprezentată prin chirpic ars, pietre și puține fragmente ceramice risipite. Nici aceasta nu a putut fi delimitată cu precizie.

Groapa cu profilul în formă de trunchi de con, cu diametrul gurii de 3 m, iar cel al fundului de 1,80 m, avea o adîncime față de nivelul actual de călcare de 2,90 m. În umplutura gropii s-au găsit, mai ales în straturile superioare ale acesteia, multe fragmente ceramice, oase de animale, o fusaiolă și o piatră de ascuțit.

Ceramica descoperită în aceste trei complexe se compune, în cea mai mare parte, din fragmente de vase lucrate cu roata, fine, de culoare cenușie aparținînd unor forme diverse de oale, castroane, pahare, căni etc., unele dintre ele ornamentate prin lustruire (pl. II, III, IV). Nu lipsește nici ceramica lucrată la roată, din pastă zgrunțuroasă, formată din fragmente de oale cu fundul plat, din vase de provizii cu buza teșită orizontal, decorate cu benzi de linii drepte, sau în val (pl. V). Ceramica lucrată cu mîna ca și cea de import este foarte puțină, ultima categorie fiind reprezentată din cîteva fragmente din pereții sau din torțile unor amfore cărămizii.

Dintre obiectele de uz curent menționăm descoperirea unei fusaiole bitronconice (pl. VII, 2) și a unei pietre de ascuțit (cute) cu urme de întrebuințare relativ îndelungate (pl. VII, 6).

Desigur, materialul ceramic descoperit încadrează vestigiile de la Cîmpeni în rîndul așezărilor aparținînd culturii Sîntana de Mureș, unde astfel de locuințe și amenajări gospodărești sînt cunoscute [6]. Avînd în vedere că ceramica zgrunțuroasă reprezintă aproximativ numai 1/4 din cantitatea de ceramică lucrată la roată putem afirma că așezarea de la Cîmpeni aparține unor faze timpurii ale acestei culturi [7]. Pentru încadrarea mai exactă a descoperirilor avem în vedere și fibula găsită în L 1. Este o fibulă de formă circulară, cu email (pl. VII, 4), de origine romană, încadrată în tipul numit *Scheibenfibel* care se datează, în linii generale, în sec. II—III e.n. [8]. Exemplarul nostru a fost mai mult ca sigur reutilizat, în veacul următor, întrucît poartă urmele unor reparații antice prin fixarea unui nit și a unei bucăți de tablă de bronz îndoită în așa fel

6 I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sîntana de Mureș — Cerneahov pe teritoriul R. S. România*, în *Arh. Mold.*, 4, 1966, p. 196—198; 210—217.

7 Idem, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1980, p. 105.

8 Fibule de acest tip sînt larg răspîndite în provinciile Imperiului dar sînt cunoscute și în afara lor. O. Almgren data astfel de fibule în prima jumătate a sec. III e.n. (*Studien über nordeuropäische Fiberlformen*, Leipzig, 1923, p. 102—103, pl. X, fig. 223, 225). Patek spune că fibulele acestea au fost folosite mai ales în a doua jumătate a sec. II și la începutul sec. III, Ivan Peškař oprindu-se, în general, la aceiași datare (*Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*, Praga, 1971, p. 100). Fibule cu balama, emailate sînt cunoscute și în Dacia romană (I. H. Crișan, *Fibule romane din colecțiile Muzeului de istorie al Transilvaniei*, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 296, pl. V/1—6; N. Gudea — V. Lucăcel, *Fibule romane în Muzeul de istorie și artă din Zalău (I)*, în *Acta MP*, 3, 1979, p. 351, pl. XXVI/333—337. Cea mai apropiată analogie la Christian Peschek, *Die Germanischen Bodenfunde der römischen Kaiserzeit in Mainfranken*, München, 1978, p. 25, pl. 55,2.

încît să poată înlocui portagrafa ruptă din vechime. Această piesă întărește și mai mult încadrarea cronologică a așezării de la Cîmpeni în prima jumătate a sec. IV e.n.

Cercetările noastre au precizat existența la Cîmpeni a unei așezări aparținnd culturii Sîntana de Mureș, dezvelind cîteva complexe din extremitatea sudică a acesteia, ea întinzîndu-se mult spre nord, peste pîrîul Leahu, pe teritoriul satului actual. Avînd în vedere această plasare topografică a locuințelor dezvelite, deși în epoca la care ne referim spațiul locuit era bine delimitat de cel destinat necropolei, o anumită evoluție teritorială nu exclude categoric și prezența unor morminte. Elucidarea problemelor ridicate de prezența unei eventuale necropole ca și o cunoaștere mai precisă a evoluției așezării de tip Sîntana de Mureș de la Cîmpeni presupune însă continuarea cercetărilor, mai ales că în zona înconjurătoare sînt numeroase descoperiri aparținînd acestei culturi, dovedind o mare concentrare de astfel de vestigii într-un teritoriu relativ restrîns [9].

Cum s-a menționat mai sus, cu prilejul cercetărilor amintite s-au găsit și urme ce pot fi datate în sec. XVI—XVII. Acestea constau exclusiv din fragmente ceramice găsite la baza solului vegetal, de-a lungul secțiunii, fără să aparțină vreunui complex de locuire. Fragmentele provin din vase diferite ca formă ce se pot sigur încadra mai cu seamă spre sfîrșitul sec. al XVII-lea, fiind în legătură cu existența unor bogate urme de locuire din evul mediu făcute pe teritoriul satului Cîmpeni [10], între care și un tezaur cu obiecte 'de podoabă' din aur și argint ca și din monede poloneze (emisiuni din anii 1585—1601), descoperit la începutul secolului nostru [11].

Din toate acestea rezultă că teritoriul satului Cîmpeni are bogate și interesante vestigii arheologice care se cer a fi în continuare investigate pentru o mai bună cunoaștere a istoriei Moldovei de nord.

9. Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 205—207 (KLVI. 1.B.; XLVI.2.D.; XLVI.2.H.; XUVI.2.I.; XLVI.2.K.).

10. *Ibidem*, p. 205—207 (XLVI.2.A.; XLVI.2.B.; XLVI.2.C.; XLVI.2.D.; XLVI. 2.E.; XLVI.2.E.; XLVI.2.H.; XLVI.2.I.; XLVI.2.K.).

11. *Ibidem*, p. 205 (XLVI.2.A.). Menționarea unui tezaur cu monede romane la Cîmpeni este desigur o confuzie, cf. M. Ignat, *Considerații cu privire la circulația monetară din sec. II—III e.n. în nordul Moldovei* — comunicare la Cel de al II-lea Simpozion național de numismatică, Suceava, 1985.

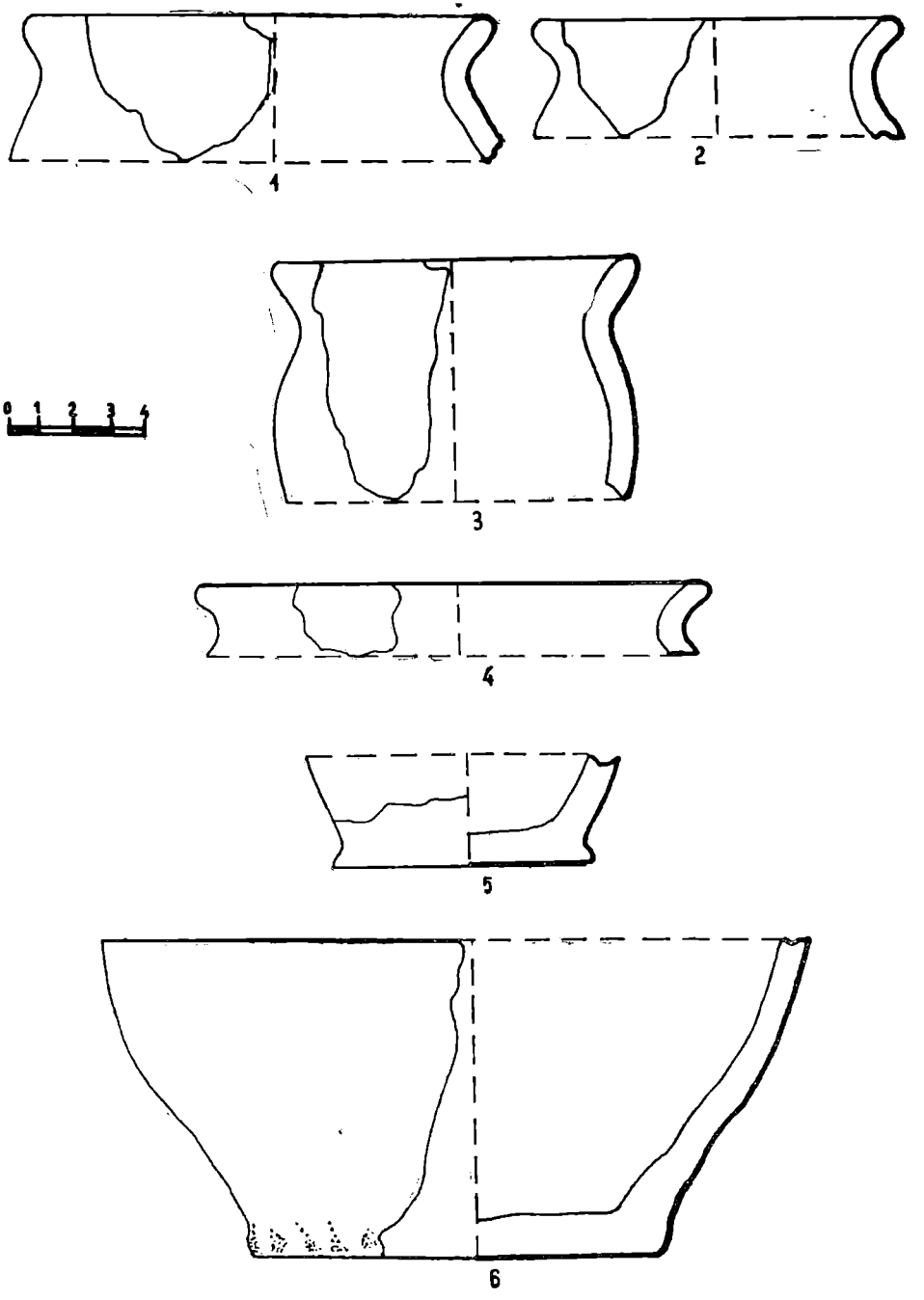

Pl. I Cîmpeni. Ceramică lucrată cu mîna, sec. IV. S_I (1); G_I (3, 5); L_I (2, 4, 6).

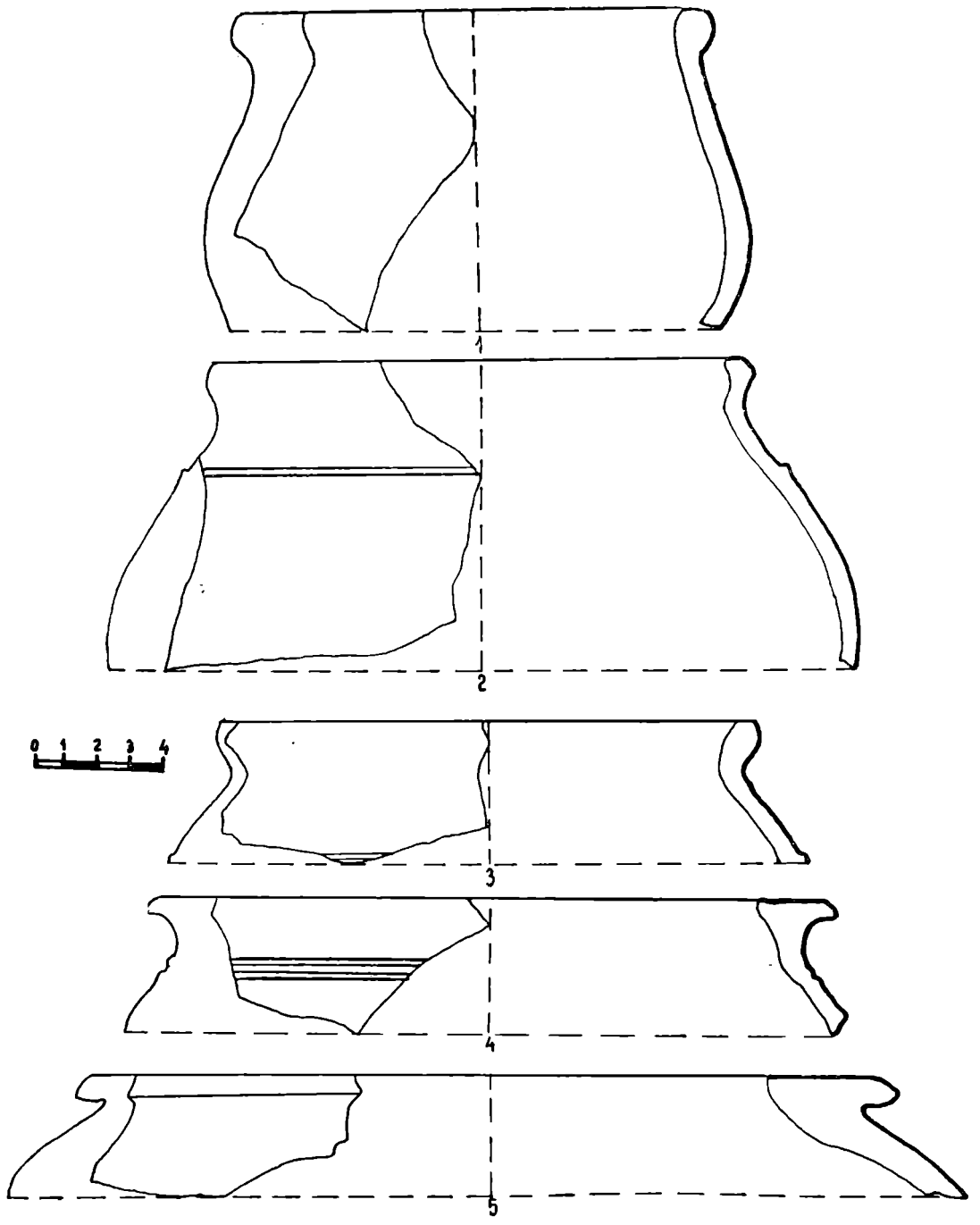

Pl. II. Cîmpeni. Ceramică lucrată la roată din pastă fină cenușie, sec. IV. G_1 (1—2); S_1 (3—5).

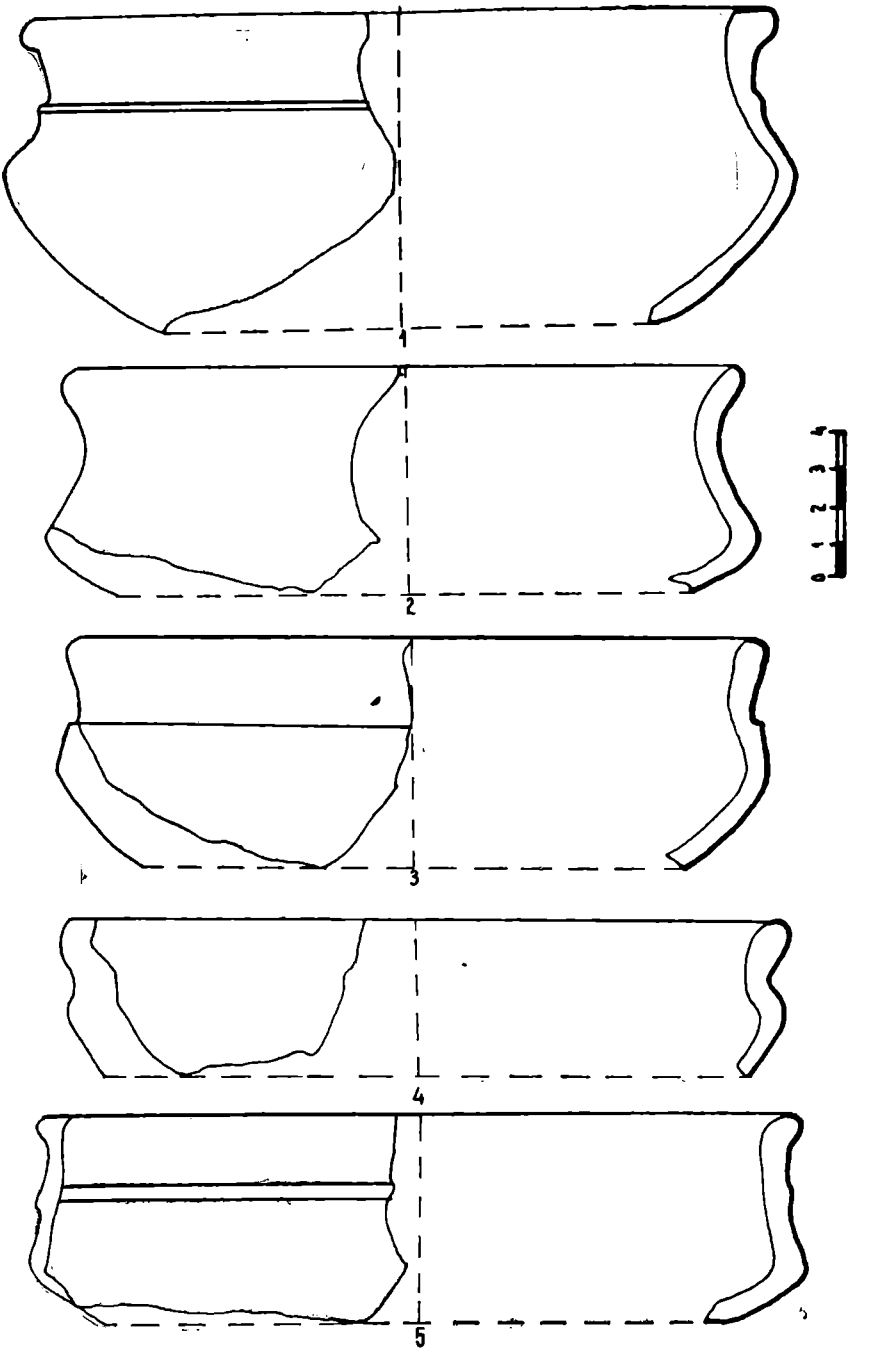

Pl. III. Cîmpeni. Ceramică lucrată la roată din pastă fină cenușie, sec. IV. S_1 (1); G_1 (2—4).

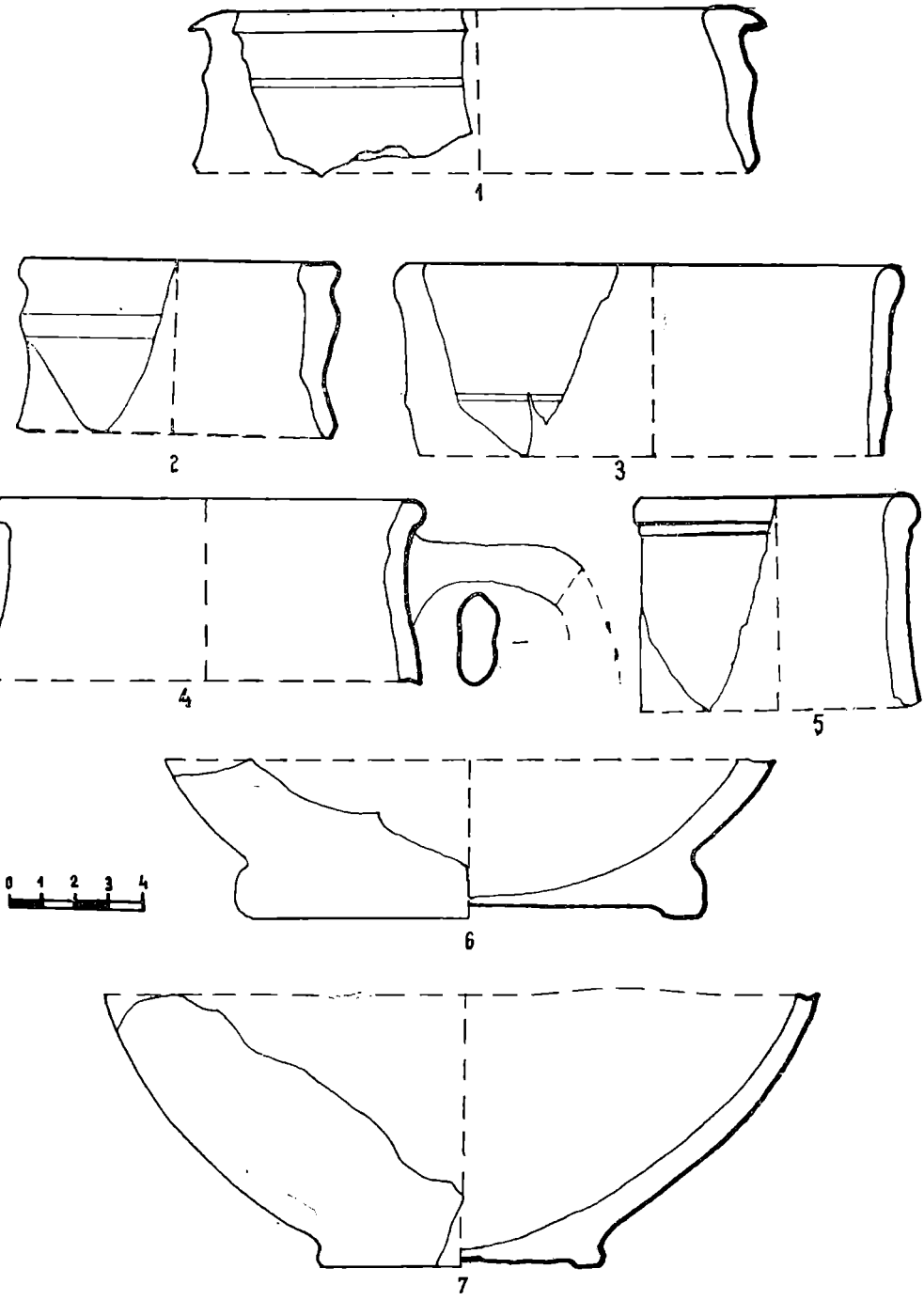

Pl. IV. Cîmpeni, Ceramică lucrată la roată din pastă fină cenuşie, sec. IV. S_1 (1—5) ; G_1 (6—7).

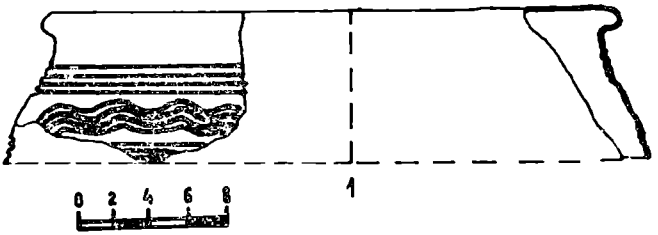

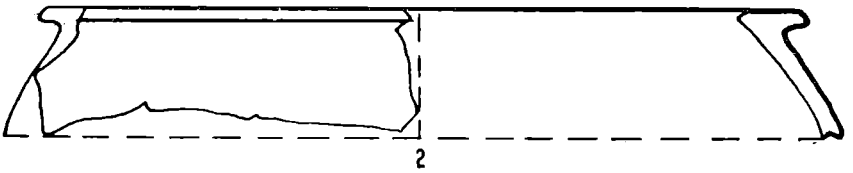

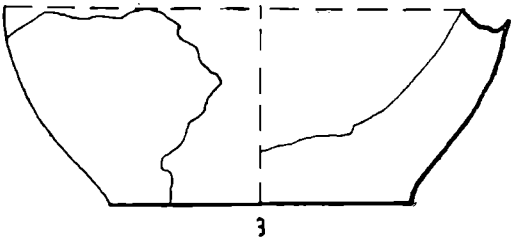

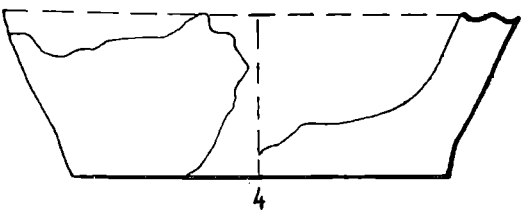

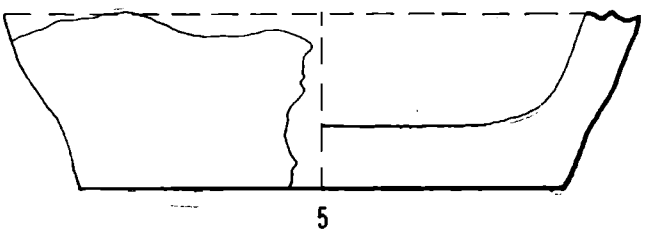

Pl. V. Cîmpeni. Ceramică din pastă zgrunțuroasă lucrată la roată. Sec. IV. L_1 (1) ; L_2 (2) ; G_1 (3—4) ; S_1 (5).

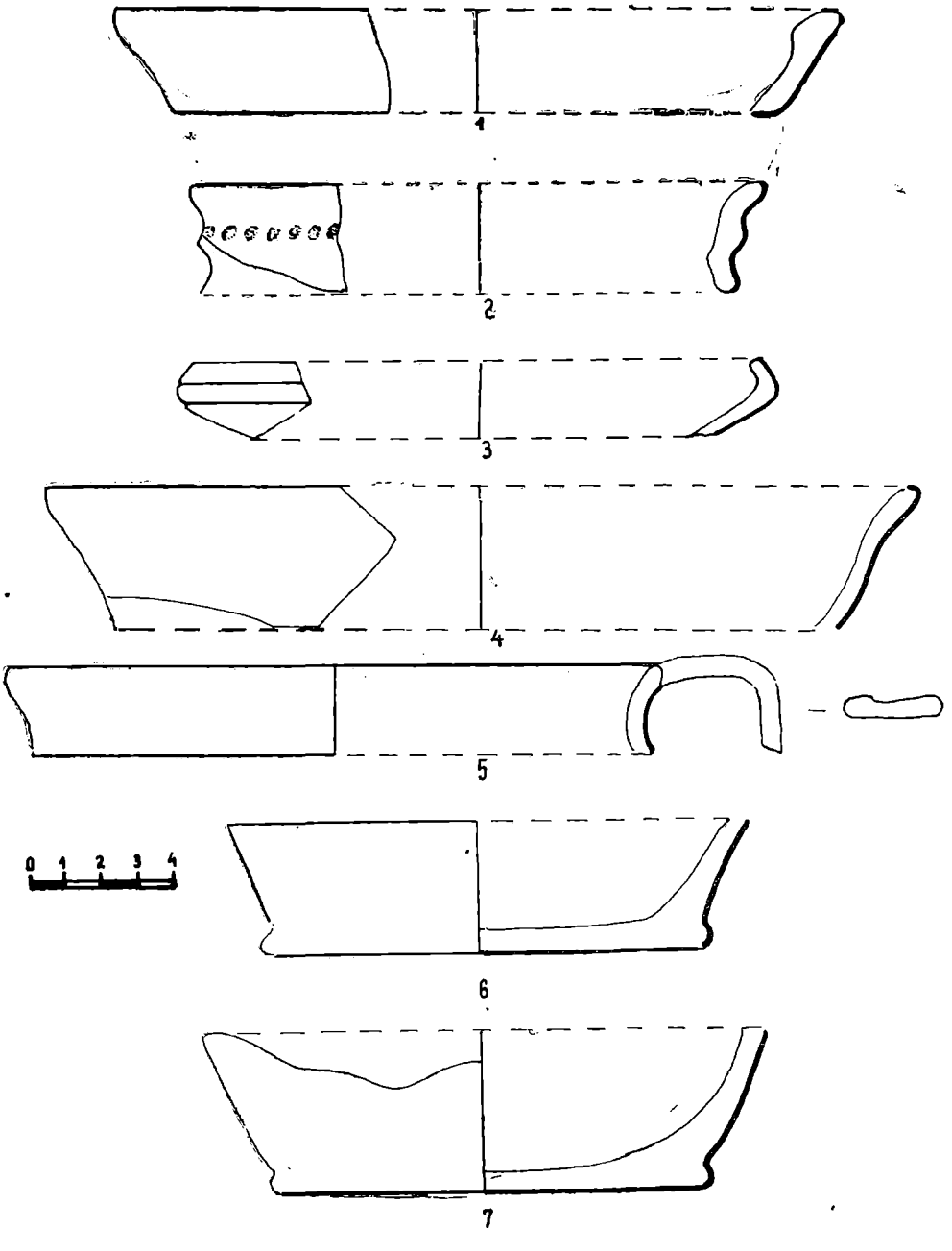

Pl. VI. Cîmpeni. Ceramică din sec. XVII—XVIII. G_1 (1, 5, 7,) ; S_1 (2—4, 6).
Pl. VII. Cîmpeni. Ceramică din sec. XVII—XVIII.

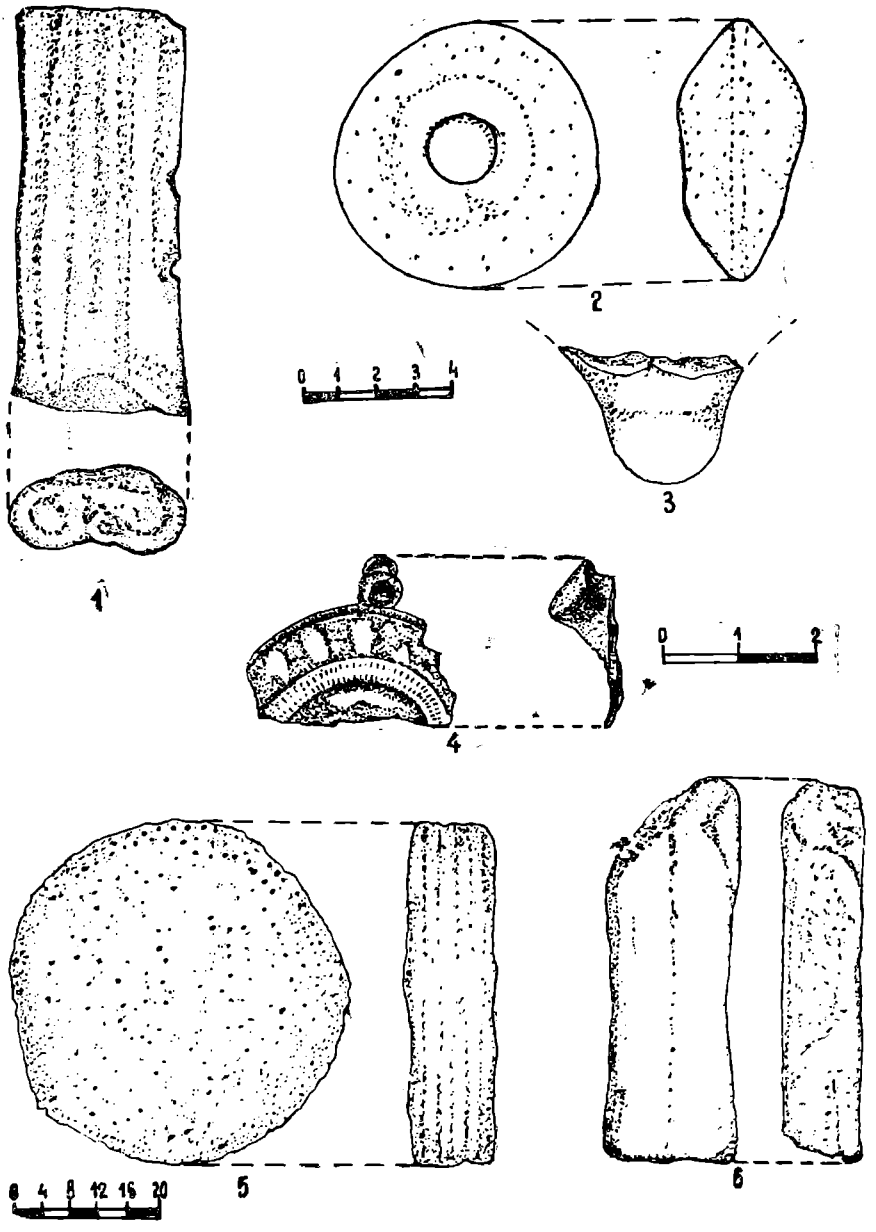

Pl. VII. Cîmpeni. Ceramică romană din sec. IV, 1 (G_1) ; 3 (S_1) ; fusaiolă, 2 (S_1) piartă circulară recuperată de la Gh. Clipaciuc din Cîmpeni, 5 ; cute de ascuțit din gresie, 6 (G_1) ; fibulă romană, 4 (L_1).

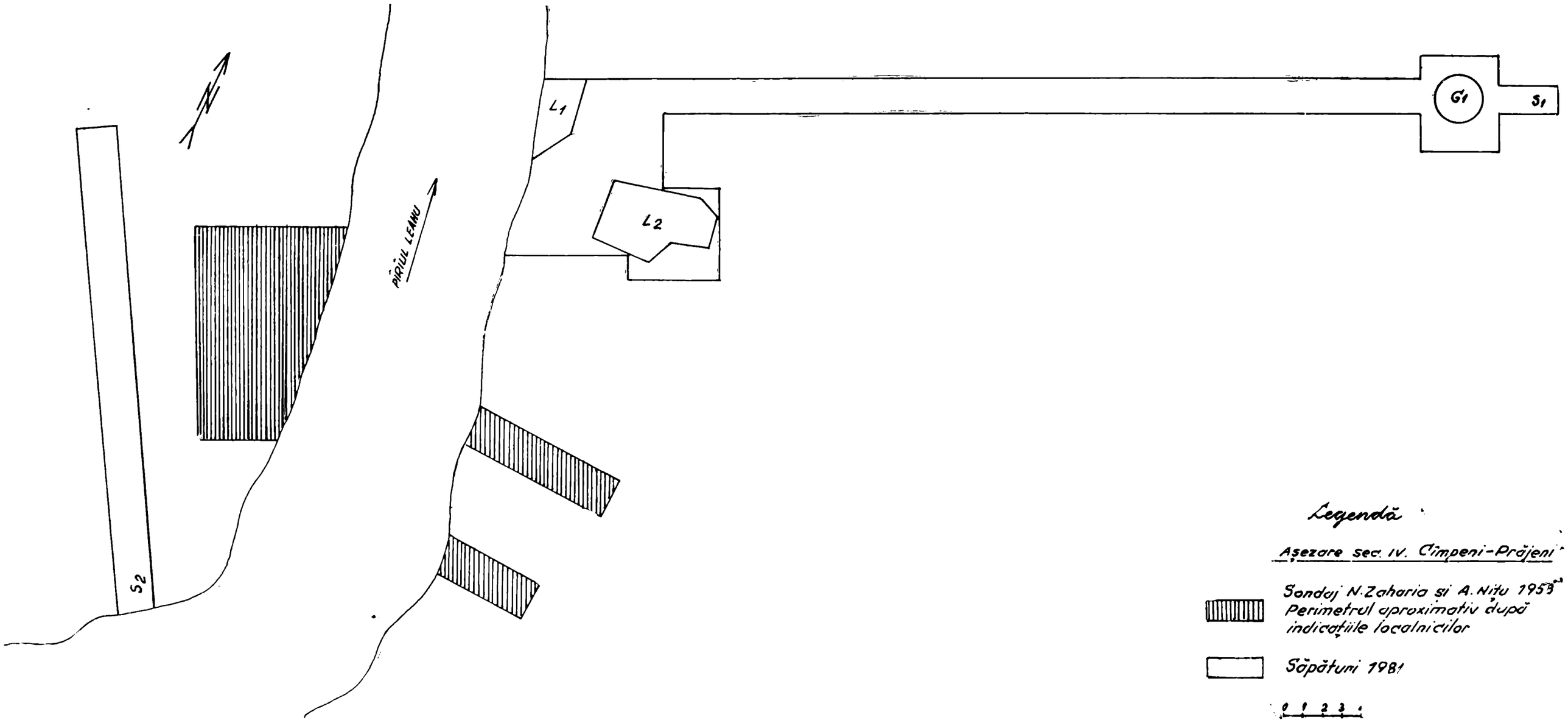
L1
L2
G1
S1
S2
PÎRÎUL LEANU
Legendă
Așezare sec. IV. Cîmpeni-Prăjeni
Sondaj N. Zaharia și A. Nițu 1953
Perimetrul aproximativ după indicațiile localnicilor
Săpături 1981
0 1 2 3 4

CU PRIVIRE LA UN NOU CRANIU DE TAURIN (BOS TAURUS) ACORNUT PROVENIND DIN TURBĂRIA DE LA LOZNA (JUDEȚUL BOTOȘANI)

S. HAIMOVICI, C. RUSU

Resturi osoase de taurine acornute (acest caracter poate fi evidențiat numai dacă este prezentată în material partea mai posterioară a plafonului craniului, care reprezintă tocmai zona unde în mod normal se dezvoltă coarnele) au fost găsite pe teritoriul Europei, în stațiunile arheologice, în diverse epoci pre și protoistorice, dar numărul lor este totuși extrem de redus. Se știe bine că și azi, în cadrul diverselor rase de cornute mari, apar foarte rar indivizi fără coarne, în limbaj popular aceste exemplare fiind denumite vite „ciute". Fenomenul, foarte sporadic de altfel, este bine cunoscut de biologi, reprezentînd variații neereditare (modificații) netransmisibile la urmași.

Se cunosc însă actualmente rase de taurine acornute care au rezultat în urma unor mutații ereditare și care sînt crescute în unele zone ale Europei, întrucît din punct de vedere zootehnic sînt mai avantajoase decît vitele cornute. Asemenea rase de taurine acornute existau încă din antichitate, Herodot, Hippocrate și Strabon scriind despre vitele fără coarne ale sciților, iar Claudius Aelianus semnalînd prezența lor în Moesia.

Studile asupra materialului paleofaunistic provenind din stațiuni scitice din Crimeea și de pe teritoriul de astăzi al Ungariei, au confirmat spusele scriitorilor antici referitoare la vitele crescute de această populație. Noi am găsit în stațiuni dacice din Moldova un număr relativ mare de cranii aparținînd unor taurine acornute, considerînd astfel că și dacii aveau o asemenea rasă (poate aceea despre care scria C. Aelianus) [1]. În așezarea de la Lozna-Hlibicioc am evidențiat cele mai multe și mai întregi cranii aparținînd unor vite acornute și tot aici s-a găsit scheletul complet al unui exemplar de taurin fără coarne [2].

Craniul la care ne referim în această notă se găsește în colecția Muzeului de științele naturii din orașul Dorohoi și provine cu precizie din

1. Haimovici S., De l'existence d'un type de taurins (Bos taurus) acornu elevé par les thraco-daces sur le territoire de la Moldavie, Dacia, 28, 1984, p. 153—155. În această lucrare se găsesc toate detaliile despre vitele acornute actuale și subfosile.

2. Haimovici S., Șadurschi E., Studiul materialelor paleofaunistice de epocă dacică, descoperite în turbăria de la Lozna, Hierasus, anuar 1981, p. 91—97; Haimovici S., Beleniuc G., Un exemplar de Bos taurus acornut, găsit în turbăria de la Lozna în stratul de epocă dacică, Hierasus, anuar 1983, p. 205—209.

turbăria de la Lozna. Deși apartenența în timp nu este precizată îl considerăm, dat fiind datele cunoscute pînă acum, că el aparține vitelor dacilor din această zonă. Astfel numărul, și așa suficient, al exemplarelor acornute, se mai mărește cu unul arătînd indubitabil, dat fiind multitudinea materiarului, că dacii aveau un tip rasial acornut de taurine și nu poate fi vorba doar de indivizi fără coarne ce apar sporadic și din cînd în cînd în populațiile de cornute.

Craniul apare de culoare brună închisă, ca și celelalte resturi osoase axtrase din turbărie. Partea anterioară a sa este ruptă, nazalele lipsesc, iar în regiunea frontală posterioară se găsește o puterincă discontinuitate care se prelungește și pe occipital ; este probabil că în această zonă osul a fost intenționat dislocat pentru a se ajunge la creer, care a fost scos pentru a fi folosit în scopuri alimentare. Orbitele nu sînt prea proeminente, fosele temporale relativ largi, frontale apar în zona interorbitară ușor concave pe linia mediană, ele fiind probabil plane către partea posterioară a frunții. Aici (cu toată lipsa de substanță osoasă arătată mai sus) se constată că nu apar cepii coarnelor, observîndu-se astfel foarte net caracteristicile unui craniu acornut. Dat fiind faptul că sutura interfrontală este încă complet deschisă și că un M^2 in situ apare doar mijlociu erodat, credem că individul respectiv nu avea mai mult de 5—6 ani. O oarecare îngustime a craniului, cît și caractere de gracilitate par a pleda pentru un exemplar femel.

Iată și cele cîteva măsurători care au putut fi executat (în mm) :

Lungimea craniului neural (Ba.—Na.) = (215)
Lărgimea maximă a frunții (Ect.—Ect.) = 203
Lărgimea mastoidiană (Ot.—Ot.) = 198
Lărgimea obrajilor (la tuberculul maxilar) = 136
Lungimea dinților jugali = 114

Menționăm că datele metrice de mai sus sînt, în mare, asemănătoare cu cele găsite la alte două cranii acornute de la Lozna studiate de noi anterior, putîndu-se constata că vitele dacice din această stațiune erau de o talie pe care o putem considera în medie drept destul de mică [3].

RÉSUMÉ

Les auteurs étudient un crâne fragmentaire de Bos taurus sans cornes, trouvé dans la tourbière de Lozna. Il appartient probablement à un type racial acornu élevé par les populations daces de la Moldavie.

3. Vezi lucrările de la nota 2.

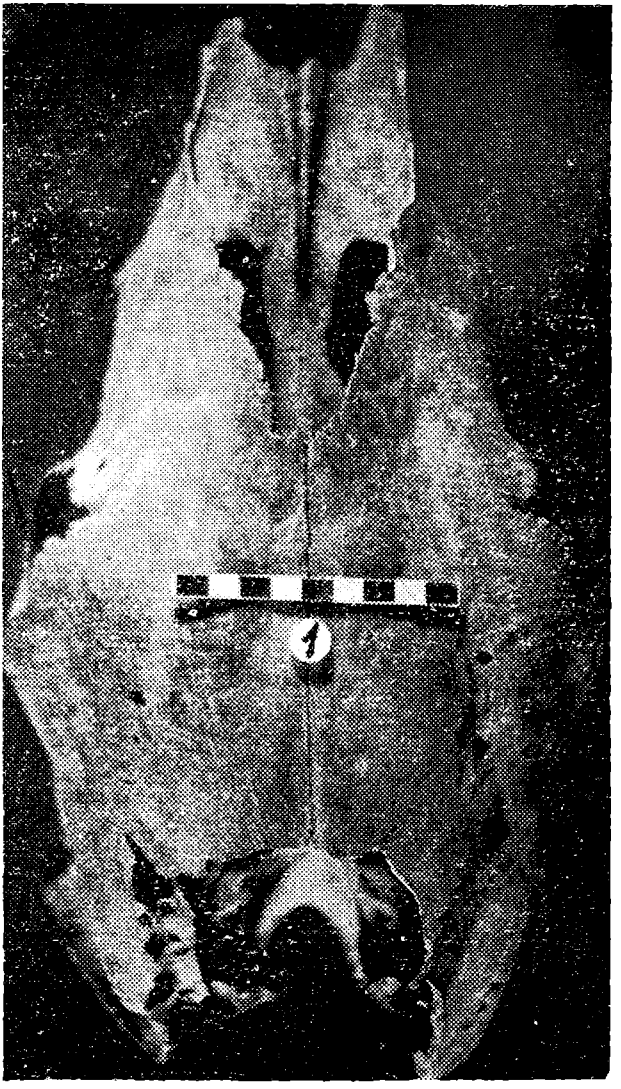

1. Craniul de Bos taurus acornut văzut de sus.

STUDIUL PRELIMINAR AL MATERIALULUI FAUNISTIC DIN AȘEZAREA CUCUTENIANĂ DE LA MITOC — VALEA LUI STAN (JUDEȚUL BOTOȘANI)

S. HAIMOVICI

Așezarea de la Valea lui Stan se găsește situată în nord-estul județului Botoșani, lîngă Prut, aproape de bine cunoscuta stațiune paleolitică de la Mitoc. Săpăturile executate în 1978, au pus în evidență o așezare neolitică care aparține sfîrșitului cucutenianului, adică unui B final.

Întrucît materialul faunistic descoperit provine de la o singură campanie de săpături, el nu este prea abundent și nici prea variat, cifrîndu-se la circa 1 100 resturi. Acestea provin de la două grupe mari de animale : moluște și mamifere.

Moluștele sînt reprezentate prin 340 resturi, ceea ce reprezintă astfel cam 30% din material. Sînt prezentate atît cochilii de gasteropode, în număr de 260, care aparțin, pe deoparte, melcului comun — Helix —, iar pe de alta, unei specii de talie mai mică — Cepaea vindobonensis —, cît și valve de lamelibranhiate, cam 80, care provin de la scoica de rîu (Unio, cele mai multe aparțin de la U. crassus).

Mamiferelor le aparțin 2/3 din resturi, dar numai 387 fragmente au putut fi determinate cu precizie, adică putîndu-se da pentru ele o daignoză specifică. Celelalte pot fi considerate ca material „nedeterminabil", fiind format din așchii osoase, resturi nesemnificative, mai ales de craniu, coaste și vertebre. Aproape în totalitatea lor, acestea, după caracteristicile morfoscopice provin de la Boc/Cervus, deci de la niște artiodactile de talie mare.

În tabelul alăturat dăm speciile de mamifere determinate, împreună cu frecvența lor, pe fragmente și indivizi prezumați.

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
1	2	3	4	5
Meles meles	2	0,52	1	1,76
Vulpes vulpes	1	0,26	1	1,76
Sus scrofa ferus	19	4,91	4	7,01
Cervus elaphus	86	22,22	11	19,29
Capreolus capreolus	4	1,03	2	3,51
Bos primigenius	2	0,52	2	3,51

1	2	3	4	5
Canis familiaris	2	0,52	2	3,51
Sus scrofa domesticus	21	5,42	6	10,52
Bos taurus	233	60,20	21	36,84
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	17	4,40	7	12,28
TOTAL	387		57	

Se poate constata astfel prezența a șase specii sălbatice și a celor cinci domestice, caracteristice pentru neolitic : taurinele, ovicaprinele (Ovis et Capra), porcinele și cîinele.

Mamiferele sălbatice

Bursucul (Meles meles) este reprezentat prin două resturi, un fragment de omoplat, nemăsurabil și unul de tibie, a cărei epifiză inferioară măsoară 21 mm.

Vulpea (Vulpes vulpes) are doar un singur rest osos, un fragment de maxilar inferior cu o parte a dinților jugali in situ.

Mistrețul (Sus scrofa ferus) prezintă resturi relativ abundente, dintre care unele au putut fi măsurate. Astfel distingem un M^3 cu lungimea de 44 mm, trei epifize inferioare de humerus cu lărgimea maximă de 52, 54 și 55 mm, trei epifize superioare de radius cu lărgimea maximă de 39, 40 și 42 mm și trei epifize inferioare de tibie cu lărgimea maximă de 40, 41 și 43 mm. Menționăm și existența unui canin superior de mascul care a fost șlefuit și i s-a făcut o gaură în regiunea sa radiculară. Deși resturile măsurate nu reprezintă chiar piese capitale, totuși mistrețul din așezarea de la Mitoc era de talie mare, masiv.

Cerbul (Cervus elaphus) are frecvența cea mai înaltă, el alcătuind cam 1/5 din întregul material atribuit mamiferelor (dacă mai luăm în considerare și faptul că multe din resturile „nedeterminabile", provin tot de la această specie, este foarte evidentă abundența sa).

Între cele 86 fragmente determinate 9 sînt resturi de coarne, dintre care trebuie să remarcăm două ca semnificative : una reprezentată printr-un fragment de bază, provenită de la un individ doborît, care era precis de talie mare (deși nu s-au putut executa măsurători) și o porțiune distală de corn, avînd o corană de tip cupă cu patru ramuri : două ramificații mai lungi, una scurtă, aproape ca un tubercul iar cea de a patra, sfărîmată, fiind însă probabil deasemenea destul de dezvoltată.

Dintre 9 resturi de maxilare, la 7 s-au păstrat o parte a dinților jugali, putîndu-se remarca că toate acestea aparțin la indivizi maturi, la trei dintre ei dentiția fiind chiar puternic erodată (peste 7 ani). Abia două resturi de oase lungi provin de la neadulți.

Măsurătorile executate pe un număr destul de mare de fragmente de oase lungi, atestă prezența unui cerb de talie mare și masiv, în medie mai puternic decît cerbul carpatin actual, așa cum de altfel este caracteristic și pentru alte așezări neolitice din țara noastră.

Căpriorul (Capreolus capreolus) prezintă doar patru resturi, două fiind resturi de coarne; dintre acestea se remarcă unul, aparținînd la un individ încă nematur ce a fost doborît. O epifiză superioară a radiusului are o lărgine de 27 mm.

Bourul (Bos primigenius) este reprezentat prin două resturi și anume un M^3 care are lungimea de 36 mm și o epifiză superioară a radiusului a cărei lărgime este de 105 mm. S-ar putea totuși ca această specie să fi fost ceva mai frecventă, unele dintre resturile sale, aparținînd unor indivizi de sex femel, deci mai gracile, să le fi trecut în cadrul materialului pe care noi l-am atribuit taurinelor domestice. Totuși, chiar dacă acest lucru a avut loc, frecvența bourului apare cu mult mai scăzută, în cadrul materialului determinat, decît aceea a cerbului.

Mamiferele domestice

Cîinele (Canis familiaris) este în cantitate mică, aparținîndu-i doar două resturi de maxilar inferior foarte fragmentare, încît nu au putut fi prelucrate biometric. Cele două piese provin de la indivizi diferiți, unul de talie mică asemănător tipului „palustris", iar altul poate puțin mai masiv, ce ar corespunde tipului „intermedius".

Porcul (Sus scrofa domesticus) are resturi relativ abundente, dar foarte fragmentare, încît aproape că nu s-a putut executa nici o măsurătoare. Mai mult somatoscopic se poate constata că el este reprezentat printr-o formă de talie mică, asemănător așa-zisului tip „palustris", care este bine reprezentat și în celelalte așezări cucuteniene. Trebuie menționat că din cele șapte resturi de maxilare inferioare existente doar patru aparțin unor tineri, două provenind de la adulți (în jurul vîrstei de doi ani), iar unul chiar de la un individ de 4—5 ani.

Ovicaprinele (Ovis et Capra) au resturi apropiate cantitativ cu cele ale porcinelor. Este interesant că genul Capra, apare mai frecvent decît genul Ovis. Astfel s-au găsit cinci coarne fragmentare aparținînd caprinelor, dintre care două, dat fiind masivitatea lor, provin de la masculi, iar celelalte trei de la femele; se evidențiază faptul că toate aceste coarne aparțin tipului „prisca". Semnalăm totodată un fragment de craniu de Ovis, ce poartă un corn foarte mic, de aproape trei centimetri lungime, arătînd astfel că existau și ovine femele cornute, dar aceste coarne erau scurte și foarte gracile, încît probabil că pe viu abia se observau. Puține măsurători au fost executate pe fragmente ale oaselor extremităților, arată că ovinele de la Mitoc erau de talie mică, cel mult mijlocie.

Taurinele (Bos taurus) au o frecvență foarte înaltă: circa 2/3 din totalitatea fragmentelor și peste 1/3 din numărul indivizilor prezumați, printre speciile de mamifere determinate; la acestea se adaugă și ma-

joritatea resturilor osoase considerate ca „nedeterminabile", care aparțin cu siguranță tot acestui grup.

Avînd în vedere cantitatea mare de resturi care provin de la această specie, au fost găsite aproape toate segmentele osoase, dar totuși nu există nici un os întreg. Au putut fi executate însă un număr suficient de măsurători, pentru a se putea da o caracterizare satisfăcătoare din punct de vedere biometric a taurinelor crescute de locuitorii din așezarea de la Mitoc. Se poate astfel constata o largă variabilitate dimensională, dar, în mare vitele respective se încadrează între limitele caracteristice pentru tipul „primigenius". Variația puternică de mărime s-ar datora în special faptului că dimorfismul sexual apare încă foarte evident, dar este posibil ca ea să fie dată totodată de existența unor hibrizi rezultați din încrucișarea naturală între taurinele domestice și strămoșul lor sălbatic, bourul, evident existent în zonă, cît și fapul că unele resturi osoase de femele de B. primigenius să fie trecute la materialul atribuit vitelor domestice ; de exemplu un fragment cu epifiza superioară a radiusului avînd 98 mm lărgime și un rest de metacarp cu epifiza superioară prezentînd o lărgime de 1 mm, pe care noi le-am considerat că aparțin unor tauri domestici, ar putea să provină tot așa de bine de la femele de B. primigenius.

Dintr-un număr de 18 fragemnte de maxilare inferioare, care prezintă cel puțin o parte a dinților jugali se poate constata că doar trei aparțin unor indivizi încă tineri, sub doi ani, toate celelalte avînd de acum dentiția cu un grad mai mic sau mai mare de eroziune, unele exemplare mergînd chiar pînă la vîrsta de aproximativ 7—10 ani.

*
* *

Avînd în vedere frecvența diferitelor specii și grupe de animale, unele caracteristici care se evidențiază din stadiul lor biometric și morfoscopic putem defini unele particularități ale vieții materiale a locuitorilor din așezarea cucuteniană de la Mitoc.

Trebuie să menționăm de la început, că moluștele, atît gateropodele cît și lamelibranhiatele, făceau obiectul unei ocupații prin faptul că erau intens adunate. Dat fiind talia foarte mică a acestei grupări de animale, ponderea lor în acoperirea necesităților de hrană era totuși minimă. Important este faptul că cucutenienii practicau culesul, care se păstrează deci la o populație neolitică ajunsă la un înalt grad de dezvoltare economică. Totuși considerăm că locuitorii de la Mitoc erau culegători de moluște mai degrabă pentru a-și satisface unele cerințe de ordin gastronomic și nu pur și simplu din nevoia de a-și completa o parte din hrana zilnică, căci altfel nu ar fi neglijat complet, sau aproape complet, alte surse de hrană cum ar fi pescuitul, prinderea reptilelor (chelonienilor) și a păsărilor, pentru care mediul înconjurător le era, deasemenea, cu totul propice.

Vînătoarea avea însă un rol destul de important după cum reiese clar din frecvența mamiferelor sălbatice (29,19% din fragmente și

36,84% din indivizii prezumați). Se practica mai ales vînatul în scopuri alimentare, el concentrîndu-se asupra a patru specii de artiodactile : cerbul, mistrețul, căprioru și bourul, primul avînd frecvența cea mai înaltă.

Creșterea animalelor trebuie socotită drept o ocupație de bază. Ponderea cea mai înaltă o aveau taurinele, aceasta considerînd și talia lor specifică, mult mai mare în raport cu aceea a porcinelor și ovicaprinelor. Astfel necesitățile de proteine animale erau acoperite într-un grad foarte înalt de către cornutele mari. Este totodată foarte probabil că taurinele și ovicaprinele erau ținute mai întîi pentru scopuri utilitare și în mod secundar folosite ca producătoare de carne.

În ceea ce privește peisajul geografic din jurul așezării de la sfîrșitul cucutenianului de la Mitoc, trebuie să precizăm că în zonă, pe lîngă pădurea din lunca Prutului, existau mari masive forestiere, care dată fiind altitudinea locului, erau alcătuite din stejăriș amestecat. Spațiile mai deschise, lizierele și subarboretul ocupau spații mai restrînse, întrucît căprioru și bourul au o frecvență destul de joasă.

L'ÉTUDE PRÉLIMINAIRE DU MATÉRIEL PALÉOFANIQUE DE L'ÉTABLISSEMENT CUCUTENIEN DE MITOC — VALEA LUI STAN (DEPART DE BOTOȘANI)

RÉSUMÉ

La station néolithique cucutenienne (phase B final) est située dans le NE du département de Botoșani tout près de la rivière de Prut.

On a trouve des mollusques : Helix, Cepaea et Unio et des restes des mammiferès (voir les espèces et leur fréquence dans le tableau). On présente pour chaque espèece les caractères typologiques, morphologiques et biométriques. On constate quelles sont les occupations de habitants et les caractéristiques du millieu environnant.

STUDIUL RESTURILOR PALEOFAUNISTICE DIN AȘEZAREA DE LA LOZNA — STRĂTENI DATÎND DIN SECOLELE VII—VIII E.N.

SERGIU HAIMOVICI

Cu privire la a doua jumătate a mileniului I e.n., datele referitoare la caracteristicile populației străvechi românești din Moldova, sînt deocamdată încă relativ puține. Izvoarele scrise, destul de rare, se referă mai ales la evenimentele politice. Săpăturile arheologice executate pînă acum, scot la iveală evident și aspecte de natură social-economică. Același lucru poiate fi mai bine conturat prin studiul resturilor faunistice găsite în așezări împreună cu alte vestigii materiale, aparținînd populației autohtone.

Stațiunea arheologică de la Lozna-Străteni (comuna Dersca, Jud. Botoșani) se găsește situată în punctul denumit „La ocoale" cam la o aceeași distanță de satele Lozna și Străteni. Săpăturile executate mai mulți ani la rînd, au evidențiat o așezare aparținînd unei populații autohtone. Cronologic ea se situează spre sfîrșitul sec. VII și în sec. VIII [1]. Materialul faunistic scos la iveală ne-a fost dat pentru studiu de către tov. Dan Teodor căruia îi mulțumim pe această cale.

Menționăm că așezarea este situată în nordul Moldovei la est de rîul Siret, relieful din jur fiind format din dealuri, denumite chiar dealurile Siretului, a căror altitudine atinge în unele puncte peste 400 metri ; în parte ele mai sînt și astăzi împădurite cu stejărișuri.

Resturile faunistice se ridică la peste o mie de fragmente. Ele au fost mai întîi determinate pe bordeie, complexe, cuptoare, iar apoi întreg materialul a fost însumat, constatîndu-se că s-a putut da o diagnoză precisă pentru un număr de 735 resturi. Ele aparțin la următoarele grupe și specii de animale, înscrise în tabelul I.

Tabelul I

Lista speciilor determinate în așezarea de la Lozna-Străteni

Mollusca (Lamellibranchiata)	Unio sp.
Pisces	Cyprinus carpio
	Silurus glanis

1 Teodor, Gh., Dan — Cercetări în așezarea din sec. VII—VIII de la Lozna—Străteni, jud. Botoșani. Materiale și cercetări arheologice, a XIV sesiune anuală de rapoarte, Tulcea 1980, pag. 455—461.

Aves	Gallus domesticus
	Castor fiber
	Lepus europaeus
a) animale sălbatice	Sus scrofa ferus
	Cervus elaphus
	Capreolus capreolus
	Bos primigenius.
Mammalia	Bos taurus
	Sus scrofa domesticus
	Ovis aries
b) animale domestice	Capra hircus
	Equus caballus
	Canis familiaris

Ținem să menționăm că resturile găsite sînt foarte fragmentare încît ele reprezintă un material alcătuit aproape exclusiv din resturi menajere. Un număr oarecare de piese poartă ușoare urme de lucru (cioplire, șlefuire, scrijilare) iar altele reprezintă chiar obiecte și unelte de os; acestea din urmă, după ce au fost determinate, unele chiar măsurate, au fost restituite tov. Dan Teodor, care se ocupă de prelucrarea lor din punct de vedere arheologic.

Pe grupe de animale, repartiția este foarte diferită, majoritatea covîrșitoare a fragemntelor, aparținînd mamiferelor; tot de la acest grup provin și cele circa 300 resturi, care, dat fiind că sînt prea fragmentare și nu prezintă caractere ce ar duce la o diagnoză specifică, au fost socotite ca nedeterminabîle.

Tabelul II

Frecvența pe grupe a materialului determinat

Grupul	Moluște	Pești	Păsări	Mamifere	Total
Nr. absolut	2	4	8	721	735
%	0,22	0,53	1,07	98,18	100,00

Caracterele grupelor și a speciilor de animale din așezarea de la LOZNA-STRĂTENI

Moluștele

Acest grup este reprezentat doar prin două valve fragmentare de Unio (scoica de rîu) arătînd prin aceasta că locuitorii așezării nu practicau culesul moluștelor.

Peștii

Resturile peștilor provin de la teleosteeni și anume au putut fi determinate două specii. Crapului îi aparțin cu siguranță un ceratobranhial al arcului 5 care, avînd pe el dinții faringieni, diagnoza a putut fi ușor stabilită ; tot de la aceeași specie ar proveni un fragment de opercular cu urme de șlefuire și probabil o vertebră. Este aproape sigur că cele trei resturi sînt de la același individ de talie relativ mică, netrecînd de 35—40 cm. Somnul este reprezentat printr-un rest de hiomandibular ce aparține unui somotei nu mai lung de 40 cm. Penuria materialului osos provenit de la pești ne arată că nici pescuitul nu reprezenta o ocupație cu o oarecare importanță economică.

Păsările

Grupul păsărilor este reprezentat exclusiv prin găina domestică de la care provin 8 resturi, toate aparținînd unor maturi ; dintre ele pe 6 fragmente s-au putut executa măsurători. Singurul tarsometatars găsit aparține unei femele, întrucît nu prezintă pinten. Variabilitatea dimensională nu este prea puternică, aceasta probabil datorită existenței unui dimorfism sexual destul de șters. În general găina apare de talie relativ mică, asemănătoare cu aceea din epoca feudalismului timpuriu din Europa centrală, și cu cea găsită de noi în așezările de la Udești (sec. VII) și Bucov (sec. VIII—X) [2].

Mamiferele sălbatice

Acestui grup de mamifere îi aparțin, așa cum se constată în tabelul I, un număr de 6 specii, dar frecvența lor este foarte diferită.

Castorul

De la castor s-a păstrat doar un fragment dintr-un molar superior stîng, probabil M^2, care apare relativ puternic erodat. Prezența acestei specii cu o stenoecie foarte tipică este importantă pentru caracterizarea peisajului.

Iepurele

Acestei specii îi aparțin două resturi osoase : un humerus întreg care măsoară 121 mm și un fragment al epifizei inferioare a tibiei.

Mistrețul

Mistrețul este reprezentat prin 9 fragmente (craniu, dinți, oase lungi) care ar proveni de la patru indivizi, dintre care trei probabil femele. Deși măsurătorile executate ne arată că sîntem în fața unor piese de dimensiuni nu prea masive, totuși mistrețul găsit la Lozna nu apare

2 Haimovici, S., Cărpuș, L. — Studiul, paleofaunei din așezarea prefeudală de la Udești (jud. Suceava). Suceava, Anuarul Muzeului Județean IX, 1982, pag. 497—504 ; Haimovici, S., — Fauna din așezările feudale timpurii (sec. VIII—X) de la Bucov—Ploiești. SCIVA 30, 2, 1979, pag. 163—213.

cu nimic mai mic decît cel actual, care se mai găsește în această zonă de dealuri ale Siretului, ci probabil era chiar mai masiv.

Cerbul

Această specie are frecvența cea mai înaltă dintre animalele sălbatice, fiind reprezentată prin 43 de resturi, care ar aparține la cel puțin șase indivizi. Cele mai frecvente, cum era de așteptat, apar fragmente de coarne (17 piese), dar numai unul singur este mai întreg, fiind un corn lepădat, la care s-a măsurat rozeta, constatîndu-se totodată că ramul de ghiață nu este deloc dezvoltat. Aproape toate resturile de coarne, cu excepția cîtorva vîrfuri poartă urme de lucru, unele fiind chiar transformate în unelte. Pe oasele membrelor s-au executat măsurători ; este de remarcat un metacarp întreg, cu lungimea de 292 mm, aparținînd probabil unui mascul, la care s-a calculat o înălțime la greabăn de 132 cm. Se poate constata că cerbul de la Lozna-Străteni era de aceeași talie cu cel carpatin actual, sau poate chiar mai masiv decît acesta.

Căprioru

Căprioru este evident mai puțin frecvent decît cerbul, avînd doar 5 resturi, dintre care două sînt fragmente de coarne cu urme de întrebuințare (șlefuire). Biometric și somatoscopic se poate afirma că resturile de la Lozna nu apar mai mici decît cele ale căprioru actual, care este singurul cervideu ce se mai găsește actualmente în zona geografică respectivă.

Bourul

Această specie este reprezentată prin două piese osoase : un rest de maxilar superior și un metacarp întreg. Acesta din urmă are o lungime de 239 mm, lărgimea epifizei superioare de 80 mm, iar a celei inferioare de 77 mm ; aparține unui exemplar masculin de talie mare.

MAMIFERELE DOMESTICE

Mamiferele domestice sînt reprezentate prin cele 5 specii obișnuite : taurinele, porcinele, ovicaprinele (Ovis et Capra) și cabalinele (Equus caballus), la care se adaugă și cîinele, specie fără importantă economică directă.

Taurinele

Resturile taurinelor sînt cele mai abundente în așezarea de la Lozna—Străteni, ele reprezentînd mai mult de 1/3 din materialul osos atribuit mamiferelor. De aceea au fost găsite aproape toate segmentele scheletului, cele mai frecvente apărînd maxilarele și dinții izolați.

Întrucît resturile de craniu neural și facial, deși relativ numeroase (15 piese) sînt foarte fragmentare și reprezintă totodată segmente nesemnificative, nu se poate da pe baza lor, nici o caracteristică tipolo-

gică și rasială ale vitelor de la Lozna. Coarnele, în număr de 6, sînt mai bine păstrate, încît pe 4 din ele s-au putut executa și măsurători. Toate aparțin cu cea mai mare probabilitate femelelor, sînt gracile și scurte, încadrîndu-se în tipul cunoscut sub denumirea de „brachyceros", care a fost găsit de noi și în așezările de la Udești și Bucov [3].

Gracilitatea taurinelor de la Lozna este evidențiată și de măsurătorile executate pe maxilare și dinți. Dar aceste resturi osoase ne pot da o altă caracteristică de prim rang pentru a evalua importanța economică a cornutelor mari și anume, momentul sacrificării lor. Astfel, din 16 maxilare inferioare, la care s-a putut stabili vîrsta, 7 aparțin unor exemplare tinere și 9 provin de la indivizi maturi. Nematurii, la care dentiția definitivă nu este încă completă, variază între vîrsta de 1 și 2 ani, negăsindu-se deci viței prea mici ; la exemplarele mature, unde vîrsta se apreciază după eroziunea dentară, am evidențiat indivizi mergînd de la 2 1/2 la 8—10 ani, deci sacrificarea se făcea în perioada optimă de exploatare a taurinelor. Totuși putem spune că vitele erau ținute cu precădere pentru scopuri utilitare și doar în mod secundar erau folosite ca furnizoare de carne.

Prezența unei cantități relativ mare de metapodale întregi 6 metacarpe și 4 metatarse, ne dă date prețioase referitoare la repartiția pe sexe și a taliei taurinelor. Astfel 9 metapodale aparțin femelelor și doar unul singur unui mascul castrat. Așadar predominarea femelelor în cadrul cirezilor de cornute mari este evidentă. Considerînd înălțimea la greabăn, calculată după metapodale, se ajunge la o talie medie de 111,6 cm. Dar fiindcă, așa cum am arătat, aproape toate metapodalele aparțin femelelor, ar fi posibil, ca în realitate, înălțimea la greabăn a vitelor de la Lozna să fie de fapt ceva mai înaltă (dacă o calculăm după metacarpul aparținînd masculului castrat ea este de 124,4 cm). Comparînd talia medie a taurinelor noastre cu aceea din alte așezări europene din aceeași perioadă, cît și cu aceea stabilită pentru stațiunile de la Udești și Bucov, vedem că ea este oarecum destul de apropiată [4], vitele de la Lozna—Străteni putînd fi considerate de talie mică.

Este de remarcat faptul că variabilitatea dimensională, reieșită după măsurătorile executate pe oasele membrelor (întrucît acestea apar fragmentare s-au putut considera doar lărgimile epifizelor) și chiar pe metapodale, are o amplitudine destul de largă. Astfel de exemplu, talia calculată după metacarpele întregi aparținînd femelelor, variază de la 1028 la 1136 mm, iar după metatarsele aceluiași sex, chiar mai mult de la 1046 la 1196 mm. Această neomogenitate este o caracteristică a tipurilor primitive neameliorate de animale domestice, care stau la originea raselor aborigene. Astfel pe baza tuturor datelor de mai sus, putem conchide că taurinele de la Lozna—Străteni aparțineau unui tip de talie mică, cu coarne scurte, cu o mare variabilitate dimensională, heterogenitatea aceasta marcînd caracterul său primitiv, neameliorat.

3 Vezi lucrările de la nota 2.

4 Bökönyi, S. — History of domestic mammals in central and eastern Europe. Akad Kiado Budapest 1974 pag. 136—137 ; lucrările de la nota 2.

Porcinele

Porcului domestic îi aparţin resturi relativ abundente, ca număr prezumat de indivizi el întrecînd chiar uşor taurinele. Totuşi socotind diferenţele de talie dintre porcine şi cornutele mari, este clar că porcul se situează mult înapoia acestora din urmă.

Resturile porcinelor apar foarte fragmentare, neexistînd deloc porţiuni semnificative ale craniului, iar măsurătorile care s-au putut executa pe oasele extremităţilor sînt relativ puţine. Cele mai abundente sînt fragmentele de maxilare cu dinţi şi dinţi izolaţi, aceste resturi putînd aduce date importante cu privire la vîrsta de sacrificare. Se poate astfel constata, că numărul nematurilor (sub 2 ani) este mai mare (19 exemplare) decît cel al indivizilor la care dentiţia definitivă şi-a început de acum erodarea, care sînt în număr de numai 16. Printre nematuri cei mai frecvenţi sînt cei între 1—2 ani (63,36%) iar purceii de lapte — sub 6 luni — reprezintă doar 21,25%. Porcii adulţi (de circa 2—3 ani) se cifrează la 31,25%, restul maturilor avînd între 3—6 ani şi doar un singur individ poate fi socotit bătrîn, avînd dentiţia foarte erodată şi deci o vîrstă de peste 8 ani. Se poate pune întrebarea de ce cei mai mulţi porci erau sacrificaţi după vîrsta de 1 an (ştiut fiind că specia era crescută numai ca furnizoare de carne şi grăsime). Explicaţia s-ar găsi în faptul că sîntem în faţa unor porcine primitive, cu o creştere înceată, zise de tip tardiv, la care talia maximă şi chiar maturitatea sexuală se desăvîrşea mult mai tîrziu decît la rasele actuale, ameliorate, ce au totodată prolificitatea mai ridicată.

În ceea ce priveşte talia, o putem considera în general ca mică spre medie, mai masivă decît în multe staţiuni feudale timpurii din Europa centrală şi de NE [5], dar oarecum asemănătoare cu a porcinelor de la Bucov şi Dinogeţia [6].

Ovicaprinele

Cornutele mici se situează pe locul al treilea printre mamifere dar numărul resturilor lor este cu mult mai mic decît cel al porcinelor.

După cum se ştie, este imposibil pentru unele părţi ale scheletului, mai ales cînd acestea sînt fragmentare, de a se da o diagnoză diferenţială între genurile Ovis şi Capra. Totuşi am putut stabili pentru o serie de resturi, apartenenţa lor sigură, fie la ovine fie la caprine. Astfel, lui Ovis îi aparţin cu precizie 21 fragmente, dintre care 7 sînt resturi de coarne, iar lui Capra un număr de 8 fragmente, 5 dintre ele fiind de asemenea coarne. Se vede astfel clar cum ovinele sînt mult mai frecvente decît caprinele, încît şi materialul osos aparţinînd cornutelor mici, pentru care nu s-a putut executa o diagnoză diferenţială precisă, provine în marea sa majoritate de la Ovis.

5 Bökönyi, S., lucrarea citată la 4, pag. 221.

6 S. Haimovici, Bucov, pag. 187; Ghiorghiu, G., Haimovici, S., — Caracteristicile mamiferelor domestice descoperite în aşezarea feudală timpurie de la Garvăn (Dinogeţia) ASU Iaşi, biologie, 11, 1, 1965, pag. 179 şi tabelul IV.

În ceea ce privește coarnele de Ovis, două dintre ele aparțin masculilor. Unul este foarte masiv, avînd secțiunea bazei triunghiulară și trei fețe : una internă, aproape plană, alta anterioară și o a treia laterală, acestea două din urmă fiind evident convexe — este un corn cu aspect tipic de mascul. Celălalt apare mai gracil și atipic, distingîndu-i-se spre bază mai degrabă doar două fețe, una aproape plană și alta puternic convexă ; s-ar putea, fără să fim însă siguri de acest lucru, să provină de la un castrat. Celelalte fragmente de coarne aparțin femelelor, fiind mult mai gracile, dar totuși destul de mari, cu un aspect mai degrabă caprin, însă după structură arătînd că aparțin precis genului Ovis. Existau așadar în așezarea de la Lozna—Străteni oi cornute, cu coarne destul de evidente, ceea ce reprezintă desigur un caracter de primitivitate. S-ar putea să fi fost prezente și femele fără coarne, dar în lipsa unor fragmente de craniu cu osul frontal în materialul nostru, nu putem face nici o precizare în această privință.

Coarnele de Capra sînt toate de tip „prisca" ; un fragmente mai masiv provine, cu cea mai mare probabilitate, de la un mascul, celelalte patru aparțin însă precis femelelor.

Avînd în vedere fragmentele de maxilare cu dinți putem cunoaște momentul sacrificării cornutelor mici (la ovicaprine pentru aceste porțiuni ale scheletului nu se poate face o diagnoză precisă între genul Ovis și genul Capra). Este interesant că din cele 9 resturi de mandibule pe care s-a putut stabili vîrsta, 6 piese (deci 66%) provin de la indivizi nematuri, adică sub 2 ani ; nu s-au găsit însă deloc mieluți (sau ieduți) ci doar exemplare de cel puțin 6 luni. Resturile maturilor prezintă M 3, în general, mijlociu erodat, deci aceștia ar avea o vîrstă ce variază cam de la patru la șase ani. Am putea conchide că o parte din ovicaprine erau folosite mai cu seamă ca furnizoare de carne și altele, mai puține, pentru scopuri utilitare, urmînd să fie sacrificate abia cînd se apropiau de bătrînețe.

În ceea ce privește ovinele, măsurătorile executate pe fragmentele oaselor extremităților arată o variabilitate relativ amplă a acestor dimensiuni, dar totodată și gracilitate ; se conturează astfel prezența unui tip cu caracteristici primitive (caracterul cornut al femelelor arată și el același lucru), de talie probabil mică. Înălțimea la greabăn a putut fi calculată grație existenței a două metatarse întregi ; ea variază între 60,4 cm și 65,8 cm, cu o medie de 63,1 cm. Astfel ovinele de la Lozna sînt de talie mică, asemănătoare oarecum cu cele din Europa centrală și de NE, din așezarea de la Bucov dar mai puțin masive decît cele de la Dinogeția și mai ales decît cele din zona de stepă est europeană [7].

Caprinele, după foarte puținele măsurători ce s-au putut executa par și ele să aparțină unui tip de talie relativ mică.

Menționăm că o bună parte a oaselor extremităților de la ovicaprine sînt prelucrate, unele fiind transformate în obiecte și unele.

7 Bökönyi, S., lucrarea citată la 4, pag. 180—181 ; Haimovici, S., Bucov, pag. 187—193 ; Ghiorghiu, G., Haimovici, S., Dinogeția, pag. 177—178, tabelul III și bibliografie.

Cabalinele

Resturile calului sînt în cantitate mai mică decît acelea ale celorlalte mamifere domestice de importanţă economică. Din punctul de vedere al fragmentării lor, ele nu se deosebesc însă de cele ale speciilor susamintite, arătînd astfel că reprezintă, de asemenea, resturi de bucătărie. Avînd în vedere, pe de o parte, talia sa specifică mare, trebuie să constatăm că aportul ca furnizor de carne al calului, nu trebuie socotit deloc neglijabil (fiind precis mai mare decît al ovicaprinelor), iar pe de altă parte, faptul că unele obiceiuri şi chiar interdicţii în ceea ce priveşte alimentaţia, stabilite de către religia creştină, nu erau încă împămîntenite la populaţia din aşezarea de la Lozna—Străteni.

Lipsa craniilor complete şi chiar a unor fragmente semnificative ale acestora (nu avem nici un rest de craniu neural sau facial) ne face imposibilă caracterizarea raseologică a cailor din aşezare. Existenţa unor dinţi ne pot da unele date cu privire la vîrsta de sacrificare, iar măsurătorile executate pe fragmente ale oaselor membrelor şi mai ales prezenţa unor metapodale întregi, indică o privire destul de exactă asupra taliei.

Dinţii jugali sînt toţi definitivi, cu diverse grade de erodare, deci aparţin unor maturi. După incisivi, care din păcate nu alcătuiesc niciodată o serie completă, ci sînt dispersaţi, s-a putut stabili doar o vîrstă aproximativă : astfel, unul aparţine unui individ cam de 4—5 ani, altul unui exemplar de 12—14 ani, iar al treilea unui cal foarte bătrîn, în jur de 20 de ani. Dintre oasele lungi ale membrelor, doar pe un fragment cu epifiza inferioară a tibiei am găsit prezenţa urmelor discului de creştere ; se ştie că acest disc se închide la respectiva extremitate după ce individul a devenit adult. Lipsa maxilarelor cu regiunea unde se găsesc dinţii canini, nu ne poate da nici o relaţie cu privire la sex cît şi despre eventuala prezenţă a castraţilor. Oricum apare foarte evident faptul că ecvidele erau ţinute pentru necesităţi pur utilitare, ajungînd furnizoare de carne abia după ce nu mai erau folosite în alte scopuri.

Măsurătorile executate pe resturi ale oaselor membrelor, nu arată o amplitudine prea mare a variaţiei, deci o oarecare omogenitate a materialului. După un metacarp cu lungimea maximă de 235 mm (cea laterală fiind de 228 mm) şi un metatars cu lungimea maximă de 274 mm (cea laterală fiind de 267 mm) s-a putut calcula o înălţime la greabăn de 146,1 şi respectiv de 142,3 cm media fiind de 144,2 cm. Sîntem deci în faţa unui cal, care conform scărilor lui Vitt, are o talie peste mijlocie, o înălţime la greabăn mai mare de 1,4 m putînd fi socotită pentru acele timpuri, ca destul de înaltă. Menţionăm totodată gracilitatea metapodalelor, ambele încadrîndu-se, conform scărilor lui Brauner, în grupa subţiri.

Cîinele

Acestei specii fără importanţă economică directă, îi aparţin doar 6 resturi şi anume un maxilar inferior, un fragment de femur şi patru

de tibii ; toate piesele osoase provenind de la membre, poartă urme de lucru, sau sînt chiar transformate în unelte și obiecte.

După măsurătorile executate pe maxilarul inferior, calculîndu-se lungimea bazală a craniului, putem afirma că el aparținuse unui exemplar de talie medie ; cam o aceeași talie s-ar aproxima și după măsurătorile executate pe fragmentele oaselor extremităților.

DISCUȚII ȘI CONCLUZII

Urmărind frecvența grupelor și a speciilor de animale găsite în așezare, raportul dintre mamiferele sălbatice și cele domestice ; caracteristicile diverselor specii, momentul sacrificării lor, raportul dintre sexe, stenoecia unora dintre mamiferele sălbatice, putem pune în discuție și trage unele concluzii referitoare la caracteristici ale culturii materiale, mai ales la ocupațiile locuitorilor din așezarea de la Lozna—Străteni și în general al economiei lor, cît și asupra mediului geografic înconjurător.

Tabelul III

Frecvența speciilor de mamifere în fragmente și indivizi prezumați

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Bos taurus	300	41,60	34	30,63
Sus scrofa domest.	184	25,52	35	31,53
Ovicaprinae (Ovis et Capra)	130	18,03	15	13,52
Equus caballus	39	5,41	8	7,21
Canis familiaris	6	0,83	2	1,80
Cervus elaphus	43	5,96	6	5,40
Sus scrofa ferus	9	1,25	4	3,61
Capreolus capreolus	5	0,69	2	1,80
Bos primeginius	2	0,29	2	1,80
Lepus europaeus	2	0,29	2	1,80
Castor fiber	1	0,13	1	0,90

Urmărind grupele și speciile determinate, cît și cantitatea resturilor provenite de la fiecare dintre cele (vezi tabelele I, II, III) se poate constata că, în general, locuitorii din așezarea de la Lozna—Străteni, utilizau toate resursele animaliere existente în zonă, pentru satisfacerea nevoilor, în special pentru hrană. Totuși culesul moluștelor, dar totodată și pescuitul nu pot fi considerate drept ocupații cît de cît conturate, caracterul lor cu totul sporadic apărînd foarte evident. Vînătoarea avea un rol economic destul de mic (8,59% dintre fragmente și 15,31% dintre indivizii prezumați proveniți de la mamifere aparțin speciilor sălbatice), dar totuși bine conturat. Ea se executa în scopuri net alimentare vînîndu-se artiodactilele — specii de talie mare — mai întîi cerbul

și apoi în ordine descrescîndă mistreţul, căpriorul și bourul ; tot specii cu valoare alimentară se pot socoti atît iepurele cît și castorul. În mod secundar, de la toate aceste animale se foloseau și blana, pieile, coarnele, oasele.

Ocupaţia de bază a locuitorilor era creșterea animalelor, înţelegînd prin aceasta, atît mamiferele domestice, cît și păsările domestice (a fost găsită doar găina), acestea din urmă avînd în raport cu primele un rol cu totul neglijabil, dacă avem în vedere atît cantitatea resturilor, cît și talia specifică mică faţă de cea a mamiferelor.

Locul prim printre animalele domestice este ocupat de către taurine, atît prin frecvenţa lor, cît și luînd în consideraţie talia, socotind că în greutate o vită ar reveni cam la 3 porci și la 5—6 ovicaprine. Avînd în vedere preponderenţa maturilor, putem considera că ele erau folosite mai întîi în scopuri utilitare și abia în mod secundar ca furnizoare de carne ; oricum carnea de vită era aceea care furniza cantitatea cea mai mare de proteine animale necesare vieţii locuitorilor așezării. În cadrul populaţiei maturilor se observă clar penuria castraţilor, arătînd că cirezile de vite erau ţinute mai cu seamă ca producătoare de lapte (și evident derivatele acestuia), arătînd încă o dată și mai mult importanţa taurinelor în acoperirea necesităţilor de proteine animale. Cantitatea foarte joasă a boilor ar evidenţia că ei erau substituiţi funcţional cu probabilitate de către cabaline, dar totodată că agricultura nu era prea dezvoltată, cultivîndu-se doar atît cît era necesar pentru satisfacerea necesităţilor locale de hrană vegetală, încît practicarea castrării la taurine nu devenise o necesitate stringentă, (poate că acest fapt ar explica și frecvenţa relativ ridicată a nematurilor în materialul osteologic, masculii fiind aproape în totalitatea lor sacrificaţi înainte de vîrsta de doi ani).

În ceea ce privește porcinele am arătat, destul de bine credem, că importanţa lor economică era cu mult mai mică decît aceea a taurinelor, cît și faptul, paradoxal la prima vedere, a cantităţii relativ mare a maturilor în materialul osteologic provenit de la această specie.

Ovicaprinele au o pondere foarte joasă în raport cu cornutele mari și chiar de porcine, aceasta dacă luăm în consideraţie și talia lor specifică. Ovinele, care reprezentau majoritatea cornutelor mici, erau ţinute atît ca furnizoare de carne (în materialul osteologic provenit de la ele, tineretul apare destul de frecvent) cît și probabil de lînă și piei, locuitorii de la Lozna—Străteni folosind, așa cum am văzut, mai ales laptele de vacă. Totodată, trebuie evidenţiat că unele practici legate de creșterea ovinelor, mai ales fenomenul de transhumanţă nu trebuie considerat drept o caracteristică a populaţiei din așezarea studiată, ea fiind evident sedentară, fapt arătat și de frecvenţa relativ înaltă a porcinelor, cît și de existenţa păsărilor domestice.

Calul, deși are resturi relativ puţine, avea totuși o importanţă economică destul de apreciabilă. El era ţinut pentru scopuri utilitare : tracţiune, cărat poveri, concomitent și pentru călărie (o demonstrează talia înaltă și gracilitatea extremităţilor), dar poate și pentru plug, sub-

stituind boii, a căror penurie este foarte caracteristică în cadrul cornutelor mari. Menționăm că deși reprezintă specia la care în materialul osteologic nu s-a găsit deloc tineret, calul era întrebuințat și în hrana locuitorilor de la Lozna—Străteni.

Cîinele, nu avea o importanță economică directă ; trebuie de menționat că nu am găsit indivizi de talie mică sau foarte mică, care ar fi fost ținuți desigur numai pentru divertisment.

În general, reamintim că, poate cu excepția calului, animalele domestice aparțineau unor tipuri primitive, neameliorate, de talie relativ mică, cu randament economic foarte scăzut.

Deși, așa cum s-a constatat de către arheologi, așezarea de la Lozna —Străteni reprezintă un important centru de prelucrare a fierului [8], totuși trebuie să considerăm că economia locuitorilor ei nu era prea înfloritoare ; aceștia foloseau încă din plin obiecte și unelte de os și corn.

În ceea ce privește caracteristicile mediului înconjurător, trebuie să arătăm mai întîi că prezența castorului indică, pe de o parte, ape liniștite, cu un debit constant, pe care coloniile acestei specii să poată ridica zăgazuri, iar pe de altă parte, existența pădurilor, mai ales de esență moale, care să ofere hrană și materialul de construcție necesar. S-ar putea totuși ca existența doar a unui singur rest de castor, să arate că această specie era de acum pe cale de stingere în zona respectivă, spre sfîrșitul mileniului I e.n., încît nu mai avea putința să construiască zăgazuri și să regularizeze astfel cursurile mici de apă. Poate și datorită acestui fapt, pîrîul din apropierea așezării, cît și pîrîul Bahna, nu erau bogate în pește, care apare în cantitate atît de mică și printre resturile osteologice studiate de noi ; este posibil ca pentru un pescuit mai substanțial, locuitorii de la punctul „La ocoale", să fi trebuit să se deplaseze pînă la Siret, de unde credem că de fapt provine fragmentul de somn determinat în materialul nostru.

Prezența și frecvența relativ ridicată a cerbului, cît și existența mistrețului, arată că masivele păduroase din jurul așezării erau mult mai întinse și mai închegate decît astăzi, spațiile de poeni și liziere, prielnice căpriorului dar și bourului, fiind mai restrînse. Remarcăm că cerbul, cantonat acum doar în zona pericarpatică, se găsea din abundență și avea condiții optime de trai (o dovedește talia sa) la sfîrșitul mileniului I e.n. și în regiunea dealurilor din nordul Moldovei de la est de Siret. Tot aici mai exista în acea perioadă și bourul, care nu pare să fi fost pe cale de stingere, avînd de asemenea condiții optime, după cum o atestă masivitatea metapodalului găsit de noi în așezare.

Existența spațiilor ierboase, denundate, stepizate, pare să fi fost destul de restrînsă, după cum ne-o indică resturile puține de iepure, frecvența destul de joasă a ovinelor și o agricultură probabil nu prea dezvoltată. Menționăm că taurinele și porcinele, crescute în mod primitiv, fără stabulație, găseau în mediul păduros condiții mai prielnice, decît în cel stepic.

8 Vezi lucrarea citată la 1.

L'ÉTUDE DES RESTES PALEOFAUNIQUES DU L'ÉTABLISSEMENT DE LOZNA STRĂTENI APPARTENANT AU VII—VIII SIÈCLES N.È.

Résumé

La station archéologique de Lozna—Străteni est située au Nord de la Moldavie (départ. de Botoşani) près de la riviére de Siret. Le matériel paleofaunique est représenté par des restes ménagères.

On donne dans le Tableau I les espèces trouvées, dans le tableau II la fréquence des groupes et dans le tableau III la fréquence des mammifères domestiques et sauvages.

On présente pour chaque espèce les caractères typologiques, morphologiques et biométriques. On constate quelles sont les occupations des habitants du l'établissement et les caractéristiques du milieu environnant.

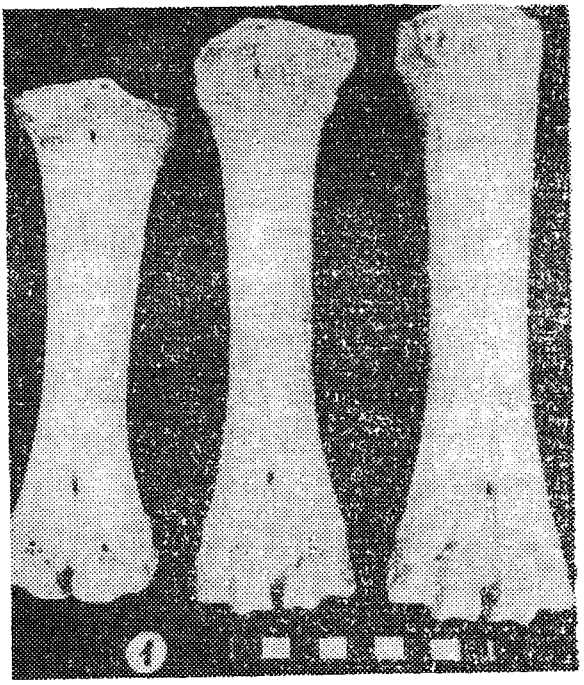

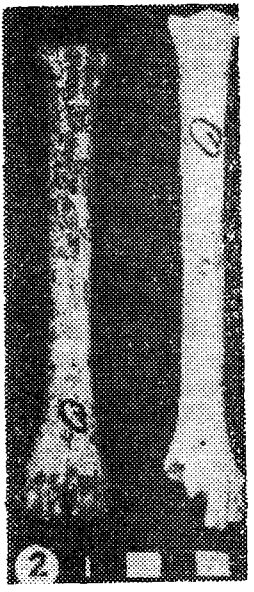

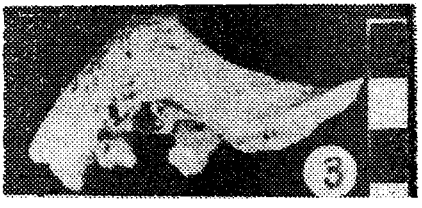

Fig. 1. — Bos taurus, metacarpe (primele două din stînga femele, următorul mascul castrat).
Fig. 2. — Ovis aries, metatarse.
Fig. 3. — Cyprinus carpio, ceratobranhial cu dinţii faringieni.
Fig. 4. — Castor fiber, molar.

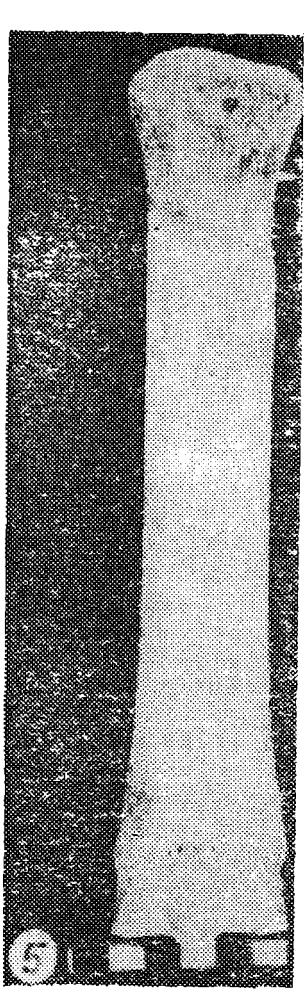

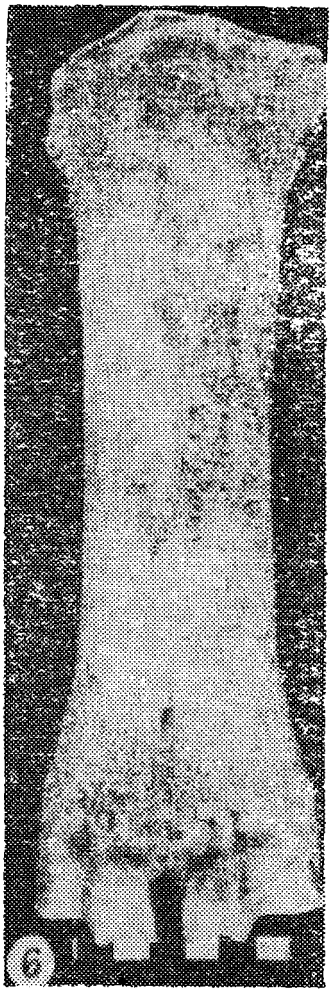

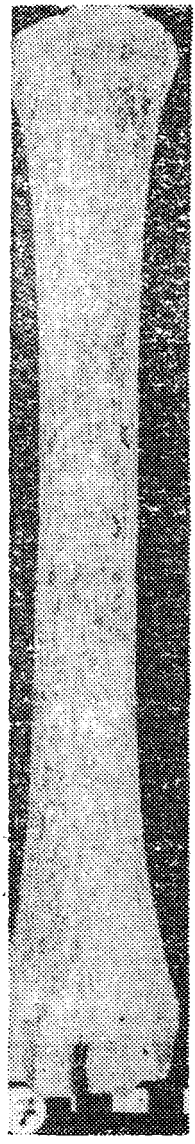

Fig. 5. — Equus caballus, metacarp.
Fig. 6. — Bos primigenius, metacarp.
Fig. 7. — Cervus elaphus, metacarp.

O CTITORIE A ȚĂRII ROMÂNEȘTI, ÎN MOLDOVA DIN SEC. AL XIV-LEA : MĂNĂSTIREA DOAMNEI, DE LÎNGĂ BOTOȘANI

I. D. MARIN

În vecinătatea de apus a orașului Botoșani se află un sat, cu numele de Mănăstirea Doamnei. De o sută și șaptezeci de ani nu mai există mănăstire, pe locul acela. Numai satul continuă să poarte numele fostei mănăstiri. Cine a fost doamna, care a întemeiat acea mănăstire și cînd anume ? N. Iorga, în diferite ocazii a menționat ipoteza : „*Poate că* (s. n.) va fi zidit-o Elena Doamna“ [1]. După cum se vede, Iorga a făcut numai o presupunere. Artur Gorovei a propagat această presupunere [2], iconomul Al. H. Simionescu a considerat presupunerea drept corectitudine [3], iar ierodiaconul Ioanichie Bălan a dat cu certitudine anul 1552 [4]. În anul 1930 a fost publicat, la Chișinău, un *perilipsis,* cu toate că documentele pe care le primise Mănăstirea Doamnei, pe numele său, pînă la 10 februarie 1810, cînd a fost inspectată, de o comisie de la Dicasteria Moldovei. Perilipsisul cuprinde 75 de documente, trecute în ordine cronologică. În fruntea perilipsisului se află un *„Ispisoc sîrbesc vechi, scris din 6889)* [5]. Chiar dacă nu s-a menționat cine a eliberat acest document, pentru Mănăstirea Doamnei, el este de mare importanță, pentru că veleatul 6889 înseamnă anul 1381 ; înseamnă că mănăstirea era întemeiată, că apanajul Doamnei de la Botoșani era deja constituit, iar tîrgul Botoșani trebuie să fi avut o situație înfloritoare, de vreme ce el fusese ales de apanaj, pentru Doamna Moldovei. Și mai înseamnă că trebuie să-i credem și pe armeni, cînd susțin că la anul 1350 — deci înainte de Dragoș Vodă — ei își aveau la Botoșani prima biserică armenească, din Moldova. De altfel, ultimele cercetări istorice pledează documentat, pentru această pretenție de vechime a armenilor, la Botoșani [6].

Dar anul 1381 ne obligă să ne întoarcem într-o perioadă istorică, din care ne-au rămas foarte puține documente. *Pomelnicul Mănăstirii*

1 N. IORGA, *Studii și documente,* vol. V, București, 1903, pag. 293 și 649. IDEM, *Inscripții botoșănene, cu o prefață despre istoria Botoșanilor,* București, 1905, p. 7—8, IDEM, *Istoria Românilor în chipuri și icoane,* Craiova, 1921, pag. 170.

2 ARTUR GOROVEI, *Monografia orașului Botoșani,* Fălticeni, 1925, pag. 9.

3 AL. H. SIMIONESCU, *Mănăstirea Agafton,* Botoșani, 1929, pag. 2.

4 IEROMONAH IOANICHIE BĂLAN, *Vetre de sihăstrie românească,* București, 1982, p. 401.

5 T. G. BULAT, *Cîteva știri despre Mănăstirea Doamnei de lîngă Botoșani,* în *„Arhivele Basarabiei“,* Chișinău, 1930, pag. 228—239.

6 C. C. GIURESCU, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea, pînă la mijlocul secolului al XVI-lea,* Edit. Acad. R.S.R., 1967, p. 90 și 196.

Bistrița, început în anul 1407 [7], pînă la anul 1400 ne dă numai o simplă listă, cu domnii ortodocși răposați, începînd cu Bogdan Voievod [8]. *Letopisețul anonim al Moldovei*, scris la Putna, după mai bine de un secol, n-are nimic în plus, față de *Pomelnicul* sus amintit, ba mai comite și greșeli, unde intervertește ordinea cronologică între Bogdan voievod și Latcu voievod, apoi pe Costea voievod îl omite din șirul domnilor, și cam la toți domnii din acea perioadă le distribuie ani de domnie, într-un mod cel puțin discutabil [9]. Pe de altă, pietrele funerare, puse la Rădăuți, de Ștefan cel Mare, pe mormintele strămbunilor săi, nu arată, la fiecare, anii de domnie, ba, cu prilejul unor săpături arheologice, făcute recent, s-a constatat și o „totală neconcordanță dintre dispoziția acelor pietre și amplasamentul mormintelor, în cîmpul naosului. Locul exact al mormintelor, nu i-a fost cunoscut, lui Ștefan cel Mare" [10].

Problema noastră devine și mai complicată, pentru că unele din doamnele Moldovei din acea vreme au aparținut cultului catolic, așa că nici una din acele doamne nu puteau ctitori o mănăstire ortodoxă. Și iată de ce această perioadă istorică încă prezintă probleme controversate. Fiecare cercetător, chiar bine intenționat, în lipsa izvoarelor istorice, a venit cu păreri proprii. (Quot homines tot sententiae). Totuși rămîne justă afirmația lui Gheorghe I. Brătianu, cum că „discuția și critica părerilor constituie viața însăși a disciplinei istorice" [11]. De aceea, pentru a ne lămuri în ce împrejurări a fost ctitorită Mănăstirea Doamnei și anume de cine, este absolut necesară măcar o foarte sumară privire de ansamblu, asupra evenimentelor din Moldova, după Bogdan Voievod.

Latcu voievod (1365 — circa 1373), fiul lui Bogdan, era ortodox, dar în fața marii ofensive ungurești, care urmărea convertirea Moldovei la catolicism și cucerirea ei teritorială, a primit un episcopat catolic, la Tîrgu-Siret (1371). Conjunctura politică l-a obligat să accepte și credința catolică, dar a revenit la ortodoxism, datorită soției sale, Doamna Ana și a murit ortodox. De la Latcu a rămas, ca urmaș, o singură fată, Anastasia, măritată cu principele litvan Giurgiu (Iurg) Koryatowicz, care, după căsătorie, a rămas pe loc la curtea domnească.

Latcu a avut o soră, Mușata, căsătorită cu un boier, Costea Mușat, se pare că de origine locală. Dreptul la tron, după moartea lui Latcu, îi revenea Mușatei, dar, fiindcă pe vremea aceea încă nu se obișnuia succesiunea la tron și pe linie feminină, marii boieri l-au recunoscut la

7 DAMIAN P. BOGDAN, *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița*, București, 1941, pag. 50.

8 IDEM, *ibidem*, pag. 86.

9 *Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. PANAITESCU, Edit. Acad. R.P.R., București, 1952, pag. 6 și 14.

10 LIA BĂTRÎNA și ADRIAN BĂTRÎNA, *Mărturii heraldice cu privire la începuturile statului feudal independent Moldova*, în volumul colectiv *Constituirea statelor feudale românești*, Edit. Acad. R.S.R., București, 1980, pag. 195—196.

11 GHEORGHE I. BRĂTIANU, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Bucuresti 1980, Editura Eminescu, pag. 101.

tron pe Costea Mușat, fiindcă era soțul Mușatei și ginerele lui Bogdan voievod.

Dar Costea a avut o domnie scurtă, pentru că printr-o lovitură de stat el a fost omorît, iar tronul i-a fost ocupat, de Iurg Koryatowicz. După două secole (în 1575), un sol polonez, Maciej Stryjkowski, trecînd prin Moldova, lăuda pe acel Giurgiu (Iurg) Koryatowicz, scriind că *„pentru vitejiile sale, el a fost ales domn în Moldova,* (s. n.) dar a fost otrăvit de boieri, la Suceava, și îngropat într-o mănăstire departe o jumătate de zi de la Vaslui spre Bîrlad“ [12]. Este multă fantezie, în laudele acestui sol polonez !

Un hrisov eliberat din Bîrlad, la 3 iunie 1374, scris cu multe defecțiuni tehnice și atribuit lui Iurg Koryatowicz [13] a fost considerat un fals patriotic, făurit de Hașdeu [14].

N. Iorga, tot mai mult a pus la îndoială domnia acelui Iurg Koryatowicz, susținut numai de tradiția lituană [15], iar C. C. Giurescu și Dinu Giurescu au opinat că de vreme ce Iurg Koryatowicz n-a fost trecut în pomelnicul de la Bistrița și nici n-a fost pomenit în cronici, „el trebuie șters din șirul domnilor moldoveni“ [16].

Și totuși Iurg Koriatovici a domnit în Moldova, pînă a fost detronat, de fii Mușatei și a scăpat cu fuga, peste graniță. La 10 noiembrie 1377, Vladislav, duce de Oppeln și al Rusiei (Roșii), i-a dăruit „credinciosului nostru Jurj, voievodul moldovean (Woyewodae Woloskiego)“ două sate : Novosileze și Stupnitza, apropiate de orașul Sambor, pentru următorul motiv — foarte important pentru noi : *„Numitul Giurgiu voievod, cu soția și copii, este obligat să se așeze în țara noastră a Rusiei (Roșii), atît el cît și urmașii lui, din pricina defecțiunii (trădării) neașteptate a poporului său (propter defuctum gentis urgentem)“* [17]. La 13 decembrie 1390, acest Giurgiu încă trăia la Stupnitza, iar puțin mai tîrziu și fiul său, Iuga Giurgezici Koriatovici, va ocupa tronul Moldovei, tot prin mijloace necinstite.

După îndepărtarea lui Iurg Koriatovici, la tronul Moldovei s-a instalat dinastia Mușatinilor. Văduva Mușata a avut doi băieți și o fată. Băieții au rămas în istorie cu numele de Petru I al Mușatei și Roman I

12 *Călători străini despre țările române,* vol. II, Editura științifică, București, 1970, pag. 451.

13 B. P. HAȘDEU, *Etymologicum magnum romaniae,* ediția Gr. Brîncuș, București, 1976, pag. 825—826.

14 P. P. PANAITESCU, *Diploma bîrlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici, din 1374. Falsurile patriotice ale lui B. P. Hașdeu,* în „Revista istorică română“ II (1932), pag. 46—58. Actul este reprodus și în *Documenta Romania Historica* A. Moldova, vol. I, Edit. Acad. R. S. R., București, 1975, pag. 416, dar e considerat fals.

15 N. IORGA, *Istoria Românilor în chipuri și icoane,* Craiova, 1921, p. 332.

16 CONSTANTIN C. GIURESCU și DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor,* vol. II, București, 1976, p. 39.

17 P. P. PANAITESCU, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea,* în „Studii“ IX (1956), Nr. 4, pag. 113, cu trimitere documentară la *AL. IABLONOWSKI, Woloski za Iagiellonok (= Trebile moldovenești, în vremea Iagellonilor),* în *Zrodlo dziejowe* X, Varșovia, 1878, pag. 155—156.

al Mușatei, iar fata, numită Nastasia, se află numai în pomelnicul Mănăstirii Bistrița, la sfîrșitul familiei lui Alexandru cel bun [18]. Ea este cea de a doua Anastasie din pomelnic și a fost sora lui Roman I, iar fiul său cel mai mare, Ștefan I, „nepot de soră" față de Roman I, va fi și el domn în Moldova. Călugărul dominican Ioan, arhiepiscop de Sultanieh, scria, cu mult înainte de 1400, că Petru al Mușatei și maica sa, doamna *Margareta,* au fost convertiți la credința catolică [19]. Papa Grigore al XI-lea i se adresa Mușatei, la 26 ianuarie 1378 : „nobila doamnă *Margaretha* de Siret, doamna Moldovei [20].

Deci Mușata, datorită propagandei catolice, a căpătat și numele de Margareta, care la catolici este des folosit, iar numele de Mușata le lipsește. Unii istorici de-ai noștri nu s-au împăcat cu acest nume dublu. P. P. Panaitescu a crezut-o pe Margareta „străină, probabil o prințesă maghiară" [21]. N. Grigoraș scrie că Mușata este „altă persoană" [22] ; că „Roman I prin Mușata, se trage, în linie directă din Bogdan I, pe cînd Petru I ar fi o rudă colaterală" [23]. Bineînțeles că aceste presupuneri nu pot fi luate în considerație. N. Iorga a scris în mod obișnuit *Mușata-Margareta,* iar C. Cihodariu conclude just că „Mușata și Margareta sînt nume ale uneia și aceleiași persoane" și prin urmare „între Margareta și Mușata trebuie să se pună definitiv semnul egalității [24]. Și apoi Petru, în istorie, ne-a rămas ca Petru *al Mușatei,* nu al *Margaretei,* iar acceptarea confesiunii catolice el a făcut-o pentru scurtă durată. La 6 mai 1387, Petru nu mai era catolic. Omagiul său de credință, față de regele Poloniei l-a depus, cu jurămînt, după ritualul Bisericii de Răsărit, în fața mitropolitului Chiprian al Chievului [25]. Doamna sa, fiind rudă foarte apropiată cu regele polon, era catolică și este exclus ca ea să fi ctitorit Mănăstirea Doamnei, în 1381. De asemenea, nici Petru I n-a ctitorit-o, măcar că primul document al acestei mănăstiri este din timpul domniei sale. În ceea ce privește Anastasia, soția lui Roman al Mușatei, trebuie să recunoaștem că „nobila doamnă de Siret" a avut abilitate de diplomat. Mușata-Margareta, în fața puternicei ofensive catolice, a preferat

18 DAMIAN P. BOGDAN, ap. cit., pag. 28 și 86.

19 *Călători străini despre Țările române,* vol. I, București, 1968, pag. 39, ȘERBAN PAPACOSTEA, *Triumful luptei pentru neatîrnare ; întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești,* în volumul colectiv *Constituirea statelor feudale românești,* Edit. Acad. R. S. R., București, 1980, pag. 190, nota 96.

20. P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn,* București, Casa școalelor, 1944, pag. 227—228.

21 N. GRIGORAȘ, *Țara Românească a Moldovei, pînă la Ștefan cel Mare* (1359—1457), Iași, 1978, pag. 44.

22 IDEM, *ibidem,* pag. 56.

23 C. CIHODARIU, *Tradiția letopisețelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea,* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie, "A. D. Xenopol" V (1968), Iași, p. 28.

24 M. COSTĂCHESCU, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare,* II, Iași, 1932, pag. 599—601.

25 Ibidem.

să iasă în linia întîia și să se comporte ca o catolică, și prin ea să poată căpăta și ajutorul necesar, pentru apărarea Moldovei. De unde și-a adus Mușata această noră care a dat multă bătaie de cap, istoricilor noștri ?

Gh. Șincai, repetînd propunerea lui Scarlatti, a crezut mai întîi că Anastasia ar fi fost fiica lui Ștefan Lațcovici (Lackfi), voievod al Ardealului între 1344 și 1350 [26]. B. P. Hașdeu a confundat pe Ștefan Lațcovici (Lackfi) cu Lațcu, voievod din Moldova, și era foarte convins cînd afirma aceasta [27]. La fel credea și Dimitrie Onciul [28], fără să observe careva dintre ei, că Anastasia, fata voievodului moldovean Lațcu, era deja măritată, cu Iurg Koriatovici. G. Popovici a presupus că, după moartea soțului, ea se va fi căsătorit de-a doilea, cu Roman I Mușat ! [29]. E o presupunere absurdă, pentru că Anastasia, fata lui Lațcu, și cu Roman erau veri primari și ortodocși.

N. Iorga, după ce a bănuit că ar fi „fiica lui Iuga, a celei dintăi Anastasii" [30], a revenit : „Anastasia, mama lui Alexandru cel Bun, trebuie să fi fost alta, nu fiica lui Lațcu" [31]. Pentru „alta", a opinat și Const. C. GIURESCU [32], dar cine a fost aceea „alta", nu ni se spune.

N. Grigoraș, considerînd că proveniența acestei Anastasii pune o problemă fără importanță, conclude că „Roman I Mușat era căsătorit cu o oarecare Anastasia" [33], tocmai cînd ea nu era „o oarecare".

Foarte interesantă a fost observația de mai tîrziu a lui Gh. Șincai : „Anastasia, muierea lui Roman, încă nu știu pentru ce n-au fost fata lui Lațco, (a) domnului. Țării Muntenești, că acesta se poate zice a fi fost prinț, nu voievodul Ardealului, carele nici fata nu și-ar fi numit-o Nastasia, fiind numele acesta necuvincios ungurilor" [34].

Se vede că Șincai s-a referit la Vladislav I, voievod între 1364 și 1374, al cărui nume, pentru unguri a devenit, în forma latinizată *Laslău, Laslo, Lațco* [35]. Șincai nimerea drept la țintă, dacă se referea la *Radu Voievod, fratele* lui Vladislav I și urmaș la tronul Țării Românești, între 6 iulie 1374 și 3 octombrie 1385. În perilipsisul Mănăstirii Doamnei mai sînt trecute, în continuare, încă două ispisoace vechi „sîrbești", de

---

26 GHEORGHE ȘINCAI, *Hronica românilor*, I, ediția Florea Fugariu, Buc., 1967, p. 547.

27 B. P. HAȘDEU, *Etymologicum magnum Romaniae*, vol. III, Buc., 1976, pag. 823.

28 AURELIAN SACERDOȚEANU, *Dimitrie Onciul, Scrieri istorice*, vol. I, Edit. Științifică, 1968, pag. 490, 509, 516 ; vol. II, pag. 180—182, nota 33.

29 G. POPOVICI, *Anul de la martie, în Modova, în timpul lui Alexandru cel Bun*, în „Convorbiri literare", XXXIX (1905) — numărul pe martie —, pag. 208 și urm.

30 N. IORGA, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Edit. Ramuri, Craiova, 1921, p. 37.

31 N. IORGA, *Istoria literaturii românești*, II, 1969, pag. 432, nota 3.

32 CONSTANTIN C. GIURESCU și DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor*, vol. II, Buc., 1976, p. 45.

33 N. GRIGORAȘ, *Țara Românească a Moldovei, pînă la Ștefan cel Mare* (1359—1457), Iași, 1978, pag. 56.

34 GH. ȘINCAI, op. cit., vol. I, pag. 547.

35 CHRISTIAN IONESCU, *Mica enciclopedie onomastică*, Edit. enciclopedică română, București, 1975, pag. 290—291.

la alți voievozi, tot din Țara Românească. Regretăm că perilipsisul acesta nu ne prezintă mai pe larg, conținutul primului ispisoc, mai ales că de la Radu voievod nici pentru Țara Românească n-au rămas documente. Dar oricine se poate întreba : Cum se explică apariția unui document de la Radu voievod, din Țara Românească, la Mănăstirea Doamnei din Moldova, în anul 1381 ? Cîteva argumente de logică istorică întăresc ipoteza că Anastasia, fiica lui Radu voievod — deci soră cu Mircea cel Bătrîn — a fost căsătorită cu Roman I al Mușatei, măcar că documentele muntene n-au pomenit nimic de ea, iar cele moldovenești o amintesc numai ca mamă a lui Alexandru cel Bun, după moartea ei din septembrie 1408, și îngropată la biserica „Sf. Vineri", din tîrgul Roman.

Care sînt acele argumente :

Radu I voievod a fost ridicat în mare slavă de călugării munteni, pentru că a întemeiat mănăstirile cele vechi : Tismana, Cozia și Cotmeana și biserica cea veche din Rîjnov (jud. Brașov) și mănăstirea Vratna, cu biserica din Mănăstiritza (amîndouă fiind în Serbia) și schitul Jghiabu din Vîlcea și alt schit, „Negru Vodă" din Muscel ; apoi a fost trecut ctitor și la Biserica Domnească din Curtea de Argeș și figurează în fruntea pomelnicelor de la toate aceste mănăstiri, biserici și schituri, enumerate mai sus [36]. Fără teamă de greșeală, putem trece și Mănăstirea Doamnei printre ctitoriile sale, dacă avem în vedere că fiica sa devenise doamnă la Moldova (Roman voievod fiind asociat la domnie), iar cuscra sa, Mușata—Margareta a ctitorit la Cîmpulung Muscel o mănăstire catolică, numită „Cloaștер", cu care Margareta Doamna a intrat în legendele muntenilor. Un studiu despre această Margaretă îl am în lucru.

Numele de *Mănăstirea Doamnei,* fără a arăta și numele ctitorului, a însemnat nu numai un îndemn, dar și o obligație, pentru toate doamnele Moldovei, care s-au rînduit la tronul Moldovei și au folosit apanajul Botoșanilor, ca să aibă grijă de această mănăstire. Doar primul hram, pe care Mănăstirea Doamnei l-a purtat în primele două secole din viața sa, a amintit cît de cît de *Anastasia* Doamna, căci numele său, în limba greacă, αναστασις înseamnă „Înviere".

Al doilea argument : Cei doi copii ai săi, Alexandru și Bogdan, nu și-au primit numele de botez, la întîmplare. Primului i s-a zis Alexandru, după răstrăbunicul său muntean, Alexandru Basarab, întemeietor de țară și mare voievod, de sine stătător, iar celui de-al doilea i s-a zis Bogdan, după străbunicul său, Bogdan voievod, întemeietorul Țării Moldovei.

Însă cele mai convingătoare argumente, în sprijinul acestei prime legături de familie, dintre dinastia Basarabilor și cea a Mușatinilor, le găsim în atitudinea ca și părintească, pe care Mircea cel Bătrîn a avut-o,

36 CONSTANTIN C. GIURESCU și DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor,* Editura Albatros, 1971, pag. 268 ; IDEM, *Istoria românilor,* vol. 2, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976, pag. 32 ; B. P. HAȘDEU, *Etymologicum magnum Romaniae,* vol. III, ediția Gr. Brâncuș, Editura Minerva, București, 1976, pag. 804.

față de rudele sale din Moldova și față de Țara Moldovei. Ne referim întîi la tratatul de alianță, pe care Mircea cel Bătrîn l-a făcut cu polonii, la Radom (10.XII.1389), l-a completat la Suceava (20.I.1390) și l-a ratificat tot la Suceava (6.V.1390). Acest gest frumos de protecție a Moldovei, ca pe propria sa țară, Mircea nu l-a făcut pentru că, Costea Mușat, soțul Mușatei, ar fi fost „vrînd-nevrînd" (sic) de origină oltean, cum a crezut B. P. Hașdeu [37], iar după el, Const. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu [38]. Cuvintele *Mușat, Mușa* și *Mușata* se folosesc prin toate provinciile românești și-n dialectele aromân, meglenoromân și istroromân. Ele aparțin fondului autohton — după concluzia justă, trasă de I. I. Rusu [39] și deci n-au fost neapărat propagate din Oltenia sau din Țara Românească. Mai de crezut este faptul că Mircea era cumnat cu fii Mușatei.

Și încă o dovadă : La 30 martie 1392, Roman voievod se declară „stăpîn de la munte *pînă la mare*" (s.n.). Trebuie să vedem aici și bunăvoința lui Mircea cel Bătrîn, căci pe unde se află Chilia și Cetatea Albă, mai înainte fusese stăpîn Alexandru Basarab voievod. Cetățile acestea erau considerate de vecini „Cheile Moldovei", pentru comerțul internațional, pînă la Marea Baltică și puncte strategice, pentru apărarea Moldovei. Unii vecini lacomi au căutat să le cucerească de la Moldoveni — printre ei și voievozi munteni, urmași de-ai lui Mircea cel Bătrîn — dar cît a trăit Mircea, aceste două centre comerciale și strategice, cu tot cu ținuturile dependente de ele, au fost ale Moldovei, fără pretenții teritoriale, din partea lui Mircea.

Dar cele mai convingătoare dovezi de prețuire reciprocă urmează.

În 1394, după lupta cîștigată de poloni, la Bratzlaw, polonii l-au închis în Polonia pe Roman al Mușatei, iar pe tronul Moldovei l-au pus domn pe Ștefan I [40]. Cei doi fii ai lui Roman I simțindu-se în pericol, s-au refugiat la munteni. Mircea cel Bătrîn tocmai atunci nu-i putea ajuta, fiindcă era angajat în lupta cu turcii, la Rovine [41]. Oricum, refugiul le-a fost protejat.

În vara anului 1398 (după 2 iulie), în timp ce Ștefan I, cu armata moldovenească, ajuta pe poloni, contra tătarilor, tronul Moldovei a fost ocupat prin surprindere, de Iuga Giurgevici Koriatovici, venit din Galiția, cu ajutorul armat, dat de Swidrygaillo [42]. Ștefan I, adus grav rănit din luptă, a fost considerat asociat la domnie.

La 28 noiembrie 1399, era declarat mort. Este ca și sigur că Ștefan I, fiind grav bolnav, n-a participat cu moldovenii, alături de poloni, și în

37 B. P. HAȘDEU, *Etymologicum magnum Romaniae,* vol. 3, ediția Gr. Brâncuș, edit. Minerva, București, 1976, pag. 324.

38 CONSTANTIN C. GIURESCU și DINU C. GIURESCU, *Istoria românilor,* vol. II, Edit. științtifică și enciclopedică, București, 1976, pag. 42.

39 I. I. RUSU, *Etnogeneza românilor,* Editura științifică și enciclopedică, București, pag. 364.

40 P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn,* București, Casa școalelor, 1944, p. 235.

41 N. GRIGORAȘ, *Țara Românească a Moldovei, pînă la Ștefan cel Mare* (1359—1457), Editura Junimea 1978, pag. 60—61.

42 DIMITRIE ONCIUL, *Scrieri istorice,* vol. I, ediția Aurelian Sacerdoțeanu, Editura științifică, 1968, pag. 491.

lupta de la Worskla (12 august 1399), contra tătarilor și n-a murit în acea luptă [43].

Să ne oprim în mod special, dar foarte pe scurt, la documentul din 28 noiembrie 1399, prin care boierul Țiban a primit de la Iuga voievod două sate. Găsim aici succesiunea domnilor, pe tronul Moldovei. Zice Iuga voievod că „acest adivarat sluga noastră Țiban, au slujit mai înainte întru sfinți odihniților (:) părintelui nostru, lui Petru voievod și lui Roman voievod (și) lui Ștefan voievod, iar acum ne slujește și nouă, cu dreaptă și credincioasă slujbă". Rezultă de aici : a) că tatăl lui Iuga voievod a domnit în Moldova, înainte de Petru I al Mușatei ; b) că același Giurgiu (Jurj) Koriatovici, fugit în Galiția, acum era răposat și în fine, c) că și Ștefan I era răposat nu de mult, în orice caz între 12 august și 28 noiembrie 1399. Dar — foarte important — tot în acest document găsim și atitudinea lui Iuga față de rudele sale mușatine, care justifică amestecul lui Mircea cel Bătrîn, în treburile domnești, din Moldova. Din partea finală a documentului, unde de obicei se face încredințarea lui oficială, au fost înlăturați Iurie și Mihail (frații lui Ștefan I), iar fiii lui Roman al Mușatei au fost trecuți pe o linie secundară, ca „frați", ceea ce nu echivala cu vreun rang boieresc, ci numai cu înțelesul de rudenii — de fapt erau veri de-al doilea. În documentul său precedent, Iuga nu le-a zis acestora nici măcar „frați", ci i-a trecut simplu, „Alexandru și Bogdan", ca pe niște rude oarecare, de care se putea descotorosi repede. În asemenea situație, dinastia Mușatinilor era ca și înlăturată de la tronul Moldovei. A intervenit Mircea cel Bătrîn. Pe la începutul anului 1400, el a venit în Moldova cu oaste, l-a detronat pe Iuga, după o domnie de 17 luni, și — scrie la *Letopisețul anonim al Moldovei* —, că „s-a ridicat domn în Țara Moldovei Alexandru Voievod, iar pe Iuga voievod l-a luat la sine Mircea voievod". Dar Mircea nu l-a luat pe Iuga, cu tot cu familie, „pentru motive religioase, sau din motiv de refugiu", cum opina P. P. Panaitescu [44], ci l-a luat arestat, ca să rămînă liniște în Moldova. Noul domn, Alexandru cel Bun, lui Mircea îi era nepot de soră.

După cum se vede, stabilirea Mușatinilor, pe tronul Moldovei, pentru o perioadă secular, se datorește lui Mircea cel Bătrîn.

A rămas la Suceava numai doamna Anastasia, mama lui Iuga, căreia, pentru întreținere și numai „pentru cît va trăi", Alexandru cel Bun i-a dăruit satul Cotmanul Mare, cu cătunele care țineau de el, iar după trecerea ei din viață, acest apanaj să treacă în stăpînirea episcopiei de Rădăuți [45].

Ea a murit în anul 1420, martie 26 și a fost înmormîntată în biserica lui Bogdan Vodă, din Rădăuți. Pe mormîntul ei, Ștefan cel Mare i-a pus o piatră, la nivelul pardoselii, cu precizarea că e „cneajna Anas-

---

43 P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, (vezi și nota 40), pag. 274.

44 P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, București, Casa școalelor, 1944, pag. 277—278, cu notele de subsol 23 și 24.

45 MIHAI COSTĂCHESCU, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, pag. 101—102 ; *Documenta Romania Historica* A. Moldova, vol. I, Edit. Acad. R. S. R., București, 1975, doc. 35, pag. 49—50.

tasia, care a dat Coțmanul acestui lăcaș, fiica lui Lațco voievod" — ca să nu fie confundată cu altă Anastasie. Însă documentul lui Alexandru cel Bun ne-a rămas numai într-o copie germană, în care s-a comis o greșeală evidentă. Această doamnă, Anastasia, fata lui Lațcu voievod, era vară primară cu Roman I, iar lui Alexandru cel Bun îi venea *mătușă (=Mutterchen)* și nici într-un caz *soacră (=Schwiegermutter)*. Această greșeală a produs multe încurcături genealogice, pentru istoricii noștri.

Să revenim la Mănăstirea Doamnei. În perilipsisul său, găsim menționat, la numărul 2 : *„Ispisoc sîrbesc de la Radu Voievod, din 6995 iulie 12"*. Aici avem altă greșeală, pentru că la anul 6995, respectiv 1487, domn în Țara Românească era Vlad Călugărul, care, deși a fost pus pe tron de Ștefan cel Mare, a trecut de partea turcilor. Fiindcă ispisocul a fost dat de un Radu Voievod, nu de Vlad Călugărul, cred că e vorba de Radu al II-lea, Prasnglava, fiul lui Mircea cel Bătrîn, domn în anul 6935, respectiv 1427, iulie 12. Aici a greșit copistul, la scrierea anului 6935, pe coloana zecilor, unde în loc de cifra ϒ (=30), a scris ϙ (=90) și a rezultat, din grabă 6995, în loc de 6935.

Al treilea document din perilipsis este un *„Ispisoc sîrbesc vechi de la Ion Radu V-vod din 7004"* [46]. Acesta a fost voievodul Radu cel Mare, văr primar cu Maria Voichița, doamna lui Ștefan cel Mare. Anul 7004, adică 1496, coincide cu mai multe construcții și renovări de biserici, de la Botoșani și din împrejurimi. Narcis Crețulescu a citit următoarea însemnare, pe un pomelnic de la Popăuți : „Cînd Ștefan Vodă cel Mare au zidit biserica Sf. Nicolae de la Popăuți, la 1496, septembrie 30, atunci și Doamna sa, Maria, a înnoit biserica Sf. Gheorghe din tîrgul Botoșani și biserica Învierii de la Mănăstirea Doamnei și biserica satului Cișmea" [47].

Grigore Ureche scrie în *Letopisețul* său că în anul următor, 1497, pentru războiul contra polonilor, și Radu cel Mare i-a trimis lui Ștefan cel Mare un corp de oaste, în ajutor.

În septembrie 1538, Botoșanii, cu împrejurimile sale au trecut prin groaznice jafuri și distrugeri, cauzate de turcii și tătarii care îl urmăreau pe Petru Rareș, în retragerea sa, spre Suceava [48]. Cronicarul turc Nasuh Matrakci, care în acea expediție îl însoțea pe sultan, scrie că „de la profetul Mahomed și pînă în zilele noastre, dușmanul nu a văzut o astfel de distrugere și nici musulmanii nu au distrus vreodată în așa măsură, din ambiție" [49].

Doamna Elena Rareș, după ce a revenit la Moldova, cu a doua domnie, a clădit din nou — de data aceasta din piatră — biserica „Sfîntul Gheorghe" din centrul de atunci al tîrgului Botoșani, iar mai tîrziu, după cum confirmă însemnarea de pe pomelnicul cel vechi de la Popăuți, tot

46 T. G. BUUAT, studiul citat, pag. 228—239.

47 ARHIM. NARCIS CREȚULESCU, *Istoricul Mănăstirii Rîșca*, Fălticeni, 1901, p. 51.

48 I. D. MARIN, *La „Trecătoarea Botoșanilor"*, în 1538, în volumul colectiv *Botoșani — istorie și contemporaneitate*, Botoșani, 1970, pag. 23—27.

49 MIHAIL GUBOGLU și MUSTAFA MEHMED, *Cronicile turcești privind Țările Române* (sec. XV — mijl. sec. XVII), vol. I, București, 1966, pag. 230.

„doamna Elena Răreșoaia a *înnoit de iznoavă* și biserica de la Mănăstirea Doamnei, la anul 1552“ [50]. Se impune precizarea, că ea a refăcut biserica, fiindcă era complet distrusă, dar nu tot ea a fost și prima doamnă a Moldovei, care a întemeiat-o. Pînă la doamna Elena Rareș, Mănăstirea Doamnei avea deja o vechime de o sută și șaptezeci și unu de ani !

Clădită pe moșia Tatarași, care era loc domnesc, ea a fost înzestrată cu partea dinspre apus a acestei moșii, din pîrîul Dresleuca și pînă la capătul ei, pe creasta Sgriveţului. A mai avut în folosință și moșia Costești, care din vechime, tot domnească era [51], iar Moise Movilă voievod, în 1631, august 3, i-a mai dăruit și satul Cetățuia, din ocolul tîrgului Bîrlad, dar Vasile Lupu voievod a luat de la mănăstire actul de danie (1637) și a dăruit satul Cetățuia boierului său, Paladie, fost vameș mare [52].

După ce capitala Moldovei a fost mutată de la Suceava la Iași, Mănăstirea Doamnei a fost lăsată pe un plan secundar. La Iași a început să se vorbească de o „Biserică a Doamnelor“. Paul de Allepo, călătorind prin Iași, în toamna anului 1652 a aflat că mănăstirea Golia, aparținea Doamnei lui Vasile Lupu, care o și pusese în reparație, de curînd [53]. Mai tîrziu, numele de Biserica Doamnei a fost atribuit bisericii Sf. Gheorghe — Lozonschi, tot din Iași [54].

Pe de altă parte, încă din timpul lui Moise Movilă (1631, iulie 10) Mănăstirea Doamnei devenise metoc la Mănăstirea Rossiko, din Muntele Athos. De acolo au venit la conducere călugări greci, care mai întăi i-au înlocuit hramul cel vechi, *Voscrisenia* (=Învierea), cu hramul *Sf. Pantelimon,* pe care îl avea și Mănăstirea Rossiko.

Totuși, deocamdată gospodărindu-se singură, mănăstirea a primit danie, o casă cu tot locul ei, din Botoșani, de la Anastasia Fătocia (1648, aug. 3) [55], a cumpărat vatra unui helești de pe apa Teișorii (1656, mai 1) [56], a primit danie o vie de la Hîrlău, dăruită de postelnicul Iane Hadîmbul (1660, noiembrie 4) [57] și a luat în stăpînire, de veci, încă un helești, de pe Valea Dresleucei, drept 200 de lei, cu care cîțiva locuitori din Botoșani erau datori mănăstirii [58]. Pentru helești, mănăstirea a

50 ARHIM. NARCIS CREȚULESCU, *Op. cit.,* pag. 52 ; *Uricarul* VIII, p. 235—240 și VI, p. 351.

51 N. IORGA, *Studii și documente,* vol. V, Buc., 1903, pag. 217, no. 30. *estenes sntmț cmtesnc tnmraf tbecsmn nmbr ggbvbg cf crdowk nmb csetn vbmna*

52 Preot IOAN ANTONOVICI, *Documente bîrlădene,* vol. III, Bîrlad, 1915, pag. 12—16.

53 SEVER ZOTTA, *Mănăstirea Golia,* în Buletinul *„Ioan Neculce“,* fasc. V, (1925), pag. 5.

54 GH. GHIBĂNESCU, *Sama Visteriei Moldovei din 1763,* același buletin, pag. 99.

55 Documentele nr. 11 și 24, din *Perilipsisul* citat.

56 Documentul nr. 19 din *Perilipsisul* citat. Vezi și *Catalogul documentelor moldovenești* din *Arhiva istorică centrală a Statului,* vol. III, București, 1968, documentul 185, unde, în loc de *„mănăstirii Roșcăi“,* să se citească *„mănăstirii Russiko“.*

57 Documentul nr. 15, din *Perilipsisul* citat.

58 Documentul nr. 23, din *Perilipsisul* citat. Vezi și *Catalogul* citat vol. IV, doc. 105.

primit și „uricele bătrîne". Fiindcă poslușnicii mănăstirii erau mereu hărțuiți de conducerea tîrgului, Ecaterina, doamna lui Evstratie Dabija voievod, le-a trimis o carte gospod, vornicilor de Botoșani (1662, ianuarie 8), să nu-i mai supere poslușnicii mănăstirii sale de la Botoșani, cu dările și angheriile, ci să lucreze numai la mănăstire, pentru că ei au cărți de la Moise Voievod, de la răposata doamna Tudosca și de la Caterina doamna. Chiar de ar veni careva cu carte domnească, vornicii să-i dea aceluia zi la domnie, pentru că s-au jeluit călugării de acolo, că le învăluie poslușnicii [59]. Și Ștefan Petriceico voievod a scris o carte gospod (1673), pentru ocrotirea acestor poslușnici [60], dar nici această carte nu le-au ușurat traiul și ei au prins a fugi de la mănăstire.

Peste opt ani, mănăstirea nu mai avea nici un poslușnic.

Gheorghe Duca voievod l-a împuternicit pe egumen (2 ianuarie 1681) să-și caute vecinii și să-i aducă la mănăstire, ori de unde i-ar găsi [61].

S-a crezut mai apoi că treburile merg prost, numai din cauza egumenului și s-a trecut la schimbarea cît mai deasă a egumenului. În timpul lui Constantin Cantemir voievod (1685, dec. 20) însuși mitropolitul Dosoftei din Suceava, a instalat un egumen nou, pe Hrisant [62]. Și totuși mănăstirea mergea din rău în mai rău. Pe pămîntul ei și chiar pe lîngă biserica mănăstirii trecea un drum mare, între Suceava, și tîrgul Botoșani. Mari pagube și multe necazuri și jafuri i-au căuzat mănăstirii acest drum mare, pe care umblau diferite oști străine și trecători de toată mîna.

Mihai Cehan Racoviță voievod, la stăruința soției sale, Doamna Ana și la rugămintea arhimandritului Varlaam, a eliberat o carte domnească de scutire (1708, noiembrie 18), pentru ca această mănăstire, „pustiită din vremile nepăcii, să fie lăsată în pace, de toate dările și angăriile, cîte vor hi pi țară și pe alte mănăstiri... *Nime la nimica să nu amestece mănăstirea, nici cu tîrgu, nici cu țara, ce de către toți să aibă pace*" (s.n.) [63]. Vorbe de neuitat : *„nici cu tîrgu, nici cu țara"*. De ce s-a făcut această precizare ? Pentru că toate dările, de orice fel, din tîrgul Botoșani și din cele 12 moșii vecine, se strîngeau *separat, pentru Doamna,* prin slujbașii Doamnei, iar din țară, strîngeau dările alți slujbași, *pentru Domn.* Însă oamenii din ocolul Doamnei erau storși de dări, care cum îi apuca : unii pentru *Domn,* alții pentru *Doamna,* chiar și cu cîte două rînduri de dări, strînse deodată, încît bieții oameni, ca să scape, dădeau bir cu fugiții.

Și călugării o duceau foarte rău, pentru că veniturile mănăstirii erau încasate *direct,* de mănăstirea Russiko, fără a le lăsa și lor măcar întreținerea, ba erau priviți și cu dispreț. De exemplu, un călugăr grec, inspector în Moldova, peste mănăstirile închinate la Muntele Athos, a

59 Documentul nr. 16, din *Perilipsisul* citat. Vezi și *Catalogul* citat, vol. III, doc. 744.

60 Documentul nr. 21, din *Perilipsisul* citat.

61 Documentul 22, din *Perilipsisul* citat.

62 Documentul 25, din *Perilipsisul* citat.

63 *Uricariul,* vol. VIII, Iași, 1886, pag. 235—236.

făcut un zapis de învoială, cu negustorul Manole, pentru repararea unui iaz și a unei mori, de pe Dresleuca, urmînd ca 2/3 din venitul peștelui și al morii să le trimită negustorul Manole, direct la Mănăstirea Russiko. Zapisul, se încheie cu mențiunea : „Pentru călugării de la Mănăstirea Doamnei nu le-am datu voie să se amestece la nemic, căci fiind eu aice în țară de atîția ani, n-am văzut acolo niciodată măcar un călugăr om de treabă, ci tot niște beți și nevrednici“ [64].

Astfel călugării erau lăsați în situația mizerabilă de a nu avea ce mînca, încît mitropolitul Gheorghe, al Sucevei și a toată Moldova, le-a slobozit o carte de milostenie (30 august 1727), în baza căreia ei să poată umbla cu cerutul, prin sate ! [65]

În aceeași vreme, un călugăr, Agafton, de la Mănăstirea Doamnei, s-a izolat în codru, tot pe moșia Tatarași. Acolo și-a făcut o săhăstrie de lemn, cu chilie, apoi o mică prisacă și cîțiva pomi roditori. Dar ceilalți călugări au venit, ca să-i risipească agonisita sihastrului și, fiindcă s-au petrecut acolo niște fapte neplăcute, sihastrul Agafton, și-a luat toiagul și a plecat la Iași, ca să se plîngă la domnie. A avut noroc sihastrul, căci Grigore Ghica voievod (1729, octombrie 1) i-a eliberat un privilegiu, ca să trăiască în pace, nesupărat de nimeni, la săhăstria sa. I-a dat și o bucată bună din codru și loc bun de arătură, pentru el și pentru alți călugări, care se vor oploși la săhăstria lui — cam 430 de hectare, în total, după o măsurătoare mai nouă — și dreptul de a-și căuta doi oameni străini, care vor fi iertați de orice dare domnească și scutirea de desetină pentru 100 de stupi, ca să aibă ceară pentru lumănări [66]. Mai tîrziu, privilegiul acesta i-a fost întărit și de alți domni : de Constantin Mavrocordat voievod (1733, iulie 22) [67], apoi de Ioan Mavrocordat voievod, la 30 noiembrie 1744 [68], și de Matei Ghica voievod, la 1754, octombrie 13 [69], și în fine, de Alexandru Moruzi voievod, în 30 septembrie 1792, care la scutirile cele vechi i-a mai adăugat și scutirea de gostină, pentru 100 de „sfini“ (=porci) [70]. Sihăstria lui Agafton s-a dezvoltat bine, mai ales după ce săhăstria sa a fost transformată în mănăstire de călugărițe. Dar noi rămînem cu cercetarea numai la Mănăstirea Doamnei.

În partea de nord a mănăstirii și chiar alături de ea, se afla un loc de vreo două sute de hectare, numai cu pomi roditori. Locul acela purta numele de *Livada*. Călugării stăpîneau Livada de mai multe secole. Însă Dumitrașco Calmășul de la Stînceşti s-a pus cu rugăminte pe lîngă Grigore Ghica voievod, ca să-i dăruiască lui Livada Mănăstirii și a reușit s-o

64 Zapisul de învoială a fost transcris pe paleograful TRAIAN ICHIM, de la Arhivele Statului din Iași, în *„Revista Moldovei“* din Botoșani, anul V (1926) nr. 4, pag. 8—10.

65 Documentul nr. 29, din *Perilipsisul* citat.

66 Iconom AL. H. SIMIONESCU, *Mănăstirea Agafton*, Botoșani, 1929, pag. 32.

67 N. IORGA, *Studii și documente*, vol. V, pag. 232, nr. 82.

68 IDEM, *ibidem*, pag. 243, nr. 107.

69 Iconom AL. H. SIMIONESCU, *Op. cit.*, pag. 3—5.

70 N. IORGA, *Studii și documente*, vol. V, pag. 259, nr. 150.

capete, în 1747, august 18 [71], mai ales că era și oleacă de rudă, cu voievodul. Dar Constantin Mihai Cehan Racoviță voievod, care în 1751 transformase biserica de la Popăuți în mănăstire, a pus ochii pe Livadă, cu gîndul s-o dea la Popăuți. Calmășul, văzînd că pierde Livada, a făcut un zapis, prin care a dăruit Livada, dar *nu* Mănăstirii Popăuți, ci Mănăstirii Doamnei [72]. După ce Const. Mihai Cehan Racoviță s-a mutat cu domnia în Țara Românească, Dumitrașco mare ban i-a scris fratelui său, Ioan Toader Callimachi, care era vel terziman la Constantinopole, să urmărească acel zapis de danie, care acum era ajuns la Mănăstirea Russiko. Răspunsul dorit i-a căzut cu mare bucurie : „Frate, te-am scăpat și de sila lui Constantin voievod și am luat scrisorile de la părinții esfiumeniți, precum și zapisul de danie, cu iscălitura d-tale, care l-au rupt însuși părintele Thesalonic, căruia trebuie să-i mulțumești, trimețîndu-i măcar o putină de miere de Vaslui și cîțiva cașcavali de munte. Stăpînește de acum în pace Livada și n-ai nici o grijă, căci și la Patriarhie se știe că Constantin voievod au vrut să facă pomană cu colaci străini" [73].

În baza acestei scrisori particulare, Dumitrașco Calmășul și urmașii săi au stăpînit Livada, cu unele mici întreruperi, pînă în 1814, deși ei singuri erau convinși, că o stăpînesc pe nedrept, în paguba mănăstirii.

Din partea domniei s-au dat din cînd în cînd unele semne de atenție, pentru mănăstire. Grigore Ghica, voievod, încă din 20 mai 1737 i-a dat voie mănăstirii să-și caute trei oameni străini, care vor fi iertați de toate dările și angheriile, oricîte s-ar ivi în Moldova [74].

Ion Nicolae Mavrocordat voievod, în 1744, mai 25, i-a scutit 300 de stupi de desetină, 300 de oi de goștină, 300 vedre de vin de vădrărit și 50 de vite, de văcărit [75], dar scutirile acestea erau neînchipuit de mari, față de starea de fapt a mănăstirii, căci ea nu mai avea nici un petic de pămînt disponibil, pe care să-și poată gospodări atîtea oi, vite, vii și stupi. Moșiile sale erau date în arendă direct, de la Muntehe Athos, fără să i se repartizeze și ei, un venit cît mai mic, măcar pentru întreținere, iar dacă mai tîrziu, acele scutiri i-au fost reduse, de Scarlat Ghica voievod (1757) [76] și de Mihail Constantin Suțu voievod (1793, octombrie 3) la 200 de stupi, 200 de oi, 200 de vedre de vin, 40 de vite și 100 de porci [77], mănăstirea încă era în totală imposibilitate, de a se putea declara proprietară pe atîta avere.

Este curios faptul că tocmai în vremea aceea, foarte grea pentru mănăstire, s-au pus bazele satului de lîngă ea. La 14 septembrie 1774, Divanul Cnejiei Moldovei i-a dat egumenului, 15 liude scutelnici, cu sal-

71 A. D. XENOPOL, *Istoria și genealogia casei Callimachi*, București, 1897, pag. 220—221.

72 N. IORGA, *Documentele familiei Callimachi*, vol. II, pag. 15, nr. 31.

73 A. D. XENOPOL, *Op. cit.*, pag. 233—234.

74 *Uricariul*, vol. VIII, Iași, 1886, pag. 237—238.

75 *Uricariul*, vol. VIII, pag. 238—240, menționat în docum. 38, din *Perilipsisul* citat.

76 Doc. 14, din *Perilipsisul* citat.

77 Doc. 74, din *Perilipsisul* citat.

vogvardia (=protecția) feldmareșalului Rumeanțev [78]. Catagrafia din același an, 1774, îi arată nominal pe toți acești 15 scutelnici și un popă, Simion [79]. Tot nominal sînt trecuți în continuare alți scutelnici, dați mănăstirii de diferiți boieri : stolnicul Constantin Balș (16 scutelnici), jitnicerul Manolache : 15, vistiernicul Constantin Sturza : 2, iar șătrăroaia lui Lascarache Ruset : 4 scutelnici [80].

La 25 februarie 1790, tot Divanul cnejiei Moldovei i-a mai dat mănăstirii o „carte pentru 8 scutelnici, lăsați din visterie, care să nu fie supărați cu nici o dare" [81].

Unii din primii scutelnici au și acum urmași, în satul Mănăstirii Doamnei. Mă refer la familiile : Coteață, Ciolan, Drobotă, Petruță, Ungureanu, Mardare, Homoreanu, Turcanu și Vlădeanu. Dar mănăstirea ? În ce stare a fost găsită de comisia de inspecție, trimisă de Dicasterie, la 10 februarie 1810 ? Reproduc numai un fragment, din raportul întocmit de acea comisie, către Mitropolia Moldovei :

„În chiliile mănăstirii am găsit un boieriu grec, Constandin pitar, cu fimeie și copii. Acesta, prin înțelegere cu egumenul mănăstirii Russiko, a luat în arendă această moșie, cu etision de 400 lei pe an, atîta cîtă se află împrejurul mănăstirii, cu satul în care se află peste 60 gospodari, cu iaz, cu moară, cu 5 pogoane vie, cu 7 dugheni în tîrgul Botoșani, care dugheni cuprind chiria lor 363 lei pe an. Numitul pitar a intrat în stăpînire(a) mănăstirii din velet 1808, aprilie 23. Pînă cînd ? Nu știe, pînă nu va găsi vreme să meargă la Țarigrad. Mănăstirea se află într-o stare pre(a) proastă. Înlăuntru, catapeteazma nezugrăvită, veșmintele foarte proaste, nevrednice de a mai sluji preotul cu dînsele ; chiliile le răsipesc, îngrăditurile stricate, dobitoacele umblă prin țintirim ; numai o evanghelie am văzut lucru mai bun, firicată cu argint, pe care o au firicat orîndatorul ce se află acum, cu a sa cheltuială.

Mai are această mănăstire(a) Doamni și altă moșie, mai la cămp, ce să numești Costești, pe care moșie o are în stăpînire cu anul un neguțitoriu, anume Gheorghe Drumbali, luată în arendă de la Sfinția sa părintele Kir Teodorit, arhimandrit, ce este egumen la mănăstirea Florești, fiind sfinția sa epitrop, cu contract pe 2 ani, cîte 2000 lei pe an, începîndu-se anul din leat 1808 apr. 23, pără acum la sf. Gheorghie viitoriu 1810 apr. 23, dar va face prelungire".

După inspecție a fost numit ca egumen, ieromonahul Teofan. De fapt, acesta a fost ultimul egumen, pentru că în februarie 1814, Mănăstirea Russiko a cerut aprobarea de a-și scoate în vînzare moșiile sale, anume Mănăstirea Doamnei cu Livada și Costeștii, pentru motivul că ele nu le aduceau nici un venit. Domnescul Divan a admis această scoatere în vînzare (17 martie) apoi și Scarlat Alex. Callimah voievod și-a

78 Doc. 53, din *Perilipsisul* citat.

79 ARHIVELE STATULUI IAȘI — Secția microfilme, *Catagrafia din anul 1774, ținutul Botoșani, ocolul Tîrgului, — Mănăstirea Doamnei.*

80 Docum. 70 din *Perilipsisul* citat.

81 ARHIVELE STATULUI IAȘI, Tr. 1357, opis 1543, dosarul nr. 2 : *Schitul Agaftonului, cu casa răsposatului vornic Alecu Kalimah, pentru pămînt și un loc de livadă*", fila 155 și 191.

dat aprobarea (21 martie). La 6 aprilie 1814 moșiile mai sus arătat au fost scoase la sultan-mezat, iar la 24 iunie, s-au hareciluit (=adjudecat). Cel mai mare preț pentru aceste moșii a fost de 191 500 lei, dat de marele vistiernic Iordache Roset, care a reprezentat-o la mezat pe „Luminăția sa Doamna Smaranda", soția voievodului Scarlat Al. Callimah [82]. În anul viitor (19 aprilie 1815), „Luminăția sa Doamna" și-a primit hrisov de proprietate, din partea soțului său, pe aceste moșii [83].

Și iată că Mănăstirea Doamnei, simbol al înfrățirii dinastice între Țara Românească și Moldova, întreținută și ocrotită de doamnele Moldovei cele de demult, după 433 de ani de existență a fost desființată chiar de o doamnă a Moldovei ?! Cine ar fi putut crede ?! Călugării întorși la Mănăstirea Russiko, care le era de metație, au luat cu ei și documentele fostei mănăstiri.

În vara anului 1882, Teodor T. Burada, trecînd cu vizita pe la toate cele douăzeci de mănăstiri din Muntele Athos — între care și Mănăstirea Russiko — a văzut în arhivele lor documente de proveniență românească, dar nu le-a putut vedea pe toate, pentru că după convingerea sa, „multe documente încă stau ascunse în păstrarea călugărilor care de la secularizarea averilor mănăstirești, făcută de principele Cuza, se tem a le mai arăta, mai cu seamă românilor" [84]. Burada a fost impresionat de biserica mănăstirii Russiko, zidită din temelie de către Scarlat Calimach voievod, între anii 1812 și 1821, în locul bisericii vechi, dărîmată cu totul. Pe ușile cele mari de lemn ale bisericii el a văzut — sculptată cu măiestrie și foarte frumos — inscripția în grecește, cu capul de bour al Moldovei și vulturul Țării Românești.

În același timp, la fosta mănăstire a Doamnei, biserica cea inspectată la 1810 s-a dărîmat. Sătenii și-au făcut altă biserică, dar fără meșteșug. Cu pereții din nuiele și din lut, ea a căpătat înfățișarea unei case de țăran sărac. Lutuită în fiecare an și reparată grosolan, ea totuși a trăit pînă la 7 august 1902, cînd mai întâi a fost fotografiată și apoi demolată, ca să se înalțe pe același loc o biserică nouă, din piatră și cărămidă. Pentru construcția ei au contribuit locuitorii satului Mănăstirea Doamnei, dar s-a umblat cu pantahuza și prin satele vecine. De-abia peste nouă ani, tocmai în 1911, biserica a fost terminată, urmînd ca să slujească în ea, cînd și cînd, preotul din satul Curtești.

82 ACELAȘI DOSAR, fila 554. Vezi și *Uricarul*, vol. VI, pag. 300.

83 TEODOR T. BURADA, *Opere*, vol. IV, București, 1980, Edit. Muzicală, p. 125.

84 IDEM, *ibidem*, pag. 113—114.

ȚINUTURILE BOTOȘANI ȘI DOROHOI ÎNTRE ANII 1774 ȘI 1835

IOAN MURARIU

O istorie completă a ținuturilor Botoșani și Dorohoi de la înființarea lor ca unități administrativ-teritoriale și pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cînd au devenit județe, încă nu s-a scris pînă în prezent. Este drept că în ultimii ani s-au întocmit numeroase monografii de localități și s-au scris o serie de articole și studii, îndeosebi în prestigioasa revistă „Hierasus", dar pentru redactarea istoriei celor două ținuturi moldovenești încă mai trebuiesc cercetate multe izvoare istorice, îndeosebi documentele din arhive.

În această lucrare nu ne propunem să prezentăm istoria completă a ținuturilor Botoșani și Dorohoi în perioada menționată, ci doar să punctăm cîteva aspecte de ordin *administrativ, demografic* și *economic* din anul 1774, cînd împărțirea ținuturilor în ocoale a devenit mai clară, și pînă în anul 1835, cînd ținuturile Botoșani și Dorohoi și-au schimbat înfățișarea, ca urmare a desființării micilor ținuturi vecine, Hîrlău și Herța.

*

1. *Împărțire administrativă.* În perioada de care ne ocupăm, adică în feudalismul tîrziu, pe teritoriul actualului județ Botoșani s-au aflat ținuturile *Dorohoi, Botoșani,* precum și o mare parte a ținutului *Hîrlău* [1].

Deși cu mult mai vechi, ținutul *Dorohoi,* este menționat pentru prima dată într-un document din 23 aprilie 1546 [2]. La începutul secolului al XVIII-lea Dorohoiul — „tîrg nu prea însemnat", după expresia lui Dimitrie Cantemir — era nu numai reședința ținutului cu același nume, dar și reședința vornicului *Țării de Sus* [3]. Pe vremea aceea, din ținutul

---

1 În anul 1774 numeroase sate din actualul județ Botoșani aparțineau de ocoalele Bahlui, Jijia și Coșula din ținutul Hîrlău (vezi *Moldova în epoca feudalismului,* Editura Știința, Chișinău, 1975, vol. VII, partea II, p. 223—256). În anul 1803 multe sate din sudul și sud-estul județului Botoșani făceau parte din ocoalele Miletin, Jijia și Prut ale ținutului Hîrlău (Theodor Codrescu, *Uricariul,* vol. VIII, Iași, 1886, p. 321—327). În perioada 1803—1816, la o dată ce încă nu poate fi precizată, tîrgul Ștefănești cu întreg ocolul Prutului a trecut de la ținutul Hîrlău la ținutul Iași (Adrian Macovei, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 și 1862* (I), în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, XIX, 1982, p. 373).

2 V. Lungu, *Ținuturile Moldovei pînă la 1711 și administrarea lor,* în „Cercetări istorice" — revistă de istorie românească vol. XVII, 1943, p. 20.

3 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei,* Ed. Acad. R. S. R., București, 1973, p. 81.

Dorohoi făcea parte și tîrgul *Ștefănești*, care mai tîrziu avea să treacă la ținutul Hîrlău, apoi la ținutul Iași.

La început, ținutul Dorohoi, ca și celelalte, era condus de *pîrcălabi*. Către mijlocul secolului al XVIII-lea, în timpul celei de-a doua domnii a lui *Constantin vodă Mavrocordat* (1741—1743), în Moldova s-a făcut o reformă administrativă prin care s-a stabilit ca în fruntea ținuturilor mari — între care se număra și Dorohoiul — să fie cîte doi *ispravnici*, iar în fruntea ținuturilor mici, numai cîte unul [4]. Tot prin această reformă au fost înființate *ocoalele*, care erau unități administrativ-teritoriale mai mici decît ținuturile. În fruntea ocoalelor erau *ocolașii* sau *privighetorii de ocol*. Ei se subordonau ispravnicilor ținutului din care făcea parte ocolul respectiv [5].

În anul 1774 ținutul Dorohoi cuprindea ocoalele *Tîrgului, Prutului* și *Bașeului*. În perioada 1774—1803, la o dată ce încă nu ne este cunoscută, s-a organizat și ocolul *Coșuleî* (vezi *anexa nr. 1)*.

La începutul epocii regulamentare, mai exact în anul 1835 au fost desființate micile ținuturi Herța, Hîrlău și Cîrligătura [6]. Fostul ținut *Herța*, cu tîrgurile *Herța* și *Mamornița*, a fost înglobat în ținutul vecin, Dorohoi. Tot în anul 1835 domnul Mihail Sturdza a hotărît ca reședința ținutului Dorohoi să se mute din orașul Dorohoi în tîrgul *Mihăileni* (fostul *Tîrg Nou)*, care era proprietatea sa [7].

Ținutul *Botoșani*, care în secolele XVII—XVIII făcuse parte din ținutul Hîrlău, este menționat pentru prima oară în anul 1741 [8]. Totuși, în anii următori, ca de exemplu în 1769, el apare din nou ca făcînd parte din ținutul Hîrlău [9]. Abia în catagrafiile din 1772 și 1774 este menționat definitiv și ținutul Botoșani între celelalte ținuturi ale țării românești Moldova [10].

Pînă în anul 1828 acest ținut a constituit principala sursă de venituri pentru soțiile domnilor Moldovei [11].

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor ținutul Botoșani cuprindea ocoalele *Cîmpului, Siretului* și *Tîrgului* (vezi *anexa nr. 1)*. Acest ținut avea „o formă bizară, nenaturală", el era un ținut „cu suprafață mică, dar cu hotare întinse" — după cum afirma, în 1957, marele istoric C. C. Giurescu [12]. În anul 1835, odată cu

4 N. Grigoraș, *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, în „Cercetări istorice", Muzeul de istorie al Moldovei, Iași, VII, 1976, p. 132 și urm. În cîteva ținuturi conducătorii se numeau *vornici, pîrcălabi* sau *starosti (Ibidem)*.

5 Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 363. Vezi și partea a II-a acestui studiu care s-a publicat în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași XX, 1983, p. 155.

6 *Ibidem*, partea a II-a, 1983, p. 158 și 161. Ținutul *Herța* fusese înființat în perioada 1785—1789 *(Ibidem*, partea I, p. 371.

7 *Ibidem*, partea a II-a, 1983, p. 162—163.

8 Adrian Macovei, *op. cit.*, partea I, p. 362.

9 *Ibidem*, p. 365.

10 *Ibidem*, p. 366.

11. *Ibidem.*

12 C. C. Giurescu, *Principatele Române la începutul secolului XIX*, Editura Științifică, Buc., 1957, p. 68.

înglobarea unei părți a ținutului Hîrlău, care s-a desființat chiar atunci, ținutul Botoșani a căpătat un contur mai firesc.

*

2. *Creșterea populației.* Pentru ținuturile Botoșani și Dorohoi — ca și pentru întreg spațiul geografic locuit de români — perioada feudalismului tîrziu se caracterizează, între altele, și printr-o „revoluție demografică", după expresia unui mare istoric ieșean [13]. Este vorba nu numai de un ritm de creștere fără precedent a populației rurale și urbane, ci și de o importantă modificare a structurii sociale.

Populația totală a ținutului Botoșani era de 9 770 locuitori în anul 1774, și de 27 945 în 1803. În aceeași perioadă populația ținutului Dorohoi a sporit de la 18 520 la 29 410 locuitori (vezi *anexa nr. 2).* Numărul satelor din ținutul Botoșani a crescut de la 45 în 1774, la 73 în 1816, iar al celor din ținutul Dorohoi, de la 60 la 78 (vezi *anexa nr. 1).* După două decenii, în 1835 ținutul Botoșani număra 92 de așezări omenești, iar ținutul Dorohoi, care includea acum și teritoriul fostului ținut Herța, 198 de așezări [14].

În perioada de sfîrșit a feudalismului a crescut mult și populația urbană a celor două ținuturi. Astfel, între anii 1774 și 1832 numărul locuitorilor din orașele și tîrgurile ținuturilor Botoșani și Dorohoi a crescut de peste patru ori *. Important este și faptul că în prima jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul actualului județ Botoșani au fost înființate șapte tîrguri noi : Tîrgu Nou (Mihăileni), Săveni, Sulița, Bucecea, Frumușica [15], Darabani și Rădăuți-Prut (vezi *anexa nr. 3).* În toate aceste tîrguri, ca și în vechile orașe Dorohoi, Botosani și Ștefănești, își desfășurau activitatea numeroși meșteșugari și negustori. În anul 1831, în așezările urbane din cele două ținuturi au fost înregistrați 1 260 de negustori (vezi *anexa nr. 4),* ceea ce reprezenta 6,3% din totalul populației acestor așezări. După o altă statistică din acel an, numărul meșteșugarilor și negustorilor din localitățile Botoșani, Sulițoaia și Bucecea se ridica la 832 (vezi *anexa nr. 5).*

În orașele și tîrgurile din cele două ținuturi mai trăiau și alte categorii de populație : boieri, preoți, slujbași ai ocîrmuirii, slugi etc. În orașul Botoșani, care, ca mărime, era al doilea din Țara Moldovei, trăiau în anul 1832 un număr de 124 familii boierești [16]. Cifra este impresionantă, ea reprezentînd aproape 1/5 din totalul familiilor boierești ce locuiau în cele 40 de așezări urbane, cîte avea atunci Moldova.

13 Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848,* Editura Junimea, 1980, p. 115—141 ; Idem, *Istoria modernă a României,* Editura didactică și pedagogică. Buc., 1985, p. 55—59.

14 C. C. Giurescu, op. cit., p. 216 și 230.

* Creșterea populației urbane — dar și rurale — era încetinită din timp în timp de izbucnirea unor epidemii, cum a fost cea de holeră din anul 1831 (vezi *anexa nr. 6).*

15 Pînă în anul 1835 tîrgul Frumușica a făcut parte din ținutul Hîrlău.

16 Ecaterina Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor și orașelor moldovenești la 1832,* în „Populație și societate" (sub redacția prof. Ștefan Pascu), Editura Dacia, Cluj, 1972, anexa I.

*

3. *Dezvoltarea economică.* În perioada de sfîrșit a feudalismului, odată cu creșterea populației, dezvoltarea forțelor de producție și a pieții interne, limitarea treptată a dominației otomane și liberalizarea comerțului exterior, *agricultura* Moldovei — deci și a ținuturilor Botoșani și Dorohoi — a cunoscut transformări profunde. Domeniul feudal, organizat multe secole pe principiul satisfacerii prin dijmă a nevoilor de subzistență, a început acum a fi organizat pe baze noi, impuse de dezvoltarea schimburilor interne și de integrarea tot mai vizibilă a Moldovei în circuitul comerțului european. Mijloacele prin care marii boieri au încercat — și au reușit — să obțină cantități tot mai mari de cereale pentru piața internă și externă au fost creșterea rezervei boierești de teren arabil, pășuni și fînețe, precum și creșterea deghizată a obligațiilor de clacă ale țăranilor. În anul 1833 rezerva boierească de pe moșia Cristinești (ținutul Dorohoi) cuprindea, după calculele noastre, 41,66% din totalul terenului arabil, 42,28% din fînețe și 33,3% din imaș. Tot în acel an, și tot după calculele noastre, un țăran clăcaș din Cristinești trebuia să efectueze în folosul stăpînului, adică al vistiernicului Iordache Roset Roznovanu, un număr de circa 55 zile de muncă [17]. Situația va fi fost asemănătoare și pe alte moșii.

În anul 1839, în cele două ținuturi existau 348 de moșii. Dintre acestea, doar 16 erau în întregime răzășești, iar 3 parțial răzășești. Celelalte — adică 97% din total — aparțineau boierilor sau mănăstirilor (vezi *anexa nr. 12).*

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, dar mai ales în perioada regulamentară, boierii cultivau pe rezervele lor de teren arabil mult grîu pentru export, apoi secară, orz, ovăz, popușoi, mălai, cartofi etc. În anul 1841, cantitatea de grîu și cartofi obținută de boierii botoșăneni și dorohoieni pe rezervele lor era cu mult superioară celei obținută de țăranii clăcași pe loturile lor tot mai mici, primite în folosință anuală. Numai la popușoi producția obținută de țărani a fost mai mare ca aceea a boierilor, și aceasta din cauză că, pe vremea aceea, țăranii însămînțau mari suprafețe cu această plantă, atît de importantă pentru alimentația lor. (vezi *anexa nr. 13).*

Alături de agricultură, altă, ocupație de bază a locuitorilor din cele două ținuturi a constituit-o *creșterea animalelor.* Pînă în epoca regulamentară boierii, mănăstirile și țăranii realizau mai mari venituri bănești din vînzarea animalelor și a produselor animale în iarmaroace sau în zilele de tîrg săptămînale, decît din vînzarea cerealelor. Nu numai țăranii, dar și orășenii erau buni crescători de animale, căci în jurul tîrgurilor existau întinse suprafețe de pășuni și fînețe. De fapt, majoritatea tîrgurilor aveau aspectul unor sate mai mari. În anul 1832, după o statistică, cei 13 796 locuitori ai orașului Botoșani posedau 1 288 cai,

17 Ioan Murariu, *Rezerva feudală și mărimea reală a clăcii pe moșia Cristinești (ținutul Dorohoi) în anul 1833,* în „Hierasus", Muzeul județean de istorie Botoșani, anuar '79, p. 152.

320 boi, 602 vaci, 1 273 oi și 1 231 porci. Numeroase animale domestice creșteau și locuitorii altor tîrguri, în special cei din Dorohoi, Tîrgu Nou și Săveni (vezi *anexa nr. 11).*

Pînă la începutul epocii regulamentare „industria" celor două ținuturi era reprezentată doar de un număr restrîns de ateliere meșteșugărești. Dintr-un „extract statisticesc" pe anul 1832, păstrat în Arhivele Statului din Iași, aflăm că în cele 6 așezări urbane ale ținuturilor Botoșani și Dorohoi existau, în total, 5 ateliere de lumînări, 3 de pălării, 22 de piele, 6 de găitanuri, 8 de sopon, precum și 4 mori de apă și 49 velnițe (vezi *anexa nr. 7).* Din alte statistici pe același an, 1832, aflăm că în așezările urbane respective funcționau 8 mori de apă, 7 mori de cai, 43 de „fabrici", adică ateliere, și 49 velnițe (vezi *anexa nr. 8).*

Mulți meșteșugari își practicau meseria prin sate, lucrînd la comandă sau pentru piață, dar numărul lor exact nu poate fi cunoscut pentru perioada anterioară introducerii Regulamentului Organic. Totuși, printr-o muncă foarte migăloasă, cercetătorii ar putea stabili numărul aproximativ al meșteșugarilor de prin sate în anii 1774, 1820 și 1831, cercetînd cu atenție ocupațiile care însoțesc numele de botez cu care au fost înregistrați mulți săteni în catagrafiile fiscale efectuate în acei ani.

Creșterea producției agricole vegetale și animale, a celei meșteșugărești, precum și dezvoltarea orașelor și tîrgurilor au constituit factori ce au impulsionat dezvoltarea *comerțului intern,* cu toate monopolurile și îngrădirile feudale existente. Intensificarea schimburilor interne rezultă, înainte de toate, din creșterea numărului de negustori, ca intermediari între producători și consumatori. În anul 1831, numai în orașul Botoșani își desfășurau activitatea 748 de negustori, iar în orașul Dorohoi, 278 (vezi *anexa nr. 4).* Între negustori exista o anumită specializare. De exemplu, negustorii din Botoșani, Sulițoaia și Buccea practicau, în total, 22 ramuri de negoț, cei mai mulți fiind precupeții, crîșmarii, negustorii de vite, rachierii, lipscanii, bogasierii și bacalii (vezi *anexa nr. 5).* Cei mai mulți negustori patentari erau socotiți de *starea a III-a,* adică mici (vezi *anexa nr. 9).* O bună parte dintre negustori erau *sudiți,* adică supuși ai Consulatelor din Iași ale Austriei, Franței, Prusiei, Rusiei sau Angliei (vezi *anexa nr. 10).* Acest fapt le crea o situație privilegiată din punct de vedere fiscal și juridic față de ceilalți negustori, numiți *„raele",* și care se supuneau legilor Moldovei. Domnia a încercat de cîteva ori, dar fără prea mare succes, să reducă numărul negustorilor sudiți.

În anul 1831 în orașul Botoșani au fost înregistrați 128 negustori de vite, adică mai mulți decît în oricare alt oraș al Moldovei, inclusiv capitala. Acest fapt ne dovedește că în feudalismul tîrziu orașul Botoșani era cel mai mare centru al comerțului cu vite din Moldova, aici venind și mulți negustori străini. Un anume loc din Botoșani purta pe atunci denumirea de *Tîrgul Cailor.*

Dar orașul Botoșani mai era renumit și pentru zilele de tîrg săptămînale, organizate în vederea aprovizionării tîrgoveților cu diferite

produse alimentare etc. O anumită parte din piața orașului se numea *Tîrgul Făinei* — denumirea fiind dată, desigur, după felul mărfii ce se vindea acolo [18].

Negustorii erau organizați pe *bresle*, în funcție de felul negoțului practicat. Un document din anul 1814 amintește de un oarecare Marin Odagiu, care era *starostele* breslei bacalilor din Botoșani [19].

Schimburile comerciale se făceau nu numai în dughene sau în piețe, ci și cu ocazia *iarmaroacelor*, al căror număr a crescut mult în perioada de sfîrșit a feudalismului. Unii mari boieri, din dorința de a-și valorifica la fața locului animalele, produsele animale, băuturile alcoolice și cerealele, au cerut și au obținut de la domni hrisoave pentru organizarea de iarmaroace pe propriile lor moșii. În perioada de care ne ocupăm au fost înființate noi iarmaroace la Herța (1802), Cocorăni (1818), Vlădeni sau Tîrgu-Nou (1826) și Bucecea (1828) [20].

În activitatea lor comercială negustorii erau împiedicați de menținerea relațiilor de producție feudale, a monopolurilor feudale, vămilor interne, brudinii, dominației străine etc. Din aceste cauze, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea ei s-au alăturat acelor forțe sociale care au luptat pentru abolirea relațiilor de producție vechi, feudale, pentru progres social-economic, pentru o cultură națională, pentru unirea și independența întregului popor român.

GLOSAR

abager = vînzător de abà (țesătură groasă, din lînă).
ahtarlîc = parfumerie.
bacal (băcan) = negustor care vindea cu amănuntul diferite produse alimentare.
bogasier = negustor de stofe și pînzeturi.
brașovean = negustor care vindea mărfuri aduse din Brașov.
catagrafie = recensămînt.
cavaf = vînzător de încălțăminte de calitate inferioară.
chilă (de Galați) = 308 kg. Chila de Istanbul era de zece ori mai mică (30,8 kg).
dimerlie (dimirlie) = uintate de măsură pentru cereale. Cuprindea 11—12 ocale (sau 14—15 kg).
lipscan = negustor de pînzeturi și alte mărfuri aduse din Lipsca (Leipzig).
păscar = negustor de pește.
pitar (chitar) = vînzător de pîine.
spițer = farmacist

18 Idem, *Organizarea negustorilor și a comerțului intern al Moldovei între anii 1774 și 1832* în „Memoria antiquitatis", IX—XI (1977—1979", Muzeul de istorie din Piatra Neamț, 1985, p. 540.

19 *Ibidem.*

20 Idem, *Iarmaroace și tîrguri săptămînale în Moldova (1774—1832)*, în „Hierasus", Muzeul de istorie Botoșani, anuar 1981, anexa nr. 2, p. 144—145.

sudit = negustor sau meșteșugar străin, uneori și pământean supus unui Consulat străin din Iași.
telal = crainic ; strigător pentru bunurile scoase de vînzare.
velniță = instalație pentru fabricat rachiu sau țuică.

LES CONTRÉES DE BOTOȘANI ET DE DOROHOI ENTRE 1774 ET 1835

L'auteur analyse seulement les trois suivants aspects de l'histoire des contrées de Botoșani et de Dorohoi :

1. La division administrative.
2. L'augmentation de la population.
3. Le développement économique.

L'article est accompagné par 13 anexex (tableaux statistiques) et par un glossaire.

Anexa nr. 1

Împărțirea administrativă a ținuturilor Botoșani și Dorohoi la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea

Nr. crt.	Denumirea ținuturilor și a ocoalelor	Numărul satelor sau tîrgurilor în anul		
		1774 *	1803 **	1816 ***
	A. ȚINUTUL BOTOȘANI	45	69	73
1.	Ocolul Cîmpului	13	25	28
2.	Ocolul Siretului	15	20	20
3.	Ocolul Tîrgului	16	23	24
—	Orașe și tîrguri	1	1	1
	B. ȚINUTUL DOROHOI	60	67	78
1.	Ocolul Tîrgului	12	14	18
2.	Ocolul Prutului	16	19	21
3.	Ocolul Bașăului	31	15	22
4.	Ocolul Coșulii	****	18	26
—	Orașe și tîrguri	1	1	1

* *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I, Editura Știința, Chișinău, 1975, p. 486—534 ; partea a II-a, p. 184—208.

** Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VIII, Iași, 1886, p. 300—318.

*** Corneliu Istrati, *Condica Viteriei Moldovei în anul 1816*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași supliment, (I), Iași, 1979, p. 91—99.

**** În anul 1774 nu exista acest ocol.

Anexa Nr. 2

Populația aproximativă a ținuturilor Botoșani și Dorohoi între anii 1774 și 1816

Anii	Numărul locuitorilor din ținuturile	
	Botoșani	Dorohoi
1774 *	9 770	18 520
1803 **	27 945	29 410
1816 ***	24 145	20 455

* *Moldova în epoca feudalismului,* vol. VII, partea I, Editura Știința, Chișinău, 1975, p. 534—535 ; partea a II-a, p. 209.

** Th. Codrescu, *Uricariu,* vol. VIII, Iași, 1886, p. 300—318.

*** Corneliu Istrati, *Condica Visteriei Moldovei din anul 1816,* în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, supliment (1), Ed. Acad. R. S. R., Iași, 1979, p. 95 și 99. Populația celor două ținuturi a crescut între anii 1803 și 1816 atît datorită sporului natural, cît și datorită creșterii numărului de sate. Dacă numărul locuitorilor din anul 1816 este, aparent mai mic decît cel din 1803, acest lucru se explică prin faptul că în *Condica Vistieriei Moldovei* pe anul 1816 n-au fost înregistrați toți locuitorii, ci numai birnicii.

Notă : Pentru a afla nămul locuitorilor, am înmulțit numărul familiilor cu coeficientul 5, cum se obișnuiește.

Anexa Nr. 3

Populația urbană a ținuturilor Botoșani și Dorohoi între anii 1774 și 1859 *

Nr. crt.	Orașul sau tîrgul	ANII				
		1774	1803	1832	1845	1859
1.	Botoșani [1]	2 665	4 505	13 796	28 290	27 147
2.	Dorohoi [1]	885	1 480	1 702	5 115	6 049
3.	Ștefănești [1]	685	1 1615	1 703	1 505	2 114
4.	Tg. Nou (Mihăileni) [1]	**	255	1 043	1 995	3 653
5.	Săveni [2]	**	**	602	270	711
6.	Suliția [2]	**	**	973	1 140	2 858
7.	Bucecea [2]	**	**	114	215	855
8.	Frumușica [2]	**	**	89	240	478
9.	Darabani [2]	**	**	**	1 120	1 641
10.	Rădăuți-Prut [2]	**	**	**	215	923
	TOTAL	4 235	7 855	20 022	40 105	46 429

* Ecaterina Negruți, *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, XII, 1975, anexa nr. 1. Pentru anul 1845 vezi Gheorghe Platon, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica", Muzeul de istorie Bacău, III, 1970, anexa II.

** La data respectivă încă nu erau declarate tîrguri. 1 = orașe. 2 = tîrguri.

Notă : În prima jumătate a secolului al XIX-lea orașul Ștefănești a făcut parte din ținutul Hîrlău apoi din ținutul Iași. Tîrgul Frumușica a aparținut de ținutul Hîrlău pînă în anul 1835, apoi de ținutul Botoșani.

Anexa Nr. 4

Nămărul negustorilor din orașele și tîrgurile ținuturilor Botoșani și Dorohoi între anii 1774 și 1831 *

Nr. crt.	Orașul sau tîrgul	Anii		
		1774	1820	1831
	A. ȚINUTUL BOTOȘANI			
1.	Botoșani	57	97	748
2.	Bucecea	**	**	16
3.	Sulițoaia	**	**	62
	B. ȚINUTUL DOROHOI			
1.	Dorohoi	4	7	278
2.	Tîrgu-Nou	**	**	153
3.	Săveni	**	**	3

* Ioan Murariu, *Dezvoltarea păturii negustorești în Moldova între anii 1774 și 1829*, în „Studii și cercetări științifice", Institutul Pedagogic Bacău, 1974, anexele nr. 1, 2 și 3.

** La acea dată nu erau considerate tîrguri.

Anexa Nr. 5

Numărul meșteșugarilor și negustorilor din tîrgurile ținutului Botoșani în anul 1831 *

Nr. crt.	Meșteșugari și negustori	Orașul sau tîrgul			
		Botoșani	Sulițoaia	Bucecea	TOTAL
1.	lipscani	43	3	—	46
2.	bogasieri	33	—	—	33
3.	abageri	8	—	—	8
4.	bacali	30	—	—	30
5.	chiristigii	1	—	—	1
6.	pascari	11	—	—	11
7.	precupeți	174	26	1	201
8.	cavafi	15	—	—	15
9.	lipoveni	11	1	—	12
10.	pitari	29	4	—	33
11.	brașoveni	3	—	—	3
12.	crîșmari	127	7	—	134
13.	spițeri	3	—	—	3
14.	cafegii	12	—	—	12
15.	rachieri	75	19	14	108
16.	velniceri	6	—	—	6
17.	telali	7	—	—	7
18.	ahtarlîcuri	24	1	1	26
19.	tiutiungii	7	—	—	7
20.	berari	1	1	—	2
21.	zarafi	6	—	—	6
22.	posesorii și neguțitorii de vite	128	—	—	128
	TOTAL	754	62	16	832

* Arh. St. Iași, fond *Vistierie*, Tr. 885, op. 1011/200.

Anexa Nr. 6

Epidemia de holeră în orașele și tîrgurile ținuturilor Botoșani și Dorohoi în anul 1831 *

Nr. crt.	Orașul sau tîrgul	Total locuitori	Decedați de holeră	% față de totalul populației
	A. ȚINUTUL BOTOȘANI			
1.	Botoșani	13 796	710	5,15
2.	Sulițoaia	973	186	19,11
3.	Bucecea	114	—	—
	B. ȚINUTUL DOROHOI			
1.	Dorohoi	1 702	**	**
2.	Tîrgu-Nou	1 043	**	**
3.	Săveni	602	—	—

* Ecaterina Negruți-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor și orașelor moldovenești la 1832*, în „Populație și societate", vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1972 (sub redacia prof. Ștefan Pascu), anexa VII ; Ecaterina Negruți *Clasificarea localităților urbane din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Considerații demografice*, în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, vol. XII, Ed. Acad. R. S. R., 1975, anexa nr. 1.

** Fiind deteriorate, documentele nu pot fi citite (Ecaterina Negruți-Munteanu, *op. cit.* sus).

Anexa Nr. 7

„Industria" tîrgurilor din ţinuturile Botoşoni şi Dorohoi în anul 1832 potrivit unui „extract statisticesc" *

Nr. crt.	Ateliere de :	Ţinutul Botoşani			Ţinutul Dorohoi			TOTAL
		Botoşani	Sulițoaia	Bucecea	Dorohoi	Tg. Nou	Săveni	
1.	lumînări	1	1	—	1	2	**	5
2.	pălării	3	—	—	—	—	**	3
3.	piele	22	—	—	—	—	**	22
4.	găitanuri	6	—	—	—	—	**	6
5.	sopon	8	—	—	—	—	**	8
6.	mori de apă	3	—	—	1	—	**	4
7.	velniţe	5	4	—	21	19	**	49
	TOTAL	48	5	—	23	21	**	97

* Arh. St. Iaşi, fond *Vistierie*, Tr. 644, op. 708, dosarele nr. 411 şi 375.
** Nu ni s-au păstrat date statistice.

Anexa Nr. 8

„Industria" oraşelor şi tîrgurilor din ţinuturile Botoşani şi Dorohoi în anul 1832 *

Nr. crt.	Oraşul sau tîrgul	Felul „industriei"						
		Botoşani **	Sulițoaia **	Bucecea **	Dorohoi ***	Tg. Nou ***	Săveni ***	TOTAL
1.	Mori de apă	3	—	—	4	—	1	8
2.	Mori de cai	—	—	—	4	3	—	7
3.	Nr. „fabricilor"	40	—	—	1	2	—	43
4.	Velniţe	5	4	—	21	19	—	49
	TOTAL	48	4	—	30	24	1	107

* Ecaterina Negruţi Munteanu, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor şi oraşelor moldoveneşti la 1832*, în „Populaţie şi societate", Editura Dacia, Cluj, 1972 (sub redacţia prof. Ştefan Pascu), anexa I.
** Oraşe sau tîrguri din ţinutul Botoşani.
*** Oraşe sau tîrguri din ţinutul Dorohoi.

Anexa Nr. 9

Numărul negustorilor patentari din orașele și tîrgurile ținuturilor Botoșani și Dorohoi în anul 1832 *

Nr. crt.	Orașul sau tîrgul	Total negustori patentari	Din care de			
			Starea I-a	Starea a II-a	Starea a III-a	Starea Calfe
A. *Ținutul Botoșani*						
1.	Botoșani	627	29	121	340	137
2.	Sulițoaia	40	—	1	25	14
3.	Bucecea	10	—	—	10	—
B. *Ținutul Dorohoi*						
1.	Dorohoi	112	4	13	95	—
2.	Tîrgu-Nou	50	—	—	50	—
3.	Săveni	10	—	—	10	—
	TOTAL	849	33	135	530	151

* Ioan Murariu, *Dezvoltarea păturii negustorești în Moldova între anii 1774 și 1829*, în „Studii și cercetări științifice", Institutul Pedagogic Bacău,, 1974, anexa nr. 4.

Anexa Nr. 10

Numărul sudiților din orașele și tîrgurile ținuturilor Botoșani și Dorohoi în anul 1832 *

Nr. crt.	Orașul sau tîrgul	TOTAL SUDIȚI (supuși străini)	Din care :				
			Austrieci	Francezi	Prusaci	Ruși	Englezi
A. *Ținutul Botoșani*							
1.	Bucecea	1	1	—	—	—	—
2.	Botoșani	413	113	85	95	75	75
3.	Tg. Sulițoaiei	3	2	—	1	—	—
B. *Ținutul Dorohoi*							
1.	Dorohoi	24	20	—	—	2	2
2.	Tîrgu-Nou	13	12	—	1	—	—

* Ioan Murariu, *Dezvoltarea păturii negustorești în Moldova între ani 1774 și 1829*, în „Studii și cercetări științifice", (seria istorie-filologie), Institutul Pedagogic Bacău, 1974, p. 104 *(anexa nr. 5)*.

Anexa Nr. 11

Numărul animalelor domestice existente în oraşele şi tîrgurile ţinuturilor Botoşani şi Dorohoi în anul 1832 *

Nr. crt.	Oraşul sau tîrgul	Totalul locuitorilor	Numărul animalelor				
			Cai	Boi	Vaci	Oi	Porci
A. *Ţinutul Botoşani*							
1.	Botoşani	13 796	1 288	320	602	1 273	1 231
2.	Suliţoaia	973	—	—	—	—	—
3.	Bucecea	114	7	—	19	20	—
B. *Ţinutul Dorohoi*							
1.	Dorohoi	1 702	198	300	345	242	447
2.	Tîrgu-Nou	1 043	95	54	158	75	195
3.	Săveni	602	42	129	173	923	187

* Ecaterina Negruţi-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor şi oraşelor moldoveneşti în 1832*, în „Populaţie şi societate", Editura Dacia, Cluj, 1972 (sub redacţia prof. Ştefan Pascu), anexa 1.

Anexa Nr. 12

Numărul şi felul moşiilor din ţinuturile Botoşani şi Dorohoi în anul 1839 *

Nr. crt.	Felul moşiilor	Numărul moşiilor din ţinutul	
		Botoşani	Dorohoi
1.	Boiereşti	138	141
2.	Mănăstireşti	21	24
3.	Răzăşeşti	10	6
4.	Boiereşti şi mănăstireşti	2	—
5.	Boiereşti şi răzăşeşti	2	1
6.	Mănăstireşti şi răzăşeşti	—	—
7.	Boiereşti, mănăstireşti şi răzăşeşti	—	—
	TOTAL	173	175 **

* Gheorghe Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluţiei de la 1848*, Editura Junimea, Iaşi, 1973, anexa nr. 1, p. 175.

** Pentru trei moşii din ţinutul Dorohoi nu se face nici o specificare (*Ibidem* nota nr. 3).

Anexa Nr. 13

Producția de cereale și cartofi în ținuturile Botoșani și Dorohoi în anul 1841 *

Nr. crt.	Denumirea produselor	Unitatea de măsură	Producția obținută de			
			Locuitori (țărani)		Proprietari (boieri)	
			Ținutul Botoșani	Ținutul Dorohoi	Ținutul Botoșani	Ținutul Dorohoi
1.	Grîu	chile **	2 103	4 989	10 262	8 693
		dimerlii ***	18	15	8	—
2.	Secară	chile	1 671	1 892	4 567	5 709
		dimerlii	5	17	9	—
3.	Orz și ovăz	chile	3 944	5 395	4 224	7 952
		dimerlii	1	2	4	5
4.	Păpușoi	chile	13 570	45 226	12 628	24 222
		dimerlii	15	—	14	—
5.	Mălai	chile	203	404	153	944
		dimerlii	19	—	10	10
6.	Cartofi	chile	4 297	15 661	7 126	36 883
		dimerlii	2	10	1	6

* Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Editura Junimea, Iași, 1973, anexa II, p. 176.

** *Chila de Galați* cîntărea 308 kg.

*** *Dimerlia (baniță)* cuprindea 11—12 ocale sau 14—15 kg.

UNELE PROBLEME PRIVIND ISTORIA COMERȚULUI ROMÂNESC ÎN CONCEPȚIA LUI NICOLAE IORGA

ALEXANDRU ANDRONIC

În lucrările sale privind istoria comerțului românesc [1] N. Iorga se dovedește a fi un istoric conștient de unitatea și interdependența fenomenelor tratate, apelînd la paralelisme și similitudine, pentru a-și atinge țelul final al tuturor eforturilor sale, acela de a realiza o sinteză istorică, o sinteză a istoriei omenirii și de aceea a militat pentru integrarea istoriei noastre în istoria universală [2].

Această concepție, legată indisolubil de școala pe care a urmat-o în Occidentul Europei, și care era — după cum singur afirmă — „o școală de istorie universală" [3], ni-l dezvăluie pe N. Iorga ca un cercetător care a integrat fenomenul istoric românesc în procesul istoric universal. Concepînd istoria omenirii ca un tot întreg, în care fenomenele se interpătrund și se influențează, implicit a ajuns la formularea ideii de permanență istorică, problemă pe care a susținut-o încă din 1938, apărînd-o prestigios în 1939 în prelegerile de la cursurile de vară de la Vălenii de Munte [4].

Nu este întîmplător faptul că istoricul nostru afirma că școala sa de istorie universală se invedera nu numai sub raportul așa numitei „orientări", înțelegînd prin aceasta atît metoda de lucru, cît și metodele de predare în învățămîntul superior din acea vreme, ci și al concepției sale filosofice, în care ținta supremă „trebuie să fie întotdeauna o sinteză" [5].

N. Iorga deosebește și un alt caracter al istoriei, cînd afirmă că „Faptele nu există numai *pentru* ele și nu există numai *prin* ele ; apa-

---

1 N. Iorga, *Opere economice*, Ed. Georgeta Penelea, București, 1982 (în continuare se va cita *opere economice).*

2 N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, Ed. V. Cîndea, București, 1980.

3 N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, Ed. a III-a, București, 1944, p. 215 (se va cita în continuare *Generalități).* Vezi și Alexandru Zub, *Nicolae Iorga în evoluția spiritului critic*, în *Hierasus — Anuar '80*, Botoșani, 1983, p. 19—30 cu precizări privind importanța școlii de la Leipzig în creația marelui nostru istoric, care vedea în Lamprecht „un mare spirit".

4 Alexandru Andronic, *Nicolae Iorga — cursurile de vară de la Vălenii de Munte*, în *Hierasus — Anuar '79*, Botoșani, 1980, p. 370—373 ; I. Florea, *Filozofia istoriei la Nicolae Iorga*, în „Cronica", VI, 25 (280), 1971, p. 1 și 10.

5 *Generalități*, p. 151.

riția lor se datorește unei acțiuni puternice, continue, adînci, care se vădește prin mijlocul lor ; astfel faptele sînt doar manifestările acestor forțe mari, acestor factori hotărîtori, acestor dezvoltări stăpînitoare". În continuare aflăm în ce constau aceste forțe și acești factori hotărîtori, deoarece istoricul N. Iorga precizează că ideile sînt aceste forțe și prin ele se cîștigă „legi morale, legi psihologice și legi istorice" [6]. În acest sens învingea concepția spiritualistă. Și cu toate acestea, el a rămas preocupat mereu de acele permanențe pe care le află dincolo de granițele etnice, dincolo de popoare, depășind limitele cronologice, pentru a reda toate „elementele caracteristice," într-o „construcție dinamică" [7], în care trebuie să vedem în primul rînd istoria universală [8].

Este totuși suficient să subliniem că lucrurile așa-zise de istorie economică ocupă un loc destul de redus în vasta bibliografie a operelor lui N. Iorga [9].

Nu este însă mai puțin adevărat că drumul deschis de A. D. Xenopol a fost continuat cu multă rîvnă și trudă de N. Iorga, care prin numeroasele documente publicate și nenumăratele monografii și prin lucrările de sinteză mai ales, a desțelenit un teren anevoios, pregătind un ogor fertil rămas în sarcina tinerei generații de istorici din România, cu atît mai mult cu cît încă din 1912 N. Iorga declara că „orice știință se înoește. O condiție a științei e să se înoiască... Toate științele înaintează", din cauză că istoricul „caută pretutindeni viața, în micile ei amănunte" [10]. Iată ce spune în această privință : „A fost una din cele mai mari bucurii ale vieții mele cînd am găsit, sunt acum zece ani, într-un turn de biserică din Sibiu registrele de negoț ale Casei Hagi Constantin Pop, cu toate cumpărăturile făcute în Țara Românească de pe la 1760 pînă dincolo de 1830" [11]. Dar bucuria sa consta și din cealaltă tendință care l-a copleșit : „aceia de reconstituire totală, de *reintegrare a vieții trecute,* pe care izvoarele o dau numai în icoane răzlețe..." [12].

Prin urmare, informația documentară este fatal incompletă. Atunci ce face istoricul ? La această întrebare N. Iorga răspunde : „istoria, în modesta mea părere, se compune uneori poate numai din 20% document și 80% interpretare, adică mai limpede : bun simț și logică, iar restul poezie curată" [13]. Va rămîne fidel întreaga sa viață acestui aspect special al concepției și chiar ultimile rînduri scrise de dînsul conțin aceeași năzuință „aș fi vrut să am mai mult talent „poetic" pentru a fi mai aproape de adevăr", deoarece „*Nu se poate scrie istoria fără o adîncă*

6 *Ibidem*, p. 89 (sublinierea N. I.).
7 *Ibidem*, p. 344.
8 *Opere economice*, p. 367.
9 În *Opere economice* sînt incluse următoarele scrieri ale lui N. Iorga cu caracter economic : *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc, Istoria comerțului românesc. Drumuri, mărfuri, negustori și orașe*, Epoca veche, vol. I și Epoca mai nouă, vol. II, *Istoria industriilor la români ; Istoria comerțului cu Orientul.*
10 *Generalități*, p. 110.
11 *Ibidem.*
12 *Ibidem*, p. 113 (sublinierea N.I.).
13 *Ibidem.*

simțire". „*Căci istoria este viața omenească, problemele de odinioară sunt problemele de acum, în altă formă cu alți oameni, este aceeași umanitate*" [14].

Pus să aleagă între mase și personalități, Iorga declară : „*și masele și indivizii hotărăsc în măsura în care au caracter dinamic și reprezentativ*" [15].

Dar mai adaugă că nu este suficient „să cunoști fenomenul național, social, politic, militar", deoarece „în istorie nu este vorba numai, de națiuni și de jocul tragic și comic al unor anumite grupe umane, ci, de fiecare dată, *ai a face cu oameni*" [16]. Iată de ce pentru a fi un adevărat istoric — în concepția lui N. Iorga — trebuie să acumulezi cît mai multe date și fenomene istorice care să-ți permită „a vedea același lucru din toate laturile și potrivit cu toate psihologiile de masă sau individuale care au contribuit la alcătuirea acestui fapt" [17]. Adică un enciclopedist. Iar ca să poți scrie istorie, N. Iorga declara în 1935 că „...trebuie să înțelegi un popor ca un popor, un stat ca un stat, dar și omul ca om în toate rosturile lui" [18].

În problema periodizării istoriei comerțului românesc, N. Iorga încă la 1932 într-o lecție de deschidere la Academia de Comerț sublinia „zădărnicia împărțirilor obișnuite ale istoriei universale" și afirma că vechile împărțiri ale acesteia sînt „neîndreptățite și stricătoare pentru unitatea ansamblului" [19].

Deși se părea că N. Iorga va folosi un criteriu nou în ceea ce privește periodizarea, totuși el a apelat în continuare la criteriul cronologic. De aici rezultă că problema periodizării nu-l preocupa deloc în sensul ei pozitiv. Invocînd „unitatea ansamblului", care s-ar periclita în cazul cînd s-ar încerca o periodizare N. Iorga merge mai departe, dar numai teoretic, deoarece în practică face mereu apel la date pe care le consideră hotărîtoare, deci la o împărțire a materiei tratate. Constatăm totodată că marele nostru istoric a fost copleșit de abundența materialului documentar și în funcție de prezența sau absența unor informații să înglobeze într-o singură perioadă sau subperioadă, evenimente și fenomene care necesită, în fond, o altă periodizare. N. Iorga privește anumite date ca elemente ale unor fapte care nu schimbă structural desfășurarea istorică în unitatea sa și avea dreptate în ceea ce privește data 1453 considerînd căderea Constantinopolului doar o dată cu rezonanță istorică fără o funcție organică în modificarea structurală a evenimentelor, cîtă vreme era știut că încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea Constantinopolul era vasal Turcilor [20].

---

14 *Ibidem* (sublinierea N.I.).
15 *Ibidem* p. 262—263 (sublinierea N.I.).
16 *Ibidem* p. 209 (sublinierea N.I.).
17 *Ibidem* p. 210.
18 *Ibidem* p. 209.
19 *Ibidem* p. 169—172.
20 *Opere economice*, p. 372. Cucerirea Constantinopolului nu reprezintă decît „ultimul punct al unei expansiuni asiatice". Dincolo de acest eveniment sistemul economic din zonă încetase să funcționeze cu mult înainte.

În continuare declară : „Nimic nu se înțelege într-un singur loc și la o singură dată. Epocile se lămuresc nu în ele, ci prin ele, de la una la alta. Și e cu neputință de a vorbi de una fără a gîndi la alta și de a întreprinde explicația uneia fără a le ști pe toate", și încheie astfel : „Și, peste despărțiri neorganice, înțelegem că viața omenirii e de o perfectă și admirabilă unitate" [21].

Această unitate materială și spirituală, prima subordonată celeilalte, îl face să cerceteze unele probleme în mod strict cronologic, așa cum face cu *Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc* (1906), evocînd într-o privire retrospectivă întreaga desfășurare a diverselor manifestări de la cei dintîi meșteri din principate în meșteșugul picturii și sculpturii, prezentîndu-ne pisaniile, miniaturistica, zugrăveala, plăcile de smalț, odoarele și odăjdiile, ferecături și icoane îmbrăcate, legătura cărților și clopotele, tipăriturile epocii și antinisele, alături de tipare de icoane, cusături, pictură bisericească și sculptură în lemn, toate însă de la începuturi — mai bine zis de la primele mențiuni istorice existente și pînă în secolul al XIX-lea. Privite toate ca o unitate organică, ele trebuiesc totuși compartimentate fiind vorba de practicare a unor meserii fie sătești, fie orășenești, unele fiind legate de producerea mijloacelor de producție, altele de producerea produselor de consum și uz casnic, și în fine, fiind vorba de unele cazuri de industria casnică țărănească în situația practicării unor meșteșuguri fără rupere de agricultură, deci fără a fi existat prima diviziune socială a muncii.

Din punct de vedere metodologic se impune o selecționare a întregului material folosit de N. Iorga, mai ales că în periodizare nu găsim un criteriu unitar. Găsim aceeași generalizare din punct de vedere geografic, N. Iorga cercetînd aceleași fenomene atît în Muntenia cît și în Moldova, în funcție de cele două căi comerciale distincte. În Istoria comerțului românesc, vol. I (ambele ediții) condițiile economice generale sînt expuse odată cu apariția sau lipsa schimbului la sate, cu prezența negustorilor străini, cu căile de negoț și urmările schimbărilor survenite în căile comerciale de cotropirea turcească, și de regimul furniturilor turcești, cu înșirarea mărfurilor, prezentarea vechii organizări a negustorilor și a sarcinilor lor, vechi prăvălii și ulițe de negoț în orașe cu precizarea menționării acestora în izvoarele scrise, precum și a influențelor din afară, alături de bîlciurile și iarmaroacele, de negustori străini și bresle sau isnafuri, apărute sub imperiul fiscalității excesive a statului. În schimb, în vol. II, aceleași probleme sînt tratate în capitole, grupate pe perioade scurte, începînd cu 1700 și din care rezultă orientări noi în comerț în funcție de evenimentele politice, cauzate de războaiele ruso-turco-austriece, sau turco-ruse, insistîndu-se asupra elementului negustoresc românesc. Această apariție a unei clase noi, a burgheziei românești, se împletește apoi cu evenimentele importante petrecute la 1774, 1829 și 1859, care au avut efecte binefăcătoare în dezvoltarea ulterioară

21 *Generalități*, p. 172.

economică a poporului român. Era normal, deci ca în România să apară și să fie la îndemîna tuturor o istorie a comerțului românesc.

Astfel, în 1915 în tipografia „Neamului Românesc", de la Vălenii de Munte, se tipărea *Istoria comerțului românesc,* cu subtitlul : *Drumuri, mărfuri, negustori și orașe, vol. I pînă la 1700,* indicîndu-se prin aceasta și problemele principale pe care le urmărea autorul, toate servindu-i pentru a trage concluzii în ceea ce privește unitatea dezvoltării elementului autohton atît de important în istoria unei țări, a negustorului băștinaș, germenele unei clase noi.

Recunoscînd implicit existența unei economii închise, în care lipsește un schimb vioi, activ „producător de lucru pentru schimb și de economie bănească, între tîrguri și orașe, de o parte, iar de alta, între satele din șes și munte" [22], este totuși preocupat de om, de negustor, pe care-l considera un element constructiv, un participant la desfășurarea istoriei universale, recunoscînd că pentru cine cercetează comerțul lumii în totalitatea sa atunci participarea poporului român este plină de interes.

Această participare este prezentată de N. Iorga cronologic din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre, adică pînă la data apariției volumului al doilea, 1925; deci primul pătrar al secolului al XX-lea.

În introducerea la studiul istoriei comerțului N. Iorga va cuprinde întreaga romanitate, fără a se preocupa de fixarea frontierelor politice, deoarece studiază fenomenele produse pe întregul teritoriu românesc, cercetîndu-l în diverse epoci începînd cu antichitatea romană și prezentînd comerțul înainte de romani, în timpul provinciilor romane și după romani, studiat și prezentat — subliniază N. Iorga — „ca valoare de producție și de schimb". Trebuie să remarcăm această intuire a producției pe prim plan, de unde decurge schimbul, însă autorul se va referi la produse și la schimbul efectiv și nu la modul de producție și în consecință nu va încadra istoria meseriilor în expunerea sa, acestea făcînd obiectul unor conferințe separate, publicare apoi în 1927 sub titlul : *Istoria industriilor la Români.*

N. Iorga expune istoria comerțului românesc, începînd cu secolul al XIV-lea, desfășurat sub ocrotirea Domnilor din ambele principate și cuprinde două subîmpărțiri : a) pînă la 1550 și b) de la 1550—1700. Această primă parte are 2 cărți, I și II, fiecare cu cîte 4 capitole în care se cercetează comerțul exterior din Țara Românească și Moldova, comerțul oriental și levantin în țările noastre, precum și negustorii și orașele din epocile respective.

Ceea ce l-a determinat pe autor să se oprească asupra datei 1550, sau în preajma mijlocului secolului al XVI-lea, pare a fi dezechilibrul produs în comerțul vremii la această dată din cauza evenimentelor internaționale. Cam de pe la 1540 — precizează N. Iorga — în comerțul românesc căderea Transilvaniei și încercările de răzvrătire de aici împotriva turcilor, decăderea comerțului în aceste părți, (fără să se insiste asupra pătrunderii turcilor în Europa Centrală, aceasta subînțelegîndu-se

22 *Opere economice,* p. 428.

din întreaga înșirare a evenimentelor), precum și consolidarea dominației otomane în primul și al doilea pătrar al secolului al XVI-lea, sînt elemente care îndreptățesc această periodizare.

Încercarea lui Alexandru Lăpușneanu pentru Moldova, de a stabili legături cu centrul și nordul Europei, nu a dat rezultatele scontate, iar Transilvania sărăcită contribuie la consolidarea relațiilor comerciale cu Orientul. N. Iorga remarcă și faptul că și comerțul polon este în declin în această perioadă, ceea ce ne-ar îndreptăți să căutăm cauzele decăderii întregului comerț din sud-estul Europei în transformările survenite pe plan istoric general la începutul secolului al XVI-lea, deci cu criza din întreaga Europă, ale cărei efecte sînt îndeobște bine cunoscute istoricilor preocupați de problemele economice în general.

Deși se vorbește de o decădere a vechiului comerț în a doua jumătate al secolului al XVI-lea și în secolul al XVII-lea, totuși se constată că orașele nu decad, sînt folosite în continuare aceleași căi de comerț și în plus apare comerțul cu estul Europei, adică cu Moscova, precizîndu-se rolul cazacliilor.

Epoca de după 1700, considerată de autor epoca nouă în istoria comerțului românesc, prezintă în fond o continuare a vechiului sistem comercial existent anterior venirii fanarioților. N. Iorga spune : „Nu poate fi vorba de un sistem financiar fanariot opus celui de țară“ [23], considerînd totuși că se produc schimbări, nesimțite încă deocamdată, la începutul secolului al XVII-lea.

Dacă pentru perioada de pînă la 1700 N. Iorga considera expansiunea otomană drept factor hotărîtor în desfășurarea comerțului la Dunăre și periodiza în funcție de aceasta pînă la 1550 și după 1550, pentru epoca unor alte expansiuni vor fi considerate hotărîtoare și în primul rînd cea austriacă, în funcție de pătrunderea căreia va proceda la periodizarea epocii noi a istoriei comerțului românesc.

1700—1739 este epoca expansiunii teritoriale austriece, deci pînă la pacea de la Belgrad.

1739—1774 — de la pacea de la Belgrad și pînă la 1774, tratatul de la Kuciuk-Kainargi, cînd începe o eră nouă în raporturile cu Apusul [24], nu fără a cerceta comerțul intern, comerțul între cele două principate și mai ales încercările de industrializare, amintindu-se fabricile de postav din Moldova și Țara Românească.

1774—1789 — este vremea unui nou comerț cu Apusul pînă la revoluția franceză, în care abuzurile Turciei continuă însă nu fără temei (se produce și stăvilirea acestor abuzuri de către ruși la intervenția consulilor respectivi). Rolul acestor agenți ai diverselor state, importanța ca izvor istoric a relatărilor acestora, rolul negoțului intern, ca și problema originii negustorimii române, preocupă pe N. Iorga în aceeași măsură ca și tendințele de apărare a negustorimii băștinașe față de străini, odată cu începutul de negoț țărănesc în Țările Române.

23 *Ibidem*, p. 638.
24 *Ibidem*, p. 671.

1789—1804 — este vremea comerțului determinat de transformările occidentale, și printre aceste transformări găsim dezvoltarea fabricilor în principate, dezvoltarea comerțului practicat de sudiți, rolul marilor puteri și mai ales al Rusiei odată cu instalarea ei la Marea Neagră și Nipru și urmările economice în această privință.

1804—1830 — este epoca de revoluționare a comerțului românesc, printre noile direcții fiind și aceea a comerțului marchitanilor în principate și comerțul în Odessa, rolul fabricilor, velnițelor, apariția unor noi iarmaroace, rolul breslelor și instituția uceniciei cu condițiile respective, efectele evenimentelor legate de mișcarea eteristă și anul 1821 în principate precum și dezvoltarea comerțului atît a celui intern, cît și a celui extern, tranzitul devenind din nou copleșitor, este tocmai ceea ce N. Iorga definește ca o dezvoltare a comerțului în toate direcțiile" [25].

1830—1859 — este epoca creațiunii economice, prin pacea de la Adrianopol și urmările ei. Fabrici, societăți noi, comerț de factură internațională, rolul navigației pe Dunăre, lupta principatelor cu Turcii pentru autonomia vamală, apariția noilor fabrici, bursele și rolul unor orașe ca Galați, Brăila, București. Negustorimea și rolul ei în 1848 ; războiul Crimeii și urmările, interesele engleze și austriece, sporul comerțului în perioada de unire și măsurile economice ale guvernului Principatelor Unite, bazate pe ideia liberului schimb, adică pe economia mercantilistă.

1859—1923 — este epoca numită de autor a „lipsei de inițiative economice", deoarece acordă un interes deosebit inițiativelor statelor imperialiste ca Austro-Ungaria și îndeosebi Germania, interesate în acapararea pieții Orientului. În acest sens N. Iorga scria clar : „Germania unificată tindea tot mai mult să-și întindă imperialismul în domeniul producției și circulației mărfurilor... Ea urmărea piața Orientului pe toate căile, și una din ele era a României cîrmuită de un Hohenzollern, țară care însemna și un teren important de desfacere" [26]. În același mod se manifestau și interesele Angliei care prin intermediul Belgiei era direct interesată în industria petrolului, prilej pentru istoricul român de a scoate în evidență jaful efectuat de Germania în timpul ocupației din 1916—1918. Refacerea țării după primul război mondial este prezentată pe baza unei balanțe de export, autorul neinsistînd asupra reformelor, mai ales asupra reformelor agrare, pentru a încheia cu dezechilibrul produs în noul stat creat după primul război mondial [27].

În concluzie, periodizării istoriei comerțului românesc de N. Iorga, îi lipsește un criteriu unitar. Astfel prima perioadă adică de la începuturile existenței principatelor, din secolul al XIV-lea și pînă în 1700 este subîmpărțită în două subperioade : sec. XIV — 1550 și 1550—1700, față de perioada nouă de la 1700 la 1923 subîmpărțită în 7 subperioade : 1700—1739 ; 1739—1774 ; 1774—1789 ; 1789—1804 ; 1804—1830 ; 1830—

25 *Ibidem*, p. 729.
26 *Ibidem*, p. 763.
27 *Ibidem*, p. 767.

1958 și 1859—1923, în funcție de factorii politicii externe, tratatele de pace.

În legătură cu această periodizare se mai poate remarca și faptul că dacă pentru prima parte ,mijlocul secolului al XVI-lea ca dată de subîmpărțire este justificată de elementele componente ale crizei manifestate mai la începutul acestui secol care și-au produs urmările în Principate pe la mijlocul secolului respectiv, nu același lucru se poate spune despre criteriul adoptat în vol. II, unde totul se oprește la un nou război și un nou tratat de pace. Acest criteriu este contrazis de autor în cursul expunerii. Astfel, ca și în vol. I N. Iorga se referă la acele permanențe pe care le găsește în desfășurarea continuă a comerțului pe teritoriile românești, în ciuda tuturor războaielor, arătînd că și atunci cînd au fost războaie și ocupații străine grele comerțul românesc n-a încetat. Implicit, N. Iorga a folosit un criteriu economic în periodizare deoarece mijlocul secolului al XVI-lea, așa cum au dovedit-o recentele studii de turcologie [28] a constituit repercusiunile asupra Principatelor Române a crizei din Imperiul otoman [29]. Problema comerțului intern de la început nu a reprezentat un sistem de legături „vrednic de a fi studiat, caracterizat și urmărit" în raport cu comerțul european. Este adevărat că industria casnică nu face legătura cu orașul decît mai tîrziu, cînd nu atît surplusul țăranului, cît nevoia de bani pentru a răspunde fiscului, îl îndreaptă pe acesta la oraș. Iată de ce N. Iorga referindu-se la comerțul intern pentru primele secole afirma „nici comerț continuu și puternic între centre orășenești libere, nici schimb vioi, activ producător de lucru pentru schimb și de economie bănească între tîrguri și orașe pe de o parte, iar de alta între satele de la șes și munte" [30].

Această afirmație ne conduce la ideea ce și-o formase N. Iorga în general despre dacalajul procesului istoric al poporului român, față de cel european și în consecință negăsind centre orășenești libere ca în Apusul Europei și exagerînd rolul comerțului extern, găsește un schimb vioi și activ numai cu exteriorul. Totuși autorul recunoaște existența unui comerț intern, fără a vorbi însă și de problema unei piețe interne. Existînd legături între orașe, tîrguri și sate, copleșit de informațiile furnizate de izvoarele externe, în urma cercetărilor din arhivele din străinătate, N. Iorga diminuează importanța știrilor existente despre un comerț intern, despre piața internă; despre țăranul producător, devenit negustor.

Ceea ce copleșește însă pe autor este comerțul exterior facilitat de *„această fericită fatalitate geografică"*, care indiscutabil a contribuit la

28 Nicoară Beldiceanu, *Le monde ottoman des Balkans (1402—1566), Institutions, societé, économie,* Londra, 1976, în special capitolul XI strict la problema crizei economice și monetare din Imperiul Otoman.

29 Vezi Sergiu Iosipescu, care în recenzia la cartea lui N. Beldiceanu, în AIIAI, XVI, 1979, p. 579—584 subliniază importanța includerii Țărilor Române în „O viziune universală" ceea ce a făcut N. Beldiceanu prin studiile sale de turcologie, „îndreptățindu-se astfel vechiul îndemn a lui Nicolae orga *(Ibidem,* p. 584) de a integra istoria românească în cea universală.

30 Vezi nota 22.

„marile relații economice, ca punct de legătură între mari domenii de producție deosebită", dînd naștere la două state românești, „două pentru că erau două direcții de comerț" [31]. S-a ajuns la înfăptuirea unei vaste circulații de mărfuri pe care românii le-au vămuit sub multiple aspecte, implicînd și pe cele de ordin suprastructural. În acest fel, întregul comerț de tranzit a fost un factor important al bogăției generale și al influenței politice și culturale, iar autorul ajunge la concluzia pertinentă că : „istoria comerțului nostru e astfel o condiție necesară pentru a înțelege sub toate raporturile, în originea ca și în dezvoltarea sa, istoria neamului nostru însuși" [32]. Ideea istorismului devine dominantă.

Problema relațiilor externe pe plan economic, deci a celor două căi comerciale, a celor două direcții îl preocupă pe autor în cel mai mare grad, iar afirmația categorică a lui N. Iorga, că aceste două direcții se recunosc ușor din cele mai vechi timpuri și se consolidează în Evul Mediu, capătă valențe noi, prin studiile recente de istoriografie materialist-dialectică [33]. Iată de ce istoria comerțului românesc, adică pe cele două direcții intercontinentale, trebuie, totodată să studieze *„în strînsă legătură organică* dezvoltarea celor două linii de comerț, în ce ne privește pe noi, orașele și activitatea comercială, urmărind însă pas cu pas trezirea și întărirea prin ele a comerțului intern și mai ales producerea și caracterizarea acelui tip de veche viață națională care e negustorul român" [34]. Fără a insista asupra rolului acestui element concret în formarea clasei burgheze din Țările Române, N. Iorga deschidea perspectiva unei aprofundări istorice în acest domeniu, care s-a concretizat însă mult mai tîrziu, prin scrierile istoricului de renume european C. C. Giurescu [35].

Cealaltă problemă, fertilizată de un alt elev al marelui nostru istoric, este aceea a orașelor noastre medievale. N. Iorga se mulțumește a le constata existența într-un moment cronologic bine determinat, la începuturile închegării statelor feudale românești independente. Istoricul, la fel de renume european, P. P. Panaitescu, a dus ștafeta mai departe, lăsînd istoriografiei noastre contemporane valoroase opere dintre care se înscriu în prim plan cele referitoare la vechimea, organizarea și rolul economic al orașelor medievale românești [36].

31 *Ibidem*, p. 429.

32 *Ibidem.*

33 Șerban Papacostea, *Începuturile politicei comerciale a Țării Românești și a Moldovei (secolele XIV—XVI), Drum și stat,* în SMIM, X, 1983, p. 9—56 ; Sergiu Iosipescu, *Drumuri comerciale în Europa centrală și sud-estică și însemnătatea lor politică (secolele XIV—XVI),* în AIIAI, XIX, 1982, p. 265—284.

34 *Opere economice,* p. 429—430.

35 C. C. Giurescu, *Contribuții la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă în 1848,* București, 1972.

36 P. P. Panaitescu, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială,* București, 1947 ; Idem, Capitolul „Orașele" în lucrarea în colaborare cu V. Costachel și A. Sava, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova,* București, 1957 ; Idem, *Introducere la istoria culturii românești,* București, 1969. În problema orașelor medievale la est de Carpați au apărut lucrări deosebit de concludente. Cf. M. D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava,* București,

În fine, una din permanențe, aceea a romanității carpato-balcanice dincolo de precizările concrete privind existența „Romaniilor", dintre care cea nord-dunăreană reprezintă o realitate istorică bine conturată, se desprinde una din cele mai importante probleme ale istoriei patriei, care în zilele noastre a fost pe deplin elucidată, datorită numeroaselor și importantelor descoperiri arheologice, aceea a continuității populației autohtone în spațiul carpato-dunăreano-pontic [37].

În încheierea acestor rînduri se cuvine să ne reamintim că tot Nicolae Iorga, fără a avea pretenția că se ocupa de probleme de filologie, afirma cu tărie : „Se poate spune că singurul fapt al păstrării cuvintelor latine pentru negoț în istoria Peninsulei Balcanice, arată că negoțul a fost practicat fără nici o întrerupere".

CERTAINS PROBLÈMES CONCERTANT L'HISTOIRE DU COMMERCE ROUMAIN DANS LA CONCEPTION DE NICOLAE IORGA

Résumé

En analysant la conception spritualiste de notre grand historien, l'auteur constate que N. Iorga a réalisé une importante oeuvre de synthèse, en intégrant l'histoire du peuple roumain dans l'histoire universelle, parce que le processus historique a été étudié dans sa totalité, comme une unité harmonieuse.

Voilà pourqooi dans la conception de N. Iorga l'histoire do commerce roumain a été à son toor intégrée à l'histoise universelle, à l'occasioh de laquelle l'historien roumais a mis en relief avec une prégsance particulière les permanences historiques du peuple roumaine. Cette idée fertile du grand historien a trouvé une plus large matérialisation dans certaines oeuvres de synthèse concernant le développement te la bourgeoisie roumaine (C. C. Giurescu) et l'origine et l'évolution des villes roumaines (P. P. Panaitesiu). On y ajoute encore les travaux te synthèse historique, basés sur les nouvelles técouvertes archéologiques, des villes médiévales Baia (E. Neamțu, V. Neamțu, St. Cheptea), Suceava (M. D. Matei, Em. I. Emandi) et Jassy (Al. Andronic).

Aussi on attire l'attention sur le fait que la justesse des affirmations et des généralisations de N. Iorga au sujet de la continuité de la population autochtone au nord du Danube, de la même „Roumanie Orientalis", toujours invoquée dans ses écrits, a été pleinement confirmée par les nouvelles et importantes découvertes archéologiques de l'espace de l'est extracarpatique des VIe—XIVe (V. Spinei), celles-ci étant restituées éloquemment à l'histoire ce millénaire du silence des sources écrites sur les Protoroumains et les Roumains.

1963 ; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967 ; E. Neamțu, V. Neamțu, Șt. Cheptea, *Orașul Baia în secolele XIV—XVII*, vol. I, Iași, 1980, vol. II, Iași, 1984 ; *Istoria orașului Iași* sub red. C. Cihodaru, Gh. Platon, vol. I, Iași, 1980, Alexandru Andronic, *Iașii pînă în secolul al XVII-lea, geneză și evoluție*, Iași, 1985.

37 Dan Gh., Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1981 ; idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n., Așezarea de la Botoșana — Suceava*, București, 1984 ; idem, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI—XI e.n. Așezările din secolele VI—XI de la Dodești — Vaslui*, Iași, 1984 ; V. Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982.

ASISTENȚA FARMACEUTICĂ LA BOTOȘANI

D. BĂLAȘA

În orașul Botoșani era o Școală Domnească despre care am scris cîndva *. De această dată vom prezenta cîteva date puțin cunoscute cu privire la începuturile asistenței farmaceutice pe aceste meleaguri și un manuscris inedit cu rețete medicale, alcătuit în 1836, de un farmacist botoșănean.

În acest frumos și ospitalier oraș au trăit și au activat mai mult sau mai puțin mari personalități ale vieții culturale și artistice, ale căror opere sînt cunoscute și arhicunoscute nu numai în țara noastră, ci în întreaga lume. Este de ajuns să citățm pe *Eminescu, Iorga* și *Enescu.*

În orașul și în județul Botoșani paralel cu asistența medicală, s-a desfășurat și asistența farmaceutică. M-am oprit asupra acestui ultim subiect deoarece într-o lucrare de specialitate, destul de bogată în informații, farmacia din Botoșani lipsește [1].

Cunoscută sub numele de *spițărie,* cea dintîi farmacie în orașul de care ne ocupăm a luat ființă în anul 1792. Data aceasta este aproximativă și o deducem dintr-un document mai nou. În 1822 noiembrie 8, „Iohan Gheorghias spițeriu din poliția Botoșani", în cererea către domnul, „Ioan Sandu Sturza voievod, domnul Moldavii", spune că „de treizeci de ani și mai bine" ține farmacie în acest oraș [2]. Un hrisov domnesc, prin care se încuviințează legalizarea unei farmacii, îl aflăm în 1793 octombrie 5. In cererea tîrgoveților din Botoșani, către Mihail Șuțu voievod, domnul Moldavii se arată „că neavînd doftor acolo, la mulți viața li să primejduaște", și cer încuviințare „să ție doftor cu a lor plată și pe care i îl vor găsi și să vor mulțumi de dînsul". Tot în această cerere solicitau aprobare să deschidă o „*Spățărie* (...) ei, (i)ar nu alții". La aceasta domnul dă voie „ca ori pe care doftor vor găsi și să vor mulțumi ei cu dînsul să-l ție la tîrgul Botoșanilor" și „niminea din doftorii Curții gospod (=domnești) să nu-l supere". Iar el „ca un arhieatros al tîrgului să fie dator a apăra tîrgul de doftorii mincinoase". Domnul îi acordă și opt liude „scutelnici". Tot în același hrisov adaugă : „și spițărie să aibă toată

---

* Vezi Hierasus — anuar 1981.

1. Vezi Samuel Izák, *Farmacia de-a lungul secolelor,* Editura științifică și enciclopedică, București, 1979.

2 Nicolae I. Angelescu, *Acte și documente din trecutul Farmaciei în Țările Românești,* 1904, p. 184—186.

voea a avea acolo în Botoșani. Iar fără voia tîrgoveților să nu poată alții a avea Spițărie acolo, urmîndu-se plata doftoriilor, precum și la alte Spițării de aicea din Eși" [3]. Acum nu se făcea altceva decît să se legalizeze Farmacia lui Ioan Georgiu, spițer, după cum vom vedea în cele ce urmează.

Un hrisov similar dă și Alexandru Calimah voievod în 1796 ianuarie 11, cu privire la doctor și spițerie : și „Spițărie să aibă voie a avea acolo în Butușani, iar fără voia tîrgoveților să nu poată alții a avea spițărie acolo, urmîndu-se plata doftoriilor precum și la alte spițării de aici din Eși" [4]. Textul este aproape identic cu a primului hrisov.

Deabia în anul 1806 august 5, Alexandru Const. Moruzi voievod menționează numele primului farmacist, care exercita această funcție din (1794). Citățm : „Ioan Georgiu, spițer la Butușani, prin jalba ce au dat-o către domnia mea au arătat că de doisprezece ani ține spițărie în tîrgul acela (...) și să află în toată vremea (cu) îndestulare de tot feliul de doftorii" pentru „orășeni". Acestă cere domnitorului să nu încuviințeze deschiderea altei farmacii. Domnitorul rînduise un arhieatros, Antonie Fotino, care să cerceteze următoarele : (1) dacă „are învățătură a meșteșugului spițării, (2) dacă ține doftorii bune cu îndestulare", (3) de mai este nevoie de a doua farmacie „în orașul acela" și (4) dacă are încredințarea tîrgoveților. La raportul lui Fotino, domnul aprobă ca „nimeni alții să nu poată deschide și avea spițărie în tîrgul Botoșani, fără numai numitul spițer, Ioan Georgiu". În încheiere poruncește vornicilor Botoșani : „pe numeni alții să nu îngăduiți a ține spițerii" [5].

În 1813 iunie 9, Scarlat Alexandru Calimah voievod al Moldovei dă o carte domnească în același sens : „Ioan Georgiu, spițer din tîrgul Botoșani" a arătat prin jalbă că „de peste 18 ani, ține spițerie în tîrgul acesta". Domnitorul în baza hrisovului lui Alexandru Moruzi de care am amintit, hotărăște ca „Ioan Georgiu spițer să aibă a ține și de acum înainte spițărie (a) sa în numitul tîrg" și să aibă și „cincisprezece liude — oameni streini pentru slujba sa și a spițării" [6]. Același voievod, în 1816 mai 28, face cunoscut că Ioan Georgiu, spițer din Botoșani, a cerut să-i întărească stăpînirea unei „cîrciume cu pivniță de piatră și cu o casă alături pe drept locul lor, în tîrgul Botoșani", cumpărat la mezat în 1815 octombrie 12, de la Sofiea, fiica răposatului Apostol Panghitul și soție a răposatului Toader Brașoveanu, cu 5 000 lei. La această cerere de întărire domnească, spițerul a prezentat actele vechi privitoare la această proprietate :

1. Zapis din 1777 noiembrie 10, prin care tatăl vînzătoarei de acum, Sofia, a cumpărat un loc de casă de la Vasile Potroacă și de la soția sa Catrina ;

3 *Ibidem*, p. 173—174, cu reproducere foto a hrisovului, la p. 174.
4 *Eadem*, p. 175, cu reproducere foto, pe pag, 176.
5 *Ibidem*, p. 176—178, cu fotografia documentului original, la p. 178.
6 *Eadem*, p. 179—180, cu fotocopia documentului la p. 180.

2. Zapis din 1782 martie 15, prin care părintele Sofiei cumpără de la același Vasile Potroacă și soția sa Catrina, o casă cu loc „în mahalaoa Tîrgului Vechi" ;

3. O adeverință din 1807 mai 13, dată de preotul Ioan de aci și de protopopul ținutului, prin care se arăta că Apostul Panaghiotu a dat zestre fiicei sale Sofia, o crîșmă cu locul ei ;

4. Carte a vorniciei de Botoșani, din 1807 mai 20, pentru același loc ;

5. Cerere a Sofiei din 1815 martie 7 să se vîndă la mezat locul cu amintitele binale ;

6. O hotărnicie ; Mărturia lui Ioan Apostolu, fratele vînzătoarei, din 1815 martie 17. În baza acestor acte domnitorul întărește vînzarea Sofiei către spițeru Ioan Georgiu, cu 5 000 lei, în octombrie 12 [7].

Încercarea de a se înființa o a doua farmacie în Botoșani.

În 1822 noiembrie 8, aflăm că „prin hrisovul luminatului domn Scarlat Calimah voievod (1812 aug. 27 — 1819 iunie 20), se înființase o a doua farmacie în Botoșani. Dar, Ioan Sandu Sturza voievod domnul Moldavii, luînd în seamă jalba lui „Iohan Ghiorghias, spițeriu din poliția Botoșani", care *„de treizeci de ani* și mai bine ține farmacie", îi întărește cu hrisov acest drept. Domnul mai menționează că la „boala ciumii ce s-au întîmplat în pomenitul tîrg, chemat și însărcinat a sluji" a contribuit la „mîntuirea orașului de răul acesta (...), asemenea și la întîmplările aceste de curînd a răzvrătirilor au fost nelipsit". Ca o răsplătire, prin acest hrisov „îi întărim privileghiu care, mai din vechi, prin cărți și hrisoave le-au avut", îl socotește boer de neam „pămîntului acestuia" și scutește bucatele lui. Mai hotărăște „ca în tîrgul acesta să aibă a fi numai a sa spițărie (...), iar spițăria aceia care s-au fost deschis acolo prin hrisovul luminatului domn Scarlat Calimah voievod va rămîne, după cum pînă acum, asemenea și de acum înainte, în nelucrare, rămîind a fi în tîrgul acesta numai spițăria numitului Giorghias", dar să aibă doctorii bune și „fără asuprire lăcuitorilor orășeni". Tot prin acest hrisov i se scutește de dări o crîșmă [8]. Farmacia a doua se pare a fi fost a „grecului Ioan Vasiliu", despre care N. Iorga spune că o avea înainte de 1821 [9]. După 1823, Ioan Vasiliu era farmacist în Iași [10]. În 1827, doctorul D. G. Samurcassi cerea „să se îngădue de domn înteme-

7 *Ibidem*, p. 181—183, cu fotografia documentului pe pag. 184.

8 *Ibidem*, p. 184—187. Din afirmația lui Iohan Ghiorghias că ține Spițerie în Botoșani de mai bine de treizeci de ani (deci din 1792), ar însemna că el îndeplinea oficiul de spițer aci, înainte de hrisovul din 1793 de care am amintit.

9 N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 167. În viitor va trebui să se observe că mulți din așa zișii „greci" erau români macedoneni. Nu veneau în Țările Române decît domni, negustori, dascăli, călugări aromâni. Așa, Hrisant Penetis, un personaj destul de cunoscut în secolul XIX, în Țara Românească și care se intitula „grec născut în ostrovul Andros" din Tesalia, într-o corespondență, referindu-se la un adversar al său, spune : „el este aromân tot ca și mine".

10 Vezi Samuel Izsák, *op. cit.*, p. 258.

ierea unei a doua (farmacii)", pentru că „din nebăgare de seamă și graba lucrătorilor era să se apropie de ușa mormîntului două cucoane, avînd spițărul pus, în doftoriile rînduite, în loc de un dram extract de nuci sadea cu adăogire de un dram extract măsălariță, din care după ce au luat cea dintîi rînduită măsură, îndată au început sămnile otrăvei ce are măsălarița, adică ameteală, tremur, dureri cumplite și altele încă" [11].

Tot în 1827 februarie 21, Gheorghe Vasilecoski cerea autorizația domnitorului ca să-și mute farmacia de la Fălticeni la Botoșani sau la Iași. Domnitorul îi aprobă să se mute la Iași la 23 februarie 1827, dar la 3 iulie același an, obținea mutarea farmaciei sale în tîrgul Dorohoi [12].

Importantele documente citate, dovedesc că alături de Școala Domnească, la Botoșani se desfășura o activitate farmaceutică științifică, potrivit acelei vremi. În 1836, aflăm la Botoșani Farmacia lui Iohan Binder. În ea Georgius Balomiri transcria mai multe rețete medicale pentru diferite boli.

Am aflat acest manuscris deosebit de important ce are un număr de 76 file, la Arhivele Statului din Drobeta-Turnu Severin, unde este înregistrat la nr. 59. Textul lui, destul de valoros, cu un comentariu lărgit îl voi prezenta cu alt prilej.

11 N. Iorga, *op. cit.*, 167 ; N. I. Angelescu, *op. cit.*, p. VII și 8
12 Nicolae I. Angelescu, *op. cit.*, p. 16, 66 și 68.

DOCUMENTE PRIVIND ÎNCEPUTUL SISTEMATIZĂRII ORAȘULUI BOTOȘANI

STELA GIOSAN

Din colecția de documente a Filialei Arhivelor Statului Botoșani fac parte un număr mare de zapise, mărturii hotarnice și hotărnicii, acte de vindere cumpărare, testamente care conțin numeroase informații documentare privind preocuparea ce a existat din cele mai vechi timpuri, în vederea „sistematizării" orașului Botoșani, dacă putem să o numim așa, care a mers de la schimburile de locuri între diferiți proprietari pentru „deschiderea uliței" exproprierile de utilitate publică făcute de autoritățile locale, pînă la „alinierea ulițelor" și atribuirea denumirii acestora. Din multitudinea acestor documente se detașează net, trei hrisoave domnești care cuprind mai în detaliu informații privind preocuparea locuitorilor și apoi a eforiei orașului Botoșani în ce privește alinierea ulițelor și „îndreptarea" respectiv repararea acestora prin executarea unor „pavaje" (poduri) din lemn după modelul străzilor Iașului.

Cum aceste lucrări edilitare deosebit de importante pentru funcția de centru comercial pe care a deținut-o multă vreme Botoșanii nu se puteau face decît prin intervenția oficială a domnitorului, se pare că Botoșaniul a fost unul din primele orașe din Moldova care la cererea locuitorilor săi va căpăta o serie de privilegii în exclusivitate din partea acestuia care prin consecințele imediate sau mai tîrzii vor duce implicit la începutul vieții municipale sau mai bine zis la adminstrația propriu-zisă a orașului.

Datorită unei astfel de cereri (jalbă) pe care o adresează „obștea lăcuitorilor din Tîrgul Botoșani, boieri negustori și de alte stări" domnitorului Moldovei Mihai Suțu, acesta, va emite în 1820 un hrisov care cuprinde o serie de privilegii care merg de la încasarea taxelor comerciale (ce vor constitui un venit propriu al tîrgului) pînă la înființarea Casei Obștești (care mai tîrziu va deveni consiliul comunal), și care avea sarcina de a dirija aceste fonduri în scopul „facerii șoselelor și podurilor" [1].

Deoarece acest document a fost publicat în întregime de N. Iorga în „Studii și documente" și la el face dese referiri și A. Gorovei în „Monografia orașului Botoșani", iar originalul se păstrează la Arhivele Statului Iași, noi ne vom referi numai la cele două hrisoave emise de

1 A. Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, 1926 f. 187.

Ion Sandu Sturdza, unul în 1822, decembrie 16, și celălalt în 1828 ianuarie 23, care sînt aproape identice cu cel din 1820, dar care sînt completate și cu alte „privilegii domnești" în folosul obștei tîrgului Botoșani.

În hrisovul pe care Ion Sandu Sturdza, domnul Moldovei îl emitea la Iași în 1822, tot ca urmare a jalbei locuitorilor din tîrgul Botoșani se specifica faptul „că acest tîrg se află pînă acum fără poduri pe ulițele sale din care pricină obștia tîrgoveților se află în cea mai grea strîmtoare de nevoi și întru pătimire, afară din putință de a să mai suferi" [2]. Documentul, referindu-se la starea rea a ulițelor tîrgului care îngreuna atît circulația obișnuită cît și aprovizionarea acestuia cu cele necesare conține extrase din jalba înaintată domnitorului de tîrgoveți : „căci afară de greutatea aceea a umblatului de a nu putea străbate uneori nici cu sufletul de la un loc la altul... apoi de cele mai multe ori, îndestularea tîrgului dispre cele trebuincioase ale pitrecerii precum lemni, zahareli și alte asămine lucruri, vine cu totul în scădere iar uneori face de istov împuținarea și lipsă, neputînd lăcuitorii a străbate în tîrg ca să aducă de aceste" [3].

Referindu-se pe larg la starea rea a străzilor orașului în tot timpul anului, dar îndeosebi primăvara și toamna cînd din cauza ploilor, acestea deveneau aproape impracticabile, așa cum se arătă în continuare în jalba tîrgoveților adresată domnitorului că „și mai vîrtos în vremile de ploi primăvara și toamna cînd ulițele tîrgului să năvoiesc și se fac de istov neumblate" [4].

Datorită acestor stări de lucruri care aducea numai prejudicii atît tîrgului în sine cît și locuitorilor acestuia, precum și confruntarea cu mari dificultăți în activitățile propriu-zise de comerț și de aprovizionare, Mihai Suțu domnitorul Moldovei a emis hrisovul său încă din 1820 „cu o așezare de privilegiuri în temeiul hrisoavelor și a cărților domnești ce are tîrgul mai din vechi de la luminații domni... pentru ca prin acest ajutor să se poată înlesni îndreptarea ulițelor tîrgului și să ridice nevoia și pătimirea în care se află alcătuindu-și poduri sau șosele după trebuințele următoare" [5].

Din aceleași considerente doi ani mai tîrziu noul domn al Moldovei Ion Sandu Sturdza, emitea un nou hrisov care venea să întărească „mai întîi cu sfințenie legiuirile și privilegiuirile" stipulate în primul, și totodată să mai stabilească și perceperea de noi taxe pentru crearea de venituri ce urmau a fi folosite la lucrul șoselelor pavate cu lemn și la „îndreptarea" (întreținerea) acestora, precum și la construirea de poduri de lemn pe unele străzi, după cum se impunea.

Taxele noi care urmau a fi încasate de obștea tîrgului, care se constituiau apoi în veniturile tîrgului, stabilite prin hrisovul din 1822 erau următoarele :

2 Arh. Statului Botoșani, Colecția documente, pachet VII, doc. 36.
3 Ibidem.
4 Ibidem.
5 Ibidem.

— „două parale să se ia de la carele încărcate ce vor intra în tîrg cu orice fel de marfă de tot giugul, iar la căruțele cu cai cîte două parale de tot calul :

— zece parale să se ia de toată vadra de holercă și rachiu ce va intra în tîrg pentru vînzare luîndu-se această plată de la vînzători, iar fiind în tranzit să se ia numai cîte două parale de jug :

— zece parale să se ia de toată vadra de păcură sau dohot ce se va vinde acolo în tîrg și acest alișveriș să fie slobod a-l urma oarecine

— doi lei de toată butea și un leu de tot polobocul cu vin ce va intra în tîrg spre vînzare să se iei la cutie tîrgului

...

— zece parale să se ia de toată vadra de rachiu sau holercă ce va ieși din velnițele lucrătoare acolo în tîrg, afară de cvitul legiuit iar pentru aceia ce se va ridica de acolo și se va duce în alte părți să se ia acest venit“ [6].

Demn de menționat ni se pare a fi faptul că același domnitor șase ani mai tîrziu mai adăuga la aceste venituri care proveneau din perceperea taxelor comerciale, și o nouă prevedere care consta în scutirea de orice taxă a veniturilor pieții orașului Botoșani tot în scopul folosirii acestora în efectuarea lucrărilor de edilitate publică, în special pentru alinierea stradală [7]. Această prevedere este de fapt singura care deosebește cele două hrisoave, în rest acestea sînt formulate aproape identic.

Veniturile rezultate din încasarea acestor taxe pentru produsele proprii cît și cele din alte părți care se vindeau în oraș, oglindesc totodată și viața economică în special comerțul destul de bogat și diversificat ce se practica la Botoșani — lucru cunoscut de altfel, și favorizat de poziția geografică a Botoșanilor așezat la întretăierea unor importante drumuri comerciale — alcătuiau un fond destul de substanțial care era destinat lucrărilor edilitare pe care trebuia să le administreze casa „podurilor“ (străzilor) care se înființase încă de la 1820. Se impune aici a menționa faptul că în afara creării pentru oraș a unor posibilități de constituire a acestor venituri, domnitorul acordă Botoșanilor și o serie de privilegii speciale după cum urmează : „să aibă a scuti Casa podurilor un sat din cea mai cu apropiere de tîrg, cuprinzători de optzeci gospodari care să fie pentru întocmirea ulițelor și pentru lucrul podurilor ale orașului care să-și plătească birul numai dimpreună cu legiuita răsursă iar de havalelii și despre orice altă dare să fie într-un tot slobod și în apărare“ [8].

De asemenea, domnitorul instituia prin acest hrisov al său care venea în întîmpinarea dorinței obștei tîrgului pentru îmbunătățirea stării ulițelor orașului, alături de contribuția locuitorilor din ținut și modalitatea în care locuitorii Botoșaniului trebuiau să participe în mod direct într-un fel sau altul la „lucrul șoselelor“, (obligație care ar fi

6 Ibidem.
7 Arh. Statului Botoșani, Colecția documente, pachet II, doc. 65.
8 Idem, pachet VII, doc. 36.

echivalentă cu prestația de mai tîrziu). În acest sens în document se precizau următoarele obligații ce le reveneau orășenilor : „locuitorii birnici ai mahalalelor precum și scutiții de acolo, oriunde ar fi să aibă a lucra fieștecari cîte cinci zile pe an în trebuința ulițelor orașului cei ce vor avea care cu boi, cu carele, iar cei fără care cu trupul numai fără să ia vreo plată pentru lucrul acestor zile“ [9].

Și documentul prevede mai departe și modalitatea în care locuitorii ținutului Botoșani vor contribui la întreținerea șoselelor orașului : „carele și salahorii ce vor trebui spre îndreptarea ulițelor și lucrul șosăliilor să se deie din ținut prin dumnealor dregătorii luîndu-se cu analoghia ce-a de cuviință... acest ajutor însă de salahori și care să se deie numai în vremea pînă se va sfîrși lucrul șoselelor, iar nu mai mult“ [10].

Așa cum se instituise încă din anul 1820, cele două hrisoave emise de cancelaria domnească a lui I. S. Sturdza, reglementează ca veniturile create în urma perceperii acestor taxe comerciale, să fie dirijate numai pentru „lucrul ulițelor“, de către Casa Obștească a tîrgului. Concomitent cu această hotărîre cele două documente se referă pe larg la componența acestui organ de administrație locală ai cărui membri aleși se numeau epitropi și, în număr de șase erau stabiliți astfel : „doi dintre boierii șezători în Botoșani, doi dintre neguțătorii fruntași pămînteni, și doi din fruntașii armeni“, care aveau următoarele obligații : „să fie îndatoriți a strînge venituri și a fi lucrători spre facerea șoselei, precum și alte trebuințe a tîrgului“ și la sfîrșitul anului să se facă samă lămurită de venitul ce s-au strîns și de toate cheltuielile urmate și în ce trebuință anume“ [11].

Și documentul prevedea în continuare ca această sumă de venituri și cheltuieli să fie cercetată de obștea tîrgului și să se iscălească de epitropii respectivi care pentru a da o mai mare durabilitate actului respectiv, să aplice și pecetea orașului pe care o dețineau.

Tot în ideea unei cît mai bune administrări a fondurilor create, cît și pentru o justă aliniere a străzilor, care trebuia să-și cîștige o autoritate, domnitorul prin cele două hrisoave, stabilea pentru acești epitropi ai Casei obștei a orașului și atribuții de „judecători“ alături vornici în rezolvarea unor probleme edilitare (vînzări și schimburi de bunuri sau case) care într-un fel sau altul vor contribui la viitoarele acțiuni mai ample de sistematizare a orașului. „Așișdere și pentru pricini de locuri de casă și de dugheni, epitropii să fie slobozi a-i face cercetarea cuviincioasă spre a dizbate acele pricini și după acele cercetări fiind bune și adivărate să se facă și lucrarea cuviincioasă din partea dregătoriei spre a nu intra unii adică în locurile altora, sau în locul ulițelor sau a medianelor slobode și alte asemenea pricini. Iar în vînzări sau schimburi de case, dughene și oarece altă epitropii vor iscăli numai ca niște martori punînd și pecetea tîrgului care pecete are să steie în toată

9 Ibidem.
10 Ibidem.
11 Ibidem.

vremea la epitropi și în urmă zapisele acelor vînzări sau schimburi le vor întări și dumnealor dregătorii..." [12].

Domnitorul Ion Sandu Sturdza încheie cele două hrisoave emise la interval de 6 ani, (aproape identice), cu formula care le dă o mai mare stabilitate prin care se arăta că „să se păzească și să se urmeze toate acestea de mai sus legiuite întocmai" și invita pe toți domnitorii ce-i vor urma la tron, oblăduitorii pămîntului acestuia, nu numai să nu schimbe ceva din această legiuire hotărîtă, ci mai mult să „o întărească și să adauge ceva după cuviință pentru un asemine lucru de obștească trebuință" [13].

Ca o concluzie la cele prezentate putem afirma că prin prevederile și stipulațiile cuprinse, cele două acte emise de cancelaria domnitorului Ion Sandu Sturdza conțin informații prețioase pentru studierea problematicii pe care o ridică și anume stabilirea unor reglementări precise în ce privește alinierea străzilor Botoșaniului, repararea, întreținerea, și chiar „pavarea" acestora.

Faptul că încă de la anul 1820 a fost nevoie ca domnitorul să intervină în probleme de administrație și sistematizare a orașului, prin acordarea de privilegii în acest sens, ne îndreptățește să credem că starea căilor de comunicație, respectiv a „ulițelor" tîrgului la acea vreme, impunea o intervenție hotărîtă, oficială precum și găsirea unor modalități, respectiv a constituirii de fonduri, altele decît vistieria domnească, pentru reglementarea acestei stări de lucruri.

Mai mult decît atît cele două documente reglementează modul de administrare a acestor fonduri bănești, de către Casa podurilor și Casa obștească, numai pentru construirea, întreținerea și repararea străzilor orașului Botoșani, iar prin studierea lor și a altor documente (acte de vindere-cumpărare, testamente) care sînt în număr mare în Colecția de documente a filialei noastre, se poate urmări în timp rezolvarea acestor probleme edilitare care merg de la simpla trasare a unei străzi, pînă la stabilirea denumirilor, efectuarea exproprierilor de utilitate publică — toate constituindu-se într-un tot unitar de măsuri și modalități de rezolvare a sistematizării orașului Botoșani — deci o problemă după părerea noastră deschisă spre cercetare, pentru cei interesați.

12 Ibidem.
13 Ibidem.

„ARDEALUL NE CHEAMĂ, CU INIMA PLINĂ DE DOR..."
— BOTOȘANII ȘI MAREA UNIRE —

Motto :

„Nu mă duc să mor iubito,
Lasă gîndu-ntristător,
Nu mă duc să mor... Vitejii
Cad și-n veci de veci nu mor".

George Gregorian

IONEL BEJENARU

Subliniind semnificația actului Unirii din 1918, tovarășul Nicolae Ceaușescu menționa că : „Unirea de la 1918 a răspuns cerințelor și legilor obiective ale dezvoltării sociale, bazîndu-se pe realități fundamentale cum sînt originea și limba comună, identitatea de interese și aspirații ale întregului popor dornic să trăiască într-o singură țară" [1].

Bogate, de referință, sînt tradițiile istoriei Botoșanilor, marile momente ale istoriei moderne a țări, Revoluția din 1848, Unirea Principatelor, Mișcarea socialistă și muncitorească, Războiul de întregire, Marea Unire din 1918 grefîndu-se ca o pecete pe o istorie mai veche, multimilenară, nicicînd întreruptă în fața vicisitudinilor de tot felul, de la primele civilizații cunoscute la pașii marilor voievozi ai țării, mereu în trecere pe aici spre a feri țara de dușmani.

Precedînd Marea Unire ca un imperativ, războiul de întregire a țării (1916—1918) a înscris Botoșanii în vîltoarea evenimentelor, la cote superioare, însemnînd o prezență totală, un efort uman și material, un spirit de jertfă remarcabile. Succint, avem de-a face cu o prezență militară masivă, însemnînd Regimentele 37 Infanterie „Alexandru cel Bun" Botoșani și 29 infanterie „Dragoș" Dorohoi, precum și rezervele lor 77 și 69 Infanterie, iar cînd rîndurile lor se subțiaseră, 86 Infanterie, rezultat al comasării lor, Regimentul 8 Vînători Botoșani, lor adăugîndu-li-se școlile militare ce ființei au la Botoșani, și la Dorohoi, școala de piloți și observatori aerieni, pulberăria și fabrica de proiectile ce ființei au în centrul Botoșani, în iarna 1916/1917, în condițiile grele ale refugiului în Moldova, ale stării frontului. De notat și activitatea misiunii militare franceze, bine ilustrată aici. Mai mult, erau Botoșanii un centru în funcție al morăritului, marile centre Craiova, București, Brăila rămaseseră în teritoriul ocupat, cele din Galați fuseseră distruse de tunul inamic. Aici la Botoșani școlile continuau să ființei eze — singura localitate din țară, de altfel —, cu profesori și elevi localnici și refugiați — „O parte din ardeleni merge la școala din Botoșani" [2], deși condițiile erau

1 Nicolae Ceaușescu, „Expunere la Sesiunea solemnă comună a Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Consiliul Național al Frontului Unității Socialiste și Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi a șase decenii de la făurirea statului unitar român", Editura Politică, București, 1978, p. 6.

2 N. Iorga, „Memorii", vol. I.

improprii, localurilor de școală fiind improvizate cele de drept fiind cedate spitalelor, extrem de numeroase, și așa cu greu satisfăcînd valurile de răniți sau contaminați de tifos exantematic, într-o toamnă grea, mai ales, a anului 1916, „toamna pătimirii noastre", cum plastic o numea un scriitor de azi. Totul aici însemna febrilitate. Pe toate planurile. Teatrul „Mihai Eminescu", cinematografele, Clubul comercial, bisericile, sinagogile deveniseră spitale. În acest spații, strîmte și supraaglomerate era o imensă bucurie să-i auzi pe George Enescu, Mărioara Cinski sau Constantin Tănase, în omenescul și binefăcătorul lor colind, emanat dintr-un exemplar patriotism.

Iată-l pe bucovineanul Ion Grămadă urmînd aici, la Botoșani, în toamna anului 1916, Școala de pregătire militară, redat de o rudă de-a sa : „Cu ranița în spate și arma în mînă, alerga pe dealurile Botoșanilor, prin ger și viscol, alături de tinerii de 18—20 de ani, totdeauna vesel, cu suflet dornic de a prinde toate tainele zeului Marte" [3]. Și ca el, atîția și atîția. Între ei și reputate nume din lumea scrisului, Tudor Vianu, Artur Enășescu, Ion Missir, C. Gane, Tiberiu Crudu, Ion Sân-Giorgiu...

...Și a venit, firesc, mult așteptata clipă a ofensivei în Ardeal. Sublocotenentul Pătrășcanu, din regimentul 29 Infanterie dorohoian surprinde purcederea : „Am trecut cu izbîndă culmile Carpaților și am văzut cîmpiile bătrînului Ardeal. Locurile sînt încîntătoare și prin satele locuite de români e sărbătoare cînd ne văd. Ne sînt cei mai buni conducători prin ascunzișurile munților" [4]. Stau mărturie vitejiei și jertfei botoșănenilor pe durata întregii campanii din 1916—1918, dincolo de documente, filele cărților lui Costache Gane și Ioan Missir, admirabile prin dramatismul narațiunii. Un bilanț de jertfă a fiilor acestor locuri în memorabilul război al întregirii însumează pentru fostele județe Botoșani și Dorohoi 7 269 morți în război, 1 260 invalizi de război, 10 277 copii orfani de război, 6 543 văduve de război, 2 297 dispăruți în război [5]. Și toate astea sub cea mai ardentă năzuință — înfăptuirea marelui ideal național. Ce emoționant sună și astăzi rîndurile publicației botoșănene „Alarma", din articolul, „Frații s-au îmbrățișat". Spicuim : „...Veacuri de rîndul vitregia destinului istoric ne-a despărțit. Carpații ne-au frînt trupul în două. Noi am trăit aici ; viață de martiri au trăit ei dincolo (...) Pentru sufletul nostru n-au existat Carpații, care dacă au fost simbolul de durere a neamului, n-au putut fi niciodată un obstacol al unității naționale (...) Puterea sufletului unui neam e mai tare decît toate puterile lumei" [6].

Desigur, momentul era înălțător. O cauză nobilă, a reîntregirii țării îl determinase. Dar nici reacția n-a întîrziat. Izbind cu furie, ca un

3 Apud Ioan Scurtu, „Presărați pe-a lor morminte ale laurilor foi", Editura Albatros, 1978, p. 159.

4 B.C.S., Fond Saint-Georges, dos. Liga Culturală.

5 Camera de Comerț și Industrie Botoșani, „Starea economică și Raportul asupra activității..., pe anul 1927, p. 2.

6 „Alarma", Botoșani, 5 septembrie 1916.

tăvălug, pajura austriacă și vulturul negru, simbolurile inamicului, au obligat armata română la o retragere cumplită, de un dramatism aparte, acuzînd inferioritatea dotării tehnice, nicidecum a spiritului combativ, de jertfă, mereu același, pilduitor. În lupte oarbe, în Argeș, la Oituz, botoșănenii își fac datoria, cad pentru Neam și Țară. Între ei, institutorul sublocotenent Eugen Dimitriu, sublocotenentul Ștefan Mihăiluc, dorohoian de baștină, „găsit cu mîna încleștată pe mitraliera ce o capturase", locotenentul Nicolae C. Butnărescu, altfel casier la „Banca Botoșanilor", colonelul N. V. Piperescu, comandantul Regimentului 69 dorohoian. Iată, prin intermediul jurnalului de operații al regimentului 8 „Dragoș" 29 dorohoian, surprins un crîmpei dintr-o mare jertfă : (20 dec. 1916)... La ora 2,30 p.m. apare inamicul cu forțe superioare și atacă foarte riguros. Batalionul 1 Maior Năiescu rezistă îndîrjit pe poziție cu toate că artileria inamică bombardează violent poziția, scoțînd din serviciu afetul de la o mitralieră franceză. Inamicul înaintează mereu. Ajunge la măștile noastre și lupta se încinge (la baionetă). Corp la corp, însă inamicul fiind în număr covîrșitor, Batalionul 1 este silit să se retragă spre poziția principală de luptă .(D. Bolin, Cota 542)" [7].

...Și a venit refacerea. Istovitor efort. Botoșanii cunosc mai mult ca înainte febra pregătirii. Aici se instruiește bravul căpitan Grigore Ignat, eroul de la Mărășești, la „Școala model pentru mitraliere" care a început să funcționeze la 25 ianuarie 1917, la Botoșani, cu precizarea că „echipele ce se vor instrui la Botoșani vor forma cîte o secție în prima companie de mitraliere a fiecărui regiment". Nu întîmplător, după război, botoșănenii l-au ales pe Grigore Ignat să simbolizeze contribuția acestor meleaguri la înfrîngerea agresorului, la reîntregirea țării, dedicîndu-i, în centrul vechi al municipiului un impunător monument, vernisat în 1929, opera sculptorului și arhitectului Horia Miclescu, la rîndu-i fiu al locurilor.

Intens activează aici și misiunea militară franceză. Maiorul De Méru, șef pentru școlile de infanterie aprecia virtuțile soldatului român : „Nici nu vă dați seama ce admirabil material omenesc aveți în acești elevi" [8].

Ce strălucită confirmare vor găsi aprecierile celui de mai sus puțin timp mai tîrziu, în vara de foc a anului 1917, în triunghiul eroismul românesc — Mărăști, Mărășești, Oituz ! Ce fapte de legendă vor săvîrși vitejii noștri !

Cu măiestrie, în evocări memorabile, vitejia, jertfa fiilor botoșanilor aveau să fie surprinse în două remarcabile cărți, „Fata Moartă" — superbă carte ! — a lui Ioan Missir și „Prin viroage și coclauri" a lui Constantin Gane, veritabile cronici de război, veritabile documente totodată, autorii înșiși, combatanți în linia I, în Regimentul 8 Vînători și respectiv 37 Infanterie, ambele botoșănene. Iată-i, într-un suprem efort și sacrificiu la Cașin, în luptele pentru apărarea cotei 1 175, „Fata Moartă" — „locul sfredelit în tranșee amice și dușmane unde am trăit două luni de încercări desperate, de atacuri desperate, de atacuri cîști-

7 Arhiva M.A.N., Jurnalul de operații al Regimentului 8 „Dragoș"; nr. 29.
8 Lt. col. Sterea Costescu, „Din carnetul unui căpitan", Focșani, 1927, p. 212.

gate și frînte, subt bombardamentele infernale... / locul unde am tăiat aripile aquilelor bavareze îmbătate la asalt și unde, întăriți în credința unei biruințl tîrzii, nu am dat îndărăt..." [9]. La Cireșoaia în decembrie 1917 aveau să cadă 2 vajnici componenți ai Regimentului 8 Vînători, Ion Grămadă și locotenentului Spiru D. Ioan. La înmormîntarea lor locotenentul Tiberiu Crudu avea să spună : „Frate Grămadă și dragul nostru Spiru am venit să vă spun că tovarășii voștri de arme din regimentul pe care l-ați iubit atît de mult nu v-au uitat. Faptele voastre eroice, care ne-au adus atîta mîndrie și glorie, au rămas adînc întipărite în mintea noastră, a tuturor" [10].

Acasă, la Botoșani, o populație profund atașată cauzei neamului, susține de la mic la mare, printr-o sumă de mijloace, umane, materiale, morale, brava noastră oștire. Perfectă simbioză.

Fulminante sînt articolele și poemele lui Artur Enășescu, poetul acesta cu o atît de chinuită existență, care aici la „Îndrumarea" (în tandem cu bunul său prieten, poetul Ion Sân-Giorgiu) slujește exemplar idealul unității țării. Cum însuși scria, „suntem într-o perioadă de înflăcărare, în care elanul patriotic are dreptul să se ridice deasupra rațiunii reci și calculatoare" [11]. Sub acest semn dezvoltă pleduaria-i pentru unirea cu Ardealul : „Mai zilele trecute, cînd în vraja aspirației noastre naționale, pentru care am sîngerat atîta, auzeam cîntîndu-se „Ardealul ne cheamă, cu inima plină de dor...", melodia aceasta atît de sugestivă cu vorbele-i simbolice, lua în sufletul nostru accentele unei doine care cîntă jalea unui vis frumos ; iar în dosul cîntărețului durerilor și aspirațiilor noastre vedeam silueta cinică a legionarului prusac, care cu trufia-i cunoscută, zîmbea batjocoritor. Nici el, în îngîmfarea-i nemărginită, nici noi în umilința dureroasă, nu credeam că așa de curînd îi vom frînge spada și-i vom strivi coiful lucitor. Am pornit un război pe baza celor mai legitime revendicări, oștile noastre s-au avîntat pe plaiurile și prin munții Ardealului" [12] (art. „Spre Ardeal").

Dar cei ce servesc cauza Marii Uniri în publicistica botoșăneană sînt mult mai mulți. Între ei, Ion Simionescu, C. V. Ficșinescu, Calinic Istrati, N. Răutu, C. Gh. Cucu.

La capătul unui drum glorios, Marea Unire. Actul de la 1 Decembrie 1918 săvîrșea împlinirea visului de veacuri al românilor, reîntregirea țării la hotarele sale firești. Botoșănenii trăiesc măreția momentului — „Toate trei surorile se lipesc de trupul mamei și ea le ocrotește și duios le strînge la sînu-i, iar noi cari am trăit să vedem înfăptuindu-se acest mare ideal național, noi suntem genrația cea mai fericită a neamului nostru" [13]. (art. „Toate trei !"). „A treia soră deci, care vine și se lipește de trupul patriei — mame ! Să ni trăiască și binecuvîntați fie

9 Ioan Missir, „Fata Moartă".
10 Ioan Scurtu, op. cit., p. 164.
11 „Îndrumarea", Botoșani, 5 noiembrie 1918, p. 2.
12 Ibidem.
13 „Botoșanii", 11 noiembrie 1918, p. 2.

acei ce, prin sîngele lor generos, au realizat triumful unității naționale a întregului neam românesc" [14]. (art. „Unirea Transilvaniti").

Se face aici, acasă din orice coment un prilej de susținere a măreței cauze a unității neamului. Unei zile simbol a istoriei noastre, 24 ianuarie, sub semnul triumfului idealului Unirii, îi este dedicată scrisoarea locotenent-colonelului Mateescu, e drept supralicitînd ușor meritele personale, dar vibrînd de sentimente alese, veritabilă susținere morală a faptei unui neam întreg, scrisoare publicată de ziarul „Botoșanii", adresată de o potrivă ostașilor din Regimentele 37 și 77 care, la un moment dat, constituiseră Regimentul 86 Infanterie. Spicuim din cuprins : „Iubiți frați de arme ! / Profit de această zi frumoasă a neamului românesc, 24 Ianuarie, care e în legătură cu frumoasele fapte ale scumpei noastre armate, din care și voi copii ai Botoșanilor ați făcut parte, pentru a spune părinților, fraților și soțiilor voastre : că în acest război ați săvîrșit, mai mult ca întotdeauna, acte de curaj și vitejie ; și v-ați făcut datoria ca adevărați fii ai țării." [15] Și, după ce evocă, filă de filă, vitejia celor pe care i-a comandat la Muntele Frunțile (Sălătruc — jud. Argeș) — „unde cu bărbăția și pieptul vostru v-ați făcut stăpîni pe cel mai înalt pisc, cota 1094, care forma cheia poziției dușmane", la Șuici, la Iacobeni,, conchide : „Voi spune lumii că ați fost viteji și oameni ai datoriei și că meritați laudele și recunoștința țării... vouă, mamelor, care plîngeți pe fiii voștri morți pe cîmpul de luptă vă voi spune că e timpul să ștergeți lacrimile, căci fiți mîndri că purtați numele acelor eroi, să gustați din fericirea acestei țări mari și frumoase și să preaslăviți pe acei ce s-au sacrificat cauzei sfinte : „Căci înfruntînd moartea, au căzut luptînd / Martiri ai națiunii / S-au dus pe rînd... pe rînd /. Iar voi iubiți și scumpi camarazi de arme, ce mai sunteți în viață, voi, cu care am împărtășit binele și răul, frigul și foamea, surîsul și lacrimile, fiți mîndri de voi, priviți cu nesaț opera mare la a cărei clădire ați pus tot sufletul (...). Să trăiți copii ai Botoșanilor ! ". [16]

Perioada care a urmat a găsit Botoșanii încadrați, la rîndu-le, în opera de consolidare a statului național unitar, ridicîndu-se hotărît, plenar, împotriva politicii revizioniste, de forță și dictat, revanșă, din nefericire, în actualitate, în anii premergători celei de-a doua mari conflagrații mondiale. Așa se face că, fie susținerea politicii de destindere și securitate internațională promovată activ de Nicolae Titulescu, fie combaterea revizionismului maghiar, fie protestul vehement la venirea lui Hitler la putere în Germania au întrunit la Botoșani dimensiunile unei opinii largi, de masă, cu profund ecou.

Așadar, monumentalul Act al Unirii din 1 Decembrie 1918 înscrie aceste străvechi meleaguri romînești în cronica de aur de luptă și jertfă, laolaltă cu toți românii, făuritori ai marelui ideal de unitate națională.

14 Ibidem, 25 noiembrie 1918, p. 2.
15 Ibidem, 28 ianuarie 1919, p. 2.
16 Ibidem.

MANIFESTĂRI EXPOZIȚIONALE LA BOTOȘANI ÎN PRIMELE DECENII ALE SECOLULUI AL XX-LEA

GHEORGHE MEDIAN

Între manifestările artistice cărora Botoșanii le-au fost gazdă în primele decenii ale secolului nostru, expozițiile de artă plastică sînt cele mai puțin numeroase. Fenomenul, caracteristic nu numai Botoșanilor își are desigur explicațiile sale, între acestea lipsa unui public amator de artă și a sălilor de expoziție fiind cele mai importante. Cu toate acestea, preocupări expoziționale întîlnim la Botoșani încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. În acest sens merită menționată inițiativa lui Teodor Boian, fost primar al orașului care, pe la 1883 amenajează în locuința sa, situată în bariera Curteștilor o adevărată pinacotecă, pe care o pune la dispoziția locuitorilor orașului. E de presupus însă că numărul celor ce au trecut pragul somptuoasei vile a lui Teodor Boian nu a fost prea mare, așa încît, ecoul și efectele inițiativei sale nu s-au putut constata, cel puțin în perioada imediat următoare.

Mai aproape de marele public au fost, în aceeași perioadă, expozițiile școlare organizate la sfîrșitul fiecărui an de învățămînt de cele mai importante școli din oraș. Una dintre acestea, organizată în luna iunie a anului 1881 la Liceul Laurian s-a detașat prin amploarea sa, atrăgînd atenția presei locale, care o consemnează ca pe un adevărat eveniment artistic. „Expoziția — consemna o gazetă locală — este aranjată în aula liceului ocupînd tuspatru pereți de sus pînă jos și compunîndu-se din vreo 30 de tablouri în uleiu, peisaje, figuri alegorice și portrete de-o perfectă asemănare, apoi din vreo 400 desemnuri în cridă neagră lucrate cu foarte multă finețe și exactitate ; în fine din vreo 200 acuarele, planuri topografice, hărți și desemnuri cu peniță. Este atîta talent și atîta muncă conștiincioasă în aceste lucrări, încît nu credem să poată concura sub acest aspect, nici un alt liceu din țară cu Liceul Laurian". [2]

De la expozițiile școlare pînă la primele expoziții de artă plastică publice organizate în Botoșani a fost nevoie de o perioadă de aproape două decenii, perioadă în care viața spirituală a orașului a cunoscut o remarcabilă înflorire. Numeroasele manifestări muzicale susținute de Societatea muzicală „Armonia", conferințele organizate în cadrul Ate-

1 Vladimir Sardin, „Figuri dispărute", Botoșani, Tipografia Saidman, 1929, p. 22.

2 Curierul Român, an. VI, nr. 22, 28 iunie 1891.

neului Român din localitate, spectacolele teatrale susținute pe scenele orașului de cele mai renumite trupe de teatru din țară precum și de artiști străini aflați în turneu în România vor face ca Botoșanii să devină unul dintre cele mai puternice centre culturale ale țării. Ca atare apariția primelor expoziții de artă plastică nu mai putea să întîrzie și în anul 1908 o primă expoziție de acest fel este deschisă de pictorul Voinescu în saloanele Intim-Clubului. Expoziția cuprinzînd „pasteluri, flori și peisaje", este salutată de presa locală ca „un adevărat eveniment artistic, nemaivăzut pînă acum." [3]

Succesul expoziției pictorului Voinescu face ca în anul următor un alt pictor să-și expună pînzele în Botoșani. Este vorba de pictorul Calustd care, în luna ianuarie a anului 1909 expune într-o sală a hotelului „Moldavie" un mare număr de tablouri în ulei reprezentînd marine, orientale, peisagii, studii." [4] Deschisă pentru numai cîteva zile, fără plată, expoziția a prilejuit botoșănenilor nu numai posibilitatea de a admira frumoasele tablouri expuse ci și de a le achiziționa, întrucît expoziția era cu vînzare.

Anul 1910 consemnează un alt eveniment expozițional : la începutul lunii noiembrie în saloanele Clubului comercial este vernisată expoziția pictorului N. Gropeanu, cea mai mare expoziție de artă plastică organizată pînă la acea dată în oraș. Dînd importanța cuvenită evenimentului presa locală scoate în evidență personalitatea artistului pe care... „critica franceză, germană și română l-a clasat definitiv... printre cei mai talentați pictori moderni și pînzele sale expuse în mare parte la Salonul din Paris, apoi la Ateneul Român din București au făcut admirația tuturor." [5] Totodată publicul era îndemnat „să viziteze și să admire pînzele acestui talentat artist și mai cu seamă să reție pentru dînșii unele tablouri ce fac o adevărată podoabă în casa oricui." [6]

Anii celui de al doilea deceniu al secolului nostru marcați de numeroase evenimente politice între care prima mare conflagrație mondială au consemnat un regres cultural la nivelul întregii țări, lucru resimțit și la Botoșani. Aici manifestările artistice devin din ce în ce mai rare, iar cele expoziționale încetează cu totul. Viața culturală își va relua cursul normal deabia la începutul deceniului al treilea, cînd se va relua inițiativa organizării unor noi expoziții de artă plastică. Astfel, în anul 1923 este vernisată în foierul Teatrului „Eminescu" expoziția pictoriței Valeria cpt. Florescu din Brăila. Deși expusese anterior la Focșani, Bacău, Iași și în 1921 la Ateneul Român, artista nu s-a bucurat la Botoșani de atenția cuvenită și de succesul scontat. Remarcînd acest fapt, „Revista Moldovei" nota că un a semenea lucru nu este de mirare întrucît „...În provincie e cu totul altceva. Aici nu-s vizitatori, nu-s nici cumpărători, nici critici de artă. De aceea, pictorii, cu drept cuvînt nici nu se gîndesc vreodată să-și expună lucrările în orașele noastre. Ar

3 Gazeta Botoșanilor, an I, nr. 33, 7 iunie 1908.
4 Idem, an II, nr. 14, 24 ianuarie 1908.
5 Idem, an IV, nr. 4, 14 noiembrie 1909.
6 Ibidem.

risca să steie cu tablourile întise pe pereți zile întregi, fără ca nimeni să le treacă pragul camerii, cum a pățit și d-na Valeria cpt. Florescu la noi în Botoșani." [7] Datorită unei asemenea situații, nu numai artiștii din alte centre ale țării ci și cei originari din județul Botoșani vor ocoli orașul, expunîndu-și operele în centre urbane mai importante. Astfel procedează pictorul Aurel Bordenache care în anul 1922 expune la Ateneul Român [8] și cîțiva ani mai tîrziu sculptorul George Dimitriu care în anul 1926 expune la Căminul Artelor [9], deși ar fi putut expune și la Botoșani așa cum a făcut-o în aprilie 1927 pictorul Marcel Olinescu.

Expoziția pictorului Marcel Olinescu, organizată într-unul din saloanele Caselor Văsescu s-a bucurat de un deosebit succes fiind comentată pe larg de presa locală. În comentariul pe marginea expoziției cronicarul ziarului „Informatorul" aprecia că „...elementele de bază ale expoziției sînt : culoare, formă, efect de lumină... redate într-un conglomerat, scoțîndu-se bine în evidență sinteza picturală." [10] Dintre numeroasele tablouri expuse erau remarcate „Biserică de lemn", „Stradă de iarnă" — pentru „...puterea constructivă, sinteza și simțul de expresie" „Flori", pentru „armonizarea culorilor", „Apus pe Criș", „Izvorul", „Noapte de iarnă", „Stradă de iarnă", pentru „...reușita concentrare artistică care scoate în relief personalitatea artistului", întreaga expoziție reliefînd „... tehnica, temperamentul și concepția aparte a artistului" [11].

O expoziție de mai mare amploare a fost vernisată în aprilie 1929 în foaierul Teatrului „Mihai Eminescu". Este vorba de o expoziție de grup a 6 pictori români, expoziție despre care o gazetă locală afirma că „...Pentru vizitatorul deprins cu masacrul artei, comis cu atîta lipsă de pudicitate de cei ce au aranjat pînă în prezent — cu onorabile excepții — similare expoziții... constituie o adevărată revelație" [12]. Erau remarcat tablourile pictorului Rațiu, în care „veți găsi cu religiozitate momente din viață", acuarelele lui Bednarik „...care-ți amintesc de August Pierre Cott", remarcîndu-se în special „Țigancă cu flori", „Idilă", „Ursarul", picturile lui Dobrișariu, Rădulescu, Nagel, Coteliu, pentru „...naturalitate în expresie și culoare ce plac ochiului".

Tot în anul 1929 într-o sală de la parterul Camerei de Comerț și Industrie s-a deschis expoziția de caricaturi a pictorului Stanetti. Tablourile expuse — „...peste 100 de caricaturi admirabil reușite, colecție de tipuri caracteristice și binecunoscute din localitate, reproducții grotești în desemn și o mulțime de persoane care cu toată exagerarea trăsăturilor specifice fiecăreia din ele, păstrează neștirbită asemănarea și expresiunea modelului" [13], au atras un mare număr de vizitatori, care au umplut sala pînă la refuz. Din mulțimea de șarje umoristice erau re-

7 Revista Moldovei, an III, nr. 2—4, iulie—august 1923.
8 Idem, an II, nr. 2, 1 iulie 1922.
9 Idem, an V, nr. 4, 1926.
10 Informatorul, an II, nr. 29, 24 aprilie 1927.
11 Ibidem.
12 Vestea, an IV, nr. 68, 21 aprilie 1929.
13 Informatorul, an IV, nr. 136, 7 iulie 1929.

marcate cele redînd cîteva personalități ale orașului între care pictorul Gallin, dr. Vasiliu, dr. Salter, profesorul M. Gr. Poslușnicu, colonelul Ranett etc.

Dacă expoziția Stanetti s-a bucurat de succes, o alta, organizată la scurt timp după aceasta, în iulie 1930 într-o cameră modestă din Strada Mare de un grup de pictori români și italieni a trecut aproape neobservată. Lucrările pictorilor Gorschi, Giardiello, Giordano, Leone etc. redînd peisaje, marine, portrete, nu s-au bucurat de atenția publicului, ceea ce a determinat reacția firească a presei. Notînd numele expozanților ziarul „Vestea" incrimina atitudinea nepăsătoare a localnicilor, afirmînd că „...snobismul botoșănean, ades prin propriile lui păcate binefăcător, s-a arătat foarte ingrat față de ei. Nici un tablou nu s-a cumpărat pînă azi, deși este aproape o lună de cînd au venit în localitate [14].

Anul 1931 consemnează un eveniment artistic deosebit la Botoșani — expoziția profesorului V. Gallin și a fiului său Rafael, elev în anul al IV-lea al Școlii de Belle Arte din Iași. Dacă tatăl care „rămîne același apostol al clasicului prin timbrul care-l imprimă ansamblului de tablouri ce ni-l oferă", dintre care erau remarcate „Casa profesorului N. Iorga", „Baia din țigănime", „Șatră de țigani", „Prefectura", „Primăria", era cunoscut botoșănenilor, fiul se relevă „...ca un adevărat geniu caricatural", impresionînd portretele profesorului N. Răutu și a lui C. Ficșinescu. Toate tablourile expuse de tînărul plastician îndreptățeau credința cronicarului că „...trebuie să ne punem mari nădejdi în viitorul d-șale pe care-l dorim cît mai rodnic" [15].

În vara anului 1932 Botoșanii au fost gazda altei expoziții — cea a pictorului Eugen Spiru, elev ca și Rafael Gallin al Școlii de Belle Arte din Iași. Expoziția, cuprinzînd un mare număr de studii, flori, caricaturi a atras atenția atît a publicului cît și a criticii. Într-un scurt comentariu pe marginea expoziției, Scarlat Callimachi aprecia că „...D-l Spiru este unul din aceia care știe să realizeze, într-o linie sau două imaginea unui trup cu toate punctele lui caracteristice. N-avem decît — nota cronicarul — să exprimăm caricaturile înfățișînd pe domnul Ciulei președintele Tribunalului, pe d-nii Mihălțanu, Mănăstireanu etc. etc., pentru a ne da foarte ușor seama de ceea ce poate d. Spiru și ceea ce va realiza dacă își va urma drumul ales, cu dragoste și stăruință". În final cronicarul își exprima încrederea în tînărul artist despre care afirma că „...este un artist în plus și o speranță a generațiilor de astăzi" [16]

O ultimă expoziție organizată la Botoșani care a atras atenția este organizată în luna martie 1936 în sala „Corso" de lîngă cofetăria „Cantemir" de un grup de cinci artiști : sculptorul danez Peer Merlöe, Maria Pallady — profesoară de desen la Liceul Carmen Sylva, Dimitrie Loghin, profesor și Raoul Sorban. Sub titlul „Expoziția celor cinci" ziarul

14 Vestea an IV, nr. 106, 3 iulie 1930.
15 Știrea, an V, nr. 143, 13 iunie 1931.
16 Știrea, an V, nr. 193, 27 august 1932.

„Știrea" trece în revistă tablourile expuse de fiecare dintre cei cinci artiști, remarcînd sculpturile lui Peer Merlöe „pentru emoția artistică de înaltă tensiune" pe care o degajă, covoarele lucrate de soția sa „adevărate sinteze ale celei mai pure și mai autentice arte românești", pînzele Mariei Pallady „foarte odihnitoare prin coloritul lor moderat cît și prin tema gingașă, oarecum sentimentală", portretele lui Dimitrie Loghin fost elev al lui Octav Băncilă și Ștefan Dimitrescu, precum și tablourile lui Raoul Sorban — „care se disting prin desen specific marilor săi înaintași (Cezanne, Matisse) cît și prin coloritul original, care trădează o paletă subiectivă, arbitrară, dar neînchipuit de fascinantă [17].

„Expoziția celor cinci" este ultima manifestare de acest gen organizată la Botoșani în deceniul al patrulea. Fără să depășească prin importanță pe cele anterioare, înconjurată ca și cele mai multe dintre acestea de un cvasi anonimat, ea are meritul de a fi adus o notă luminoasă în viața spirituală a orașului, de a fi propagat în rîndurile publicului larg gustul pentru artă, pentru frumos.

Deși n-au avut decît importanță locală, expozițiile organizate la Botoșani în perioada la care ne-am referit scot încă odată în evidență caracterul de veritabil centru cultural al Botoșanilor, rol pe care cu toate vicisitudinile vremurilor și l-a păstrat, și care-i conferea un loc aparte în rîndul orașelor țării.

17 Știrea, an VI, nr. 284, 21 martie 1936.

ASPECTE ALE CONTRIBUȚIEI FOSTULUI JUDEȚ DOROHOI LA ÎNFĂPTUIREA MARII UNIRI DIN 1918

GH. AMARANDEI

Populația fostului județ Dorohoi a sprijinit permanent lupta fraților lor din Transilvania pentru dreptate socială și eliberare națională, pentru înfăptuirea visului de veacuri al poporului nostru — unirea tuturor românilor în granițele naționale. Numeroasele dovezi de adeziune a dorohoienilor la realizarea acestui măreț ideal sînt consemnate în corespondența organelor administrative ale județului și orașului Dorohoi, în ziarele, revistele și tipăriturile apărute pe plan local, care prezintă un mare interes pentru cercetători.

Încă de la finele secolului trecut sînt cunoscute diverse manifestări de solidaritate a dorohoienilor față de cauza românilor ardeleni.

Așa, de exemplu ,la 19 aprilie 1894 se organizează la Dorohoi un mare miting la care a luat cuvîntul și Ion Pillat, tatăl viitorului poet, susținînd cauza dreaptă a memorandiștilor în fața procesului ce-i așteptaa. Participanții la miting cereau intervenția energică a conducătorilor României pe lîngă guvernele Germaniei și Austro-Ungariei în apărarea „bărbaților" celor mai distinși și mai devotați pentru drepturile naționale ale românilor.

Un mare rol în pregătirea populației pentru sprijinirea materială și umană a evenimentelor din anii 1916—1918, care au culminat cu actul de la 1 decembrie, l-a jucat activitatea unor personalități istorice locale printre care căpitanul socialist Spiridon Elefterescu-Urzică, Gh. Gh. Burghele, Artur Stavri, prefectul județului, cărturarii C. Ciocoiu și D. Furtună, scriitorul Tiberiu Crudu, profesor la gimnaziul din localitate și alții.

Prin conferințele ținute în toate localitățile județului, articolele scrise în ziarele locale Solia, Vremuri noi, Primăvara, Orizonturi noi, prin lucrările ce le-au publicat susțineau cauza dreaptă a românilor din provinciile aflate sub dominație străină și necesitatea unirii lor la Patria-mamă. Semnificativ din acest punct de vedere este articolul cărturarului Tiberiu Crudu intitulat „Unire, frați români !", publicat la 1 decembrie 1909 în Pagini sociale, Botoșani.

Gh. Gh. Burghele, președintele activ al Ateneului Dorohoi își manifesta dorința ca înainte de a muri să vadă înfăptuită unirea tuturor românilor. „Eu sper — zicea Gh. Gh. Burghele. Un gest numai și Carpații vor dispărea ca hotar". Foarte interesantă este consemnarea lui Gh. Gh.

Burghele că însuși conducătorul României dorea unirea tuturor românilor, deși era neamț de origine ; „Un mare viitor se așterne peste România — zicea șeful statului. Austria e în completă descompunere ; fiinţează ca stat pe cît va trăi bătrînul împărat. Ungaria neavînd nici o coeziune în Europa, total va rămîne izolată, deci slabă și nebăgată în seamă. Iar românii, cu toții, de la un capăt la altul vor forma un singur mănunchi pe care nici o putere în lume nu-l va putea sfărîma. Păcat că sînt bătrîn și nu voi ajunge acest moment fericit".

Intrarea României în război de partea Antantei, care sprijinea dorința românilor de a-și desăvîrși procesul de înfăptuire a statului național unitar, a însuflețit și mai mult populația întregii țări. Pentru dorohoieni, plecarea Regimentelor 29 și 69 infanterie pe front a fost o adevărată sărbătoare.

Mii de femei, bătrîni și copii au condus pe ostași la gară, urîndu-le izbîndă deplină.

„În august 1916, consemna un dorohoian, vitejii români au plecat la luptă cum s-ar fi dus la nuntă. Trenurile erau pline de muzici, flăcăii toți aveau flori la pălărie și în sufletele tuturor nu era decît o singură simțire — dragostea de neam și țară... Se ivise acolo într-un colț al tuturor sufletelor noastre un vis frumos, un vis de aur, un vis de veacuri" (H. Gavrilescu, cuvîntare, 9 iunie 1918).

H. Hodoroabă, în lucrarea sa „Din războiul de reîntregire", referindu-se la plecarea pe front a Regimentului 69 infanterie din Dorohoi, menționează ; „Pe strada principală erau frumoase arcuri de triumf împodobite cu drapele tricolore și cu steagurile aliaților. Pe placarde, sus, scris cu litere mari ; Trăiască România întregită. Mergeți cu bine și vă întoarceți cu bine".

Artur Stavri, poet, prefectul județului, adresîndu-se comandantului de regiment spunea ; „Mi-ați golit județul de ce am avut mai bun. De la ai voștri plecați și mergeți la ai noștri. În numele guvernului și al județului vă urez drum bun și duceți regimentul la izbîndă !". În acest cadru se intonează La arme, Pe-al nostru steag și alte cîntece patriotice. Lume multă, emoționată, asistă la această solemnitate.

Cărturarul C. Ciocoiu, pentru a stimula eroismul ostașilor dorohoieni pe cîmpul de bătălie a răspîndit printre ei broșura „Rugăciuni zilnice", 1916, găsită și în spitalele din Dorohoi. Din conținutul ei rezultă dorința arzătoare a românilor de a se uni într-un stat național, de a înfrînge dușmanul invadator, care urmărea destrămarea națiunii române.

„Dar mai tîrziu — consemna dorohoianul H. V. Gavrilescu — Dunărea a început să-și tulbure apele și să-și mîie îndurerat valurile frumoase. Carpații au început să vuiască a jale. Cerul, albastru pînă mai ieri, s-a acoperit cu un strat gros de nori și... mulți eroi, tare mulți au căzut pe cîmpiile pămîntului locuit de români și-au sfințit cu sîngele lor aceste locuri ce de veacuri ne erau scumpe și sfințite cu sîngele strămoșilor noștri".

Într-adevăr, numărul ostașilor dorohoieni căzuți în luptele cu dușmanii, pentru înfăptuirea Marii Uniri, este foarte mare ; 6 312 morți din

care 6 282 soldați, caporali, sergenți, plutonieri și 30 ofițeri, în frunte cu comandantul Regimentului 69 infanterie, colonelul Nicolae Piperescu. De asemenea, în anul 1917 a căzut la datorie pe front, în urma unei misiuni speciale, căpitanul socialist Spiridon Elefterescu-Urzică, cel care și-a dedicat întreaga viață luptei pentru dreptate socială și libertate națională, pentru apărarea intereselor celor mulți și obidiți, pentru o societate nouă, socialistă. Cu cîteva luni înainte de a muri, Spiridon Elefterescu-Urzică scrie fiului său, Alexandru Elefterescu-Urzică, tînăr subofițer în armata română, aflat pe front, o scrisoare testament, foarte emoționantă, în care se menționează printre altele ; „Fiul meu, să nu uiți niciodată că în venele tale, ca și-ntr-ale mele, curge sînge de țăran ; deci să fii bun, drept și îngăduitor cu cei mici, demn și mîndru — dar nu arogant — cu cei mari". Această înțeleaptă povață l-a călăuzit pe fiul socialistului toată viața.

Mare este și numărul ostașilor răniți în timpul luptelor crîncene din Transilvania, Oltenia, Muntenia și Moldova. Apreciabilă este și contribuția materială a județului pentru realizarea idealului național, constînd din produse alimentare, îmbrăcăminte, cai, căruțe etc., necesare armatei și cu care au contribuit toate comunele. Prefectul județului, Artur Stavri, a acordat o mare atenție refugiaților din provinciile ocupate, îngrijirii răniților din spitalele dorohoiene, strîngerii de fonduri pentru ajutorarea familiilor celor concentrați și mobilizați. Tot în acest scop, a creat o cantină populară, a înființat orfelinatul copiilor celor mobilizați și a susținut Societatea de binefacere „Ajutorul". De asemenea, a sprijinit Filiala Dorohoi a Crucii Roșii, a cărui personal format din medici, farmaciști și infirmiere, alături de întregul nostru popor, animat de idealul apărării patriei și al desăvîrșirii Unirii, a manifestat un deosebit spirit de sacrificiu în toate acțiunile întreprinse.

Dorohoiul a făcut o primire deosebită celor două regimente care s-au umplut de glorie în marile bătălii cu dușmanul. Astfel, primarul orașului anunța că „la 6 martie 1918, ora 13,30, întorcîndu-se de pe front, în gara locală, bravul Regiment 69 infanterie, credem că este de datoria noastră, a tuturor, să arătăm toată dragostea și recunoștința ce păstrăm ostașilor noștri, care cu atîta vitejie au luptat pentru apărarea țării, să luăm parte în cît mai mare număr la primirea ce urmează a li se face"

Eroii Regimentului 29 infanterie sînt elogiați de preotul I. Enescu, unchiul marelui artist, într-o cuvîntare ce a fost publicată în Gazeta Dorohoiului din 7 mai 1918, în care se spune : „Dintre datoriile omului pe pămînt cea dintîi este de a-și apăra patria. Despre îndeplinirea acestei datorii nu pot găsi cuvinte de a o spune, față de cum v-ați îndeplinit-o, prin vitejia ce ați arătat la Măgura Cașinului, Fata Moartă, Sticlăriaa și ori unde ți fost chemați. Mă uit la drapel și-mi aduc aminte că sub *cutele lui — fost Regimentul 8 linie — am văzut la 1877 pe părinții voștri reîntorși de la Plevna și Grivița, tot așa de glorioși ca și voi...* Țara își va aduce aminte întotdeauna cu drag de fiii ei viteji, de eroii căzuți pe cîmpul de onoare... Am înmormîntat mulți eroi, dar am credința că

din mormintele și vitejia lor va crește floarea dreptății și a învierii neamului nostru".

Sacrificiile făcute de cele două regimente dorohoiene, alături de cele ale întregului popor, n-au fost zadarnice. Unirea Transilvaniei cu România a devenit un fapt real. Vestea Marii Uniri de la 1 decembrie a trezit un entuziasm deosebit în rîndurile tuturor locuitorilor ținutului Dorohoi. Actul Unirii de la 1 decembrie 1918 a fost aclamat de întreaga populație, fiind popularizat în toate comunele și satele dorohoiene.

În vederea perpetuării memoriei eroilor care și-au vărsat sîngele pentru întregirea neamului românesc, autoritățile administrative ale orașului Dorohoi au acordat numele lor unor străzi, printre care : lt. Gh. Olinescu, sergent Livedeanu Dumitru, colonel Ștefan Vasiliu, medic maior Calcîntraur Alexandru, căpitan Rădulescu Neculai, locotenent Andrei Constantin, sublocotenent Dima Grigore, sublocotenent Eugen Neculau, cercetaș I. Știubianu ș.a. Cu scop asemănător, distinsul cărturar D. Furtună a organizat în oraș o societate de educație cetățenească, care mai urmărea trezirea în rîndurile tineretului a unui curent de dragoste pentru viața morală, pentru scrierile ce vorbesc despre sufletul nostru popular. De asemenea, s-a ridicat, în fața palatului administrativ, un impresionant monument al eroilor dorohoieni, opera sculptorului Spiridon Georgescu, ce simbolizează vitejia ostașului român în lupta cu dușmanul.

La dezvelirea Monumentului, în ziua de 6 iunie 1925, primarul orașului, Ștefan Scriban arăta „Dorohoiul e astăzi în sărbătoare, sărbătoarea înălțării sufletelor, și el trăiește astăzi nu o clipă trecătoare de vitejie, ci vine să adauge un inel de aur la lungul șir de victorii care au așezat definitiv sfîntul neam românesc. Astăzi a căzut pînza ce acoperea nu o statuie, nu un bronz, căci și bronzul e muritor, ci un simbol : ostașul român, ostașul vitejiei și credinței în patrie. Astfel în eternitate acest soldat, plin parcă încă de fumul bătăliilor, va sta aici, alături de steagul ciuruit de gloanțe al vitezelor Regimente 29 și 69 infanterie, înălțat pe temelia în care sînt săpate numele acelora ce l-au dus la victorii.

Soldat român ! Minunată, măreață și sfîntă îmbinare a celor mai înalte virtuți. Mîndrule soldat român, așa cum te-au văzut și cîntat barzii noștri, tu îți înalți astăzi fruntea către cerul nădejdilor noastre, pentru ca acum și în veac, generațiile de astăzi și de mîine trecînd pe lîngă tine să se descopere cu smerenie, căci tu din piedestal ai făcut un altar, din armă o cruce. În numele orașului Dorohoi, care nu are și nu va avea comoară mai scumpă, mulțumesc artistului care te-a smuls din sufletul său și te-a smuls din sufletul său și te-a așezat în mîndră haină de război ; acelora care cu pioasă credință au ținut să te prindă în bronzul eternității, căci tu ești menit veșniciei, precum veșnic va fi neamul românesc". (Gazeta Dorohoiului, nr. 13, 1926).

Abia în anii noștri, în „Epoca Ceaușescu", România socialistă, stat independent, unitar și suveran, se bucură de stimă și prestigiu pe toate meridianele lumii pentru politica sa înțeleaptă de pace și colaborare cu toate statele planetei noastre.

PUBLICAȚII ȘI PUBLICIȘTI DIN NORDUL MOLDOVEI (II)
ÎNCERCARE DE SINTEZĂ ASUPRA ISTORIEI PRESEI DIN JUDEȚUL BOTOȘANI

ION MAXIMIUC

Continuînd temerara încercare de a realiza o sinteză de istorie a presei din județul Botoșani — începută în numărul trecut al Hierasusului — îmi dau seama că nu voi izbuti decît să-mi aduc și eu o contribuție, finalizarea acesteia fiind una din sarcinile de viitor ale colectivelor de cercetători. O dovadă a acestui fapt este necesitatea de a aduce, la atît de scurtă vreme, corecturi și completări celor spuse pînă acum,

1. Cu privire la întîiele publicații care au apărut pe aceste meleaguri, fără să putem, încă, aduce precizări referitoare la *Independentul* (1862), e util să adăugăm cîteva mențiuni privitoare la *Curierul Botoșanilor,* pe care doar l-am amintit în precedentul studiu, din simplul motiv că datele despre această publicație au fost obținute abia cînd am făcut corecturile.

Ce știm despre *Curierul Botoșanilor ?* Știm că publicația a fost văzută, și este menționată ca atare, de către Al. Pop, „arhivarul" Academiei Române, care a dat la iveală în 1888 *Bibliografia publicațiunilor periodice românesci și a celora publicate în limbi străine în România sau de români în străinătate, 1817—1887.*

În această lucrare, la pagina 31, între publicațiile apărute în anul 1865, figurează Curierul Botoșanilor, ziar independent, an I, 2 pe săptămînă, fol. Gerante fiind Antonie I. Gheorghiu, editor N. Frankel, ziarul tipărindu-se la Botoșani, în tipografia ce purta numele ziarului.

În aceeași lucrare este dată și o statistică privind numărul publicațiilor ce apăreau în fiecare județ. În dreptul județului Botoșani figurează la anul 1865 o publicație. Pînă în anul respectiv nici la Botoșani, nici la Dorohoi nu mai figurează vreo mențiune. După acest an, mențiunile arată următoarea configurație a presei din această zonă : — la Botoșani :

1 publicație între anii 1865—1867
3 publicații în anul 1868
2 publicații între anii 1869—1871
1 publicație între anii 1872—1873
nici una între anii 1874—1875

— în fostul județ Dorohoi este consemnată apariția presei în 1875. Socotesc necesar ca asupra datelor conținute de această publicație

să revin ulterior, deoarece nici autorul lor nu le considera complete, datorită unor posibile deficiențe în difuzarea presei.

2. Într-o lucrare mai veche decît cea la care ne-am referit, și anume în *Bibliografia chronologicum roumana sau Catalogulu generalu de cărțile române imprimate de la adoptarea imprimerii, 1550—1873*, elaborată de Dimitrie Iarcu, „vechiu profesore și Inspectore de școle", găsim că la Botoșani s-ar fi imprimat (p. 115) o publicație care se numea *Progresulu* în 8 pagini, apărută în 1866 sub îngrijirea lui Eduard Gherghe. Avînd în vedere că avea și un subtitlu, referitor la evreii din România, putem crede că-i vorba de o broșură, și nu de un periodic. Am menționat-o cu gîndul că cercetări ulterioare ar putea face lumină în această chestiune. Nici una din aceste două publicații nu sînt menționate în lista întocmită de Ionel Bejenaru și publicată în numărul trecut al acestei reviste.

3. O publicație care n-a apărut la Botoșani, dar pe care o menționează mulți cercetători, dintre care amintesc aici pe Ileana Tursancu, Ionel Bejenaru, pe care am menționat-o în articolul precedent eu însumi, este *Albina* (1). În realitate ea a apărut tot timpul numai sub titlul *Albina Botoșanilor*, care este menționată ca fiind o altă publicație. Eroarea provenea de la vineta ce denumea titlul publicației, care era defectuos executată, astfel că nu era lizibil decît primul cuvînt din titlu. Vinieta s-a menținut astfel pînă la data de 3 mai 1881 (an I, nr. 15) cînd „stabilimentul tipografic cunoscut sub numele de Librăria nouă", unde se tipărea revista, își schimbă numele în „La concurența", aducîndu-se, pesemne și unele îmbunătățiri tehnice, care au făcut să devină lizibilă și a doua parte a titlului publicației, scris cu caractere mult mai mici decît prima parte. Aceasta am putut-o constata avînd la îndemînă întreaga colecție a revistei, începînd cu numărul 1 din 18 ianuarie 1881.

În numele adevărului trebuie să spun că această eroare a înșelat nu numai pe cercetătorii locali. Astfel, inclusiv în lucrarea *Publicațiuni periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, descriere bibliografică de Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, apărută la București în 1913 sub auspiciile Academiei Române, Albina figurează tot numai sub acest titlu incomplet (p. 16).

Editorul Albinei Botoșanilor a fost importantul om politic și rafinatul publicist al timpului J. G. Chernbach, care își adaugă numele pe revistă începînd cu numărul 3 din 1 februarie 1881. Gheorghe Chernbach (n. 10 ianuarie 1862 la Botoșani, m. 20 septembrie 1909 la Iași) a fost prefect al județului Botoșani și apoi al județului Iași. S-a căsătorit cu Ana Conta, poetă, sora filozofului Vasile Conta. Chernbach sau Kernbach ori Gheorghe din Moldova era considerat de contemporanii săi, așa cum este considerat și de noi, adică drept un publicist inteligent, cu alese gusturi culturale și o activitate remarcabilă.

Vom stărui asupra Albinei Botoșanilor, pe care a început s-o editeze la 18 ianuarie 1881, în tipografia „Librăria nouă" din localitate[2]. La această „foiță literară" și-a atras drept colaboratori pe Vasile Alecsandri, Alexandru Macedonski, Grigore Alexandrescu, Nicolae Beldiceanu, N. I.

Philippide, Scarlat C. Moscu, I. V. Adrian și, probabil, Constanța Dunca-Schiau.

Revista, un săptămînal de format mic, 1/2 dintr-un tabloid, a cunoscut o răspîndire destul de importantă. Conform dialogului pe care îl purta cu cititorii, începînd cu numărul 5/1881, rezultă că, în afară de Botoșani revista mai era difuzată la București, Dorohoi, Iași, Brăila, Roman, Bacău, Focșani, Rîmnicul Sărat, Bîrlad, Tecuci, Ploiești, Calafat, Herța, Mihăileni, Călărași, Pomîrla, Vaslui, Pașcani. Desigur că publicația a fost difuzată și în alte localități decît cele menționate aici.

În revistă s-au publicat versuri de o emoționantă vibrație patriotică. În numărul din 25 ianuarie 1881 a apărut poezia „În memoria celor căzuți la Plevna", din care citez :

„După veacuri de închinare, cei dintîi cu spada-n mînă
Ce-au dus Vulturul și Zimbrul peste Dunărea Bătrînă,
Cei dintîi ce-au-nfipt stindardul pe întăririle păgîne,
Abătînd porțile Plevnei sub securile române
Sînteți voi, măreațe umbre, vijelie neoprită
Ce-ați șters fruntea mamei voastre de-mpilare și umilință ;
. . . . . .
Vă salut icoane scumpe a vitejilor bărbați
Ce-ntrecut luptat-au veacuri a ne face neatîrnați
Romano, Neculau, Șonțu, iuți în braț, cu piept de stîncă
Îndrăznețul Mărăcine cu lovirea mult adîncă,
Odihniți-vă în pace după crunta vijelie,
Căci murind, v-ați dat viața în neștearsa veșnicie".

Poezia este semnată cu inițialele S. C. și o bănuim a fi a lui Scarlat Moscu, unul dintre cei mai constanți colaboratori ai revistei. În Albina din 17 mai 1881, Al. Macedonski, într-un „imn" mai puțin cunoscut astăzi, declama :

„Noi ne-am luptat cu barbaria,
Cu furia străină,
Trăiască astăzi România
A Dunării regină.
Reiați anticul loc de-onoare
Și spada ta antică
Și strălucește în splendoare
A Romei mîndră fiică".

În același număr, Scarlat C. Moscu, purtînd în suflet și în vers visul lui Mihai Viteazul, neînfăptuit încă la ora aceea, făcea să intre în rezonanță și să vibreze, odată cu inima lui, inimile cititorilor, vers cu profunde reverberații pînă în zilele noastre :

„Sunt secole de-atuncea, de cînd Traian cu spada
Urmat de vitezia strămoșilor Romani
Ne stabili puternici, zidindu-ne arcada...

În urma lui căzuse, venind mereu ca vîntul
Invaziuni de Unguri, de Goți și musulmani
Mihai apăru de-odată, redîndu-ne pămîntul...
Dar moartea lui infamă ce-n noi și azi se vibră...
De-atunci o întunecime stingîndu-ne norocul
Răsar Fanarioții trimiși de suzerani
Dar Tudor se arată și sună în tot locul..."

Același fior patriotic străbăteau versurile publicate aici de bardul de la Mircești :

„Onor, Mărire, fală și viață și tărie
Să fie a ta parte, în secoli, România". *

Referindu-se la ziua proclamării independenței României, poetul declamă :

„Ferice de tot omul a cărui scurtă viață
Se leagă cu vecia prin astă zi măreață
C-a prins o cingătoare de vesel curcubeu.
Săltați în piepturi inimi cu o mîndră exaltare !
Tunați, viteze tunuri, lungi salve de serbare !
Mișcați a voastre coame, vechi codri de pe plai,
Azi patria română apare triumfală..."

N. I. Philippide, pe vremea aceea revizor școlar al județului, publică versuri de mare vibrație patriotică, chiar dacă lasă uneori de dorit sub aspectul realizării artistice. Reproducem din versurile publicate în numărul din 17 mai 1881 :

„O, România, țară frumoasă,
În fine, scopul tău l-ai ajuns ;
Liberă, tare și glorioasă ;
Ridică-ți, mîndră, fruntea ta sus.
Europa întreagă te recunoaște,
De dreaptă, demnă fiică a sa,
Și-n concertul său te primește
Cu dreptul sacru de a vota...
În juru-ți pline de bucurie
Îngenunchiate stau cinci surori,
Care așteaptă, roagă să vie
ZIUA CEA MARE de sărbători."

Pînă la ZIUA CEA MARE — 1 Decembrie 1918 — mai aveau să treacă aproape 40 de ani. Atunci s-a împlinit visul de veacuri al po-

* Poezia lui Alecsandri, apărută la 14 iunie 1881 în Albina Botoșanilor are în total 15 strofe a cîte 6 versuri fiecare, ceea ce presupun că l-a incomodat pe Chernbach, care prefera genul scurt, inclusiv în poezie De aceea în numărul din 7 iunie publică doar 5 strofe — cele mai realizate artistic — ca după o săptămînă, probabil în urma unei discuții dure cu autorul, să o reia integral. Se pare că incidentele dintre autori și editori nu sînt o invenție tocmai recentă !

porului nostru, prin lupta sa neprecupețită, la care aportul unor publicații cum a fost Albina Botoșanilor nu poate fi trecut sub tăcere.

De o tratare competentă, la obiect, se bucură în revistă *„Chestiunea femeilor"*. Acesta a fost titlul unui serial publicat pe parcursul mai multor numere (3). Ni se anunță că tema fusese abordată într-o conferință la Sorbona, ceea ce ne duce cu gîndul la Constanța Dunca-Schianu, fiica unui avocat din Botoșani care avea să fie prima ziaristă română. Se născuse la Botoșani la 16 februarie 1843 și, cam în perioada la care mă refer, conferențiase, pe această temă, nu numai la Paris, ci și la Viena.

Problemele egalității în drepturi ale femeilor cu bărbații, istoricul chestiunii în evul mediu și în epoca modernă, analiza stării de fapt și revendicarea de drepturi egale *(„Trebuie să îndrăznim a zice tare: Femeia este egala omului...")* în ceea ce privește educația, calitatea de soție, de părinte, dreptul de a alege și de a fi alese *(„ele sunt supuse legilor dar nu le fac; ele... primesc dreptatea dar nu o dau...")* sînt tratate într-o ordine îngrijită, ce denotă competență.

Una din multiplele preocupări ale Albinei Botoșanilor a constituit-o activitatea de popularizare a cunoștințelor științifice. Pentru a demonstra afirmația, este suficient să amintim cîteva din titlurile articolelor apărute în paginile revistei: *Scurte audieri asupra obiectului și istoriei științelor; Tempesta de nisip din Islanda; Invenția mașinii de împletit; Oțelul de Cransac.* Revista a făcut pionierat în presa românească în ceea ce privește publicarea problemelor de enigmistică, consacrînd pagina a 8-a a fiecărui număr unor astfel de probleme.

Numere răzlețe din această revistă au mai fost semnalate ca apărînd pînă pe la 8 septembrie 1883, publicația sfîrșind, după cît se pare, naufragiată în datorii.

Este notabil faptul că revista a stimulat creațiile localnicilor, care, chiar dacă nu au rămas în istoria literaturii, păstrează parfumul inconfundabil al timpului, cu sensibilitatea lor, șăgalnice uneori, cum sînt versurile creatorului anonim din care reluăm:

„Cînd țigăncușa cu ochi de mure
In zori se-ntoarce de la pădure
Cu cofăielul umplut cu fragi
Mă uit la dînsa și-mi zic în mine:
— Îmi plac și fragii, o văd prea bine,
Murele însă tot mi-s mai dragi" [4].

N-au lipsit nici din această revistă creațiile romanțioase, la modă în epocă. Voi reproduce fragmentar una din creațiile lui I. V. Adrian, care îl și reprezintă; poezia din care citez fragmentele se numește „Trădare și răzbunare":

„Noaptea este neagră, vînturile bat,
Ploaia, în șiroaie, varsă nencetat,
Muge vijelia, fulgerul detună,
De-urlete fiuroase văile răsună...

În atmosfera de groază, care este descrisă cale de multe versuri încă, Lisandru se duce la Lena, soția infidelă a lui Giovani și i se adresează :

— Spune-mi dulce înger, mă iubești tu oare ?
— O ! De ce Lisandre această întrebare ?
Te îndoiești încă de a mea iubire,
Cînd chiar pe Giovani l-am dat pentru tine ?

După această sublimă destăinuire însă urmează catastrofa :

Ușa sfărîmată
Cade dărîmată
Și Giovani intră la ei fără veste :
— A ! Tu, amăgitoare,
Lenă vînzătoare,
Îmi defaimi iubirea și îți rîzi de mine ?
Femeie vicleană !
Zice, arma scoate,
Grabnic o sloboade
Iubita pereche glontele detună !!!

Grigore Alexandrescu a publicat epigrame, fabule („Dervișul și fata", „Nebunia și Amorul") mediocre, dar importante pentru cultivarea limbii române. Pentru edificare reluăm din Nebunia și Amorul, publicată în numărul 13, din 12 aprilie 1881 :

„În niște fabule un poet scrie
Că Nebunia și pruncu — Amor
Se jucau singuri pe o cîmpie
În primăvara vieții lor.
(Știți că copii cu înlesnire
Găsesc subiecte de neunire)
Ei doar o dată se gîlceviră,
Pentru o floare ce întîlniră,
Strîga Amorul în gura mare
— Celălalt ins minte cumplit !"

Continuînd cu aceeași notă, celălalt copil ajunge orb și iată morala :

Și hotărîră în obștea lor
Ca Nebunia în veci să poarte
Să cîrmuiască pe orbu Amor.
Această dreaptă, grea osîndire
Din ziua aceea luă împlinire,
Din ziua aceea sînt împreună
Și Nebunia îl ține de mînă !"

Sigur, despre Albina Botoșanilor s-ar mai putea spune multe lucruri, revista fiind, după părerea mea, una dintre cele mai bine realizate publicații ale vremii.

În primul număr, revista anunța că la sfîrșitul anului abonații vor primi gratuit Calendarul Albinei pe anul următor, însă, după cît se pare, treburile financiare nu au mers atît de strălucit, revista stingîndu-se apelînd la abonați să-și reînnoiască abonamentele, care se făceau la „Librăria «Marcovici et Sassowski» și la biroul poștal Botoșani".

4. În numărul trecut, fără se menționez sursa, m-am referit la cele 23 variante ale *Curierului Român* apărute la Botoșani, pe care le-am și numit.

Referindu-mă la Albina Botoșanilor am arătat cu cîtă asiduitate se cultiva la timpul respectiv ideea unității neamului. Unul din campionii luptei pentru afirmarea acestei idei a fost Ioniță Scipione Bădescu, care era transilvănean și avea părinții și frații sub jugul apăsător al autocrației austro-ungare, ce strivea orice tendință de afirmare a românilor din Transilvania. El înființează *Curierul Român,* ziar ce avea să existe pînă la moartea sa. Ajuns proprietar și director al acestei publicații, Bădescu desfășoară o aprigă luptă pentru afirmarea idealului românilor de pretutindeni : crearea statului național unitar român. Aceasta cu atît mai mult, cu cît Bădescu participase, în calitate de martor, la procesul memorandiștilor. Pentru a continua lupta începută, mai bine zis continuată, de memorandiști, Bădescu încearcă că treacă granița cu publicația sa.

În lucrarea *Publicațiunile periodice românești, 1820—1906,* apărută la București în 1913, Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu la *Curierul Român,* care apare la Botoșani începînd cu 2 martie 1886, adaugă, cu mențiunea că sînt variante create cu scopul de a pătrunde în Ungaria, următoarele publicații (p. 173) : — în 1894 — *Alegătorul Român* și *Informatorul Român ;* — în 1894 — *Buciumul, Călătorul Român, Călăuza Română, Curentul Român, Economul Român, Farul Român, Jurnalul Român, Rolul Român, Școala Română* și *Vorba Românului ;* în 1896 — *Patriotul Român, Rostul Român* și *Situația Română ;* în 1897 — *Anul Nou Român, Caritatea Română, Comerțul Român, Pactul Român,* și *Prezentul Român ;* în 1898 — *Mișcarea Română.*

Se spune că nici una dintre aceste variante nu a putut trece granița, ele rămînînd, însă ca un exemplu demn de admirația tuturor a cauzei pe care a servit-o cu un înalt patriotism.

Întreaga activitate anterioară apariției variantelor Curierului Român și a directorului său pregătiseră o astfel de atitudine.

„O LOVITURA DATĂ PE NEDREPT UNUI ROMÂN DIN SĂTMAR RĂSUNĂ ÎN BUCUREȘTI"

Cu apreciază Dan Mărucă [5], Scipione Bădescu, în cei peste 18 ani petrecuți în fruntea „Curierului Român", a izbutit să facă din el „mai ales în ultimii ani de apariție, o bună gazetă de provincie".

Sublinierea vine, în mod sigur, și de la modul cum gazeta trata problemele unității neamului. Revelatoare sînt și versurile poeziei „Odă la Transilvania" din care reluăm :

„Ca magică regină, în jurul tău grămadă,
C-o lume de Patricii și de Plebei o lume,
Ce-n dorul lor de tine uitat-au a lor nume
Tu, optsprezece veacuri dormit-ai în Carpați,
Cu mantia de raze, cu sînul de zăpadă,
Cu ochii tăi de vultur, cu buclele-ți de brazi !
Ca jalnică regină, robită, despletită,
Înfășurîndu-ți sînul c-o zdreanță de catrință
Cusută în suspine cu fire de căință,
Tu zaci azi închinată la-l tronului tău scări,
Nici flori, nici briliante pe haina ta cernită...
Ca falnică regină purtată în triumfuri
O mult duioasă țară de veche bărbăție
Uimi-vei lumea iarăși, că-i scris să reînvie
Curînd și mult mai mîndru poporul tău poet...
Toți fiii tăi sînt gata, în cele patru unghiuri
Chemate la unire de bardul tău profet".

În mod constant, „Curierul Român" a militat pentru unirea Transilvaniei cu țara, folosind mijloace variate. Astfel, la 2 decembrie 1902 se relua după ziarul maghiar „Alkotomay" al partidului popular clerical sub titlul *„Ecouri după moartea Dr. Rațiu" : „...Din această manifestație* (n. n. telegrame, scrisori, condoleanțe din toate teritoriile românești) *care a surprins și revoltat pe proaspeții noștri patrioți de 20 de crăițari... se poate trage concluzia că orice lovitură dată pe nedrept unui român din Sătmar răsună în București. Să învățăm și noi că zădarnic e să ne risipim forțele în maghiarizarea Românilor, căci există o (...) Românie conștientă de rolul ei, pe care nu poate să o desființeze cartierul Leopold din Budapesta".*

La 7 octombrie 1901, după „Alegerile din Ungaria", comentînd atitudinea românilor față de acestea, Curierul Român îndemna *„...naționalitățile nemaghiare — Românii, Nemții și Sașii, Sîrbii și Croații, Slovacii și Rutenii* (n. n. din perimetrul vechiului imperiu austro-ungar) *— să fie gata pentru cînd va suna ora (...) cea de apoi, care va fi ora mîntuirii lor !"*

Patriotismul fierbinte, ideia de unitate națională a românilor a fost susținută prin creații scrise cu talent de George Coșbuc, Th. Speranța, Corneliu Botez și alții.

La 10 martie 1902 Curierul a publicat imnul lui Coșbuc *„Sus inima, Români !"*, care avea să fie cîntat apoi de toți școlarii de la începutul secolului și pînă prin anii '30. Reluăm aici cu respect părțile sale cu cea mai mare rezonanță :

„Avem o mîndră țară
Prin timp de jale amară
Strămoșii se luptară
S-o scape de stăpîni
Azi singuri, noi românii
Sîntem în ea stăpîni :
Sus inima, Români !...“

Tot aici a fost publicată — și se pare că nu a mai fost reluată nicăieri poezia „Stema țării“ de același autor, din care citez finalul :

„Zimbru, și Vultur, și Leu
Fu-i cînd mi-a călcat păgînul
Patria și dreptul meu,
Și va fi Românul
Și de-acum Român mereu
Zimbru și Vultur și Leu
Și viteazul lumii“.

„RĂSCOALA ȚĂRANILOR“

Intitulat inițial „organ liberal, social, comercial, economic și literar“, apoi „politic, social, economic și literar“, „Curierul Român“ s-a ridicat adesea deasupra intereselor de partid, situîndu-se pe poziții progresiste, alături de masele populare, în tratarea problemelor sociale cu care acestea se confruntau. Edificator asupra acestei atitudini este abordată problematica răscoalelor țărănești din 1888.

Astfel, în numărul din 5 aprilie apare articolul intitulat *„Răscoala țăranilor“*, în care se arăta că *„patru-cinci județe se află astăzi pradă anarhiei, jafului și măcelului... Mai toate satele din jurul Capitalei, cu mai multe sate din județele Argeș, Prahova și Vlașca sunt în plină revoltă“*. Cîteva săptămîni mai tîrziu (7 mai) este publicat articolul *„Răscoala de la Corni“*, în care se arată și cauzele revoltei, din care citez : *„La țară sînt regiuni întregi unde pămîntenii abia mai pot trăi ; mizeria le-a trecut peste urechi. Dar parcă numai acestora ? Ordine severe sînt date pentru strîngerea dărilor. Țăranii, îmbrînciți, gem de această rigoare ; totul li se sechestrează și li se vinde. Locuitorii din Tudora se plîng contra primarului îi maltrateză, îi buzunărește“*.

O altă relatare menționează răscoala izbucnită în comuna Vlădeni, plasa Siret [7] *„Locuitorii se răscoală, merg la primărie, smulg pușca din mîna goardului cîmpenesc, după ce o rană se produce, eliberează arestații și vin în număr de 50 la Botoșani... Măsurile represive n-au întîrziat a fi luate și 150 de săteni din Tudora, Corni și Dumbrăveni au fost arestați“*.

Probabil chiar Scipione este autorul celor cîteva catrene ce surprind starea de spirit din sate și atitudinea guvernului față de răsculați ; reiau aici pe unul dintre ele :

„Țara geme de durere
Și se zbuciumă amar
Dar noi, cei de la putere
De-al ei dor n-avem habar".

Intitulată *„Hora Junimiștilor"* [8], cronica rimată citată în continuare critică măsurile represive luate de autorități :

„Curge sîngele prin sate
Gloanțe plouă din senin
Văduvele desperate
Fug, cu pruncii, lor la sîn."

„CLUB AL MUNCITORILOR"

O caracteristică a celei de a doua jumătăți a secolului trecut este aceea că forțele de producție au evoluat mai rapid, s-au dezvoltat relațiile capitaliste și, ca rezultat al acestora, intră tot mai mult în arena socială o nouă clasă — proletariatul. Acesta începe să se organizeze, sub forma asociațiilor și cluburilor muncitorești, a cercurilor socialiste, încă din deceniile VII—VIII ale secolului XIX.

În acea perioadă Botoșaniul era unul din principalele centre economice ale țării, în 1870 fiind întrecut ca populație doar de București, Iași și Galați [9]. Aici se dezvoltare o industrie alimentară importantă : în 1832 existau 49 de „fabrici", iar în 1844 s-a dat în funcțiune prima moară cu 12 valțuri din țară, moară care era renumită în Europa. S-au dezvoltat puternic meșteșugurile, în 1838 existînd nu mai puțin de 63 de bresle.

De la 15 august 1867 ființa la Botoșani Societatea muncitorilor cărămidari, al cărei steag se păstrează la Muzeul de istorie a partidului, a mișcării muncitorești și democratice din România.

Potrivit datelor recensămîntului din 1890, în fostele județe Botoșani și Dorohoi existau aproximativ 20 000 muncitori, deloc puțin pentru vremea aceea (vezi „Clopotul" nr. 4605/1983 : Ionel Bejenaru, *90 de ani de la crearea P.S.D.M.R.).* O consecință a dezvoltării forței de producție în Botoșani este aceea că ideile socialismului științific cunosc o răspîndire tot mai largă, mai ales în rîndurile tineretului. Așa se face că în 1891 se înființează la Botoșani un „Club al Muncitorilor" [11] din „tineri de inimă și entuziasmați pentru nobilele idei ale dreptății", cum nota ziarul „Munca" din capitală.

Despre scopurile „partidei sosialiste" Constantin Dobrogeanu Gherea scria în „Programul socialiștilor români din 1886" (C. Dobrogeanu Gherea, *Opere complete,* vol. 2, p. 112) : *„...partida socialistă... își iea însărcinarea colosală de a lumina poporul din sate și orașe asupra stării lui, de a organiza poporul în jurul unor cereri practice, cari ating interesele lui și a căror realizare, pe de o parte ar îmbunătăți starea lui de acum, iar pe de alta, ar crea o stare de lucruri cît se poate mai potrivită pentru transformarea socialistă"*

În manifestul *„Către orășeni"*, scris de Panait Mușoiu în colaborare cu Panait Zosin și apărută la 13/21 aprilie 1892, reluat frecvent de presa locală din anii noștri, botoșănenii erau îndemnați pentru prima dată să participe la sărbătorirea zilei de 1 Mai, arătîndu-se că *„...A venit vremea să ne dăm mîna muncitorii și muncitoarele de orice neam și breaslă... A venit vremea să ne răzbunăm pe neajunsurile trecutului, înfrățindu-ne"* [12].

O interesantă relatare asupra evenimentului o aflăm în „Curierul Român" din 23 și 30 aprilie 1882 (stil vechi) în articolul intitulat *„Socialismul la Botoșani"*. Chiar dacă autorul nu e favorabil ideii de socialism, el ne aduce la cunoștință că un grup de tineri au înjghebat un club într-o mandardă laterală pe care au afișat *„o tablă cu inscripțiunea : CLUBUL MUNCITORILOR... Nimeni nu știa„ nimeni nu bănuia măcar, pînă-n ajunul zilei de 1 Mai st. n. (stil nou — n.n.), adică pînă sîmbăta trecută, cînd iată-ne c-un steag roșu deasupra zisei mansarde, cu inscripțiunea : „Proletari de pretutindeni uniți-vă" și c-o ploaie de afișe roșii pe stradă, prin care nu se convoca nici mai mult nici mai puțin decît „toți oamenii care lucrează cu mintea ori cu brațele și care produc lucruri de folos, muncitori de toate breslele : agricultori, croitorii, croitoresele și cusătoresele, ciubotarii și ciubotăresele, pielarii, dulgherii, zugravii, pălărierii, cărămidarii, cărăușii, băieți de dugheană, calfele, ceasornicarii, pitarii, tăietorii de lemne, hamalii, cojocarii, cușmarii, fierarii, tipografii, bărbierii, curelarii, tinichigii, olarii, vezeteii, funcționarii mici, lucrătorii de la moară, mașiniștii, societățile evreiești, într-un cuvînt muncitorii și muncitoarele de toate breslele și de orice neam, cu soțiile și copii lor" pentru Duminică 1 Mai (19 aprilie stil vechi) în grădina Petrino de la marginea orașului"*.

Administrația urbei a socotit cu cale să facă descindere la clubul muncitorilor și a pretins elevilor de liceu prezenți să desabordeze steagul roșu și să se împrătșie pe la căminele lor... Se vede că intervenirea polițienească găsi o rezistență la care nu s-aștepta și „s-a dispus arestarea acelor proletari răzvrătiți".

În continuare autorul se miră că *„s-a găsit cu cale a se mai înșira a doua zi forța publică pe la bariere și a se posta agenți ai siguranței publice pe la toate colțurile"* după arestarea inițiatorilor acțiunii.

În numărul următor al ziarului [același autor observă că *„cestiunea socialistă de la noi, departe de-a se reduce la o simplă-mprejurare copilărească, după cum am fost dispuși a crede la început, are astăzi proporțiunea și caracterul unui adevărat rău social și național, care neurmărit și nesufocat în germene, va degenera, mai ușor și mai curînd decît s-ar putea crede într-un adevărat pericol pentru țară... (mișcare) insuflată și alimentată de oarecari capete cu autoritate-n această tagmă..."*.

Îngrijorarea claselor conducătoare a societății de atunci nu era neîntemeiată, deoarece se petrecea ceva cu totul nou, care, după cum remarca ziarul *„Vocea Botoșanilor"* prin articolul *„Schimbare de dorințe"*, apărut pe 29 mai 1893, *„mișcă mai multe milioane de muncitori, conștienți de mersul lucrurilor și de menirea lor"*.

Cu toate că poziția „Curierului Român" nu a fost constantă de partea forțelor înaintate, acesta are meritul de a fi adus multe servicii informării și culturalizării maselor. Astfel, în numărul său din 6 octombrie 1894, Curierul consacră întreaga pagină întîi, care a fost tipărită în bronz auriu, *„genialului copil-artist, George Enescu"* :

„În sfîrșit, am văzut, am ascultat și am admirat pe acest copil genial", exclamă autorul, care fusese prezent la concertul care avusese loc în acele zile la Cracalia în locuința părinților celui ce avea să devină geniul muzicii românești. Scipione scria cu firească admirație și spirit vizionar spunînd despre *„acest artist incomparabil"* că *„este menit a deveni minune a secolului, în mîinile căruia vioara nu mai are nici un secret, coardele-i fiind însuflețite și arcușul fermecat"*.

Au mai publicat în paginile Curierului, care multă vreme a apărut și bisăptămînal, versuri St. O Iosif, Cincinat Pavelescu, Gheorghe din Moldova, Ludovic Dauș ; au apărut, tot în paginile Curierului, multe traduceri din operele lui Baudelaire, Dickens, Dostoievski, Turgheniev, Ronsard, s-au publicat articole de istorie literară despre Miron Costin, Mihai Eminescu, Ion Creangă, Al. I. Odobescu, Costachi Caragiale, D. Bolintineanu.

Propun în încheierea completărilor despre „Curierul Român" o poezie de Mihai Eminescu, publicată în ziarul din 2 aprilie 1902 ca inedită :

Ea mergea acuma-n codru
Și mă iau tiptil pe urmă ;
Cînd ajung cu ea alături,
Simt suflarea că se curmă

Mai răsuflu încă o dată,
Zic o vorbă — ea tresare
Și se uită-n altă parte
Și răspuns deloc nu are

Eu mereu de ea mă apropii
Și-i vorbesc cu dulce sfaturi
Ea se apără c-o mînă
Și se uită tot în laturi

Eu pe talie-i pun brațul,
Va să fugă, va să scape,
Dar o țin mereu spre mine
Mai aproape, mai aproape

Mai nu vrea și mai se lasă
Capul ei mi-l pun pe umăr,
Pun pe ochi-nchiși, pe gură
Sărutări fără de număr.

Și la piept o strîng și-o legăn
Răsuflarea-mi se sfîrșește...
O întreb : de-i dulce astfel
O întreb : de mă iubește

Iar ea ochii-și deschide
Ochi mari și plutitori
„Tu-mi ești drag și-mi placi, dar numai
Ești obraznic uneori".

FLĂMÎNZI, UN NUME ÎN ISTORIA LUPTELOR ȚĂRĂNEȘTI

5. Paralel cu mișcarea muncitorească, iau amploare tot mai mare în anii de după 1877 și ai începutului veacului XX mișcările țărănești, care aveau să culmineze cu marea răscoală din 1907. Satul de unde în februarie 1907 avea să se aprindă flacăra revoltei este Flămînzi, expresie a necazurilor cu care se confruntau țărănimea noastră.

La 17 octombrie 1968, prezent la Flămînzi într-o întîlnire de lucru cu oamenii locului, tovarășul *Nicolae Ceaușescu* spunea : *„Ne reamintim cu evlavie de cei care au aprins flăcările răscoalei din 1907, aducem omagiul nostru tuturor acelora care, de-a lungul secolelor, au udat pămîntul românesc cu sîngele lor și prin munca și lupta lor au făurit România de astăzi".*

Presa botoșăneană contemporană răscoalei fie că n-a publicat știri pe această temă, datorită măsurilor luate de cenzură, fie că n-am putut descoperi acele ziare care au scris aici despre eveniment. Prima știre privind răscoala din Flămînzi a apărut, după cum arată cercetările recente în ziarul ieșean *„Opinia"* din 17 februarie 1907, unde citim sub titlul *„Mișcarea țărănească" : „De ieri dimineață sosesc mereu știri foarte îngrijorate... Țăranii de pe moșiile Flămînzi, Rădeni, Stroiești în număr colosal de mare și înarmați cu furci mari și ciomege s-au răsculat contra arendașilor, iar puhoiul de revoltați se revarsă într-una asupra tîrgușorului Frumușica, care e situat în apropiere și unde din această cauză domnește o panică de nedescris".* [13]

Ulterior, cu adîncă simțire a tratat problemele țărănești *Gazeta Botoșanilor*, „ziar independent", condus de avocatul I. P. Darie, social-democrat (tatăl profesoarei Ileana Turușancu, harnică cercetătoare a istoriei presei locale), în care a apărut în numărul 5 din anul I de apariție, datat sîmbătă, 17 noiembrie 1907, articolul *„O răscoală de sus în jos în perspectivă"*, ecou direct al celor întîmplate în acel an de pomină. Punînd în discuție setul de legi „aflat sub gealăul așa zisei comisiuni parlamentare", autorul observa : „Legile propuse desigur că au multe lacune și sunt susceptibile de critică : ele ating atîtea și atîtea interese, *dar oare credeți că se poate face ceva folositor pentru clasa țărănească fără pagubă, fără sacrificii și privațiuni pentru diversele categorii de caste ale acestei țări ? Cine crede în posibilitatea reformelor țărănești fără atingerea intereselor claselor superioare se înșeală amarnic".*

În același număr, în articolul *„Cestia țărănească e o problemă și morală"*, autorul se face purtătorul de opinie al forțelor progresiste ale vremii, luînd atitudine împotriva lui Al. Enacovici, senator de Botoșani, care calificase țăranul român „bețiv, leneș și abrutizat", *stare care „să datorește tocmai relei stări economice, sociale și politice"*, după cum este relevat în articol. *Țăranul, argumenta autorul, se duce la crîșmă pentru că are nevoie de distracție și să comunice: „crîșma e singurul local* (n.a. *din sat* — observa el în altă parte — *lipsind bibliotecile, alte așezăminte culturale) unde țăranul mai poate convorbi cu semenii săi, unde-și mai poate destăinui amarul ce-i apasă sufletul, în sunetul chiar strident al unei dible țigănești"*.

Referindu-se la condiția țăranului nostru, același comentator — directorul ziarului — se întreba cu respect și admirație, dar și cu durere: *„Ce muncitor altul ar mai putea, fără odihnă și hrană, să desfășoare atîta energie și muncă? Zic fără hrană căci numai castravetele verde, ceapa, usturoiul și făina cea amară sunt date în mod exclusiv și pe toate moșiile ca nutriment țăranilor"*.

Doi ani mai tîrziu, la 5 septembrie 1909, în *„Ciocoi și Mitocani"* (n.n. țărani, în limbajul vremii, fără accepțiile peiorative de astăzi), subiectul e reluat: *„Din pricina relei lor voințI* (n.n. a ciocoilor) *am rămas în multe privințe în urma micilor state balcanice... Țăranii tot lor datoresc că au fost spoliați și economicește stau mai rău decît sub regulamentul organic; ...A-ți îndrepta pașii spre graniță în timpul focului din 1907, și (a fi) gata, gata de a face apel la cătanele austriece, cred că numai acte de patriotism nu sunt"*...

Pentru remedierea situației țărănimii sînt propuse mai multe soluții, între care reforma agrară, închegarea obștilor țărănești („Constituirea obștii din Buzeni", în numărul din 23 mai 1909), introducerea tehnicilor moderne (în *„Necesitatea unei ferme pentru creșterea vitelor în Moldova de Sus"*, cu referire la decizia „comisiunii zootehnice" a Ministerului Agriculturii din iulie 1905 privind *organizarea Tamazlîcului de la Popăuți)* și altele asemenea.

Ecouri ale răscoalei din anul 1907 reveneau din cînd în cînd și în revista *„Moldova"*, chiar după mulți ani: *„De cinci ani de zile* (scria Al. Smelț în nr. 8,1912) *din flăcările arzătoare ale lui 1907, a răsărit o putere tainică; o suflare nouă care frămîntă poporul acesta oțelit în restriște. Gloata numeroasă și vrednică a celor de jos se dezmorțește, în timp ce idei generoase a satelor șerbite frămîntă mințile cele mai vii și mai luminate ale acestei țări"* [14].

În satul Stăuceni de lîngă Botoșani se edita în 1909 un ziar intitulat *„Țăranul român"*. Tot de problemele țărănești se ocupa publicația *Moldova de Sus*, aflată sub direcția lui C. Cehan și V. Goliu, subintitulat „organ pornit din partea județelor Botoșani, Suceava și Dorohoi, cu apariție bilunară (primul număr a apărut la 31 august 1906). Menționez din problematica revistei: „Patimi din primăvara lui 1907" (C. Cehan) „Ches-

tiunea țărănească" (Ilie Bălănescu), „Constatări asupra stării economice a țăranului" (C. A. Ionescu), toate militînd pentru rezolvarea problemei agrare în favoarea maselor largi țărănești, dar nu neapărat cu soluții care ar putea fi validate și astăzi.

În aceeași perioadă apărea la Botoșani o revistă de îndrumare a crescătorilor de albine, care se numea *„Apicultorul"*.

CONTRA „ȘTIUTELOR INTERESE" ALE BURTĂVERZIMII

După scurta perioadă de regres din anii 1899—1900, cauzată de dizolvarea P.S.D.M.R., mișcarea muncitorească își revine și se dezvoltă. La Botoșani ideile socialismului cuprind cercuri tot mai largi ale clasei muncitoare și țărănimii, la sate desfășurîndu-se o amplă activitate de propagandă. Dacă în 1893 la primul Congres al P.S.D.M.R. Botoșanii fusese reprezentat de numai doi delegați, la al doilea Congres al P.S.D.M.R., în mai 1894, au fost prezenți 12 delegați din 95. Pleiada masivă de revoluționari socialiști din această zonă sau care aveau legături aici explică acest fapt : Ioan, Gheorghe și Sofia Nădejde, Ioan Păun-Pincio, Artur și Raul Stavri, Boniface Hetrat, Gheorghe Chernbach, Panait Mușoiu, Panait Zosin, Mihai Nicolau, Elena Sevastos, Nicolae Beldiceanu, Theodor V. Ficșinescu, Constantin Graur, Iacob și Deodat Țăranu, C. Stăuceanu, Gh. C. Sabin, Henric și Simion Sanielevici, Elefterescu Spiridon Urzică, Janeta Safir-Maltus, Octav Băncilă, Ion Teodorescu, Barbu Lăzăreanu alcătuiau o constelație de revoluționari cu prestigiu nu doar la Botoșani, unde au activat un timp.

În 1898 fiinţau Societatea funcționarilor (n.n. muncitorilor) comerciali, Societatea lucrătorilor și lucrătoarelor croitorese și, ceva mai tîrziu, Sindicatul mixt al Muncitorilor, care trimisese doi delegați la a treia Conferință a mișcării muncitorești ce a avut loc la București în 1908 [15].

Dezvoltarea mișcării muncitorești face ca, printre faptele curente, în *Gazeta Botoșanilor* să găsim astfel de însemnări : *„Un grup de tineri lucrători* — se arăta în articolul „Expulzările din Botoșani", publicat la 15 martie 1908 — *creează o societate numită „înfrățirea muncitorilor" cu scop de a se ajuta reciproc, a se cultiva și a-și menaja interesele lor de lucrători față de patron. Din îndemnul unor patroni, poliția, în frunte cu șeful siguranței... se pun în mișcare pentru a distruge această periculoasă (!) societate...* Toate mijloacele păcătoase le-au întrebuințat poliția cu această ocazie. Au dizolvat societatea, au confiscat registre, broșuri, cărți etc și, nu mai încape îndoială, au adus cîțiva membri pe care i-au arestat și bătut în mod barbar". A urmat expulzarea lor din Botoșani, între cei expulzați fiind Gherber Ion din strada Cafenelelor, bărbier, care s-a făcut vinovat de a încălca ordinul bărbierind cîțiva tineri din societate, Pavel Chepac, tînăr muncitor cizmar de 19 ani și o tînără muncitoare de 18 ani, Leontina Rungalik.

Despre dezvoltarea mișcării muncitorești ni se relatează și în articolul „Greva din Botoșani", publicat la 5 decembrie 1909. Aflăm astfel

că *„lucrătorii de la fabrica de bastoane Botoșani s-au pus în grevă luni seară, 30 noiembrie, pentru că patronii acestei fabrici nu au mai vrut să respecte convenția încheiată cu muncitorii acum două luni ! cînd se produsese nemulțumiri — și mai ales pentru că doi din tovarășii lor de muncă au fost dați afară pe nedreptul din fabrică... Acționarii fabricii au pus imediat poliția în mișcare, care a și început să-și desfășoare forțele brutale, spre a apăra sfintele interese ale burtăverzimii"*.

După ce se arată că o droaie de agenți au pătruns în localul sindicatului muncitoresc și l-au arestat pe mecanicul Căciuleac, pe lucrătorul Radu, care ar fi fost șeful grevei, autorul conchide : *„Muncitorii să ia aminte : ...orice revendicare a voastră,oricît de dreaptă, nu o veți dobîndi decît numai prin unire și sindicalizare. Sindicalismul este arma cea mai puternică contra modernei hidre cu multe capete zisă capitalism. Deci, muncitori botoșăneni de toate breslele, deviza voastră să fie : Uniți-vă prin sindicalizare !"*

Astfel, apelul la organizare pe principii de clasă era spus cu toată limpezimea, autorul, I. P. Darie, alăturîndu-se prin activitatea sa publicistică muncitorimii. În numerele 9 și 10 din 24 decembrie 1909 ziarul ia atitudine „față cu legea contra sindicatelor muncitorești din țară, lege care sugrumă libertatea individuală și pe aceea de asociere" și își informează că, drept răspunsă *„muncitorii din Capitală, adunați la mitingul de la 19 decembrie curent, au votat o moțiune prin care hotărăsc închegarea tuturor muncitorilor într-un singur partid politic, sub denumirea de PARTID SOCIAL DEMOCRAT. Urăm izbîndă deplină noului partid politic !"*

În același număr sîntem informați că „domnișoara, Janeta Maltus, care a fost arestată și ținută cîteva zile la poliția din localitate și în urmă trimisă la Siguranța generală, a fost pusă în libertate de această autoritate", ceea ce este, cred, semnificativ pentru activitatea desfășurată de socialiști la Botoșani.

Nevoia acută a unui partid al clasei muncitoare este conștientizată printr-o intensă activitate publicistică. La 6 ianuarie 1910 apare în „Gazeta Botoșanilor" articolul „Pe adevărata cale" în care este susținută necesitatea creării unui partid al clasei muncitoare, fondat pe baze noi. Oamenii „s-au săturat de a mai sluji pe veresie trîntorii partidelor istorice și vreau să-și făurească propriul lor partid, partid de principii, avînd la bază mobile economice și interesul de clasă... În orașele noastre această populațiune e alcătuită din : mici funcționari, meseriași și muncitorii. Ei muncesc și produc și tot ei sunt în bună parte făurarii bogățiilor din această țară... *Clasa noastră dirigentă are trei fețe : liberală, conservatoare și conservatoare democrată* (n.n. din care și editorul ziarului făcuse un timp parte) ; *dar toate trei una sînt, cînd e vorba de interesul lor de clasă. Cea mai bună dovadă în această privință este că la 1907 în fața pericolului toți reprezentanții acestor partide și-au dat mîna și s-au sărutat ; iar dăunăzi... bănuind că poporul iar s-ar burzului, din nou alindu-se, au votat cu iuțeala fulgerului legea contra sindicatelor muncitorești"*.

În numărul 14, an III din 30 ianuarie 1910 „Gazeta Botoșanilor" făcea o privire asupra principalelor părți ale proiectului Programului Partidului Social Democrat, formulînd unele rezerve asupra celor ce urmau să fie membri ai partidului, dorindu-i un caracter național mai pronunțat, ceea ce l-a făcut pe autor să nu subscrie în continuare la noul partid, a cărui organizare o susținuse la început cu toată convingerea. Dacă formulăm rezerve față de atitudinea sa din urmă, nu putem să nu-i recunoaștem meritele în susținerea cauzei celor mulți.

ADNOTĂRI BIBLIOGRAFICE

1. În lucrarea „Reviste botoșănene din trecut", pag, 298, Ileana Turușancu, care este de departe cea mai serioasă cercetătoare de istorie a presei botoșănene din deceniul 6 al acestui secol — ni se pare nouă, face și o eroare. Ea specifică, referindu-se la *Lectorul Român* : „Știu că această revistă a fost scoasă de Gh. din Moldova între 1873—1874 și că a fost reluată de același în 1877, cu titlul schimbat *Foaia pentru toți*". Cît de prococe copil ar fi fost, este exclus ca Gh. din Moldova să fi fost editorul „Lectorului" deoarece în 1873 avea doar 11 ani, fiind născut în 1862. Nici în 1877, cînd avea 15 ani, nu putea fi el editorul „Foaiei" respective. E vorba, desigur, de un alt Chernbach, din care erau cîteva familii la Botoșani. Tot ea scrie că „În 1881„ tipografia „Concurența" scotea de două ori pe lună revista lui I. G. Chernbach, Albina, care în 1882 își modifică titlul numindu-se „Albina Botoșanilor". Acesta este Gheorghe din Moldova iar revista s-a numit de la început „Albina Botoșanilor". (Vezi Albina Botoșanilor, fondul dcumentar, Bibl. Academiei „Ștefan Gheorghiu" — III — 150). Apoi publicația nu era bilunară- cum spune Turușancu ci săptămînală, conform aparițiilor : 18, 25 ianuarie, 1, 8, 15, 22 februarie, 1, 8, 15, 22, 29 martie 1881 ș.a.m.d.

2. Albina Botoșanilor, nr. 2, 3, 4, 5/1881.

3. Albina Botoșanilor, colecție Acad. „St. Gheorghiu" (III — 510".

4. Ileana Turușancu, pt. cit. pag. 229.

5. Ionel Bejenaru, Eugen Hrușcă : Prin istorie, din răscoală în răscoală, la 1907, în Clopotul, supliment, 1977, februarie, pag. 5 ;

6. Curierul român din 5 ianuarie 1891.

7. Dan Mănucă : Ioan (Ioniță) Scipione Bădescu, în Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900, pag. 85.

8. Curierul român, nr. 41/1888.

9. Bratu Păun : Începutul răspîndirii ideilor socialiste și ale organizării politice a proletariatului pe teritoriul județului Botoșani. File de istorie revoluționară, volum, Botoșani, 1971, pag. 33—48.

10. Eugenia Greceanu : Ansamblul urban medieval Botoșani — București, 1981, în Ed. Muzeului Național de Istorie, pag. 28.

11. Vezi „Munca", 8 dec. 1891.

12. Ionel Bejenaru : Botoșani — tradiții revoluționare, Clopotul, februarie 1977, pag. 2—4 (în supliment politic și social-cultural).

13. C. Dropu : Flămînzi, un nume în istorie — Botoșani 1977, p. 111—112.

14. Moldova, nr. 8/1912.

15. Ștefan Cervatiuc : File de istorie revoluționară, Botoșani 1971, pag. 82.

FILE DIN ISTORIA PRESEI LOCALE

PUBLICIȘTI DE VAZĂ ÎN ZIARUL „CLOPOTUL" DIN BOTOȘANI

ION MAXIMIUC

Peste timp, istoria va păstra în mod sigur, expresie a curajului și abnegației dovedite de comuniști, presa editată ori influențată de Partidul Comunist Român în anii 1921—1940 distinsă, înainte de toate, prin fermitatea cu care a luptat pentru idealurile socialismului. „Printre foarfecele cenzurii", cum și-a intitulat lucrarea referitoare la presa comunistă și muncitorească a acelor ani, un cunoscător bun al perioadei, prof. univ. dr. Ion Spălățelu, s-au strecurat cu o abilitate ce rămîne pilduitoare pentru dîrzenia înaintașilor revoluționari idei-forță, idei-stindard ale partidului comunist, care uneau și mobilizau masele populare în lupta pentru democrație și progres social, în contra războiului, pentru înfăptuirea unei lumi mai bune, mai drepte.

De-a lungul întregii sale existențe, Partidul Comunist Român a manifestat o aleasă grijă pentru activitatea de propagandă prin intermediul presei. Încă la Congresul din mai 1921, pe ordinea de zi s-a aflat un punct tistinct — punctul 6 — intitulat *„Presa și propaganda"*, raport pregătit de secretarul general al partidului din vremea aceea, Gh. Cristescu (Cf. C. Antip — Contribuții la istoria presei române, 1964, p. 105) dar care nu s-a mai putut dezbate din cauza arestării congresiștilor. În acel document se aprecia că *„presa este oglinda în care se oglindește puterea de conștiință și vitalitate a mișcării noastre"* iar în cursul dezbaterilor (Cf. Ion Spălățelu, Printre foarfecele cenzurii, 1974, p. 14) unul dintre vorbitori aprecia că *„ziarul este arma de luptă a partidului care directivează și jalonează drumul pe care trebuie să meargă propaganda pentru formarea conștiințelor socialiste"*.

După cum se știe, primul organ central de presă al partidului nostru a fost *„Socialismul"*, apărut la 14 mai 1921, care a răspîndit în întreaga țară vestea creării Partidului Comunist Român. După interzicerea acestuia au continuat să apară alte publicații, momentul de culme fiind marcat prin apariția *„Scînteii"* la 15 august 1931. În paralel, au apărut numeroase ziare și altfel de publicații ale organelor locale de partid, cu caracter legal ori semilegal, conduse direct sau numai aflate sub influența partidului nostru. Astfel în intervalul 1921—1940 au fost editate peste 300 de asemenea publicații (Nicolae Ceaușescu, Mesaje adresate ziarului „Clopotul" la a 40-a și a 50-a aniversare a apariției). Nu este menirea lucrării de față să se oprească la ele, faptul fiind reliefat de

atîtea lucrări prestigioase, îndeajuns de cunoscute pentru a ne mai referi la ele.

În rîndurile care urmează ne vom limta să spunem că în constelația presei comuniste și muncitorești din acea vreme s-au înscris cu pagini de puternică rezonanță cîteva publicații botoșănene, și în primul rînd *Clopotul*, noi urmînd să examinăm contribuția de valoare a unor mari condeieri la editarea „Clopotului" și variantelor sale. Prin forța de expresie a verbului lor, prin nivelul înalt de angajare în problematica epocii, prin gravitatea problemelor tratate, ei au făcut ca ziarul „Clopotul" să depășească cu mult condiția de ziar local — misia de organ central fiindu-i atribuită de la o vreme de Comitetul Național Antifascist (din februarie 1933, cf. Presa Noastră 6/983).

1. SCARLAT CALLIMACHI, fondatorul ziarului și directorul său, a fost cel mai prolific dintre publiciștii de la „Clopotul" interbelic. Membru fondator al Comitetului Național Antifascist, el era descendentul unei familii domnitoare. S-a născut la București la 20 septembrie 1896 și și-a sfîrșit zilele tot la București la 20 iunie 1975. Supranumit de legionari „prințul roșu" pentru că avea printre înaintași trei domni ai Moldovei (Grigore : 1761—1764 ; 1767—1769, Alexandru : 1795—1799 și Scarlat : 186—1807, 1810), un mitropolit și cîțiva boieri de vază, fiind și nepot al lui Alexandru Ioan Cuza, el și-a „trădat" clasa, după cum se exprima temutul pamfletar din epocă, Teodorescu-Branișteș, și a trecut la lupta deschisă în apărarea celor mulți și obidiți, înrolîndu-se în partidul comunist (din 1929, după cum ne-a declarat personal în 1973). Fiindcă părinții săi avuseseră o moșie la Stîncești, unde se află îngropată mama sa, el s-a legat de la început de viața politică din această zonă afirmîndu-se ca un virulent publicist comunist. Departe de noi gîndul de a încerca să trecem în revistă ampla lui activitate la alte publicații sau cele de literat și istoric. Aici ținem să relevăm doar aportul publicistic la editarea ziarului „Clopotul" și a variantelor sale cît se poate mai cuprinzător, notînd titlurile și, cîteodată, ce vom găsi de cuviință ca fiind mai reprezentativ, intenționînd prin aceasta mai ales să punem viitorilor cercetători la îndemînă un instrument bibliografic, inexistent pînă în prezent cu privire la „Clopotul" acelor ani. Menționez că am avut la dispoziție colecția completă a lui Callimachi, la care am adăugat cîteva numere ce îi lipseau cu concursul sectorului de arhive de la Comitetul Central al Partidului Comunist Român. Colecția Callimachi ne-a fost pusă la dispoziție de fiul său, Dimitrie, și o vom folosi pentru indicarea aportului publicistic și a celorlalte personalități.

— *Iisus, creștinismul și pacea* (Clopotul, 1/30 iunie 1933), pamflet, în obiectiv preotul Deliu, care îl atacase în ziarul botoșănean „Știrea" : „...nu trebuie să ne mirăm dacă vedem preoți, ziși creștini, cari propovăduiesc ura între oameni (...) cari blagoslovesc oștiri ce pornesc... spre acele măceluri cumplite și rușinoase. Toți acești preoți, cu cruci pe piept, nu sînt slujitorii lui Iisus (n.n. avea grijă să nu iște polemici inutile) ci ai societății burgheze". În același număr mai publică *Cronica externă ;*

— *Iisus și copiii* (Clopotul, 2/7 iulie 1933), pamflet; folosind teme biblice, stigmatizează fascismul, Liga Apărării Național-Creștine (LANC), înființată de A. C. Cuza, precum și Garda de Fier, reliefînd că n-au altă menire decît să sădească în sufletele celor slabi ura: „În alte țări, cum e de pildă Germania, un Hitler, spre a pune mîna pe putere, a făurit și el un partid al urii".

— *Negustorii de odinioară; Profetul Walter Rotheman; Cronica externă; România și U.R.S.S.; Tovărășia Blaunstein-Deliu* (Clopotul, 3/14 iulie 1933); ultimul articol continuă o polemică mai veche cu preotul Deliu, demonstrînd că afacerile trec înaintea rasei, că cei ce exploatează își dau mîna (români și evrei). Aici face o mențiune biografică demnă de reținut: „Familia Callimachi e de baștină din județul Orhei din Basarabia: se chema la început Calmășul. A dat patru domni Moldovei și un mitropolit. Mama bunicului meu, născută Cuza, a fost mătușa marelui domn Alexandru Ioan I".

— *Pentru pace; Revolta unui preot; Negustori de odinioară* (Clopotul, 4/21 iulie, 1933).

— *Căderea Babilonului* (Clopotul, 5/28 iulie 1933); pamflet de rară virulență. În urma publicării acestuia autorul este arestat. Textul se regăsește publicat și în volum. Fiind foarte cunoscut, din această cauză vom relua doar cîteva pasaje: „În babilonul burgheziei românești se judecă de cîteva zile procesul muncitorilor de la atelierul căilor ferate din Calea Griviței. Cîțiva muncitori sînt aduși după luni de chinuri în fața consiliului de război. Niște indivizi în uniforme strălucitoare, cu suflete seci, cu pumnii grei și-au luat sarcina de judecători între oameni. Și nepriceperea lor, și ura lor se ciocnește de... hotărîrea fermă a muncitorilor de a învinge. Cu fețele chinuite de foame și lipsuri, cu trupurile schimonosite de agenții siguranței și de slujitorii Consiliului de război, ei rabdă batjocorirea oligarhiei burgheze... Nevestele lor muncesc zi și noapte, copiii lor... sunt pradă bolilor. Iar ei, proletarii făbricilor, minelor, atelierelor, birourilor sunt mînați de biciul invizibil al burghezului gras, cu haine frumos croite, cu ghete de lac, cu limuzină și cu amante. Pe degetul lui lucește diamantul cules cu sudoarea frunții proletare; pe fața lor se evaporă ultimele picături de sînge... Cetatea (n.n. a Babilonului) e într-adevăr mare și plină cu tot soiul de bunătăți... Treziți-vă proletari ai făbricilor, ai cîmpurilor, proletari ai gîndului! Uniți-vă și porniți lupta fără cruțare, împotriva celor mari și cu mîinile mînjite de sîngele vostru. Ceasul a sunat. Babilonul burgheziei stă gata să se prăbușească".

— *Vremuri pre-revoluționare* (în nr. 6); *Despre legea Mironescu-Mîrzescu* (nr. 7); *Condamnarea lui Doncea* (nr. 9). Iată un citat din ultimul: „Ce-a făcut Doncea? De ce merită o asemenea soartă? Și-a apărat tovarășii de muncă, a vrut un salar mai omenos, a năzuit spre o viață mai demnă... Iată marea vină a umilului lucrător Doncea".

— *Calea adevărată; Cu ocazia morții lui Liessing* (Clopotul, 10/1 sept. 1933): Comentînd asasinarea filozofului german, critic romantic al

capitalismului, care a trăit între 1872—1933, Callimachi protestează — „Trebuie să înceteze odată această teroare dezlănțuită de cetele de reacționari, de maniaci ai fascismului și nebuni, de purtători ai crucii încîrligate. Și ca să putem pune stavilă... acestui puhoi dezgustător trebuie să strîngem rîndurile".

— *Un sat de cîini rîioși* (nr. 12); *Pericolul fascist* (nr. 13). Iată extrase din acest articol: „Zilele trec repede. Pericolul fascismului reacționar devine mereu mai amenințător... Nu ne mai putem irosi energiile ținînd cuvîntări frumoase și redactînd proteste. Trebuie să acționăm căci nu se poate ști dacă mîine nu va fi prea tîrziu".

— *1789* (nr. 14); *Baba se piaptănă* (în nr. 15); *Țara lui Dumitrescu; Trădătorii cuziști* (nr. 16); *Lipitorile României* (nr. 18), notații despre Lupescu-tatăl și frumoasa Elena „cu părul de culoarea aurului vechiu".

— *La marginea prăpăstiei* (nr. 19); *Pentru copii noștri* (nr. 20); *Lenin* (20 și 21); *Vaida-Voievod* (nr. 21); *Alegerile din Germania* (în nr. 22); *Apel* (nr. 23); *Moș Crăciun* (nr. 23), prilej pentru autor de a descrie mizeria în care se zbăteau oamenii de rînd: „Vine (Moș Crăciun) și privirile lui se îndreaptă... spre porțile larg deschise ale azilului de noapte, unde copiii desculți, murdari, tîmpiți de mizerie și de dispreț așteaptă, alături de bătrîni infirmi, de cerșetori și de betegi venirea mosului cu sacul de pînză în care sunt aruncate toate năzuințele și umilințele..."

— *Suspendarea Clopotului* (în nr. 24/8 decembrie 1933). Citățm din acest articol; „Mîini invizibile, mîini murdare au încercat să gîtuie Clopotul... Dar chiar dacă va fi confiscat sau suspendat de mai multe ori va reînvia mereu și va dovedi cu prisosință că labele murdare ale reacțiunii nu-l pot gîtui".

— *Hitlerismul în România* (nr. 25); *O parodie dezgustătoare* (nr. 26); *1934* (27/1 ian.) *De ce reaparem* (nr. 28/30 martie 1934); *În săptămîna patimilor* (29/6 aprilie 1934); *Două sentințe* (30); *Între Mexic și Cuba* (31/20 aprilie); *Cum să luptăm contra fascismului* (32/27 aprilie) -- „Fascismul nu este numaidecît o etapă necesară, se spune în acest articol. Izbînda lui poate fi împiedicată numai prin lupta hotărîtă a maselor. Mijloacelor de teroare și de asasinat ale mișcărilor de dreapta trebuie să li se opună voința oțelită a muncitorilor și țăranilor în jurul mișcării antifasciste".

— *Între trecut și viitor* (33/4 mai); *Procesul ceferiștilor* (34/13 mai) — „Ce au făptuit ei?, se întreabă autorul. N-au ucis pe nimeni, n-au distrus ateliere, n-au comis violențe. Au cerut dreptul la viață, dreptul la o pîine".

Dictatura (36/25 mai); *Procesul meu* (37/1 iunie 1934); Pentru ceferiștii întemnițați (40/22 iunie); *Vizita lui Barthou* (41/29 iunie); *Sentința de la Craiova* (42/6 iulie 1934), „Sentința de la Craiova, ca și sentința de la București ne dovedesc, mai întîi, admirabilul curaj al acuzaților".

— *Adolf Hitler* (43/13 iulie 1934) este schițat astfel: „Figura frumosului Adolf Hitler, prietenul pederaștilor și tovarășul de luptă al unei cete de ucigași, va rămîne, fără îndoială, în istoria omenirii alături

de chipul schimonosit al lui Attila, de fața bestială a lui Ignațiu de Layola și de figura degeneratului țar Ivan cel Groaznic".

— *Despre Clopotul* (44/20 iulie); *Dollfus* (46/3 august 1934); *Teroarea „democrației" românești* (47/10 august); *Civilizație* (48/17 august) *Pentru ceferiștii întemnițați* (49/24 august 1934) — „A-i boci nu slujește la nimic. Trebuie să apucăm pe calea cea bună... Să ne solidarizăm cu ei și să pornim o acțiune energică pentru eliberarea lor".

— *Partidele de dreapta și mișcarea antifascistă* (50/30 august); *Rînduri privitoare la o hotărîre* (51/7 septembrie); *Două lumi* (52/14 septembrie); *Rechinii lui Machiaó (53/21 septembrie); Catapeteazma României s-a curtemurat (54/30 septembrie 1934)* — articol relatînd una dintre numeroasele arestări la care au fost supuși luptătorii antifasciști, — între care se afla tînărul revoluționar pe atunci Nicolae Ceaușescu; articolul acesta era prima consemnare în presă a activității revoluționare a tovarășului Nicolae Ceaușescu. Citățm: „Joi seara, la ora 9 jum. a avut loc ședința comitetului antifascist din sectorul II negru, la sediul său din strada Foișor 9. La ședință am participat împreună cu Matei Socor, dirijor... Ceaușescu, muncitor cizmar, Grigore Apreutesei, student... și alții. În timpul ședinței a intrat comisarul Ananiu de la circa a 3-a, cerîndu-ne să evacuăm sediul, ceea ce am refuzat să facem". Mai departe este reluat aproape protestul Comitetului Național Antifascist, publicat în același număr.

— *Între Moldova și Berlin* (55/7 octombrie); *Balcanisme* (56/14 oct. 34) — „A. C. Cuza, se scrie în articol — după nume Sîșcală și de neam armenesc — a făptuit, de curînd, o nouă ispravă „națională"... a devastat redacția ziarului „Facla" și a rănit grav pe directorul ei, temutul pamfletar Ion Vinea și pe ceilalți colegi ai săi".

— *„Naționalistul" Sîșcală-Cuza (Clopotul,* 58/28 oct. 1934); *România și U.R.S.S.* (59/2 noiembrie 1934); *Scrisoare deschisă către un prieten* (Clopotul, 60/8 dec. 1934) — adresată lui Petre Constantinescu-Iași în care își exprimă satisfacția pentru reapariția Clopotului, care, după acest număr, avea să fie suspendat.

Datorită prigoanei pornite contra presei progresiste de către guvernanții acelor ani urmează o perioadă cînd publicația folosește nume noi pentru a se strecura pe sub foarfecele cenzurii. Astfel „Clopotul" avea să adopte alte 8 nume pe rînd, caz cunoscut în istoria presei numai cu o altă publicație botoșeneană ce încerca în pragul acestui secol să treacă peste Carpați în Transilvania dominată de absoltismul austro-ungar, și anume Curierul Român. Și în aceste publicații Scarlat Callimachi a fost prezent, a fost un condei aprig, mujat în acidul tare al luptei antifasciste. Iată, prezentăm în continuare articolele semnate de publicist în aceste publicații:

— *Cuvînt către cititori* (în Raza, 1/28 iulie 1935); *Frontul popular în Franța* (2/4 august 1935); *Mussolini și Abisinia* (3/9 august 1935) și *Sancțiuni* (4/16 august 1935).

— *Ion Mironiuc (Soarele,* 1/25 august 1935) : se descria tragedia unui deținut politic internat la Doftana, ucis în bătăi și apoi spînzurat de gardieni în ideia de a simula o sinucidere.

— *Doftana* (Soarele, 2/1 sept. 1935); *Henri Barbusse* (Soarele, 3/8 sept. 1935); *Frontul popular* (Soarele, 4/15 sept. 1935) — citäm din acest articol : „Formula Frontului popular izvorîtă din nevoile politico-sociale ale celui de al 11-lea ceas al regimului capitalist trebuie să slujească de steag maselor muncitoare de la orașe și sate înlăturînd, prin această înfrățire, pericolul fascist, războiul și toată robia secularä care apasă muncitorul".

— *Spurcata împreunare* (Soarele, 5/22 sept. 1935) — Callimachi se ocupă în acest pamflet de fuziunea din iulie 1935 a Ligii Apărării Național-Creștine a lui A. C. Cuza cu Partidul Național-Agrar prezidat de Octavian Goga și biciuiește legăturile ambilor cu Hitler, care, cum se știe, a mosit aceasă împreunare între formațiuni și capi de organizații între care nu erau afinități ideologice (vezi și Istoria României între anii 1918—1981, EDP, p. 83—84);

— *Studentul Grigore Preoteasa* (Soarele, 6/29 sept. 1935); *Procesul profesorului Bugnariu* (7/6 oct. 9135); *Abisinia sîngerează* (Soarele, nr. 8/13 oct. 1935) — Citäm finalul articolului : „Mîine, în cartea istoriei, chipul „ducelui" Mussolini va sta alături de chipul altor asasini iar nicidecum alături de acelora care au trăit și muncit pentru binele omenirii".

După ce Clopotul fusese suspendat (30 iunie 1933 — 10 decembrie 1934) era acum rîndul Soarelui să fie suspendat (25 august — 13 oct. 1935), după cum fusese suspendată și Raza (28 iulie — 16 august 1935). Lupta nu încetează însă încît apare acum Valul, în care Callimachi publică :

— *Calea păcii* (Valul, 1/21 oct. 1935); *O monstruozitate* (Valul, 2/25 oct. 1935). Dar Valul este interzis iar noua redută publicistică se numește : Torța.

— *O monstruozitate* (Torța, 1/1 noiembrie 1935) — tratează despre conflictul italo-abisinian și prin această prismă politica externă a României. A fost încă un număr din Torța, 2 din 8 noiembrie, la care Callimachi semnează *Geme poporul.* Publicația este și ea suspendată.

— *Acuzăm* (Horia, 1/27 iulie 1936) — „Cerem — se arată în articol — dizolvarea tuturor organizațiilor teroriste și fasciste și arestarea conducătorilor lor";

— *Trei șefi de partide au grăit* (Horia, 2/4 august 1936); *Glasuri de dincolo de mormînt* (3/10 august); *Dan Manuel* (4/17 august); *Pentru ucigașii mei* (5/24 aug.) *Pentru unii mumă, pentru alții ciumă* (6/31 august); *Cerem* (Horia, 7/7 sept. 1936) — în acest ultim număr al noii publicații înghițite de prigoana contra presei antifasciste Callimachi semnează acest articol programtic din care citäm : „Cerem ca toate partidele democratice să se unească spre a face zid împotriva grupărilor fasciste de orice nuanță. Cerem amnistia pentru toți luptătorii antifasciști, care zac astăzi în temnițele românești. Cerem dizolvarea tuturor organizațiilor fasciste..."

— *Scrisoare către Largo Caballero* (Cloșca, 1/14 septembrie 1936) — număr singular din noua publicație, confiscată probabil în întregime.

— *Scrisoare către Largo Caballero; Mentalitate cazonă* (Steagul, 1/22 sept. 1936). Anul 1936 pentru publicațiile botoșănene democrate se încheia cu suspendarea și acestui singur număr din Steagul, care adoptînd acest titlu ce îl purtase un ziar conservator cu ani în urmă încercase să inducă în eroare cenzura.

— *Cuvînt înainte* (Glasul nostru, 1/10 iulie 1937); *Pentru Franța* (2/17 iulie 1937); *Expoziția din Paris* (3/24 iulie) și *In memoria(m)* (4/31 iulie 1937) — În acest ultim număr al publicațiilor din seria Clopotul de dinainte de război, articolul din care vom cita — numit mai sus — este un respectuos omagiu pentru luptătorii căzuți în Spania revoluționară: „Pentru stăvilirea puhoiului fascist, cîteva sute de muncitori și intelectuali români au purces spre frontul libertății din Spania..

Dar astăzi ne-au venit vești că mulți dintre ei au căzut pentru înfăptuirea supremului lor gînd...

În tăcere, să ne închinăm adînc frunțile în fața mormintelor îndepărtate ale acestor adevărați eroi care au murit pentru desăvîrșirea unei lumi noi, pentru pacea dintre popoare, pentru pîinea celui care muncește și pentru libertatea cea adevărată".

Pe parcursul acestor rînduri noi am semnalat numai articolele semnate cu numele întreg sau prescurtat al lui Scarlat Callimachi. Desigur el a contribuit și cu multe articole nesemnate sau cu reluări ale unor lucrări ale sale apărute mai întîi în altă parte. Aceeași conduită ne-o vom păstra și în examinarea aportului publicistic al personalităților de care ne vom ocupa în continuare.

2. *PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI,* profesor universitar, publicist prestigios, glas cu autoritate în mișcarea antifascistă a vremii (n. 1892, m. 1976), colaborînd la Clopotul, avea în urma sa o experiență uriașă de revoluționar. El devenise încă în 1910 membru al Partidului Social Democrat din România și apoi, de la constituirea P.C.R. în 1921 — unde fusese desemnat să prezinte un raport dar n-a putut lua parte —, membru al conducerii partidului. Din 1932 era membru al Comitetului internațional antirăzboinic și, după cum se știe, devenise membru fondator al Comitetului Național Antifascist din țara noastră. Și el, ca și Callimachi, și-a adunat în volum multe din articolele publicate în Clopotul acelor ani. La solemnitatea decorării sale cu Ordinul „Victoria socialismului", cu prilejul împlinirii vîrstei de 80 de ani, la 24 noiembrie 1972, tovarășul Nicolae Ceaușescu îl îndemna să strîngă „lucrările din toată această perioadă de 62 de ani (n.n. de activitate revoluționară) pentru a le edita, punînd, în felul acesta, la îndemîna tineretului, a partidului, a mișcării revoluționare această experiență și activitate, care este un bun al mișcării noastre, al partidului".

După cum se știe, în Editura politică a și apărut volumul lui „Pagini de luptă din trecut", în 1972. În aprilie 1973, cînd i-am vizitat pe Constantinescu-Iași și Callimachi, însoțit de dr. David Salzberg — care intermedia legătura cu Aurel Mărculescu în perioada 1933—1937, cel ce

realiza efectiv ziarul în epoca interbelică — profesorul era încă sub impresia sărbătoririi ce i se făcuse. În spațioasa casă din str. Dionisie Lupu din București primea rar și puțină lume, fiind bolnav. Traian Apetrei a făcut și fotografii cu acel prilej, care n-au prea reușit din cauza luminii slabe iar el ne-a oferit pagini dintr-o conferință publică ce o ținuse în fața studenților din Iași în 1910 despre „fatalitatea materialismului istoric", pe care le-am predat la Muzeul județean din Botoșani. Și-a amintit și ne-a povestit despre întîlnirea sa prima oară cu tînărul revoluționar Nicolae Ceaușescu (în 1933, în casa lui Callimachi), despre procesele ce i s-au făcut (citez din cuvîntul apărării rostit de Ion Gheorghe Maurer, așa cum ni l-a povestit el : — Dumneavoastră, Domnile, îl acuzați pe Domnul profesor Constantinescu-Iași că ar fi primit scrisori de la Henric Barbusse, un intelectual francez de rasă. Dar care dintre Dumneavoastră n-ar fi mîndru să primească astfel de scrisori de la acest mare scriitor ? Îl rog să se scoale în picioare ! Și nu s-a sculat nimeni iar procesul a fost amînat încă un timp, pînă a putut fi construită altă acuzație).

Vom cita, dînd numele articolelor care i-au apărut, cîte ceva, atît cît să dăm o imagine asupra publicisticii lui fără să înlocuim ori să lăsăm impresia că se poate renunța la lectura integrală a articolelor reunite în volum :

— *Emulația fascistă* (Clopotul, 38/8 iunie 1934) — „Vîntul dictaturii s-a întărit și în Balcani, repetîndu-se experiența de acum cîțiva ani în Bulgaria" (n.n. După ce în 1920 se instalase dictatura fascistă a lui Horthy în Ungaria, Mussolini instituie fascismul în Italia în 1922 ; în Bulgaria, în 1923 ; în Portugalia, în 1926 ; în Jugoslavia, în 1929 ; în Germania, în 1933 iar în 1934, Hitler preia puterea și în Austria ; în Grecia și Spania, fascismul preia puterea în 1936).

— *În procesul ceferiștilor* (Clopotul, 40/21 iunie 1934) — citim : „Iată marele învățămînt al acestui proces : Toți dar absolut toți... au declarat cu acest prilej că numai o singură cale poate duce la mîntuirea clasei muncitoare — lupta fără preget în contra clasei opresoare, capitaliștii de stat sau particulari".

— *Evenimentele din Germania* (Clopotul, 13 iulie) : *Viena lui Dolfus* (20 iulie) ; *Conferințele de la Paris* (10 august 1934) ; *În metropola băncilor* (Clopotul, 3 august) „Anglia este patria marșurilor de foame — ca și America — ce iau uneori forme neobișnuit de violente", descrie autorul de la fața locului, manifestări ale crizei economice în Occident ; *Două congrese* (Clopotul, 24 august) ; *Spartachiada* (24 august) ; *În cetatea eternă* (Clopotul, 30 august) — „Atmosferă de teroare, lipsă de entuziasm constructiv, tempo redus de criză, tăcere de spaimă — iată ce vorbește Cetatea eternă și celui mai novice vizitator. Și Roma este icoana întregii Italii, care așteaptă o a doua adevărată „revoluzione", constata Constantinescu-Iași la 26 august în Roma și avea să publice numai peste 4 zile în Clopotul, cu operativitate de invidiat pentru condițiile de apariție de atunci ale ziarului.

Iată alte articole publicate în acei ani : *În vulcanul austriac* (Clopotul, 7 sept. 1934) ; *Frămîntări interne* (30 sept. 1934) ; *Pace cu Rusia*

sovietelor (39/15 iunie 1934) ; *Figuri războinice* (41/29 iunie) ; *Acte de nebunie* (43/13 iulie) ; *Franța unitară* (45/27 iulie) ; *Plenara Comitetului național antifascist* (52/14 sept.) ; *Politica universitară* (55/7 octombrie) ; *După atentat* (57/19 oct.) ; *În țara lui Cremene* (59/2 noiembrie) Arestat la 28 noiembrie 1934, prof. univ. Petre Constantinescu-Iași își anunța cititorii în Clopotul nr. 60/8 decembrie 1934 că „se află în a 10-a zi de grevă a foamei și neagă orice activitate subversivă". Avea să revină cu colaborarea sa peste un an la editarea variantei intitulate Raza, în care publică articolul *Frontul popular* (Raza, 4/16 august 1935) din care citäm : Deși ideia frontului popular a fost aruncată de unul dintre partidele muncitorești din Franța — partidul extremei stîngi — din octombrie anul trecut —, abia din vara curentă ea și-a făcut loc în cugetul, nu atît al conducătorilor partidelor de stînga, cît mai ales în conștiința maselor de a reacționa contra primejdiei mereu crescînde a fascismului și războiului". Alte articole : *Frontul popular în Grecia* (Soarele, 1/25 august 1935) ; *Cum trebuie înțeles Frontul popular* (Soarele, 3/8 sept. 1935) ; *Scriu pentru cei mulți* (Soarele, 6/29 septembrie 1935) — un răspuns la ancheta „Faclei", în care își definește poziția, menirea ce și-a asumat-o el, care o vedea a întregii intelectualități : „Datoria intelectualului am înțeles-o numai așa : pentru integrarea lui aspirațiilor maselor ; pentru lupta fără teamă și îndoială, alături de asupriți și neîndreptățiți ; pentru înțelegerea lor și înțelegerea ideologică ; pentru unirea tuturor forțelor într-un larg front de izbăvire".

— *Pentru Abisinia, pentru pace* (Valul, 2, Torța, 1) ; *Guvernul Frontului popular* (Torța, 2/8 noiembrie 1935).

— *Pactul franco-sovietic* (Soarele, 8/13 oct. 1935) ;

3. *TUDOR ARGHEZI* (21 mai 1880—14 iulie 1967) : o colaborare nu prea îndelungată la Clopotul, dar cu un aport publicistic demn de ca și atunci cînd a fost publicată, în nr. 2 din Clopotul (7 iulie mărimea sa. Una dintre tabletele publicate sună la fel de actual și astăzi, ca și atunci cînd a fost publicată, în nr. 2 din Clopotul (7 iulie 1933) ; O reluăm :

„*Pace ?*

Te gîndești uneori la pace. S-au gîndit și alții ca noi. Oarecari similiparlamentari se adună, mereu, pe un pămînt neutru, ca să viseze la Pace.

În ani de zile de lupte, de fapte mari și de nedreptăți în toate țările ei, Europa cumplit s-a dușmănit.

Au dispărut toate dogmele vremurilor liniștite, în care oamenii — cultivați și politicoși — se suprimau unii pe alții cu bună creștere și fără pic de sînge.

Sînt fapte cari ne-au schimbat judecățile și au făcut din noi alți inși decît înainte.

Unii — și mulți s-au anulat ca valori morale definitiv. Este greu să mai judeci, și mai greu să nădăjduiești.

Va mai fi oare pace ?

Va mai fi pace vreodată sau zguduită ca de o dorință neurastică de a muri, omenirea va înceta să dureze ? Cine va pune capăt războaielor ?

Sute de făbrici și zeci de mii de lucrători muncesc la explozibile și ghiulele.

Mai este speranță multă de ucis, războaiele pot să continue bucuros. Dar cînd nu vor mai fi, poate, muniții, cînd puterile de muncă vor fi în mare parte distruse și pămîntul va refuza să se mai asocieze unei omeniri tolerante, atunci se vor lupta dușmanii cuarmele vechi, vor juca topoarele, furcile, parii — și civilizații se vor goni cu pietre...

Pacea se va încheia, poate, de la sine atunci cînd cîte un ultim om, scîrbit și paralitic, se va tîrî prin peisajul de Apocalipsă al omenirii însfîrșit defuncte."

— *Note de tren* (Clopotul, 20/10 noiembrie 1933) este un pamflet la adresa franțuziților, a semidocților : „Călătorii din clasa întîi sunt obligați, pe toată întinderea căilor ferate, să vorbească franțzește stricat", scrie el. După ce oferă un șir de expresii colorate, autorul notează : „De pildă cuvîntul apă, care șochează ecsesivmann în limba maternă, l-am auzit rostit o, au,uă sau ouă, după districtul sau municipiul în care persoana rezidă. Dimpotrivă, cuvîntul ouă era rostit lezef, dezef și ef.

...Nimic nu pare mai natural în trenul express București-Arad", își încheie notațiile autorul.

Intervențiile sale în Clopotul au fost mereu însoțite de schița în linoleum a portretului său, realizată, ca și întreaga ilustrație a ziarului în acea epocă, de Aurel Mărculescu, grafician de mare forță expresivă.

4. *N. D. COCEA* — el a trăit între 1880—1949 — a colaborat chiar din primul număr la editarea ziarului Clopotul. Cu prestigiul său care și-l dobîndise de mult în momentul cînd începuse să scrie pentru Clopotul, în mod cert atrăgea atenția publicului asupra acestei gazete.

— *Ura lui Hitler* (Clopotul, nr. 1/30 iunie) ; „Prin ură, se arată în articol, Hitler a învins. Întrebuințînd toate mjloacele, toate formele cele mai josnice, el a știut să capteze milioane de oameni, din toate clasele sociale, dar pe care îi unea aceeași exasperare împotriva crizei în care se zbate Germania. Ura — sentimentul cel mai abject — este apanajul oamenilor mediocri. Uniți, prin această ură, burghezii chinuiți de foame, funcționarii ratați, ofițerii doritori de aventuri sîngeroase s-au strîns în jurul steagului cu crucea învîrligată pe care Hitler îl fîlfîie deasupra Germaniei. Și, într-un marș forțat, ei au început să cutreiere țara lui Wotan... fugărind, ucigînd, jefuind hipnotizați cu toții de formula magică a lui Hitler — ura ne va izbăvi... Lupta s-a dat : ura a învins și Adolf Hitler fostul uzgrav de firme, a luat în stăpînire scaunul pe care a șezut Bismarck. Și exodul a început ; și lumea civilizată s-a îngrozit. Un Heinrick Mann, un Thomas Mann, un Einstein... au luat calea pribegiei... Astăzi Germania este pustie. Niciuna din gloriile ei nu mai luminează gîndirea germanică. Mediocritatea domnește și se desfășoară în cel mai monstruos sabat... Pînă la urmă mediocritatea se va prăbuși copleșită de abjectele-i tribulațiuni și poporul german se va trezi deodată din coșmarul care-l paralizează".

— *Dictatorul morții* (în nr. 17 oct. 1933); citäm din acest articol „Hitler plämîndește un nou război mondial : e singura cale pe care poate merge. Toți nemții sînt astăzi în uniforme și crucea încîrligată, crucea urii și a sîngelui strălucește pe uniformele lor. Trebuie să răzbune rușinea de la Versailles, trebuie să dea de lucru și pîine zilnică proletariatului. De aceea e nevoit să provoace un război mondial, un război sîngeros, un război de gaze, un război care va mutila milioane de oameni dar care — așa crede și speră Hitler și acoliții săi — va da lumii o nouă Germanie, mai mare, mai puternică, mai bogată și mai reacționară ca cea din 1914.

Hitler dacă nu cîștigă războiul Germaniei de azi este un învins, un om mort. Dar nebuniei lui trebuie să i se pună stavilă ! Tot tineretul, toți revoluționarii și intelectualii cu adevărat democrați trebuie să se unească și să înceapă o cruciadă a păcii... Dictatorul morții amenință pe toți. De aceea și Românii în sufletele cărora mai licărește dreptatea și cinstea trebuie să se unească și să dea tot sprijinul lor acelora care își sacrifică viața pentru a apăra omenirea de flagelul războiului și de ura reacțiunii".

Ultima sa prezență în Clopotul o semnalăm la 24 oct. 1946, cînd acordă un autograf cu următoare dedicație : „Clopotului, la care am colaborat cu drag cu atîția ani în urmă, îi doresc mulți ani de apariție în libertate și democrație. 6 octombrie 1946. N. D. Cocea".

5. *ILIE PINTILIE* (1903—1940), membru C.C. al P.C.R., secretar al Uniunii sindicatelor C.F.R., a fost un un publicist foarte activ și dacă cutremurul din 1940 nu l-ar fi îngropat sub zidurile Doftanei partidul ar fi fost beneficiarul încă a unui militant de frunte pînă în anii construcției socialiste (vezi Ion Maximiuc, Presa Noastră, 12/1978). David Salzberg ne-a povestit că Ilie Pintilie își scria articolele pentru Clopotul pe hîrtie de ambalaj, dată fiind și situația lui materială extrem de modestă, pe care o reclama și în articolele sale. Dar din rîndurile scrise cu creionul se degajă o puternică forță, care se întreține ardent de la un capăt la altul al unui întreg foileton.

— *Social-democrația și Frontul unic* (Clopotul, 54/30 sept. 34) — obiectînd unor conducători ai Confederației generale a muncii respingerea aderării la Frontul unic, autorul notează că „în pofida acestor manevre, muncitorimea română va duce la capăt lupta începută pentru înfăptuirea Frontului unic". Articolul e publicat sub rubrica Frontul muncii.

— *Crima cea mare* (Clopotul 59/1934) : Luptele curajoase ale muncitorimii ceferiștilor și a minerilor de pe Valea Prahovei fac obiectul comentariului său, mai curînd un reportaj : „După împușcarea în masă a muncitorilor de la Griviția au urmat arestările cu miile și la urmă procesul de la Cons de război din București, unde s-au dat peste 500 ani de pușcărie. Sub presiunea acțiunilor muncitorești sentința a fost casată și la procesul de la Craiova s-au scăzut pedepsele de la muncă silnică pe viață la 15 ani, iar celorlalți la 10 ani. Energic și cu fruntea sus, Doncea a spus : „Orice ne-ar aștepta pe mine și pe tovarășii mei nu ne poate înspăimînta. Noi nu vom cerși libertatea și nu vom plînge. N-am făcut decît

să luptăm pentru clasa din care facem parte..." La fel și Petrescu, cu curajul ce-l caracterizează întotdeauna, el declara : «Nu sînt bătrîn, n-am decît 28 de ani și-mi este indiferentă pedeapsa pentru că altceva mă călăuzește pe mine în viață afară de existența fizică : am un ideal pentru care vreau să mor. Și fac această mărturisire ca să arăt că sînt conștient și că singur mi-am ales acest drum» ...Și ceilalți la fel". Am avut și eu cinstea să trec prin temnițile ciocoimii românești pentru că am îndrăznit să spun că muncitorul moare de foame în timp ce acei care nu știu ce-i munca se scaldă în risipă și belșug... Acum, în ajunul zilei cînd urmează să se judece recursul celor mai buni tovarăși ai clasei muncitoare, tot ce-i muncitor și intelectual cu conștiința cinstită să-și spuie deschis cuvîntul. Glasul lor să răsune de la un capăt la altul al țării ca al unui singur om. Puternic trebuie să se înalțe strigătul de revoltă al nedreptății făcute — casarea sentinței și libertatea pentru apărătorii clasei muncitoare".

A mai publicat : *Economie dirijată ?* (Clopotul, 55/7 oct. 1933) ; *O nouă diversiune* (Valul, 1/21 oct. 1934) ; *Pentru stabilirea unui adevăr* (Soarele, 6/29 sept. 1935) : *Trăiască Frontul Popular* (Torța, 1/1 noiembrie 1935) ; *Pentru unitatea sindicală* (Torța, 2/8 noiembrie 1935) ;

De bună seamă că Ilie Pintilie a publicat și alte articole la rubrica *Frontul muncii,* pe care nu le-a semnat și nu sînt prea greu de recunoscut. Noi le-am semnalat numai pe acele sub care și-a scris numele autorul.

6. *TUDOR TEODORESCU-BRANIȘTE,* în timp ce era redactor șef al prestigioasei publicații „Cuvîntul liber" (1933—1936) a colaborat și la Clopotul. Prima sa intervenție se intitula *Procesul lui Scarlat Callimachi* (Clopotul, 7/11 august, 1933) ; „Cîteva zile parchetul nu se va mai ocupa de borfașii mahalalei botoșănene... Paznicii ordinei se vor ocupa numai de vina lui Callimachi. Cînd am aflat m-am grăbit să citesc articolul lui Callimachi (n.n. Căderea Babilonului). Mărturisesc că n-am găsit decît talentul lui Callimachi. De aceea, eu cer — aici osîndirea lui Callimachi. Și nu o osîndire ușoară. Nu. Ci pedeapsa cea mai grea, cea mai cumplită. Callimachi a săvîrșit crima oribilă de a evada din clasa lui socială și de a se integra în rîndurile mari și multe ale celor oprimați. Ce-i pasă lui Callimachi de suferințele lucrătorilor din atelierele Grivței ? Ce-i pasă de necazurile țărănimii ? De ce se amestecă unde nu-i fierbe oala ? De ce nu trăiește liniștit în lumea lui, între cei care de veacuri au trăit din munca și din exploatarea ogorului românesc ?"

— *Semne bune* (Raza, 1/28 iulie 1935).

7. *ION VINEA* (30 aprilie 1895—1964) colaborează din primul număr la Clopotul. Hamlet în dialog cu Polonius dezbat probleme contemporane ale artei în spiritul ideilor avangardiste ale autorului, în *Promisiuni.* O pagină de literatură bună oferă același autor sub titlul *Dușmanii* (Clopotul, 6/4 august 1933).

8. *ISAC PELTZ* (1899—1980) este prezent cu cîteva creații de mare sensibilitate : Un triptic grupat sub genericul *Grădina fără miresme* (Clo-

potul, 20/10 noiembrie). Reluăm din „Ruga de seară" : „Înflorește, doamne, în surîs chipul de ceaslov al bătrînului întristat. Are picioare de lut, tremură și suspină. E singur și își numără anii cu groază, cu scîrbă, cu furie... Toată lumea pleacă. Toată lumea are casă... El, unde ? Trimite, doamne, izbăvire..." Tristețea și durerea le resimțim transmise direct și în „Buba rea" din care cităm : „Tăcerea e de pîclă. Buba rea a covîrșit ulița tăinuită. În casa doborîtă odihnește copilul bolnav... Buba rea a găurit cîntecul și zîmbetul."

— *Un tată fericit* (Clopotul, 27/1 ianuarie 1934) ;

9. *ILIE CRISTEA* (1892—1958), publicist și militant comunist, a fost și el prezent în Clopotul

— *Broasca din fabulă* (54/30 sept.), o analiză a vieții politice din Polonia ; *O famile imensă* (56/10 oct. 1934), evoluția popoarelor Uniunii Sovietice.

10. *MATEI SOCOR* a scris *Spre Front unic* în Clopotul nr. 48/17 august 1934.

11. *GALA GALACTION* (1879—1961), simpatizant al mișcării socialiste, a fost prezent în Clopotul cu notațiile sale *În grădina Vîrnav din* Botoșani, reluate mai tîrziu și în volum. Iată cîteva pasaje memorabile : „Cine intră în acest oraș (n.n. Botoșani), aducînd cu sine oricît de puțină istorie literară românească și amintirea cîtorva poezii iubite în tinerețe se simte tainic învăluit de umbra poeziei lui Eminescu... Eminescu a străbătut aceste uliți. A gîndit, a suferit, a prins întîile icoane din comoara poeziei românești aici, printre aceste cărări cu lilieci. A fost un copil zburdalnic, a fost tînăr cu slujbă la tribunal, a fost învinsul trist din zilele din urmă, aici în cuprinsul Botoșanilor".

CLOPOTUL 1933—1934. ARTICOLUL DE FOND — SEMNAL DE ALARMĂ ÎMPOTRIVA FASCIZĂRII ȚĂRII, PUTERNICĂ CHEMARE LA LUPTĂ ÎMPOTRIVA NEDREPTĂȚILOR POLITICE ȘI SOCIALE ALE ORÎNDUIRII BURGHEZO-MOȘIEREȘTI

VICTOR MAFTEI

Parafrazîndu-l pe marele cronicar moldovean aș spune că nu e o zăbavă mai plăcută pentru suflet și mai folositoare pentru minte decît aceea de a răsfoi filele îngălbenite de vreme ale colecțiilor de ziare și reviste. Sub colbul de aur al unor vremi de mult apuse dar pline de farmecul *unor dulci aduceri aminte, zac istoriile unor epoci, cu fapte scrise zi de zi* și ceas de ceas și mai ales scrise în ceasuri de noapte de către trudiți gazetari și tipografi, oameni care poate niciodată nu s-au așezat la lucru cu gîndul de a lăsa posterității operele lor, ci mai degrabă, au făcut-o pentru a servi prezentul vremurilor frămîntate pe care le-au trăit înregimentîndu-se într-un sistem sau intrînd în conflict cu el.

De nicăieri nu cred că poate fi mai bine descifrată problematica complexă a unei epoci decît din presa vremii respective. Ziarul trăiește o zi — se spune adeseori. Da, trăiește o zi dacă-l raportăm numai la evenimentele prezentului respectiv. Dar ziarul nu poate fi și nu este ceva efemer ci este o eternitate pentru eternitate, cu valori spațio-temporale de mare interes, un mijloc din care generațiile ce vin după noi vor avea totdeauna de descifrat și de învățat. Nu cred în alternativa renunțării la serviciile ziarului, ale presei scrise, așa cum prognozează unii specialiști în mas-media invocînd ofensiva și ascensiunea televiziunii, a celorlalte mijloace de informare bazate pe electronică. Nici n-ar merita ziarul o asemenea soartă măcar pentru faptul că o colecție de ziare — atît de încărcată cu evenimente și fapte tulburătoare prin bogăția lor și mesajul ce-l cuprind, este mult mai la îndemînă decît elementele de înregistrare fono sau vizuale.

Ziarul ca orice act de cultură se naște într-un anumit moment al istoriei ca o necesitate mai mult sau mai puțin solicitată de clasele societății. Spuneam mai înainte că ziarul înfățișează cel mai fidel frămîntările și zbuciumul unei epoci. E și cazul ziarului Clopotul din întreaga sa existență. Am cercetat — în lumina adevărului expus mai sus — doar un segment din această existență în măsură să argumenteze cu pregnanță veridicitatea celor afirmate : anii de început de apariție — 1933—1934, ani care au marcat puternic istoria Europei, îndeosebi, și firește și a țării noastre cu evenimente ce aveau să se răsfrîngă deosebit de dureros în perioada ce a urmat.

Nici nu e nevoie să răsfoim toate paginile Clopotului acelor ani pentru a ne da seama ce probleme a frămîntat epoca respectivă, ce atitudine și în ce direcție a acționat ziarul E suficient să cercetăm articolele de fond care — așa cum s-a obișnuit dintotdeauna — pun în prim plan în fața cititorilor problemele cele mai ardente.

Ce crez și-a înscris și a urmat Clopotul acelor ani în hățișul unor evenimente politice complicate în vremurile tulburi ale anilor '30 din secolul nostru? Să răsfoim așadar colecția îngălbenită de vreme dar deosebit de bogată a ziarului. Articolele de fond din Clopotul acelor ani se înscriu pe două direcții fundamentale de acțiune care au format coloana vertebrală a întregii sale publicistici : 1. chemarea maselor la luptă prin toate mijloacele împotriva fascismului, a fascizării țării și a războiului ; 2. demascarea politicii de exploatare de către regimul burghezo-moșieresc și lupta împotriva nedreptăților acestui regim.

De altfel, în chiar articolul de fond din numărul 1 al ziarului de vineri 30 iunie 1933 intitulat simplu „Clopotul", într-un text scris cu litere aldine cu multe sublinieri se arată : „Clopotul are un crez și va lupta hotărît fără a cunoaște șovăirea și nici tîrguiala pentru înfăptuirea lui. O mînă de oameni lipsiți de răspundere morală au otrăvit ani de-a rîndul sufletele cinstite dar necunoscătoare a realităților. Ei au sădit ura de rasă și au cultivat-o trăgînd numeroase foloase. Astăzi aceiași oameni caută să capteze mulțimea pentru cea mai greșită dintre idei — hitlerismul. Pentru a arăta pericolul în toată goliciunea lui apare Clopotul".

În următorul număr (2 din 7 iulie 1933) în articolul de fond intitulat „Rostul nostru" ideia este dusă mai departe : „Clopotul are un scop bine determinat — lupta împotriva hitlerismului bolnav și sălbatec. Mărturisim că primirea ce ni s-a făcut la apariția primului număr și speranțele ce s-au pus în Clopotul ne-au entuziasmat. Noi ne-am trasat drumul și deviza... Jurnalul nu este o pagină dintr-o carte, ci o acțiune".

Este, fără îndoială, acest crez izvorît din politica partidului comunist, aflat în acei ani în ilegalitate, dar care a știut să îmbine, în mod înțelept, folosirea presei legale cu cea ilegală — Clopotul constituind o elocventă dovadă în acest sens — crez care a fost urmat cu fidelitate în toți anii de existență ai ziarului.

Articolele de fond ale ziarului Clopotul din anii 1933—1934 sînt scrise în cea mai mare parte de către directorul — și fondatorul său — Scarlat Calimachi sau alte personalități ale vremii. Sînt articole ofensive, dense, bine argumentate, frumos titrate și puse în pagină, culese în cele mai multe cazuri cu literă distinctă, de obicei cu aldine, pe formate diferite, ceea ce atrage privirea și atenția cititorului. În mod obișnuit, articolele de fond se referă la fascism sau la fărădelegile regimului burghezo-moșieresc. Cînd e vorba de fascism se acționează în două direcții : a) demascarea sa ca ideologie ce otrăvește conștiința maselor ; b) chemare la acțiuni hotărîte pentru respingerea ei. Încă din numărul 3 (14 iulie 1933) sub titlul „Cine este Hitler ?", ziarul prezintă un portret (însoțit de o caricatură) al conducătorului partidului național-socialist german — Adolf Hitler : „Are figura ovală, fruntea lată și încrețită, nasul lung și

ascuțit. O mustață a la Charlot umbrește buzele sale fine și subțiri. Gîtul său e scurt, masiv și puțin unsuros așa cum îl au de obicei gutoșii. Admiri curajul acestui demagog. Îți pierzi răsuflarea ascultîndu-l, văzîndu-l *cum se agită, cum se îndoaie, cum se torturează ridicînd mîna dreaptă* pînă în plafon, strîngînd pumnii ca și cum ar fi vrut să sugrume un adversar."

Hitler pregătește dezlănțuirea unui nou război ! — iată strigătul Clopotului anilor 1933—1934. Articolele de fond ale ziarului — inspirate evident din uriașul efort al partidului comunist pentru a bara calea fascismului războinic — atrag atenția, adeseori în mod parcă profetic, asupra catastrofei ce se pregătea pentru omenire, cheamă energic și stăruitor la acțiune pentru a pune stavilă cursei demențiale a lui Hitler. Iată ce scria ziarul în articolul de fond „Pericolul fascist" din numărul 13 din 22 septembrie 1933 : „Pericolul fascismului reacționar devine mereu mai amenințător. Acum caută să pătrundă în Austria, la noi și în alte state din Europa. Nu ne mai putem irosi energia ținînd cuvîntări frumoase și redactînd proteste. Trebuie să acționăm căci nu se poate ști dacă mîine nu va fi prea tîrziu". În alt articol intitulat „Dictatorul morții" (nr. 17 din 20 octombrie 1933), N. D. Cocea scria : „Hitler plămădește un nou război mondial... un război sîngeros, un război de gaze, un război care va mutila milioane de oameni. Dar nebuniei lui trebuie să i se pună stavilă".

Iată chemarea din alt articol de fond (nr. 13 din 3 noiembrie 1933) intitulat „La marginea prăpastiei" semnat de Scarlat Calimachi : „Astăzi sîntem din nou în preajma unui război. Dictatorii reacțiunii, conducători ai fascismelor de diferite culori pregătesc, încetul cu încetul, tinerele generații pentru realizarea unui nou conflict sîngeros. Masele proletare nu mai au timp de pierdut. Omenirea este la marginea prăpastiei : încă o mișcare cît de neînsemnată și se va prăbuși într-un haos înfiorător".

Ce chemare la acțiune putea fi mai limpede decît aceasta ?

Azi după ce au trecut atîția ani de la marea conflagrație care a fost cel de-al doilea război mondial, ne putem da și mai bine seama cît de îndreptățită era chemarea Partidului Comunist Român — exprimată și prin coloanele ziarului Clopotul — de a se uni eforturile întregului popor pentru a se pune capăt ascensiunii fascismului, războiului. Dar dacă cei ce trebuiau să audă n-au auzit sau nu au vrut să audă, omenirea a fost nevoită să plătească un greu tribut de sînge, cu zeci de milioane de vieți omenești. Ceea ce ar putea da de gîndit și astăzi popoarelor lumii căci și acum, ca și în vremurile tulburi ale anilor 1933—1934, așa cum scria Clopotul nr. 10 în articolul „Calea adevărată" : „Spre firmamentul Europei se înalță încet nori groși de fum negru și galben. Asemenea unor aripi uriașe, a unor păsări stranii și prevestitoare de nenorociri, ei taie văzduhul în lung și lat, întunecînd parcă cu știință, lumina. E fumul greoi al sutelor, am putea zice al miilor de uzine din Europa în care se făuresc arme, obuze și gaze. Cuvîntul DESTUL rostit de milioane de glasuri ar cutremura văzduhul lumii iar capitaliștii dornici de un trai îmbelșugat și tihnit ar renunța la fabricarea tunurilor și gazelor."

Să mai adăugăm aici și acum, că un eventual război mondial, în condițiile tehnicii militare moderne de astăzi ar însemna o catastrofă, de atîtea ori multiplicată, față de ultimul război mondial care a secerat zeci de milioane de vieți omenești și a distrus bunuri materiale de valori care, practic, nici nu s-au putut calcula ? Că fiecare locuitor al Europei poate fi ucis de peste 100 000 de ori, cu explosibilul existent ?

Iată de ce emițînd judecăți de valoare în această privință, apreciem cu atît mai mult chemarea limpede la rațiune a conducătorului partidului și statului nostru, tovarășul Nicolae Ceaușescu, către toți conducătorii de state de a pune capăt înarmărilor, îndeosebi înarmărilor nucleare, conflictelor locale care se pot extinde, pregătirilor unui nou război mondial.

O altă direcție fundamentală de acțiune a Clopotului în primii ani ai existenței — ca de altfel și în cei imediat următori — a fost demascarea în toată goliciunea sa, a nedreptei orînduiri burghezo-moșierești. Numai simpla înșiruire a titlurilor articolelor de fond ne oferă o imagine asupra virulenței cu care gazetarii Clopotului acelor ani s-au ridicat împotriva exploatatorilor, abuzurilor, nedreptăților : „Căderea Babilonului", „Vremuri pre-revoluționare", „Procesul ceferiștilor", „Un sat cu cîini rîioși", „Baba se pieaptănă", „Lipitorilor României", „În săptămîna patimilor", „Dictatura", „Teroarea democrației românești" ș.a. la care menționăm, la sfîrșitul înșiruirii, tocmai pentru a-i sublinia însemnătatea, titlul „Catapeteazma României s-a cutremurat" (nr. 54 din 30 sept. 1934) sub care titlu Clopotul a luat o atitudine fermă, printre primele ziare din țară, împotriva arestării unui grup de luptători din Comitetul Național Antifascist din sectorul 2 negru din Capitală la sediul din strada Foișor nr. 9, printre care se afla și tovarășul Nicolae Ceaușescu și care luptători „timp de o oră au opus o dîrză rezistență cu toate că nu erau înarmați decît cu hîrtie și creion ca oameni ce veniseră la ședința săptămînală de sector." „Dar întrucît tema aceasta face subiectul unui referat aparte în cadrul comunicărilor noastre, nu vom insista asupra amănuntelor.

Era vremea cînd se judeca vestitul proces al ceferiștilor de la Griviția. Număr de număr, Clopotul și-a informat cititorii asupra mersului procesului, demascînd samavolniciile autorităților. Șirul acestor articole au pornit cu „Căderea Babilonului" (nr. 5 din 28 iulie 1933) în care se arăta : „În babilonul burgheziei moșierești, se judecă de cîteva zile, procesul muncitorilor de la atelierele căilor ferate din Calea Griviței. Cîteva zeci de muncitori, după luni de chinuri suferite, sînt aduși în fața unui consiliu de război. Niște indivizi în uniforme strălucitoare, cu sufletele reci, cu pumnii grei, și-au luat sarcina de judecători între oameni... Treziți-vă proletari ai fabricilor, ai cîmpurilor, ai gîndului ! Uniți-vă și porniți lupta, fără cruțare, împotriva celor mari și cu mîinile mînjite de sîngele vostru. Ceasul a sunat. Babilonul burgheziei stă gata să se prăbușească."

Articolul, așa după cum se știe, a fost socotit subversiv și, pe baza denunțului făcut de avocatul Jean Constantinescu, un cuzist notoriu, di-

rectorul ziarului Scarlat Callimachi a fost chemat în fața Tribunalului Botoșani pentru a da socoteală. La 30 august, Clopotul a apărut cu următorul text, masiv, pe 5 coloane, cules cu corp 20 (literă mare) : „Pentru acțiunea de apărare a mulțimii celor obijduiți, pentru îndemnul la solidarizarea muncitorimii românești și de pretutindeni, pentru adevărul spus despre sîngeroasele incidente de la atelierele C.F.R. Griviția, directorul nostru dl. Scarlat Callimachi a fost condamnat de către Tribunalul Botoșani la un an închisoare, 10 000 lei amendă și un an interdicție. Justiția s-a pronunțat. Vom continua lupta pentru dreptate."

Societatea românească din anii 30 ai secolului nostru, bazată pe exploatarea și asuprirea maselor muncitoare, pe nedreptate și umilință a fost zguduită de puternice convulsii sociale. Apărînd uneori într-un tiraj de-a dreptul impresionant, difuzat în întreaga Moldovă și în alte zone ale țării, Clopotul a dat glas sentimentelor de revoltă ale celor mulți, majoritatea articolelor sale de fond fiind un puternic rechizitoriu la adresa conducătorilor țării de atunci. Articolul „Un sat cu cîini rîioși" (nr. 12 din 15 septembrie 1933) este deosebit de virulent în această privință. Citățm : „România noastră „mare" este, din păcate, astăzi mai mult ca oricînd, un sat cu cîini rîioși. Pe cînd țăranul gîtuit de dări, de camătă și de capriciile samavolnice ale reprezentanților puterii, se zbate în cea mai cumplită mizerie, unii domnișori... se plimbă în limuzine scumpe, alături de consoartele lor, împodobite de blănuri și giuvaeruri de preț, scuipîndu-și disprețul asupra mulțimii uluite de nerușinarea lor. Pe cînd muncitori sînt asasinați, codoșii, cămătarii, jefuitorii bunului public își agonisesc averi, și-și depun o bună parte, în seifurile băncilor din străinătate. De aceea, orice român necăjit, batjocorit, schingiuit are dreptul să se întrebe, și nu în taină ci la lumina zilei, cît va mai dura această tiranie a celei mai abjecte imoralități ?"

În „Baba se piaptănă" (nr. 15 din 6 oct. 1933) ziarul exprimă credința în lupta și victoria proletariatului. „Ura răspîndită de rahiticii cu crucea încîrligată în frunte prinde rădăcini adînci ; sărăcia înnebunește și pe cel mai liniștit dintre oameni ; toată nesocotința, toată necinstea, toată prostia celor mari trezesc în sufletele celor amărîți sau chinuiți, o dorință nestrămutată de răzbunare. Baba se piaptănă, dar ceasul revoluției va suna curînd, curînd de tot."

Curajul de a demasca tarele societății capitaliste, a abuzurilor autorităților pînă la cel mai înalt nivel este una din trăsăturile esențiale și de mare notorietate ale Clopotului acelor vremuri. Un caz doar : atacînd camarila regală (în articolul de fond „Lipitorile României", nr. 18 din 27 act. 1933), ziarul demască parvenitismul celor din preajma familiei regale astfel : „Lupescu-tatăl din misit al unor proxeneți supravegheați de poliție a ajuns părintele camarilei românești. Și aceasta grație „mascotei" lui : frumoasa Elena, cu părul de culoarea aurului vechi". (Ați sesizat, firește, că e vorba de tatăl Elenei Lupescu, pe atunci întreținuta regelui Carol al II-lea).

În fața unor asemenea argumente care prezintă de la sine ziarul Clopotul ca un puternic instrument de luptă împotriva nedreptăților re-

gimului burghezo-moșieresc, împotriva ascensiunii fascismului și pregătirii unui nou război, se cuvine să apreciem la adevărata valoare curajul, pasiunea revoluționară cu care gazetarii Clopotului acelor ani au participat, cu pana, cu sufletul și cu mintea, pe baricadele luptei pentru dreptate socială, pentru asigurarea independenței și suveranității patriei amenințată de hidra fascistă. Le-a fost firește, în permanență, călăuză și îndemn partidul comunist, vrerea sa de desrobire a poporului, de făurire a unei vieți mai bune pentru cei ce muncesc cu brațele și cu mintea. Visul acesta s-a împlinit în anii socialismului. Mulți însă dintre gazetarii și publiciștii care au scris în Clopotul acelor ani nu mai sînt printre noi. Drept este ca acum la împlinirea unei jumătăți de secol de la apariția ziarului să le apreciem cum se cuvine activitatea, să-i omagiem, să ne angajăm că vom purta, prin vreme, făclia luptei pentru dreptate, pentru înălțarea patriei pe culmile de progres și bunăstare înscrise în Programul Partidului Comunist Român.

CONTRIBUȚIA POPULAȚIEI DIN JUDEȚUL BOTOȘANI LA RĂZBOIUL ANTIHITLERIST ÎN VARA ANULUI 1944

CONSTANTIN CLOȘCA

Botoșani, un nume cu rezonanță în istoria României, este ținutul care a dat țării numeroși oameni de seamă, iar spiritualitatea și omenia fermentează continuu. Acest oraș și județ cu o istorie bogată, căruia i se atribuie pe bună dreptate denumirea de veche vatră strămoșească, a constituit locul de desfășurare a unor evenimente și manifestări contemporane ce s-au impus consemnărilor istorice. Cel de-al doilea război mondial, spre exemplu, cu toată dimensiunea uriașă prin desfășurarea lui, a făcut ca cel puțin pentru România, Botoșanii să marcheze un loc *al evenimentelor devenite istorice.*

Stabilirea frontului de răsărit pe teritoriul României, în partea de nord-est a Moldovei, în primăvara anului 1944, a adus județul Botoșani în prim-planul evenimentelor pentru această parte a țării. Reamintind contextul evoluției generale a celui de-al doilea război mondial se impune să arătăm că în cursul anilor 1942—1943, evoluția războiului a devenit favorabilă Aliaților. Inițiativa militară trecuse definitiv de partea acestora și se va menține pînă la înfrîngerea definitivă a Germaniei hitleriste și aliaților săi.

Pătrunderea ostilităților militare pe teritoriul României ca urmare a puternicei ofensive sovietice, de la sudura anilor 1943—1944, însoțită de succese remarcabile împotriva trupelor hitleriste, a fixat pentru mai mult timp frontul pe aliniamentul : Rădăuți, Fălticeni, Pașcani, Tîrgu Frumos, Iași, Dubăsari (pe Nistru). Așadar, de la începutul lunii aprilie, pînă la 20 august 1944, cînd se va declanșa aproape concomitent o nouă ofensivă sovietică și Revoluția română de eliberare națională și socială, partea de nord a fost încadrată într-o situație deosebită, aparte. Județele Dorohoi, Suceava, Botoșani (în totalitate), la care s-au adăugat părți importante din alte județe limitrofe ca Iași, Roman, Baia, Rădăuți, au devenit zonă în care era prezentă armata sovietică ; aceasta din urmă purtînd în continuare acțiuni militare împotriva nemților. Zona la care ne referim era în aceste condiții izolată complet de restul țării, căpătînd un statut sui-generis de teritoriu din care fusese alungată armata ger-

mană, păşind astfel pe calea unei noi organizări social-economice şi politice.

Victoriile repurtate de armata sovietică, precum şi jertfele făcute în lupta împotriva Wermachtului, sprijinul acordat de aceasta luptei de eliberare a popoarelor aflate sub dominaţia militarismului german sînt incontestabile, unanim recunoscute şi nu ne vom opri asupra lor. În lucrarea de faţă ne propunem să analizăm un aspect mai puţin abordat de cercetarea istorică, şi anume efortul populaţiei româneşti din nordul Moldovei, exemplificat în cazul nostru de judeţul Botoşani, contribuţia acestei populaţii, prin sprijinul acordat trupelor sovietice în vara anului 1944, la lupta împotriva armatei germane, care continua să opună rezistenţă pe teritoriul patriei noastre. Este vorba despre adevărate acte de eroism ale acestei populaţii, făcute sub diferite forme, în scopul sprijinirii efective a trupelor sovietice în lupta lor justă împotriva hitlerismului cotropitor.

Deşi s-a resimţit absenţa a multe documente de arhivă, absenţă datorată împrejurărilor războiului, s-a reuşit totuşi să se reconstituie o imagine edificatoare asupra dimensiunii acestor eforturi de netăgăduit, valorificîndu-se puţinele mărturii care s-au păstrat şi care au putut fi depistate.

Cetăţenii judeţului Botoşani, care n-au fost luaţi de „Valul" evacuărilor, au răspuns cu înţelegere şi din convingere unei intense şi utile munci destinată lucrărilor genistice de consolidare a poziţiilor sovietice, ameninţate, nu de puţine ori, a fi date peste cap. Între aceste lucrări se detaşează tranşeele, aeroporturile militare, şoselele strategice, podurile, căile ferate şi alte asemenea lucrări destinate să servească armatei sovietice.

Munca obştească pentru lucrări de interes militar a constituit una din formele concrete de susţinere a frontului sovietic. Aceasta a constat dintr-un efort continuu a populaţiei româneşti din zonă, efort ce s-a înregistrat pe parcursul lunilor aprilie-august 1944.

Dintr-un tablou privitor la „situaţia muncii colective în judeţul Botoşani" se desprinde faptul că pînă la data de 23 mai 1944, un număr de 7 300 cetăţeni efectuaseră prestaţii militare [1] după cum urmează : plasa Botoşani — 2 600 oameni ; plasa Sulița — 3 200 ; plasa Bucecea — 200. Din materialele consultate nu s-a putut desprinde durata de lucru sau numărul de zile lucrate de fiecare grup, şi nici valoarea muncii lor. Mai edificator este un tablou cu date furnizate de unele comune din acelaşi judeţ [2], privind munca obştească de interes militar, în perioada de după 23 mai 1944

1. Arh. st. Botoşani, fond Prefect. Botoşani, ds. nr. 83/1944, f. 204.

2. Datele au fost centralizate de autor după mărturii aflate în depozitele filialei Botoşani a Arhivelor statului. A se vedea fond Prefect. Botoşani, dosarele : 50/1944, în întregime : 81/1944, ff. 2, 37, 44; 83/1944, ff. 2—4).

Nr. crt.	Comuna	Nr. persoane	Zile-lucrate, perioada	Datare document.	Obs.
1.	Cristești	200	—	26 iun. — 2 iul.	
2.	Coșula	400	—	—	
3.	Copalău	300	—	—	
			26 iun.		
4.	Dîngeni	132		—	
5.	Socrujeni	170	—	—	
6.	Bălușeni	96	2 — 6 iul.	—	
7.	Dîngeni (iarăși)	400	—	23 iun.	
8.	Durnești	580	—	1 iun.	
9.	Frumușica	1273	—	—	
10.	Lozna	330	12 zile	—	
11.	Românești	400	—	—	
	TOTAL	4281			

Presupunînd că cei 4 281 de cetățeni au lucrat în medie cîte 5 zile, rezultă un număr de 21 405 zile muncă numai în acest caz.

Situațiile întocmite de comune (cele care au întocmit) nu sînt concepute în același fel, din acest motiv și încercarea noastră de a sintetiza a fost mult îngreuiată. Unele dintre aceste statistici, borderouri sau liste, cuprind date mai clare, complete, altele dimpotrivă confuze, incomplete.

O schiță de tabel nu prea bine conturată redă cîteva date, de asemenei, edificatoare privind oamenii ce urmau a fi trimiși de comune la diferite locuri de muncă pentru interes militar [3].

700	oameni	pentru punctul de lucru Silișcani,
700	oameni	pentru punctul de lucru Trușești,
1 200	oameni	pentru punctul de lucru Todireni,
1 200	oameni	pentru punctul de lucru Urziceni.
TOTAL	3 800	

Într-o altă situație statistică este consemnat necesarul de 4 055 persoane pentru munca de interes obștesc. La aceasta se poate adăuga lista întocmită, nu se știe la ce dată anume, de Prefectura Botoșani în care este vorba despre mobilizarea a 6 400 cetățeni la lucrări militare [4], după cum urmează : Botoșani — 2 000, Cucorăni — 400, Vlădeni — 400, M(înăsti)r(ea) Doamnei — 400, Răchiți — 400, Dumbrăveni — 400, Salcea — 400, Fîntînele — 400, Verești — 400, Corni — 400, Vorona Nouă — 400, Tudora — 400.

Cifrele enunțate pînă aici sînt relative și incomplete întrucît statisticile transmise de comune pot fi incluse și în sintezele oferite de plase sau județe. În alte situații, documentele se referă numai la solici-

3. Arh. st. Botoșani, fond Prefect. Botoșani ds. nr 83/1944, ff.. 2—4.
4. Ibidem, f. 55.

tări, fără a se putea desprinde faptul dacă s-a și executat ordinul prefectului. În cele mai multe cazuri, da. Oricum, asemenea neconcordanțe sînt minore față de ceea ce este dovedit că s-a efectuat, și de faptul că exemplele enunțate nu oglindesc totul. Alte numeroase date, nedepistate încă, pot întregi acest tablou. Numai din ce s-a arătat pînă aici, rezultă că au contribuit la aceste acțiuni paramilitare peste 25 000 de cetățeni, fără să cunoaștem numărul zilelor lucrate. De asemenea, această cifră reprezintă doar o parte infimă din ceea ce s-a realizat. Într-adevăr, cerințele în acest domeniu erau foarte mari, cetățenii români trebuind să răspundă unui număr corespunzător de lucrări necesare numeroasei armate sovietice ; aproximativ un milion de soldați în toată zona de nord a Moldovei. Nu punem la îndoială faptul că multe din asemenea lucrări, unele speciale, au fost efectuate de însăși armata sovietică. Însă, contribuția substanțială a populației autohtone nu poate fi neglijată.

Se poate aprecia că la astfel de activități a fost antrenată întreaga populație aptă de muncă, atît de la sate cît și de la orașe. Un ordin al Primăriei Botoșani este edificator în acest sens. Dispozițiile la care ne referim conțineau următoarea prevedere : „În oraș să nu rămînă decît funcționarii publici și conducătorii autorităților". Mai puteau fi scutite persoane indispensabile altor activități, ca morărit și panificație, spre exemplu. În același context, la 16 mai 1944 Prefectura Botoșani adresa un ordin primăriei orașului cu același nume să „mobilizeze încă 2000 de oameni" [5]. Nu s-a putut stabili cîte persoane fuseseră deja mobilizate, dacă mai era nevoie de încă două mii.

Lucrările n-au mers ușor, deși populația era conștientă și dădea tot concursul unor asemenea acțiuni. Greutățile veneau de la prea intensa solicitare, îndeosebi a țărănimii, în condițiile unei acute cerințe a mîinii de lucru în agricultură, socotit și acest domeniu obiectiv strategic militar. Intervențiile repetate ale organelor administrative pentru scoaterea populației la lucru explică și o anume neconcordanță între cerințele armatei sovietice și posibilitățile de care dispuneau localnicii. O circulară a Prefecturii Botoșani preciza spre exemplu următoarele : „Avînd în vedere ordinul Comandamentului militar al județului, transmis nouă azi 23 iunie 1944, vă facem cunoscut că nu s-au respectat ordinile noastre de mobilizare trimise anterior ; lucrările de interes militar ce urmau să fie terminate la 1 iunie, nu sînt gata nici acum. Pentru terminarea acestor lucrări — atenționează ordinul amintit — *considerăm mobilizată întreaga populație a județului nostru* (subl. ns. — C. Cl.). Veți lămuri pe toți locuitorii valizi, între 16 și 55 ani — se menționează în continuare — că este în interesul nostru ca aceste lucrări să se termine în 10 zile". Mai departe se face precizarea că în caz de necompletare a numărului

5. Ibidem, f. 30.

de persoane „se vor lua și fete și femei fără greutăți familiale“ [6]. Se recomanda totodată mobilizarea populației evacuate [7].

În multe cazuri, primarii, cu toată bunăvoința de care dădeau dovadă, nu aveau cum să execute ordinele prefecturii, întrucît li se impuneau eforturi peste posibilități. Iată cum motivează primarul comunei Romănești la ordinul de mobilizare a 400 de oameni : „În această comună nu avem nici un om disponibil... întrucît toți oamenii sînt împărțiți la diferite lucrări cerute de către Armata Roșie“ [8].

Autoritățile comunei Lozna, făceau cunoscut, de asemenea, faptul că „din această comună s-au mobilizat pentru lucru 330 oameni, să presteze munci de război, care lucrează de 12 zile, și în prezent este perioada de prașilă a porumbului“ [9]. Impiegatul de poliție, Mendelovici, delegat de prefectura Botoșani pentru a recruta populația la lucru, a primit mai întîi răspunsul primarului din Leorda că nu are oameni, apoi s-a convins personal că „într-adevăr nu se găsesc oameni pentru muncă deoarece locuitorii acestei localități erau deja folosiți la alte lucrări de interes militar“ [10].

Un raport al preturei Ștefănești, din 21 iunie 1944, pune în evidență același lucru : „În comuna Movileni, zilnic se cer prea multe brațe de muncă (...) la diferite lucrări de interes militar“. Autorii raportului arată că datorită acestui fapt erau abandonate lucrările agricole, dînd exemplu că djn 1364 ha culturi de primăvară fuseseră prășite pînă la acea dată doar 100 ha. De subliniat și faptul că locuitorii erau luați direct de la munca ogoarelor și duși la lucrări de aerodromuri și tranșee [11]. Situații identice au mai fost în localitățile Movila Ruptă, Trușești și altele.

Este locul să arătăm că procedeul scoaterii la lucru a populației nu era reglementat sau dacă exista o reglementare, aceasta nu se respecta. Avem în vedere faptul că, pe de o parte, comandamentele militare sovietice apelau la autoritățile românești cu care conlucrau, urmînd ca acestea să procedeze la o mobilizare judicioasă, în raport cu posibilitățile și interesele fiecărei localități. Pe de altă parte, unități militare ale armatei sovietice, independent de Comandamentul județean, recurgeau direct, din proprie inițiativă, la scoaterea cetățenilor la lucrări de care aveau nevoie. În anumite cazuri, persoanele mobilizate erau scoase la lucru de către militarii sovietici, iar în urmă veneau autortățile românești să mobilizeze aceiași oameni. Sau se întîmpla invers. Mai mult, abia întorși după un număr de zile de la astfel de munci, trimiși de unii, cetățenii erau solicitați imediat de către alții în aceleași scopuri.

Prețul acestei munci extenuante depusă de zecile de mii de oameni din această parte a țării este greu de evaluat. Eforturile lor au fost atît de ordin fizic cît și moral. Ei au înfruntat adesea foamea, arșița soare-

6. Idem, ds. nr. 50/1944, f. 40.
7. Referire la populația evacuată din zona operațiunilor militare către interior.
8. Arh. st. Botoșani, fond Prefect, ds. nr. 50/1944, ff. 29, 139.
9. Idem, Prefect. Dorohoi, ds. nr. 81/1944, ff. 37, 44.
10. Idem, fond Prefect. Botoșani, ds. nr. 50/1944, f. 141.
11. Idem, ds. nr. 106/1944, f. 70.

lui, vîntul sau ploaia ; au străbătut pe jos distanțe apreciabile pînă la locul de muncă. Dăm un singur exemplu doar, pe care-l socotim suficient de edificator : „În satul Tudora — se menționează într-un proces-verbal al organelor prefecturii Botoșani — se găsesc foarte mulți lucrători pentru tranșee, lipsiți de hrană, aduși de la distanțe mari. Autoritățile comunale nu au hrană să le dea..." [12].

Socotim necesar să arătăm că în această perioadă s-au emis numeroase circulare, ordine sau hotărîri menite să mobilizeze populația la lucru. Din conținutul acestora rezultă că toți cetățenii apți de muncă, cu unele excepții, trebuiau să execute lucrări de interes obștesc. Prin ordonanța nr. 15 din 30 mai 1944. Consiliul cetățenesc al orașului Botoșani a adoptat un astfel de document în care se stipula între altele că „munca este o îndatorire a cetățenilor acestui oraș". Fiecare locuitor era obligat să servească interesele generale ale obștei, îndeplinind fie o muncă în cadrul îndeletnicirilor sale, fie de folos obștesc. De asemenea, se mai prevedea că persoanele apte de muncă, fără nici o ocupație, „pot fi supuse ori de cîte ori interesele generale o cer la îndatorirea de a presta serviciul muncii" [13]. Această obligativitate viza lucrări de interes general și militar, ca drumuri, căi ferate, aeroporturi, tranșee etc. Aceeași ordonanță și regulament al muncii au fost extinse la nivelul județului Botoșani, adoptîndu-se hotărîri în acest sens de către Consiliul de colaborare, la începutul lunii iunie același an.

Din cele enunțate pînă aici rezultă că întreaga populație a județului Botoșani a participat la lucrări destinate frontului, ceea ce reprezintă după cum se va vedea în continuare doar o parte dintr-un efort uriaș, contribuție de netăgăduit la lupta împotriva hitlerismului, la pregătirea ofensivei Armatei Roșii din 20 august 1944.

*
* *

Un sprijin substanțial a acordat populația din județul Botoșani trupelor sovietice și prin livrarea a diferite produse, îndeosebi alimentare. Această contribuție se înscrie și ea ca un efort suprem depus de localnici în condițiile în care principalul lor avut, cerealele și vitele, fusese diminuat ca urmare a jafului comis de trupele germane în retragere.

Acțiunea de colectare a bunurilor materiale și alimentare necesare armatei sovietice a fost organizată de către autoritățile locale românești, la cererea Comandamentului sovietic. În același timp, s-au întreprins măsuri de rechiziționare direct de către unități ale Armatei Roșii. Și în acest caz, este dificil de evaluat cu exactitate valoarea contribuției aduse de populația locală la întreținerea armatei sovietice în perioada

12. Idem, ds. nr. 16/1944, ff. 1—57.
13. Idem, ds. nr. 240/1944, f. 2.

aprilie—august 1944, și prin aceasta la lupta contra fascismului. Datele oferite de arhive sînt incomplete și parțiale din cauza neîntocmirii la vreme a actelor, a pierderii unor mărturii și chiar a neînregistrării multora dintre rechiziții. Din dovezile de care dispunem deocamdată rezultă că numai pînă la 20 iunie 1944, județul Botoșani a livrat Armatei Roșii următoarele bunuri [14] :

— fînețe	= 15 ha	— porci vii	= 13 560 (nu se specifică bucăți sau kg).		
— fîn	= 300 kg				
— porumb	= 14 500 kg				
— grîu	= 50 500 kg	— mezeluri	= 348 kg		
— orz	= 424 800 kg	— carne porc	= 900 kg		
— ovăz	= 18 750 kg	— lapte	= 1 700 l		
— orzoaică	= 8 800 kg	— brînzeturi	= 312 kg		
— cartofi	= 389 900 kg	— unt	= 150 kg		
— fasole	= 10 800 kg	— oi vii	= 1 730 buc.		
— mazăre	= 4 950 kg	— pelicele	= 1 524 buc.		
— făină albă	= 1 990 kg	— păsări vii	= 500 buc.		
— făină porumb	= 4 075	— ouă	= 50 750 buc.		
— vite vii	= 309 950 kg	— ulei alimentar	= 425 l		
— carne	= 4 994 kg				

ALTE PRODUSE

— sare	= 5 880 kg	— vopsele	= 1 127 kg		
— săpun	= 1 470 kg	— unsoare căruțe	= 2 020 kg		
— sodă caust.	= 9 970 kg	— hîrlețe	= 2 885 buc.		
— sodă rufe	= 1 124 kg	— lopeți	= 5 225 buc.		
— căldări	= 186 buc.	— tîrnăcoape	= 168 buc.		
— cuie	= 5 634 kg	— hîrtie	= 1 000 kg		
— cazele	= 5 200 kg	— cărbuni	= 5 275 kg		
— fier	= 21 804 kg	— sîrmă	= 4 090 kg		
— carbid	= 40 kg	— acid sulf.	= 412 l		
— scînduri	= 266 mc	— oțel	= 1 015 kg		
— curele trans.	= 80 buc.	— fierăstraie	= 350 buc.		

În adresa de înaintare a tabloului, reprodus aici (întocmit de Biroul aprovizionării — serviciul economic), către Prefectura Botoșani se dă următoarea explicație : „dacă la cantitățile totalizate în susmenționatul tabel se mai adaugă produsele livrate prin intermediul d-lui colonel Neustad, maior Roșcov, și produsele ce unitățile militare și le-au procurat singure, totalizînd aceste date, din relatările primarilor, și din cele ce am văzut cu prilejul inspecțiilor pe teren, constatăm că marea majoritate a comunelor și satelor din cuprinsul județului Botoșani nu mai dispun decît de strictul necesar ; în unele părți nici chiar de strictul necesar..." [15]. Mai precizăm faptul că, deși bogat în date, tabelul repro-

14. Idem, ds. nr. 21/1944, f. 64.
15. Ibidem, ff. 64—66.

dus nu cuprinde toate comunele decarece unele primării n-au trimis rapoarte la vreme, altele deloc.

Pentru a adînci latura informativă a acestui aspect vom mai recurge la cîteva dovezi grăitoare. Primăria comunei Lozna avea planificat să colecteze, pînă la data de 24 mai 1944 cantitatea de 200 000 kg cereale, 300 vite, 550 oi, precum și 15 000 ouă „pentru hrana armatei sovietice". Totodată, trebuia să colecteze cantitatea de 1 600 kg lînă oi. Autoritățile comunale n-au putut asigura cantitățile recomandate de prefectură, dar au făcut tot ce le-a stat în putință, colectînd 8 000 kg cereale, 50 de vite, 60 de oi, lînă, ouă și altele" [16]. Este și aceasta o dovadă a eforturilor deosebite depuse de populația din județul Botoșani, ca și din restul Moldovei de nord unde se aflau trupele sovietice, răspunzînd astfel unor împrejurări de extremă intensitate, și dovedind în același timp maximum de solicitudine.

Dintr-un raport al centrului de comună Răchiți, întocmit la 20 iunie 1944, și adresat Prefecturii Botoșani, rezultă că satele acelei comune; respectiv: Răchiți, Cișmea, Tulbureni, Teascu și Stăuceni resimțeau acut lipsa de vite deoarece locuitorii fuseseră solicitați intens în această privință [17]. De asemenea, într-un memoriu adresat prefecturii Botoșani, în februarie 1945, locuitorii comunei Vlădeni, referindu-se la vara anului 1944, scoteau în evidență între altele și faptul că ei au contribuit cu vite pentru sprijinirea frontului „mai mult ca în alte părți". Aceeași situație și pentru comuna Bucecea, unde la un moment dat „nu s-a găsit nici o vită pentru a-i servi pe sovietici" [18], subliniindu-se astfel lipsa de animale, datorată în primul rînd ridicării forțate de către nemți în retragere, dar și ca urmare a solicitudinii de care au dat dovadă cetățenii acestor locuri față de cerințele armatei sovietice.

În privința predării cotelor de produse de către populație pentru sprijinirea frontului, existau anumite reglementări, dar care nu concordau între ele. De pildă cetățenilor li se explica, în baza unor astfel de reglementări, că pentru întreținerea Armatei Roșii trebuie să predea o cotă de 80% din produsele agricole [19]. Alte precizări aveau în vedere faptul, conform căruia cetățenii erau obligați ca o anume parte din produse să fie predată armatei sovietice cu plată, iar o altă parte fără plată [20]. Comuna Nicșeni, spre pildă, a livrat trupelor sovietice produse după cum urmează: cai, cu plată — 103 buc.; fără plată — 73 buc; vite mari, cu plată — 1 485 buc., fără plată — 1 350 kg. În documentul din care citățm mai sînt înșiruite și alte produse livrate armatei sovietice, fără însă să se mai facă precizarea, cu plată sau fără plată; astfel: porumb — 29 500 kg, orz — 10 500 kg, cartofi — 80 000 kg, ceapă — 1 500 kg, ouă — 32 000 buc., păsări — 1 155 buc., lapte — 24 500 l., grîu

16. Idem, fond Prefect. ds. nr. 81/1944, ff. 34, 44.
17. Idem, fond Prefect. Botoșani, ds. nr. 21/1944, f. 65.
18. Idem, ds. nr. 37/1945, nenum.
19. Idem, ds. nr. 47/1944, f. 106.
20. Ibidem, f. 111.

— 435 315 kg [21]. Ordinul nr. 1 203/1944 al prefecturii Botoșani, conținea precizarea că „trebuie să se predea armatei sovietice cîte 4/0 kg grîu de fiecare ha“ [22].

Pretutindeni, Armata Roșie a găsit în aceste locuri „un larg și dezinteresat sprijin“ din partea populației locale. Formele prin care populația din județul Botoșani a răspuns cerințelor armatei sovietice sînt din cele mai diferite. Între altele enunțate mai sus s-au asigurat condiții optime de activitate; autoritățile românești organizînd aprovizionarea cu tot ce era necesar. A fost întreținută de primărie popota garnizoanei, spitalele pentru răniții de pe front, birourile în care lucrau comandamentele militare etc. Într-un borderou recapitulativ, întocmit de Prefectură, privitor la exercițiul financiar 1944/1945, se justifica între altele, la capitolul cheltuieli privind întreținerea armatei sovietice pînă la 1 decembrie 1944, că a costat 2 017 934 lei. În documentul citat se precizează că au fost asigurate cu cele necesare spitalele în care erau internați soldații și ofițerii sovietici. Totodată se amintește despre dotarea cu materiale a unităților militare și comandamentelor, precum și despre efectuarea a diferite servicii în folosul acesteia. În orice caz, la totalul cheltuielilor în astfel de scopuri este trecută suma de 14 353 250 lei [23].

În județul Botoșani exista un birou de rechiziții, care avea obligația să amenajeze în stare de locuit; cu mobilier, lenjerie și altele, toate unitățile militare... [24]. În același timp, armata sovietică a administrat direct unele obiective industriale sau suprafețe agricole.

Analizînd starea deosebită din nordul Moldovei, în condițiile prezenței trupelor sovietice în această zonă am reținut eforturile și contribuția populației județului Botoșani la sprijinirea Armatei Roșii în lupta pentru înfrîngerea hitlerismului; contribuție, care în comparație cu sacrificiile generale, a fost mică, dar raportată la dimensiunile țării noastre și la posibilitățile populației de aici, evident a fost mare.

Situația specială, marcată de eforturile la care a fost supusă populația din această parte a țării nu a încetat odată cu declanșarea Revoluției de eliberare socială și națională în România, ci ea s-a menținut pînă în luna octombrie 1944, cînd județul Botoșani ca și întreaga zonă din nordul Moldovei a ieșit din starea de izolare de pînă atunci, stabilind legături cu Bucureștiul și cu restul țării.

Acest lucru trebuie avut în vedere atunci cînd evaluăm efortul amintitului județ, el fiind mai îndelung în timp, și mai mare valoric decît a altor județe și localități din afara zonei în care timp de mai multe luni de zile, în vara anului 1944, a acționat armata sovietică. Mărturiile vremii subliniază pe bună dreptate faptul că „în ciuda tutu-

21. Ibidem.
22. Ibidem.
23. Idem, ds. nr. 54/1945, nenum.
24. Idem, ds. nr. 38/1945, nenum

ror greutăților ce păreau de neînvins, nevoile Armatei Roșii au fost pe deplin satisfăcute". „Pe drept cuvînt această parte a țării — se subliniază într-un mesaj al Comitetului raionalei [25] nordului Moldovei a P.C.R. — a fost un șantier de lucru pentru sprijinirea Armatei Roșii în pregătirea ofensivei care avea să ducă la zdrobirea definitivă a fascismului" [26].

Astfel, poporul român și-a înscris efortul său alături de forțele aliate la lupta împotriva Germaniei hitleriste cu cinci luni mai devreme față de august 1944, printr-o apreciabilă contribuție materială și umană a populației din acest colț de țară care este Nordul Moldovei, în cadrul căreia un substanțial efort l-a depus județul Botoșani.

În baza celor dovedite pînă aici, ca și altele, neincluse în rîndurile de față, se poate conchide că armata sovietică nu a fost întîmpinată cu ostilitate de populația din zona amintită, ca și de către întreg poporul român de altfel, ci a fost primită cu bunăvoință, ca un aliat în lupta comună împotriva hitlerismului. Aceasta explică atitudinea prietenească și de conclucrare a autorităților civile cît și a cetățenilor români cu soldații și ofițerii sovietici, cu comandamentele militare; sprijinul masiv și permanent acordat acestora, din prima clipă, adesea peste puterile unei populații lovite crunt de soarta războiului.

25. Formă organizatorică teritorială a P.C.R. din acea perioadă. Raionala cuprindea mai multe județe și era subordonată Regiunii. Referirea de față are în vedere Raionala Moldova de nord a P.C.R. formată din județele: Baia, Cîmpulung, Dorohoi, Rădăuți și Suceava.

26. Arh. st. Suceava, fond Prefect. Rădăuți, ds. nr. 34/1945, f. 19.

DOCUMENTE INEDITE PRIVIND ACTIVITATEA COMERCIALĂ A COMISULUI BOTOȘĂNEAN IONICĂ TĂUTUL

IOAN MORARIU

În ultimele decenii, cunoscuți cercetători români s-au preocupat de viața și activitatea comisului Ionică Tăutul (1795—1830), autorul *Memoriului Cărvunarilor*, întregindu-i biografia și publicîndu-i numeroase scrieri social-politice, scrisori și poezii [1].

După cum se știe, în noiembrie 1824 domnul Ioan Sandu Sturza l-a trmis pe tînărul comis la Istanbul, în calitate de secretar al Moldovei [2]. Acolo a rămas pînă la moartea sa prematură.

În anii cît a stat în capitala Imperiului Otoman Ionică Tăutul a fost nu numai secretar, ci și negustor. Între anii 1825 și 1828 el a încheiat contracte de tovărășie pentru practicarea comerțului cu căminarul *Ilie Gherghel*, spătarul *Costache Lipan* și aga *Nicolae Bosie*. Aceste contracte au fost publicate în anul 1974 [3].

În filiala Iași a Arhivelor Statului se păstrează și alte documente privitoare la activitatea comercială a lui Ionică Tăutul. La patru dintre acestea — toate inedite — ne vom referi în continuare.

Primul document poartă data de *18 ianuarie 1825* și conține o listă de mărfuri aduse de la Istanbul de către *căminarul Ilie Gherghel*, asociatul comisului. Valoarea acestor mărfuri (fesuri, șaluri, capoate etc.) se ridica la 5 447,5 lei. Suma aceasta era foarte mare, cu ea putîndu-se cumpăra atunci în Moldova 74 vaci, sau 545 oi, sau 181 chile grîu de Galați (adică 56 tone) [4].

---

1. În lucrările publicate amintim: Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *Documente*, Editura Minerva, București, 1973, vol. I, p. 88—118; Dan Mănucă, *Ionică Tăutu — pagini inedite*, în „Revista de istorie și teorie literară", tomul 15, nr. 1/1966, Ed. Acad. R.S.R. p. 139—149; Idem, *Scrisori inedite ale lui Ionică Tăutu*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară", Iași, Ed. Acad. R.S.R., tomul XIX, 1968, p. 189—197; Ionică Tăutul (1795—1830), *Scrieri social-politice*, Editura științifică, București, 1974 (cuvînt înainte, studiu introductiv și note de Emil Vîrtosu), 365, p.; Al. Sălcudescu, *Literatura epistolară*, Editura Minerva, București, 1972, p. 76—77; Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, Editura Minerva, București, 1972.

2. Gh. Ungureanu, D. Ivănescu, Virginia Isac, *op. cit.*, p. 93—94.

3. Ppblicate de Emil Vîrtosu în *op. cit.*, p. 318—319; 330—331; 335—343.

4. Ioan Murariu, *Prețurile cu care se vindeau unele mărfuri în Moldova la sfîrșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în „Carpica", Muzeul județean de istorie și artă Bacău, VII, 1975, p. 128, 137 și 140.

Al doilea document este o scrisoare trimisă de *aga Constantin Carp* comisului Ionică Tăutul la Istanbul pe data de *1 februarie 1825*. Comisul era rugat să-i trimită agăi o „piatră de zmarand" și „un cheptene de fildeș pentru barbă".

Documentul următor este o însemnare făcută de *„Ilie Gherghel tovarăș"* în legătură cu unele mărfuri aduse în Moldova de la Istanbul și altele cumpărate în Moldova pentru Istanbul. Documentul poartă data de *18 martie 1825* și din el rezultă că în Moldova au fost vîndute capoate, ciubucuri, fesuri, șaluri și alte mărfuri turcești în valoare de 6 785 lei. Această sumă a fost întrebuințată pentru unele cheltuieli și pentru cumpărarea a 303 perechi de pielicele negre de miel pentru a fi trimise la Istanbul.

Ultimul document este o scrisoare din *4 aprilie 1825* a lui *Costache Burghele* către comisul Ionică Tăutul la Istanbul. Costache Burghele confirmă primirea a doua suvaele și a unui pieptene și îl roagă pe comis să-i trimită niște ciubote.

Considerăm că aceste patru documente pot contribui la mai buna cunoaștere a activității comerciale a comisului botoșănean.

1

1825, ianuarie 18. Însemnare de mărfurile aduse de la Istanbul la Iași des către căminarul Ilie Gherghel, asociatul comisului Ionică Tăutul.

No.	Lei	Par[ale]
50 fesuri	437	20
4 imameli	1 800	—
2 tarabuluzuri	270	—
1 șal	1 200	—
3 suvaeli	420	—
2 capoati cu un beșlic (?)	900	—
4 imameli mici	360	—
	5 447	20

Adică cincii mii patru suti patruzăci și șapte lei, doauăzăci par[ale] cuprindi cumpărătura a 66 bucăți de lucru ci să triimet la Eș prin mine. 1825, ghenar 18.

Ilie Gherghel, căminar *

* Arh. St. Iași, fond *Documente*, P. 252/18.

2

1825, februarie 1, Iași. Scrisoarea agăi Constantin Carp către comisul Ionică Tăutul la Istanbul.

Părințăști îmbrățoșîndu-te, dulce te sărut,
iubite kk. Ioane !

Din ceasul ce te-am cunoscut nu te-am socotit după vîrstă în inima mè decît ca pe un fiu, și totdeauna așa te voi socoti. Titlu de frate ți l-am dat după

a lumii politică, dar fiindcă mulțămire dum[ita]le să stînjinești întru aceasta, iată că împlinesc pretenție dum[ita]le cu știința ce-mi dai că ești sănătos. M-ai mulțămit pre mult. Milostivul Dumnezău asămine să te păzască pentru totdeauna. Noi iarăși, din a sa îndurare sîntem sănătoși.

Mărioara, cunoscătoare de agiunsu pentru neuitarea și evghenia ce-i arăți, îți faci a sali multe închinăciuni. Și, după aceasta, te poftești pentru piatra de zmarand. Dacă însă nu i s-au găsit părechi, să o iai și să o trimiți, fiindcă aici au găsit una întocmai, pe care au și cumpărat-o, dar de s-au găsit apoi pe amîndouă, iarăși vei faci bine a le priimi dum[nea]ta și a le trimite, binevoind a mă înștiința cîți bani este și unde să-i dau, pe care îndată îi voi și număra. Poftesc să mi să cumpere un heptene de fildiș pentru barbă. Să fie de mijloc, și să mi să trimită. Și iarăși, cîți bani va fi, îi voiu răspunde la locul ce vei rîndui.

Catinca, mulțămind pentru neuitare, îți aduci căzutili închinăciuni.

Îți mulțămăsc pentru bunele cuvîntări ce-mi aduci asupra sărbătorilor trecute, inima mè ț-au dorit de atunce asămine.

Neîndemănările nu m-au iertat de a împlini în pripă aducerea datornicilor meli heretisiri către făcătorul binelui, luminatul beizadè Neculachi, precum prin scrisoarea ce îi adresarisăsc, totodată cu heretisire, mă și dizvinovățăsc. Deci, dîndu-i-o, mă rog să-l încredințăzi și dum[nea]ta de a mè credință și supunere, și nu îndrăznesc a mai ceri răspunsu, ca să nu mă arăt supărătoriu, și către luminarea sa, și către dum[nea]ta.

Eu sfîrșăsc, îmbrățișîndu-te încă odată și mă însămnezu cu toată plăcerea. Eșii, 1825, fevr[uarie] 1.

Al dum[ita]le iubitor ca un părinte,

Costandin Carp, agă *.

* Arh. St. Iași, fond *Documente*, P. 126/92.

3

1825, martie 18. Însemnare făcută de Ilie Gherghel. asociatul comisului Ionică Tăutul, în legătură cu unele mărfuri.

Însămnare de vînzare lucruri luate în tovărășie cu d[lui] comis Tăutul . . . . . .[1] 1825, mart[ie] 18.

No.	Lei	Par[ale]
2 capoate, cîte șasă suti lei unul	1 200	
4 tacîmuri di ciubucuri	2 200	
4 tacîmuri mici	485	
2 tarabuluzuri	360	
3 suvaeli	560	
40 fesuri	480	
1 șal bun . . . . . .[1]	1 500	
	6 785	

Adică șasă mii șapti sute optzăci și cinci lei au cuprins toate lucrurile. Banii întrebuințați în marfă de o suma banilor în gios arătați.

Lei	Par[ale]		
2 992	20	Pe 303 tacîmuri chelceli negri, însă :	
Lei	Par[ale]		
		2 000 —	Pe 250 părechi, cîte 8 lei.
		464 20	Pe 29 părechi, cîte 8 lei 20 par[ale]
		528 —	Pe 24 tacîmuri de moca (?)
		2 992 20	cîte 22 lei tacîmu.
95	20	Deosăbite cheltuieli, însă :	
2 088	—		
		30	Unui ficior ci s-au triimis la Galați pentru priimire lucrurilor triimesă pe apă.
		30	Telalîcul pentru chelceli.
		25	Chirie magazali . . . . . [1] așteptîndu-să să vii marfa.
		6	Vătavului de călărași pentru 3 tacîmuri chelceli ce au dus.
		4 20	Pînza pentru învelit . . . . . [1]
		95 20	
66	—	Pe 3 tacîmuri ce s-au triimes cu vătavul de călărași.	
3 154	—	Adecă trei mii una sută cincizăci și patru lei facu acestea.	
3 631	—	Rămîn ca îndată ce voiu mai socoti un mic cusur din datorii să-i . . . . . [1]	
6 785	—		

Ilie Gherghe, tovarăș *

1 Cuvînt ilizibil.

* Arh. St. Iași, fond *Documente*, P. 252/21.

4

1825, aprilie 4, Iași. Scrisoarea lui Costache Burghele către comisul Ionică Tăutul la Istanbul.

Scumpul mieu cucoane Ionică !

Am primit două sevaele și un cheptine și am rămas tare mulțămit. Ah ! Te-aș fi sărutat, dar trebuia să alerg la Țarigrad ca să te aflu. Eu îți sînt mult datoriu, îmi pare rău însă că nu-mi dai prilej să te slujăsc. Cu toate aceste, ceea ce pot face împlinesc, și pe ceea ce sînt stăpîn îți jărtvesc. Inima mè de mult este a dumi[ta]le, ea crede că își împlinește toate datoriile.

Te heretesăsc pentru svintele sărbători ce au trecut, și pentru cele de acum înainte viitoare, ca să le petreci cu întreagă sănătate în șîr de nenumărate zile, dobîndind deplin tot ceea ce dorești.

Năd[ă]duiesc că cu al doile îți voi triimite și adeverința căminarului Gherghel de priimire banilor ce mă rînduiești să-i dau.

Cibotele să mi le triimiți.

Pentru o scrisoare ce am adresarisit prin dum[nea]ta luminatului beizadè Neculachi, nu mă înștiințăzi de au fost priimită.

Am adus închinăciunile dumi[ta]le la toți acei cătră care ai bine voit a mă însărcina să le ară.t. Gătește-te acum să priimești pe acelora, cu asupră de măsură.

D. sărd[ar] Dimitriu îți triimite multe frățăști închinăciuni și te poftește pentru brîile (?) dum[isale], ca să să facă fără multă cheltuială însă.

Rămîi sănătoșăl, iubește-mă precum te iubesc și nu conteni a scrie fratelui și slugii dumi[ta]le, Costachi Burghele.

Apr[ilie] 4. 825.
Eșii *

* Arh. St. Iași, fond. *Documente*, P. 126/97.

UNVERÖFFENTLICHTE DOKUMENTE ÜBER DIE KAUFMÄNNISCHE TÄTIGKEIT DES „COMIS" [1] IONICĂ TĂUTUL AUS BOTOȘANI

Zusammenfasung

Ionică Tăutul (1795—1830), der Autor bekannter sozial-politischer Schriften, verlebte seine botzten Jahre in Istanbul. In der Hauptstadt des osmanischen Reiches führte er eine rege kaufmännische Tätikkeit : in die Moldau schickte er bestimmte türkische Waren und bekan vor dort andere Waren.

Der Autor veröffentlicht vier unberkannte Dokumente und ergänzt damit die Biographie des „comis" Ionică Tăutul.

[1] rumänischer Adelstitel.

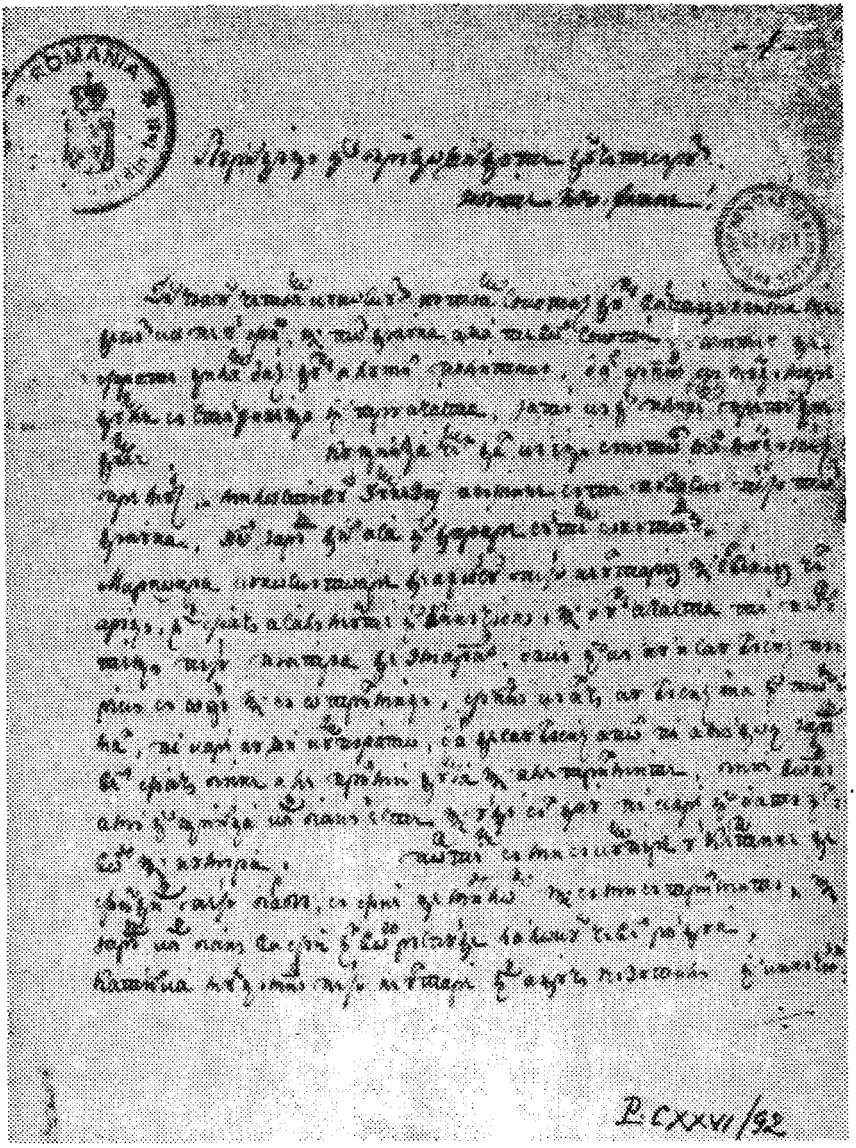

Document din 1 februarie 1825, p. 1.

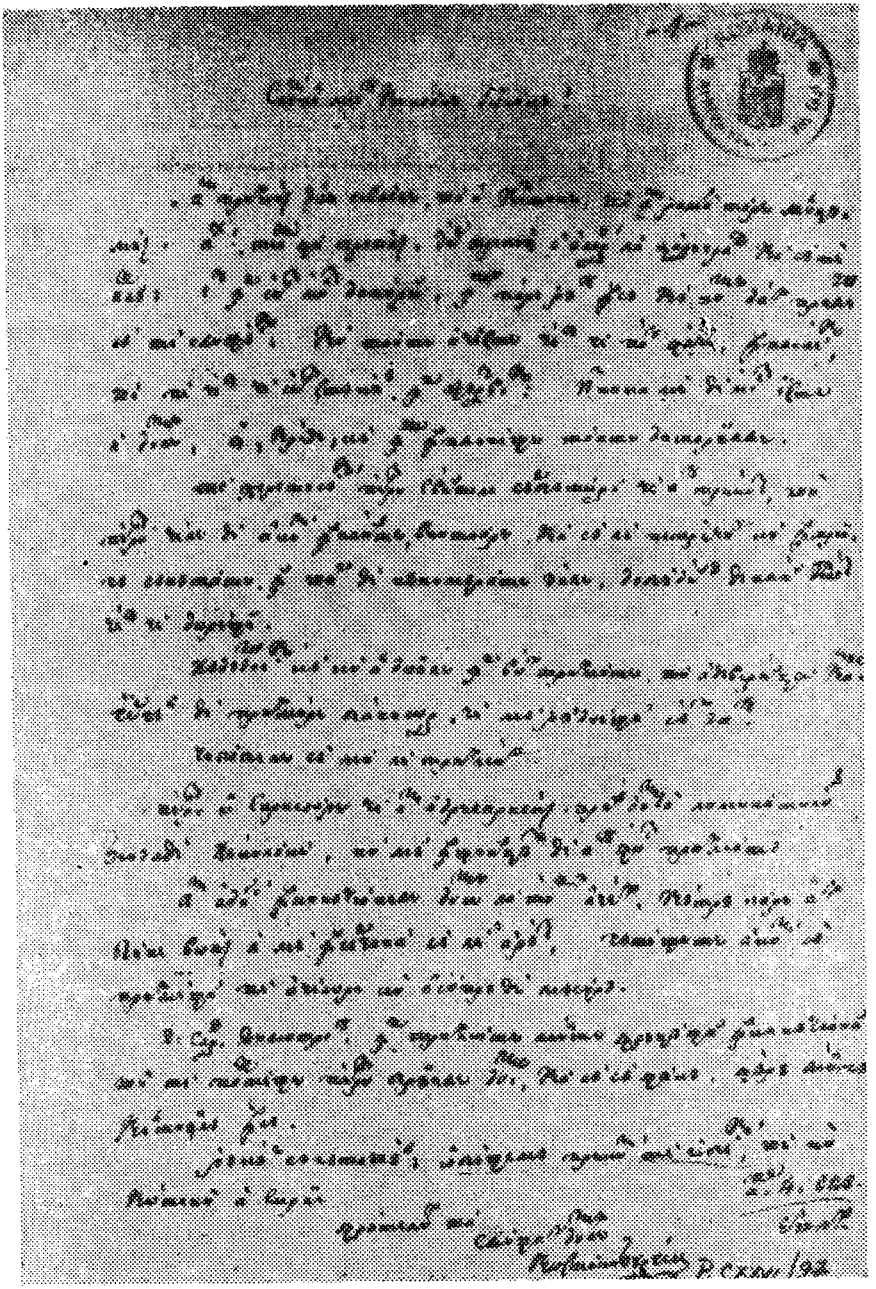

Document din 4 aprilie 1825.

DOI REVOLUȚIONARI PAȘOPTIȘTI BOTOȘĂNENI ÎN BUCOVINA : NICOLAE PISOSKI ȘI DIMITRIE RALLET

IONEL BEJENARU

NICOLAE PISOSKI

Numeroase sînt în istoria noastră națională evenimentele în care legăturile, conlucrarea, participarea efectivă comună la cursul lor a tuturor românilor, dincolo de delimitările teritoriale impuse de imperii, s-a materializat, rodind într-o continuă luptă pentru triumful idealului de Lnire, imprimînd întregii istorii un caracter, în primul rînd, unitar.

Revoluția română din 1848, cu evoluția succesivă a momentelor ei, de la cele pregătitoare la cele de acțiune deschisă, cu marea sa cuprindere a teritoriilor locuite de români, regăsită în scopurile comune ale programelor, în prezența laolaltă a moldovenilor, bucovinenilor, muntenilor, transilvănenilor, într-una sau alta din provincii, confirmă în cel mai accentuat grad făgașul istoriei și aspirațiilor comune. Marele ei fruntaș, Nicolae Bălcescu se făcea ecoul vrerii tuturor : „Vrem să fim o nație, una, puternică și liberă prin dreptul și datoria noastră, pentru binele nostru și al celorlalte nații, căci voim fericirea noastră și avem o misie a împlini în omenire“ [1]. Și, mai accentua, luminatul patriot : „Aceste condiții de putere, de cari avem nevoie, nu le putem găsi decît în solidaritatea tuturor românilor, în unitatea lor într-o singură nație, unire la care sînt menîți prin naționalitate, prin aceeași limbă, religie, obiceiuri, sentimente, prin poziția geografică, prin trecutul lor și, în sfîrșit, prin nevoia de a se păstra și de-a se mîntui“ [2].

1 Nicolae Bălcescu, *„Mersul revoluției în istoria românilor“*, în *„Gîndirea social-politică despre Unire“*, Ed. Politică, București, 1966, p. 52.

2 *Ibidem.*

Moment de vîrf al revoluției pașoptiste în Moldova, acțiunile din 27 martie/8 aprilie și din ziua următoare, represiunea care le-a urmat au marcat limitarea activității revoluționare pe cuprinsul Moldovei, dar neîncetarea ei, locul continuării numindu-se ori Transilvania, ori Muntenia, ori Bucovina. Și chiar dacă Mihail Sturdza a instituit o aspră prigoană, mulți din cei rămași în țară, surghiuniți la cîte-o moșie sau mănăstire, n-aveau să fie străini de activitatea fruntașilor obligați la emigrație, dimpotrivă, se vor manifesta prin legături și conlucrare.

În Bucovina avea să se afle la un moment dat grosul fruntașilor revoluției, intrați succesiv, unii venind de la Brașov, din Transilvania (George Sion, Zaharia Moldovanu, Grigore Balș, Petrache Cazimir, Vasile Alecsandri și alții), cîțiva dintre ei (G. Sion, Lascăr Rosetti, Petrache Cazimir și Alecu Russo) participanți la Adunarea de pe Cîmpia Libertății de la Blaj. Lor li se adaugă Vasile Mălinescu, Vasile Canta, Gh. Cantacuzino, Dimitrie Rallet, Nicolae Pisoski [3] — aceștia din urmă menționați în titlul comunicării de față. Pe acesta din urmă, bunăoară, intrat în Bucovina, la 24 iulie 1848, în dreptul satului Boian, raportul pichetului de grăniceri îl menționa ca fiind din Botoșani, holtei, în vîrstă de 32 de ani [4]. (n.n. Botoșanii păstrează și azi casa în care a locuit). În mai multe cazuri, ca în cel de mai sus, intrarea în Bucovina era înlesnită chiar de autoritățile austriece. Puțin mai înainte, în aprilie 1848, ispravnicul de Botoșani îi trecuse pe frații Petrache și Costache Cazimir prin zona Dorohoiului, motivînd cu studiile pe care aceștia ar avea de urmat la Berlin [5].

Mihail Kogălniceanu a sosit în Bucovina în luna august a anului 1848. Lista moldovenilor refugiați în Bucovina cuprinde și pe Alexandru I. Cuza, Manolachi Costachi Epureanu, Alexandru Moruzi, Smărăndița Rallet [6].

Cernăuții, cu cele două hoteluri — „de Moldavie" și „de Paris" forfoteau de moldoveni. Cei veniți de dată recentă — după un mai lung pelerinaj — se puneau la curent cu starea lucrurilor din Moldova, unde — o află noul sosit G. Sion — „excesele guvernului se făceau din zi în zi mai nesuferite ; violări de domiciliu, arestări, maltratări, persecuțiuni de tot felul se făceau în toate zilele, fără cruțare și fără teamă de răspundere. Oamenii cei mai meprizabili formau guvernul lui Mihai Sturza ; ciocoii cei mai nerușinați, mai corupți și mai venali își băteau joc de tot ce era nobil și onest în țară" [7]. Mai survenă și o cumplită epidemie de holeră în Moldova, motiv care a adus noi refugiați la Cernăuți. „În toate zilele primeam scrisori — nota același G. Sion — care ne anunțau cîte o nenorocire, cîte o pierdere printre amicii și rudele noastre" [8].

3 Vezi Teodor Bălan, *„Activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina 1848"*, Sibiu, 1944.
4 T. Balan, *op. cit.*, p. 5.
5 Ibid., p. 4.
6 Ib., p. 6.
7 George Sion, *„Suvenire contimpurane"*, II, Buc., Ed. Minerva, 1973, p. 138.
8 Ib., p. 139.

Mulți refugiați moldoveni, mai lipsiți de mijloace materiale, au tras de la început la familia Hurmuzachi, la Cernauca, ulterior venind și unii de la Cernăuți și din nevoia unității de acțiune, și din cauza holerii, în extindere și aici„ Hurmnzăcheștii fiind mai mult decît o gazdă ospitalieră — „Casa acestora era casa lui Avraam ; totdeauna deschisă și gata a îmbrățișa pe orice trecător sau emigrat care ar fi purtat numele de român“ [9]. Cadrul era fertil continuării faptei revoluționare : Aici, la Cernauca Hurmuzăcheștilor, ei înșiși conducători ai culturii românești de acolo ; „se convorbia mult, de oamenii cari știau din saloanele Iașului meșteșugul convorbirii spirituale, se redactau memorii, se alcătuiau broșuri de luptă, se ascuțeau versurile satirelor personale, se întreținea o întinsă corespondență cu cei de acasă“ [10].

Între acțiunile organizatorice ale revoluționarilor moldoveni în Bucovina un loc și rol important îl ocupă înființarea, la 26 iunie 1848, la Cernăuți, a Comitetului revoluționar — dată în care sînt redactate Statutele. Cu o zi înainte ele fuseseră aprobate, în cadrul unei ședințe plenare, mai hotărîndu-se înființarea unui fond, respectiv a unei comisii pentru administrarea banilor încasați, acțiuni menite să sprijine activitatea revoluționară. Erau prezenți la această primă ședință Costachi Negri, Alecu Cuza, Iancu și V. Alecsandri, Alecu Hurmuzache, Petrache Cazimir, N. Pisoski, G. Cantacuzino, Toader și Iorgu Sion, G. Dulcescu, Zaharia Moldovanu, Curius, N. Dimitrescu [11].

Desprinzînd din activitatea Comitetului pe aceea a lui Nicolae Pisoski, cum ne-au propus, facem sublinierea că ea a stat sub semnul activității practice, mai mult, firea sa fiind a unui om de acțiune, lucru care ne trimite cu gîndul la acea memorabilă ședință a partidei naționale din Moldova din 3 ianuarie 1859 de la Sala Elefant din Iași, cînd i-a somat cu arma pe cei prezenți să-i accepte propunerea ca Domn al Moldovei a lui Alexandru Ioan Cuza. Acum iată-l, cu ocazia primei ședințe, din 25 iunie 1848, primind împreună cu G. Dulcescu sarcina să se ocupe cu strîngerea banilor în Moldova [12]. La a 2-a ședință, la 27 iunie, animat de intenții bune, constructive, Pisoschi a propus ca refugiații să întrețină legături cu gruparea de patrioți din țară, cu toate că șeful ei, Nicolae Istrati era destul de suspect în privința fidelității, supoziție confirmată de evenimente ulterioare, fapt pentru care propunerea a căzut [13]. Prezent statornic în viața Comitetului, alături de tovarășii de idei — îl găsim și la ședința din 2 iulie 1848, de la care datează ultimul procesverbal cunoscut [14] și nu fără temei, e de presupus, și în activitatea ulterioară, o dată cu comasarea celor mai mulți revoluționari la Cernauca.

9 Ib., p. 140.

10 Radu S. Dragnea, *„Viața lui Alexandru Russo“*. Fragment din *„Scriitorii basarabeni“*, în *„Neamul românesc literar“*, nr. 43—44, 15 nov. 1912, p. 686, cit. *„Istoria literaturii românești“*, III, p. 54.

11 T. Balan, *op. cit.*, p. 14.

12 *Ibid.*, p. 15.

13 *Ibidem.*

14 *Ibidem.*

De altfel, contactul cu cei din țară nu era doar o obsesie. Au existat prilejuri ale unor contacte apropiate, ca să nu mai vorbim de bogata corespondență întreținută. Unul din ele avea să fie evocat de G. Sion, moment consumat pe o moșie, la frontieră, a Moruzeștilor, cînd s-au prefigurat acțiunile viitoare, pe fondul informării cu mersul evenimentelor din țară [15]. Se recomanda celor din țară achiziționarea de arme — „a trecut vremea unde numai să vorbim și să proiectăm, acum numai fapta este totul", scria G. Dulcescu Comitetului din Iași [16].

Comitetul revoluționar român din Cernăuți a redactat diverse foi volante, memorii — „tuturor popoarelor independente" (25 iulie 1848), lui Soliman Pașa (30 iulie 1848) [17], apeluri către moldoveni, cu siguranță bucurîndu-se de aportul lui Dimitrie Rallet, scriitor satiric virulent, pamfletar de forță al epocii.

Același Comitet revoluționar moldovean îl însărcina pe Mihail Kogălniceanu cu redactarea amplului program de revendicări sociale și politice — „Dorințele partidei naționale din Moldova", apărut la sfîrșitul lunii august 1848, în care se regăsesc idei din Proclamația de la Islaz, din precedentul „Prințipiile noastre pentru reformarea patriei", program dezvoltat apoi pe larg în proiectul de Constituție pentru Moldova.

O regrupare a revoluționarilor moldoveni refugiați în Bucovina se semnalează la Cernăuți, în octombrie 1848, mai ales că holera bătuse în retragere. Unii din ei vor mai rămîne aici o vreme, sau la moșiile prietenilor bucovineni, alții vor pleca în Occident. În mai 1849, punîndu-i-se capăt domniei lui Mihail Sturdza, se vor reîntoarce acasă, mai ales că noul Domn, Grigore Alexandru Ghica le va acorda credit multora dintre ei. Dimitrie Rallet și Nicolae Pisoski, botoșăneni ca și Domnul, desigur cîștigîndu-și creditul nu prin aceasta, vor fi investiți cu înalte dregătorii.

Părăsind Bucovina, George Sion intră în țară pe la Mihăileni, unde îl găsi administrator al ținutului pe Nicolae Pisoski, „deja vechi cunoscut și amic, care mă primi cu o inimă de frate" [18]. În ceea ce-l privește pe Rallet, va fi investit cu ministeriatul Cultelor, mai precizînd că șederea sa în Bucovina a fost ceva mai de scurtă durată, întorcîndu-se în țară încă din 1848, activînd la Botoșani. Și N. Pisoski, și D. Rallet se vor angaja cu toată ființa lor, alături de Grigore Alexandru Ghica, Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri și atîția alții în lupta Partidei naționale din Moldova, pentru triumful idealului scump al Unirii.

„Momentul Bucovina" din activitatea lor se înscrie ca unul de referință, de continuitate a revoluției din 1848 din Moldova, căreia la rîndu-le i s-au dedicat, au slujit-o exemplar.

---

15 G. Sion, *op. cit.*, pp. 140—144.
16 T. Balan, *op. cit.*, p. 18.
17 *Ibidem*, p. 41—42.
18 G. Sion, *op. cit.*, p. 173.

CONTRIBUȚIA SAVANTULUI ION SIMIONESCU LA DEZVOLTAREA ȘTIINȚEI ȘI CULTURII ROMÂNEȘTI

IACOB HALLER

Profesorul I. Simionescu, cărturar de frunte al țării noastre, este unul din botoșănenii care a contribuit din plin ca geolog, geograf, naturalist, la ridicarea științei românești.

Viața profesorului Ion Simionescu, a fost model de puritate și muncă luminată dăruită binelui comun.

S-a născut la 10 iulie 1873, la Fîntînele, județul Bacău. Avînd nenorocirea să-și piardă de timpuriu părinții, copilăria și adolescența i-au fost umbrite de tristețea de a se ști orfan. Din fericire o rudă apropiată din Botoșani îl ia sub îngrijire și cu părintească iubire se ocupă de educația și instrucția lui.

Școala primară a urmat-o la Botoșani, la fel a urmat și cursurile secundare în același oraș, la liceul „A. T. Laurian". Prin frumoasele lui aptitudini la învățătură el a fost întotdeauna în fruntea colegilor săi.

În „Amintiri din viața de școlar", volum festiv — 1923 al Asociației foștilor elevi ai liceului „A. T. Laurian" din Botoșani, pag. 21—23, I. Simionescu, scoate în evidență cele două perioade importante ale vieții sale : una petrecută ca elev la Botoșani și alta ca student la Iași. Își amintește cu drag de viața școlară petrecută la liceul „A. T. Laurian" din Botoșani, de colegii și profesorii săi de liceu care i-au fost îndrumători în viață.

În 1891 obține bacalaureatul, urmînd desigur o încercare firească dar atras și de faima unor străluciți profesori ieșeni ca Poni, Cobălcescu etc. s-a înscris la Facultatea de științe din Iași. Prin concurs obține o bursă la Școala Normală Superioară. Prin aceasta el și-a asigurat liniștea și răgazul necesar unor studii universitare.

După ce obține licența în științe naturale, este numit profesor la liceul „A. T. Laurian" Botoșani, aici funcționează scurt timp.

Deși dotat cu mari aptitudini didactice, așa cum a dovedit cu prisosință și mai tîrziu, fie în calitate de conferențiar la Seminarul pedagogic universitar din Iași, fie ca profesor la Școala comercială sau la liceul de fete „Humpel" din același oraș, personalitatea lui Ion Simionescu nu era croită pentru a rămîne profesor de liceu.

Pregătirea și alesele sale resurse spirituale și sufletești îl chemau la sarcini mai înalte. De aceea, foarte bine venită a fost o bursă a Academiei Române, pentru studiul geologiei la Viena, bursă pe care el o obține prin concurs în 1894.

De aici înainte, viața lui ia un alt curs. La universitatea din Viena, la această vestită școală a marilor savanți, Suess, Tschrmack, Penk, Waagen etc. el își desăvîrșește pregătirea în domeniul geologiei și paleontologiei, iar prin integrarea în viața spirituală a celui mai mare focar de cultură, încrederea în forțele lui capătă consistență definitivă. După ce în 1898 obține doctoratul, trece la universitatea din Grenoble, reprezentată în acel centru universitar de marea autoritate a profesorului Kilian. În laboratoarele acestuia Simionescu execută și dă la lumină un foarte interesant studiu asupra amoniților cretacici. Întors în țară este este numit mai întîi profesor la Școala comercială și conferențiar la Seminarul pedagogic universitar din Iași. În 1900 separîndu-se de universitatea ieșeană catedra de geologie de cea de mineralogie, este numit în 1901 profesor suplinitor la noua catedră, după ce mai înainte făcuse o serie de cursuri libere de geologie. În 1902 prin concurs el devine titularul ei, mai întîi agregat pentru ca în 1905 să devie profesor definitiv.

De acum începe marea și neobosita lui activitate didactică, științifică și culturală, activitate ce nu va fi oprită decît la durerosul sfîrșit de la 7 ianuarie 1944.

Prin muncă fără preget, pe lîngă satisfacerea din plin a cerințelor catedrei, el dă la lumină, rînd pe rînd diferite lucrări stiințifice ce au ilustrat „Publicațiunile Fondului V. Adamache" ale Academiei Române, „Annales scientifiques de l'Université de Iassy", precum și alte publicațiuni cu același caracter, române sau străine din care prezentăm cîteva :

— Studii geologice și paleontologice din Carpații sudici — București 1895—1905. 3 volume.

— Studii geologice și paleontologice din Dobrogea 1907—1912 (6 volume).

— Didactica științelor naturale 1908.

— Elemente de geologie — București 1908.

Și multe alte lucrări valoroase și apreciate. Paralel cu acestea publică lucrări didactice, lucrări de popularizare, articole de reviste și de ziare și diferite alte lucrări în care tratează de preferință chestiuni interesînd cultura generală. Dar acțiunea de propagandist al culturii nu se mărginește numai la aceasta.

Fecunda sa activitate publicistică se îmbină strîns cu cea de neobosit conferențiar și în adevăr, n-a fost tribună în vre-un centru cultural din țară, de pe care să nu fi răsunat, cu căldură și convingere, cuvîntul lui colorat și autorizat. Iar cînd radioul i-a oferit mijlocul atît de lesnicios de a-l răspîndi în sfere cît mai largi, el a fost cel mai ascultat și mai apreciat conferențiar al societății de atunci de Radiodifuziune.

Ca profesor I. Simionescu a onorat catedra de geologie și paleontologie de la universitatea din Iași pînă în 1929, cînd a fost chemat la București. De asemenea el a mai servit o serie de ani catedra de geologie de la aceeași universitate, rămasă vacantă în 1911, prin moartea profesorului titular al acestuia. Stima și autoritatea de care se bucura

printre colegii săi l-au ridicat la demnitatea de rector al universității din Iași, demnitate pe care a ocupat-o după 1922 în două rînduri.

Catedra de paleontologie de la universitatea din București la care a fost chemat în 1929, a fost servită și onorată de el cu aceeași neobosită rîvnă și cu aceeași autoritate pînă-n 1941, cînd a fost pensionat. Academia Română apreciind alesele lui calități și munca depusă pe tărîm științific și cultural, l-a chemat printre membrii activi ai acesteia încă din 1911, pentru ca în 1941 să devină președintele înaltei instituțiuni.

Moartea l-a surprins în această demnitate, supremă încoronare a unei vieți ce va rămîne de-a pururi o pildă și un îndemn.

Astăzi cu ocazia acestei sesiuni a Muzeului de Istorie din Botoșani cu respectul deosebit față de marele savant și cu vie admirație și caldă recunoștință pentru opera ce ne-a lăsat-o, voi încerca să desprind ceva din acea latură a personalității sale mai puțin cunoscută celor mulți, ceva din figura omului de știință Ion Simionescu. Trebuie făcută remarca, deși activitatea sa pe tărîm științific a fost una din preocupările esențiale ale sale timp de aproape 50 ani, el fiind cel mai credincios și mai merituos slujitor al științei pămîntului, roadele muncii sale în această direcție sînt puțin cunoscute marelui public. Dar ce a însemnat el în special ca savant și care-i este, anume, aportul la promovarea specialității sale, în afară de cea mai mare parte a naturaliștilor patriei noastre, puțină lume știe. El se bucura în ochii naturaliștilor din țara noastră de un mare prestigiu și o autoritate de care n-au beneficiat mulți.

Ca om de știință, profesorul Ion Simionescu întruchipează o armonioasă asociere a celor mai alese însușiri de cercetător și gînditor.

Inteligență vie, pătrunzătoare și cuprinzătoare, spirit critic ascuțit, cu o remarcabilă putere de sinteză, însușiri conduse de o obiectivitate senină, de un temperament cumpănit și de o putere de muncă neobișnuită, iată deci principalii factori generatori ai operei sale științifice. Mai adăugăm marea lui dragoste de natură, unul din puternicele resorturi ale energiei sale creatoare, strîns îmbinată cu o sensbilitate poetică și un remarcabil talent literar, se înțelege cum pasionatul naturalist, care rece și obiectiv a fost dublat de artistul care cu căldură și entuziasm, îi preamărește minunățiile și-i cîntă splendorile.

Acesta este fondul spiritual și sufletesc al geologului, paleontologului și geografului I. Simionescu. Ceea ce caracterizează în genere opera de specialitate a profesorului Ion Simionescu, este spiritul riguros științific în care sînt concepute și executate lucrările sale. Orice problemă, fie de morfologie, fie stratigrafie sau tectonică, fie de paleontologie, este examinată sub toate aspectele, iar soluția dată este singura care se poate da.

De aceea opera lui științifică va rămîne și-l vor menține pentru totdeauna printre marii cercetători ai alcătuirii geologice a pămîntului românesc și printre principalii ctitori ai școlii geologice românești. Ca atare viața și opera profesorului Ion Simionescu, prin complexitatea însușirilor sale și prin proporțiile uriașe ale celor realizate de el, poate

fi subiect de tomuri mari. A încerca s-o schițez în cîteva pagini este mai mult decît o îndrăzneală.

În opera sa, profesorul Simionescu apare ca geolog de înaltă concepție, ca paleontolog care cercetează cu pasiune și răbdare cele mai variate resturi de animale, păstrate în pămîntul românesc, ca geograf care se dăruiește cu toată ființa sa, pentru ca să încălzească cu sufletul său acele numeroase lucrări în care redă limpede mediul geografic în care s-a zămislit și modelat sufletul românesc. Pentru îndrumarea, înflăcărarea și cultivarea acestui suflet al neamului, Ion Simionescu pune toată căldura inimii sale în uriașa sa operă de educare și popularizare.

Opera geologică a profesorului Simionescu, cuprinsă între altele în cele aproape 40 de note și memorii se referă mai cu seamă la stratigrafia Podișului Moldovenesc, Bazinul Dîmbovicioarei și Dobrogei. Prin studii pe teren și pe baza datelor paleontologice, Simionescu și-a clădit edificiul concepțiilor sale geologice asupra acestor regiuni.

Ca urmare se poate sublinia importanța acestor studii ale lui I. Simionescu și mai ales, privind Dobrogea. Nu prea mult înaintea sa, marele geolog Eduard Suess, fostul său profesor de la Viena, unul dintre cele mai impresionante spirite sintetice de care s-a bucurat știința geologică universală, spunea în monumentala sa operă „Das Antlitz der Erde", că Dobrogea constituie o enigmă în alcătuirea geologică a continentului nostru. Astăzi se poate afirma cu legitimă satisfacție că prin străduințele geologilor români, acea enigmă a fost dezlegată, iar printre cei care au contribuit la deslegarea ei, profesorul I. Simionescu ocupă un loc de frunte. El a clarificat alcătuirea și evoluția geologică a acestei regiuni. În afară de aceste studii geologice, aparținînd unor preocupări pe un plan mai vast, profesorul Simionescu se ocupă și cu unele chestiuni mai limitate cum sînt originea conglomeratelor cu elemente verzi din Carpații Orientali, geologia județului Neamț etc.

Lui Ion Simionescu i se datorește prima încercare de a alcătui o bibliografie referitoare la Geografia României.

Pe cît de valoroase, pe atît de variate, scrierile profesorului Simionescu pot fi socotite, pe drept cuvînt opere de bază și lucrări conducătoare pentru viitorii cercetători chiar de azi ai domeniului paleontologic.

Pasionat iubitor al naturii, a căutat să-i pătrundă în taina trecutului, încercînd astfel lămurirea prezentului. De aceea nu s-a limitat numai la studiul cîtorva grupe de animale fosile, căci ar fi devenit unilateral monoton, ceea ce era contrar firii lui. A cercetat resturile vieţuitoare vechi, de la cele mai simple nevertebrate, pînă la vertebratele superioare și om.

Primele cercetări paleontologice le consacră faunei mezozoice din Bazinul Dîmbovicioarei, lucrare ce prin partea de geologie i-a adus titlul de doctor.

Dacă ne referim mai profund la studiile sale asupra Dobrogei, pentru Ion Simionescu această zonă a patriei noastre nu a fost numai un teren de cercetări științifice ci și un minunat prilej de încîntare sufletească prin farmecul peisajului specific a acestui colț de țară, farmec pe care

l-a făcut cunoscut tuturor, cu un dar poetic desăvîrșit, în pagini de frumusețe.

În ultimii 15 ani, profesorul Simionescu a fost atras mai mult de studiul mamiferelor fosile, studiu prin care aruncă o lumină asupra condițiunilor de viață continentală din vremea pleocenă.

În anul 1942 face cunoscut primul craniu de om fosil descoperit în peștera de la Cioclovina din Hunedoara, găsit împreună cu silexuri paleolitice de oase de ursus spelaeus.

Cu ocazia cercetărilor geologice profesorul Simionescu a avut de străbătut munții, dealurile și cîmpia țării pînă la mare și Dunăre, a stat prin văile cele mai prăpăstioase, din adîncimea codrilor și a munților, a trecut prin orașe și sate, a cunoscut oameni și așezări omenești din țară.

Un pîlc de mestecăniș pe un tăpșan însorit, o turmă de mioare păscînd pe o pajiște scăldată în lumină, un colț de stîncă, un murmur de apă a rîului de munte, etc., toate acestea l-au legat de pămîntul țării, așa cum nu pot fi legați acei ce își trăiesc viața numai în spațiul îngust al unui laborator sau în preocupările abstracțiunilor teoretice.

Pentru sensibilitatea artistică a sufletului său, toate acestea au avut un răsunet deosebit. Toate acestea au făcut să-i vibreze sufletul, vibrații pe care el le-a exteriorizat în nepieritoare fraze, din nenumăratele sale lucrări care constitue opera sa de geograf.

Stilul în care sînt scrise minunatele sale cărți „Țara noastră", „Pitorescul României", „Popasuri prin munții noștri", „Fauna României", „Popasuri prin țară", Orașe și sate din România", etc., nu este egalat decît de acel din fermecătoarea „România pitorească" a lui Alexandru Vlahuță. Atitudinea acestui savant față de problemele evoluției pămîntului este dintre cele mai însemnate. El găsește în natură crîmpee din viața trecută și este ispitit să reconstituie starea pămîntului, din epoca profundă. În această operă se cere o deosebită înțelegere, cunoaștere, și un ascuțit simț al fenomenelor posibile.

Ion Simionescu nu a presupus ci a studiat cu toată minuțiozitatea științifică tainele ascunse în pămîntul țării. A pus atîta conștiinciozitate, că, din tot ce a cercetat și a studiat, a scris numai asupra acelui material care era absolut sigur. De aceea cercetările sale constituie și vor constitui și în viitor în îndreptar prețios în studiile de specialitate. Investigațiile sale au fost foarte mult apreciate nu numai la noi, ci și în alte țări.

Din urmărirea atentă a operei lui Ion Simionescu se poate vedea clar că el nu avea sentimentalitate patetică, ci mai degrabă stăpînită. Ea mărturisește iubirea adîncă pentru pămîntul strămoșesc și neamul său nu prin fraze de efect, ci prin adîncirea adevărului, prin punerea în valoare a frumosului, dar totodată și printr-o dezvăluire a relelor de tot felul cărora le indică și calea îndreptării.

Pentru tineret călătorește pînă în cele mai îndepărtate colțuri ale țării pentru a-i revela tainele din adîncuri și a-i deprinde să vadă pitorescul locurilor și faptele cele mai interesante ale oamenilor. Pentru el

sacrifică orele libere, folosind marea sa sete de cunoaștere în toate domeniile, pentru a-i arăta sensul adevărat al vieții.

Cît privește opera lui de popularizare a științei, nu trebuie nicidecum privită ca produsul unei derogări de la activitatea științifică. Ea pornește din vibrațiunea unei anumite coarde a sufletului său. Ea pornește din vibrațiunea unei anumite coarde a sufletului său. Opera de popularizare a lui I. Simionescu a stat sub comanda marii lui iubire de neam și de patrie. Cine și-a dat seama cît de puternic era stăpînit de acest sentiment și cine a cunoscut sinceritatea pe care a pus-o în toate acțiunile lui, nu s-a putut să nu-l înțeleagă și să nu-l aprobe. Prin onestitatea lui sufletească și prin înalta valoare etică a tuturor manifestărilor lui, toate laturile operei sale sînt deopotrivă de îndreptățite, iar el deopotrivă de mare în toate.

Pentru bunăstarea țărănimii noastre, pe care profesorul Simionescu a iubit-o cu discreție și căldură, el s-a dăruit și mai generos. A publicat acea colecție atît de căutată a „Cunoștințelor folositoare", scrisă în mare parte de el, coboară pînă la cele mai modeste cătunuri pentru a vorbi sătenilor și a-i sfătui, sau le vorbea la radio atît de simplu și atît de convingător. Lor le dăruiește timp de 24 de ani cu o tenacitate uimitoare, acel minunat „Clendar al gospodarilor" redactat în întregime de el, cu o factură proprie de enciclopedie țărănească, ideal concepută și vorbind în întregime de dragostea pămîntului și a poporului nostru.

Este într-adevăr atît de vastă și importantă activitatea lui Ion Simionescu încît ea poate fi ridicată la rangul de fenomen cultural al țării. Savantul, scriitorul, îndrumătorul devenind un adevărat exponent al epocii sale.

În concluzie : Complexa personalitate culturală a profesorului Ion Simionescu, încrederea sa neclintită în resursele poporului, dar mai ales această nestăpînită dorință de a folosi tot aceea ce a visat și cunoscut pentru înflorirea patriei, îl consacră nu numai ca unul din cei mai mari iubitori ai acestei țări, dar și ca un devărat profesor al neamului și îndrumător al tineretului.

Valoarea și importanța operei acestui bărbat ales al neamului românesc vor fi pildă și îndreptar în continuare în întreaga noastră activitate didactică și culturală încredințată nouă de partidul și statul nostru socialist în educarea tineretului și culturalizarea maselor.

TIBERIU CRUDU

GHEORGHE MACARIE

Profesor de renume, cu un talent pedagogic unanim recunoscut, animator al vieții culturale din Botoșanii perioadei interbelice, scriitorul Tiberiu Crudu impune în perspectiva timpului figura luminoasă a cărturarului generos risipit în cele mai diverse domenii (cea didactică în primul rînd) pentru ridicarea culturală a orașului de provincie.

Spirit altruist, preocupat în întreaga sa viață de luminarea poporului din care el însuși se ridicase și față de care în elanul roamntic al unei anumite generații s-a simțit întreaga-i viață dator, T. Crudu și-a petrecut cei mai rodnici ani ai vieții sale într-o epocă în care neajunsurile educației publice (analfabetismul, precaritatea instituțiilor culturale — a celor destinate educației adultului în primul rînd) se conjugau cu un resimțit centralism cultural. Tuturor acestora directorul Școlii normale „M. Eminescu" din Botoșani le-a opus o muncă neobosită de peste două decenii de trezire și emulare a energiilor intelectuale ale orașului său (societăți culturale, reviste, cercuri pedagogice) conferind acestuia aspectul unui focar de cultură. Eforturile sale, vii în conștiința a generații de elevi ai săi își mențin și astăzi ținuta lor exemplară. Contribuțiilor pedagogului valorificabile încă într-o oarecare măsură li se adaugă și cele de loc neglijabile ale scrisului. T. Crudu a scris fără să aibă nici timpul și nici ambițiile scriitorului profesionist. Cel care demascase realitățile crude din lumea satelor [1] săvîrșite cu numai jumătate de an înaintea izbucnirii răscoalei din 1907 ținea să-și trimită și pe această cale, a literaturii dragostea și compasiunea față de aceia pentru care a fost permanent „în slujba luminei" — simbolic titlu al uneia din lucrările sale.

Fiu al satului din lumea căruia își va inspira mai toate lucrările sale T. Crudu este produsul ambianței intelectuale românești din primul deceniu al secolului nostru — climat ce-i vo forma și defini personalitatea stabilindu-i în același timp cîteva principii călăuzitoare, constante ale întregii sale activități. Proaspătul absolvent al Liceului „A. T. Laurian" din Botoșani se va înscrie la facultatea de litere a universității ieșene (1902), își va da însă examenul de licență în istorie (specialitatea secundară — dreptul) cu „magna cum laudae" (1908). Atmosfera intelectuală

1 Cf. serialul *Un document al vremilor în care trăim — fapte săvîrșite în toamna anului jubiliar 1906 pe moșia Tudora, județul Botoșani* în „Neamul românesc" (publicat în 17 numere între 5 iulie și 11 octombrie 1907).

din facultate prezidată de spiritul lui Xenopol va avea un rol hotărîtor în formația și orientarea sa profesională. Cursurile lui X. C. Gheorghiu și I. Caragiani l-au pregătit în studiul limbilor clasice. Cele ale lui Theohari Antonescu (de arhitectură medievală, preistorie și istorie a Orientului) și P. Rîșcanu (de epigrafie etc.) l-au inițiat în aspectele particulare ale specialității. Dacă cursul de istoria filozofiei al mărginitului Leonardescu nu-i putea spune prea mult în schimb prelegerile și conferințele din acea perioadă ale lui Al. Xenopol (Istoria românilor, Istoria modernă și contemporană) i-au deschis orizontul imprimîndu-i predilecția specifică spre aspectele de sinteză din istoria românilor, vizibilă în cele cîteva lucrări și articole publicate în broșuri sau reviste ale vremii [2]. Mentorul declarat (mai tîrziu) va fi însă N. Iorga sub egida căruia își va duce cîteva din acțiunile sale culturale.

Adept declarat al teoriei localismului creator T. Crudu a ilustrat-o practic prin ridicarea culturală a Botoșanilor în care activează din plin în mai toate sectoarele de viață spirituală a orașului de la 1.IX.1919 cînd devine director al Școlii normale „M. Eminescu" și pînă în 1942 — anul pensionării sale. Urmărind sumarul „Revistei Moldovei" (Botoșani, 1921—1927) în al cărei comitet de redacție rolul său era covîrșitor, devenim martori ai unei munci asidui în cele mai variate sectoare. Recenziile noutăților literare și științifice, preocupările pedagogice, cercurile literare, cronicile plastice și muzicale (ocazionale, denotînd un diletant informat și un om de gust) mărturisesc o angajare multiplă și persistentă. Culegerea mongrafică de articole *(Botoșanii în 1932* a fost redactată în mare măsură de T. Crudu însuși. Materialelor referitoare la revistele, ziarele și societățile de cultură din Botoșani li se adaugă altele — specifice pentru universalitatea preocupărilor — referitoare la instituțiile juridice etc. sau diferitele minorități naționale din ambianța social-economică a localității studiate. Demn de remarcat, un fapt care-l onorează în mod deosebit : în comentariul afectat profilului social-spiritual al acestora autorul este deasupra oricărui naționalism prost înțeles — și aceasta într-o epocă în care manifestările șovine, curente, nu întîlneau piedici oficiale.

Omului de cultură i se asocia concomitent cetățeanul. T. Crudu este printre primii care protestează vehement împotriva distrugerii premeditate a casei de la Ipotești [3] propunînd o reconstituire autentică a acesteia, după criterii muzeistice, soluție pusă în practică abia în anii noștri.

*

Cum era și firesc activtatea sa didactică a fost cea mai statornică între multiplele-i cunoștințe. Publicistica, multiplele-i acțiuni culturale

2 Cf. conferințe ca *Însemnătatea istorică a păturii noastre săteşti* (publicată în anuarul *Șapte anu din viața unei școli normale — 1926), Temeiurile unirii noastre de azi față de unirea din timpul lui Mihai Viteazul* (în „Lamura" — 1920, nr. 8—9) și altele precum și broșurile referitoare la aspecte ale politicii și istoriei culturii europene, menționate în bibliografia ediției.

3 Cf. *Cronica botoșăneană : Casa copilăriei lui Eminescu din Ipotești* în „Revista Moldovei", anul IV (1924), nr. 3—4—5 (iulie—august), p. 46—47.

beletristica sa chiar apar, în perspectiva timpului trecut, corolare ostenelilor sale de pasionat și desăvîrșit pedagog.

T. Crudu s-a format ca om al școlii într-o perioadă în care în pedagogia românească se conturaseră, prin inițiativele lui Spiru Haret și cele ulterioare ale lui Simion Mehedinți anumite direcții dominante în primele decenii ale secolului nostru. Convins de existența unei corelații între stadiul de cultură și civilizație a unui popor și situația învățămîntului său, T. Crudu a militat în primul rînd pentru dezvoltarea și modernizarea școlii normale — instituție cu o contribuție specifică în cadrul istoriei învățămîntului românesc. A căutat în același timp, în consens cu unele intenții din pedagogia românesacă a vremii, să promoveze un anumit tip de învățător propriu unei „munci de înălțare a neamului" [4]. Acesta trebuia să fie organic legat de viața satului, activ, multilateral angajat — „dascălul celor mici și povățuitorul celor mari" [5]. De aici — exigență modernă, actuală a învățămîntului — insistența cu care T. Crudu a cerut — și în mare măsură a realizat — legarea învățămîntului de practică.

Avînd în vedere complexitatea sarcinilor ce-i reveneau și în același timp experiența sa (începută în cadrul școlii normale „Vasile Lupu" din Iași unde prezida spiritul unui alt pedagog de talent — Meissner, sporită pe parcurs cu lecturi de specialitate și călătorii de informare în străinătate, directorul școlii normale „M. Eminescu" cerea „cît mai multă cultură învățătorului" și un continuu efort de autoperfecționare : „luminați-vă ca să puteți lumina" [6]. Munca de culturalizare a satului era pusă sub semnul idealurilor majore : „Pe calea culturii am pregătit unirea noastră politică, pe calea culturii și a conștiinței naționale vom izbuti să menținem această unire : tăria hotarului unui neam atîrnă de tăria sufletului care-l apără" [7].

Patriotismul său n-a cunoscut exagerările ; un ancestral simț al echilibrului l-a ferit întotedauna de excesele șovine curente în epocă. Referindu-se la situația nou creată în urma desăvîrșirii unirii țărilor române autorul face dovada unei luminate înțelegeri a problemelor culturale ale naționalităților conlocuitoare cerînd nu nivelare ci fraternă integrare spirituală :

„Pe temeiul dreptului minorității nu ne putem purta dușmănește cu cei ce au drept la viață proprie, cultură proprie și nici nu putem întrebuința arme împotriva lor pe care noi le-am blestemat cînd alții le-au întrebuințat împotriva noastră" [8].

Conducînd cursurile de vară ale învățătorilor maghiari și germani din Ardeal (vara anului 1921), cazîndu-i pe aceștia, în ciuda tuturor efor-

4 I. D. Marin : *Tiberiu Crudu în „Revista școlii"*, Botoșani, anul XIX (1942), nr. 1—4 (număr omagial), p. 20.

5 Cf. *Omagiu*, în idem, p. 3.

6 Cf. vol. *„Șapte ani din viața unei școli normale"*, Tipografia B. Saidman, Botoșani, 1926, p. 138.

7 Idem, p. 129.

8. Ibidem, p. 86.

turilor, în condiții precare, inferioare locurilor din care aceștia au venit, profesorul T. Crudu i-a cîștigat totuși sufletește prin bogăția spiritului și căldura inimii sale. Apelul său a avut un sincer ecou :

„Învățați-ne limba, dragii mei, și veți vedea că sîntem un popor cu care se poate trăi împreună și această credință va fi începutul solidarității dintre noi și dumneavoastră“ [9].

Dragostea pentru tradițiile folclorice sădită în anii îndepărtați ai participărilor la șezătorile din Tudora i-a determinat mai tîrziu acea permanentă orientare a elevilor spre produsele spiritualității noastre populare. Dansul, cîntecul, folclorul datinilor au fost cultivate cu grija și respectul unui adevărat fiu al satului dar și cu conștiința valorii unice ale acesteia. Din aceste preocupări a ieșit acea evocare a șezătorii *De pe la noi ce-a fost odată,* destinată dealtfel — indică prefața ediției a doua — elevilor.

Spirit realist, promotor al angrenării în activitățile social-economice ale timpului, T. Crudu atrăgea totuși atenția asupra rolului nefast al politicianismului burghez în cadrul instituțiilor de învățămînt ale vremii. Cel care n-a vrut să se coboare în „ciubărul cu lături al politicii“ [10] comenta, parafrazînd cu amară ironie un cunoscut aforism al lui Rousseau, zădărnicia bunelor intenții de către puternicii zilei :

„Totul a ieșit bun din mîna legiutorului, totul s-a stricat în mîna omului... politic“ [11].

Avînd în vedere fructoasele sale experiențe didactice, nu mai puțin preocupările sale teoretice în domeniul pedagogiei, o viitoare cercetare ar trebui să stabilească locul pe care T. Crudu îl are într-un dicționar sau istorie a pedagogiei românești [12].

*

Omul care a făcut de toate pentru ridicarea culturală a orașului de provincie a scris și literatură. Cunoscîndu-i-se preocupările, principiile, aspirațiile, ca și consecvența dusă pînă la tenacitate cu care le-a aplicat nu ne surprinde faptul că le întîlnim (uneori ușor ostentative) în scrierile literare. Acestea înseși apar în prelungirea activității sale didactice.

Anii 1905—1906 cînd T. Crudu își publică primele sal scrieri se conturează clar și se înfruntă două orientări dominante în ambianța noastră literară — cea tradițională și alta, în opoziție polemică cu prima, care reprezintă tendința de înnoire (uneori cu orice preț), de „sincronizare“ literară cu ultimele cuceriri ale literaturii apusene [13]. Cum era și de așteptat prin originea și formația sa, contactul neîntrerupt cu mediul rural

9. Ibidem p. 516—517.
10 I. D. Marin : *Tiberiu Crudu,* art. cit., p. 21.
11 Cf. *Șapte ani din viața unei școli normale,* vol. cit., p. 16.
12 Date interesante referitoare la profilul de pedagog al lui T. Crudu se află în articolul învățătorilor Dumitru Miron și Petre Bădăluță : *Tiberiu Crudu — om al școlii* (publicat în „Buletin de informare și documentare a cadrelor didactice“, nr. 6—7, 1976, Casa corpului didactic — Botoșani, p. 83—93).
13 Dumitru Micu : *Început de secol,* Edit. „Minerva“, 1970, p. 27.

ca profesor al unor elevi proveniți din sat și destinați — ca normaliști — acestuia autorul *Momîii* aparține primei orientări. Debutul său coincidea pe plan literar cu anii de vogă ai „Semănătorului". Incontestabilă, autoritatea lui N. Iorga seràsfrîngea și asupra a numeroase reviste afiliate mișcării semănătoriste dominînd climatul literar al provinciei. Admirația pe care profesorul T. Crudu o are față de marele cărturar se înscrie în acest complex de împrejurări. Integrabil prin intențiile și manifestările sale culturale atmosferei semănătoriste (scriitorul în calitatea sa de președinte al Ligii culturale „N. Iorga" corespondase cu ilustrul istoric și publicase la revistele acestuia, a fost chiar, la Dorohoi, la începuturile carierei sale didactice — temporar legat de partidul iorghist) T. Crudu se distanțează prin luciditate și spirit realist.

Un anumit simț al echilibrului, permanent în atcivitatea sa, îl va sustrage exagerărilor. Sobru, T. Crudu nu afectează limbajul semănătoriștilor, nu subscrie îngustimii lor tematice și nici explicațiilor false sau unilaterale ale fenomenului social. Admirator statornic al zestrei noastre folclorice profesorul-scriitor a privit, fără prejudecăți, manifestărlie literaturii moderne străine cărora de altfel paginile „Revistei Moldovei" le sînt deschise [14]. Adept al tradiționalismului literar el este, în același timp, în afara limitelor acestuia.

Ca și N. Iorga, T. Crudu vede în literatură un factor de ridicare spirituală a unui popor de unde și necesitatea imperioasă de a reflecta, înainte de toate temele naționale. Convins de finalitatea socială a literaturii va teoretiza existența implicită în opera de artă a tendinței dar ține să precizeze că „prin aceasta nu trebuie să credem că arta se închină politicei" [15]. Regenerarea vieții literare ca și a celei sociale de altfel nu mai este văzută însă prin o revenire la anumite aspecte ale trecutului. Martor îndurerat la „strigătul de alarmă al durerilor fără capăt" [16] al țăranilor la 1907 nu-și mai permite iluzii și nostalgii paseiste. Spre deosebire de marele istoric, T. Crudu nu mai crede în recrudescență social-politică a boierimii. „Boierimea noastră de azi — declara acesta conștient de crepusculul iremediabil al acestei clase — e „ca o livadă veche și îmbătrînită" [17]. Curentul numit „naționalist sau țărănist, de alții curent poporanist" la care scriitorul se referă într-un articol [18] din 1909

14 Cunoscător al literaturilor europene T. Crudu a fost ispitit episodic să traducă. O vie activitate de popularizare a valorilor literaturii franceze moderne a desfășurat-o soția scriitorului — Marguerite Crudu, născută Comparot de Bercenay, pe întreg parcursul apariției „Revistei Moldovei".

15 T. Crudu : *Potrivnicilor scrisului nostru de astăzi* în „Neamul românesc literar", anul I (1909), p. 539.

16 Idem, *Un document al vremilor în care trăim — fapte săvîrșite în toamna anului jubiliar 1906 pe moșia Tudora, județul Botoșani*, în „Neamul românesc", anul II (1907), nr. 18 (5 iulie), p. 277.

17 *Însemnătatea istorică a păturii noastre săteștі* în *Șapte ani din viața unei școli normale*, op. cit., p. 361.

18 *Potrivnicilor scrisului nostru de astăzi*, art. cit., p. 339—540.

nu este (deducem din felul în care îl abordează teoretic și-l va confirma practic, în opera literară de mai tîrziu) semănătorismul ci poporanismul. Aparent unele puncte de vedere par comune cu primul curent, în opera lui T. Crudu nu-și va găsi loc însă viziunea idilică a unor raporturi sociale și nici explicațiile false ale fenomenului social. În spiritul „Vieții românești" se face apel la „deșteptarea maselor de jos, pentru deșteptarea iubirii față de acei legați pe vecie la stîlpul muncirii" [19], teoretizîndu-se în același timp idealul unei culturi naționale, „dînd în armonia culturii europene răsunetul sufletului nostru" [20]. Apelul la „datoria noastră a tuturora celor crescuți în sînul maselor sătești" [21] frecvent exprimat în scrisul și în general în mai toate aspectele activității social-culturale a lui T. Crudu, marchează însăși adeziunea la programul poporanist.

*

Literatură a documentului social, beletristica lui T. Crudu poartă marca realismului tradițional; oameni și fapte din lumea rurală sînt înfățișați într-o ambianță a cărei configurație exclude orice intenție idilizantă. Este o atitudine care implică nu numai buna credință față de tradițiile realist-militante ale epicii noastre ci și atitudinea deliberat-critică a autorului. Rolul ficțiunii este minim. Chiar și lucrarea *Lunatecii* nu face excepție. Întîmplări cotidiene din lumea satului, pelerinaje estivale, dramele primei mari conflagrații mondiale — toate poartă pecetea faptului trăit. Nuvelă de critică socială *Vîltorile vieții* (1925) este scrisă cu amărăciunea celui care a cunoscut contrastul dintre noroaiele și obsesiile tranșeelor și lumea celor ce și-au aranjat în spatele frontului locuri comode, în afara primejdiei — lume de grotescă decădere. Dincolo de elocvența de paradă a unui anumit gen de literatură, imaginea primului război mondial se întrețese din dramele neprivilegiaților vremii. Pe front înainte de atac, doi ofițeri încearcă — menajîndu-se reciproc — să-și ascundă situații confuze de acasă *(Vîltorile vieții)*. Decorat pentru neobișnuitul său act de bravură soldatul Nepotu, rămas după lupte în cîteva zdrențe își derutează superiorii; colonelul venit special să-i înmîneze înalta decorație nu are de ce să i-o prindă *(Din sufletul eroilor noștri)*. Unui alt soldat, căzut mai tîrziu eroic în prima linie, i se intentează un proces de dezertare întrucît a întîrziat într-o permisie de două zile. Mărturisirile tragice dezvăluie o sărăcie atroce.

Imaginile din viața socială, întîmplări și evenimente la care a fost părtaș autorul însuși găsesc în opera lui T. Crudu [22] o modalitate de ex-

19 Idem, p. 545.
20 Ibidem, p. 551.
21 Cf. prefața autorului la ediția a doua (1938) a vol. *De pe la noi ce-a fost odată*, p. 10.
22 T. Crudu: *De pe la noi ce-a fost odată*, Ed. „Cartea românească", București, 1938, p. 30—31.

primare statornică : povestirea. Pe primul plan stau „scenele" (dialogate) deosebit de sugestive în reconstituirea atmosferei. Autorul este un povestitor ; realizează nu atît tipuri (ce pot fi reținute) ci ambiante. Sănduța din *Lunatecii* (notabil sondaj în psihologia feminnă) sau călugărița din *De vorbă cu maica Frăsina* sînt totuși excepții.

Povestire — de amploare — este și *De pe la noi ce-a fost odată* — cea mai reprezentativă lucrare a scriitorului (singura care de altfel a fost reeditată în cursul vieții sale). Apărută în prima ei ediție în 1925, opera în sine este o descriere amplă a unei șezători din lumea satelor, făcută cu satisfacția participantului dar și cu prija deliberat meticuloasă a intelectualului ce regretă dispariția lentă dar sigură a acestei tradiții, altădată, de largă circulație. Urmărirea în succesiunea lor a momentelor principale ocazionează prezentarea a cîtorva specii folclorice surprinse în cadrul lor natural, oral, de circulație ; episodic, acestea apar chiar și în geneza lor, individuală sau în cadrul emulativ al participării colective.

Personajele lucrării desemnează în planul satului o anumită colectivitate surprinsă într-un anumit moment al vieții — flăcăi și fete la vîrsta măritișului.

Reluînd structura dar și modalitățile specifice de exprimare ale unui anumit tip de povestire (dominată de dialog) autorul nu intervine decît rareori descriptiv. Înfruntările verbale generează un schimb de replici adesea scînteietor ; digresiunile verbale, insinuările reliefează comportamente și atitudini specifice psihologiei unei vîrste. Povestirile — numeroase — trmit aluziv la neajunsurile vieții din sat ; se ironizează moravuri, se comentează aventuri și drame erotice ; din toate întîmplările și deasupra acestora se conturează o etică și un mod de a concepe lumea și viața. Conglomeratul de istorisiri cu tîlc, povețe și zicători din *De pe la noi ce-a fost odată* ne aduc aminte de *Povestea vorbii* a lui Anton Pann cu deosebirea că lucrarea lui T. Crudu, închegată mai unitar prin însăși pretextul epic folosit — șezătoarea — ne trimite la o zonă folclorică mai limitată și mai omogenă.

Succesiunea pe parcurs a pieselor — adevărate nestemate folclorice coexistă cu nararea pățaniilor diurne sau nocturne ale flăcăilor, farmecul lucrării reieșind de altfel și din alternarea celor două planuri. Iată-l pe „Ghiță Clempuș, feciorul lui moș Căpăstru de la Hățulești", surprins, într-o vizită suspectă, de însuși soțul femeii cu pricina :

Și Ghiță, sărmanu, a spus și el tot cît a știut, da de la o vreme a prins a i se lega limba în gură, a bolborosi, a nu mai putea scoate un cuvînt. Puravăț, n-a gîndit multe, a pus mîna pe-un hahău și, pînă ce mușterеu să vadă pe unde-i mai de-a dreptu de fugit, el mi ți l-a lucrat ca pe dînsu. Cînd la urmă gospodaru s-a făcut a-l scăpa din mînă, fugea Ghițulică a nostru de rupea pămîntu.

Unde era gardu des
Acolo-i părea că-i șes :
Unde erau streșini multe
Îi păreau cărări bătute.

Intenția autorului, enunțată în prefața lucrării, de a oferi un ansamblu pe cît posibil complet al pieselor folclorice obișnuite într-o șezătoare nu-l duce la exhaustivitate ; *De pe la noi ce-a fost odată* nu este transformată într-o antologie. Autorul reține fragmente de cîntece, secvențe dintr-o poveste sau povestire, glume, pagini întregi de cimilituri — nici una prezentate ca valori în sine ci adecvate contextului în care se află înserate.

Debutul îl fac cîntecele din care autorul reține acele frînturi capabile să exprime dispoziția lirică, vacile răzlețe, voioșia liniștită a începutului de șezătoare. Frecvente în general în șezătorile de iarnă basmele lungi sînt ocolite ; le iau locul, într-un mediu stăpînit de neastîmpărul vîrstei, snoavele cu păcăleli la sfîrșit. O stranie povestire cu strigoi (de altfel sumară) accentuează tensiunea dramatică nîtr-unmoment cînd se resimte lîncezeala. Spre dimineață, în contrast cu oboseala firească izbucnește, într-un ultim, superb elan de vitalitate, jocul strălucitor al proverbelor, ghicitorilor și frămîntărilor de limbă. Este o întrecere a spiritului asociată unui alt spectacol, nu mai puțin magnific, a confruntării plenitudinii fizice — tradiționala trîntă voinicească.

Atent la viața sufletească a eroilor săi, autorul volumului *De pe la noi ce-a fost odată* ne introduce într-o lume a afectelor umane : bucuria sau durerea, tristețea renunțării, dorul, speranța — toate se întrețes oferind imaginea complexă a unei colectivități surprinse la vîrsta frămîntărilor erotice, a întrebărilor și formării unor certitudini. Reliefarea acestui orizont sufletesc printr-o plastică ilustrare cu corespondențe folclorice capătă o dublă consecință — cea de relevare a unor psihologii și implicit familiarizare cu o zestre spirituală de prim rang. „Șezătoarea" lui T. Crudu devine o șezătoare a spiritului.

*

Roman al vieții intelectualilor mărunți de țară, imagine (din perspectiva acestora, a satului moldovean la începutul secolului, roman psihologic și roman de dragoste — de fapt cîte puțin sau mai mult din fiecare) *Lunatecii* dacă nu impun o tipică, notabilă creație a genului abordat, realizează totuși un personaj. Aparent avem de a face cu două planuri ale narațiunii — distincte în delimitarea autorului în cele două părți ale lucrării implicînd succesiv „romanul" de dragoste al părinților Sănduței și apoi pe acela al eroinei. În realitate prima parte constituie însă un preambul, o motivare și o anticipare a celeilalte — impresia de ansamblu subordonează totul unui singur personaj.

În casa vînătorului din crîngul de la marginea Tudorei apar într-una din zile doi tineri. O frumoasă bucovinească (din Bucovina austriacă de dinaintea primului război) și un tînăr că trăsături palid-distinse, de un farmec straniu. Tînărul se va lămuri mai tîrziu, este un fugar din Polonia de altă dată a imperiului habsburgic... Un roman de dragoste cu rătăciri sub clar de lună pe dealuri, prin margini de codru, cu opriri la

izvoare, urmărit cu simpatie și admirație de locuitorii satului. Moartea autumnală a vegetației naturii destramă iluziile. Clipele fericite de libertate ale evadaților din prejudecățile vremii se plătesc scump. Nașterea grea a unei fetițe, urmată imediat de moartea mamei, pune capăt idilei. Fetița, botezată Sănduța este luată pentru a fi crescută de coana preuteasă iar tînărul leah pleacă, distrus, la fel de misterios cum a apărut. Anii trec. Sănduța, crescută cu toată dragostea părinților ei adoptivi devine învățătoare în sat. E vîrsta măritișului. Cuibul părintesc este neliniștit. Numeroșii „seminariști" și „normaliști" — pretendenți la mîna Sănduței sînt, de neînțeles, refuzați. O opresc — își justifică ea atitudinea — locurile dragi, bătătura casei celei care au crescut-o sau aceea a sălașului vînătorului din deal, mormîntul din deal al mamei adevărate dar necunoscute... În răstimpuri o chinuie un „vag" al unei pasiuni fără obiect deslușit... Uneori acesta se clarifică în persoana fără trup a unui seducător demon ce-i tulbură visele nopții. Un dialog cu Terențiu, fiul părintelui Vasile (om cult, de distincție sufletească) încheie un prezumtiv proiect material. Epuizînd o criză sufletească concomitentă unei boli prelungite, Sănduța se restabilește și după un alt dialog preventiv cu Jean („lunateca" Sănduța devine în anumite situații rezonabilă și pozitivă la modul gospodăresc...) se căsătorește cu acesta.

Aparent toate s-au liniștit dar acel impuls din adîncuri, care o atrage cu patimă spre omul viselor sale și o făcuse să nu-l mai regrete pe Terențiu și să-i refuze pe ceilalți „candidați" o chinuie iarăși. Ciudat, străinul din vise seamănă cu tatăl adevărat — necunoscut — ea însăși face, surprinsă, identificarea după ce Vastica, care-l cunoscuse cu mulți ani în urmă, i-l descrie trăsătură cu trăsătură. Și pe linia acelorași ciudățenii și stranii succesiuni, Vastica, nepoata vechiului pădurar — gazdă cu aproximativ două decenii în urmă a „lunaticilor" îndrăgostiți este, pe aceleași locuri și-n aceeași casă, nevasta noului pădurar. Prezența funestă, aceasta o familiarizează pe Sănduța cu vraja pe care, în nopțile cu lună, la marginea iazului și a crîngului, o fac femeile pentru a-și întîlni pe adevăratul, tainicul ales al inimii.

Încep chinurile și remușcările dintre pasiune și datorie, se înfruntă istovitor morala în care fusese crescută și din care își formase un piedestal al idealului ei de viață și tumultul sufletului și simțurilor descătușate — ambele arzînd în setea lor interioară de împlinire. În puterea nopții, exaltată de vedenii, înfierbîntată de frigurile neostoitelor chemări interioare Sănduța aleargă, ca o halucinată, numai în cămașă spre iaz, la meleagul vrajei. Peste cîteva zile pădurari o găsesc înghețată în crîngul în care cu două decenii în urmă rătăceau în serile cu lună, însetați de fericire mama și misteriosul ei iubit. Destinul lunaticilor se împlinise.

Autorul nu are calitatea concentrării epice a materialului, implicită și obligatorie speciei. Se delimitează cu certitudine intriga, se declanșează pe nesimțite un conflict dar în evoluția acestuia se interpun, de-

loc avenite, episoadele parazitare. Contrariant, acestea apar tocmai acolo unde logica textului indică iminența încordării tensiunii daramatice. Spovedania lui „moș Nicu" capătă proporțiile unui lung excurs, inutil și lacrimogen, polemicile dintre „normaliști" (viitori învățători) și „seminariști" (elevi ai seminarului teologic) relevînd de altfel un interesant aspect al conștiinței sociale a epocii sînt și ele prea lungi. Se introduc fără a fi adecvate în context fragmente epice, publicate anterior ca opere literare de sine stătătoare ; este cazul scrisorii (ample evident) din străinătate a profesorului Terențiu, publicată mai înainte, separat, ca operă literară aparte [23].

Lunaticii reținu totuși atenția prin capacitatea autorului de a urmări concomitent în desfășurarea lor cele două planuri ale vieții personajului central — cel al comportamentului cotidian exterior (normal) și celălalt, insesizabil la început dar argumentat progresiv pe parcurs al asaltului subconștientului, proeminent și în cele din urmă distrugător. Evoluția, interferența uneori derutantă a acestora, stările obsesive, reveriile facilitează sondajul psihologic și conturează, de-a lungul propriilor, dramaticelor experiențe erotice un personaj complex — bovaric în manifestările sale. Evoluția lui Jean, soțul eroinei principale, este în mare măsură artificială. Transformarea subită a fiului de boier — un om cu tarele clasei sale prin dragoste — este simplistă și neconvingătoare, străină de altfel de concepțiile autorului.

Aderența la un anumit gen de psihologism, normală dacă ne gîndim la voga sa în deceniul 3—4 cînd scriau la noi Camil Petrescu și H. P. Bengescu contrariază la prima vedere la un scriitor, cu o statornică, aproape exclusivă tematică rurală ; o privire mai atentă nu poate stabili în *Lunatecii* o excepție. Nu numai cadrul, personajele, elemntele dialectale și datinile se revendică meleagului neaoș dar înseși trăsăturile enigmaticului personaj, companionul de altă dată al frumoasei bucovinence, stăpîn mai tîrziu pe visele bolnăvicioase ale Sănduței — fiica acesteia — trădează în dubla sa ipostază de ființă existentă cîndva și fantasmă, în același timp pe plan oniric — chipul ‚sburătorului" autohton.

Intitulat „roman" dar nedepășind ca și în alte cazuri structura povestirii dezvoltate *Momîia* (1947) narează într-o tehnică care amintește frecvent memorialul experiențelor dureroase ale unuia din modeștii luminători ai satelor de altădată — învățătorul Neculai Grădinaru. Materialul faptic — numeros — introduce multiple episoade colaterale. Referințele asupra mediului rural, a raportului dintre școală și acesta, chestiunile particulare ale învățămîntului în epocă, salutare de altfel ca valori documentare nu se omologhează artistic într-un tot unitar. Se reproduc, fără modificări, episoade publicate anterior ca opere de sine

23 Cf. *Foaerul operei din Paris* în „Revista Moldovei", II (1922), nr. 1, p. 19—21.

stătătoare [24]. Înseși sfaturile pe care N. Catrinaru le dă elevilor reproduc (numerotat) îndrumările de același gen ale prof. T. Crudu (publicate la vremea lor în anuarul *Șapte ani din viața unei școli normale).*

Ca și în alte situații lucrarea rămîne, dincolo de farmecul nemijlocit al unor scene rurale ca un autentic document realizat cu vibrația participantului în cauză — asupra raportului dintre școală și colectivtatea sătească de odinioară. Este mărturisirea nu lipsită de amărăciune asupra unei vieți jertfite „în slujba luminii" — titlu al unei alte evocări din bibliografia operelor literare ale lui T. Crudu. În linii mari figura învățătorului Neculai Catrinaru căruia T. Crudu îi împrumută îndelungatele-i strădanii didactice, succesele și necazurile, prefigurează simbolic personalitatea unui alt „luminător" de frunte al acelorași meleaguri — autorul însuși.

24 Este cazul episoadelor *Di la Botșeni* (publicat în „Făt frumos" — 1942, nr. 3) și *La consiliul de disciplină* (în „Revista Moldovei", 1922, nr. 6).

Bustul lui Tiberiu Crudu de la Tudora — Botoșani.

SAVANTUL PETRU ŞUSTER ŞI SATUL NATAL

PETRU FROICU

Despre cărturarul savant şi profesorul de excepţie al Universităţii ieşene PETRU ŞUSTER s-au scris şi rostit cuvinte emoţionante, prin care i se omagiază întreaga sa muncă pentru ştiinţă.

Ca filolog şi fiu al aşezării sale naturale, nu-mi propun să zăbovesc în lumea ideilor pentru care a ars demn şi competent toată viaţa. La peste trei decenii de la moarte şi 90 de ani de la naştere, memoria sa se păstrează vie şi dreaptă.

Urmărindu-i trecerea şi truda asupra cărţilor, înţelegi mai lesne cum se ţes fire de legendă şi pagini în care mitul jertfei omului creator îl trec în eternitatea oamenilor care au sporit zestrea de lumini a lumii.

Într-o asemenea firească ipostază, posteritatea încearcă să reînvie momente, chipuri, relaţii, gînduri şi împliniri. Dar, nici o carte nu va putea fi întreagă fără a lumina obîrşia cărturarului. Răspunsul vine greu dar e tot mai aproape de adevăr.

În satul COSTEŞTI, în care a văzut lumina vieţii la 15 mai 1896, sînt multe documente [1] şi lucrări de referinţă [2] se poate afirma că aici s-au statornicit strămoşii acestei aşezări lucrînd pămîntul şi dînd TRONULUI MOLDOVEI — prin dregătorii ocolului Botoşani [3] — braţe pentru oaste, pîine pentru vremuri grele şi speranţe stăpînilor. Pe la 1615, Costeştiul vechi, coboară în istorie spre secolele XVI sau chiar XV. Cercetînd, mai era o localitate distinctă, cu vatră închegată, dar de prea multe ori trecută prin foc şi sabie de năvălitori. La 1772 [4] satul mai număra doar 26 de case cu 20 români birnici, 5 scutelnici (probabil bătrîni şi suferinzi). 1 preot şi case pustii.

Oamenii acestui sat n-au avut vreme să-şi dureze fortificaţii şi case de piatră, dar n-au uitat să-şi ridice, din bîrne, pe dealul LA IZVOR, lăcaş de închinăciune şi de pomenire. Se mai păstrează şi azi, în tezaur la Mitropolia Moldovei, piese din vechiul iconostas al acesteia.

---

1 Vezi, *Tezaur documentar sucevean (1393—1849)*, Bucureşti, 1983 (documentele : 910, 955, 1118, 1453, 1528, 1840, 812, 1156, 169, 196, 907, 1156, 1264, 761.

2 Vornicescu, Nestor, *Arhiereul Narcis Creţulescu (1835—1913)*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei, XXXV (1959), nr. 5—6 (mai—iun.), p. 332—343.

3 Judeţul Botoşani se constituie abia între anii 1730—1751. Aici, era Ocolul Botoşaniului, de care depindea şi satul Costeşti.

4 Vezi, *Moldova în Epoca Feudalismului*, vol. I, partea I, şi a II-a, coordonator P. G. Dmitriev, Chişinău, 1975, În vol. II, la p. 137, Costeştiul aparţine de Ţinutul Botoşani. Sub raport economic se subordonează, ca danie, Mănăstirii Solca.

Generațiile au trecut înțelegînd, în bătaia clopotelor de la căpătîiul celor stinși, chemările sub steagurile Domnului Țării, norii de grindeni și furtuni, vestirea vecerniilor și a sărbătorilor.

N-au avut vreme și putere să-și deschidă școală, dar n-au uitat figurile dascălilor care le-au descifrat bucoavnele, ceaslovul și psaltirea. Ca un foc viu a trecut și-a rămas în conștiințe cuvîntul tradițiilor și al istoriei străbune.

Într-un asemenea univers binecuvîntat, în lărgimea cîmpiilor stăpînite de molcome dealuri, au venit mînați de cine știe ce doruri sau ofuri — familii ca : Șuster, Corduneanu, Ursulea, Froicu, Munteanu, Bosînceanu, Gașpar, Uliciuc ș.a. Au venit și-au rămas, s-au înfrățit cu aceste locuri și oameni deschiși. Doar nepoții și strănepoții își mai aduc aminte despre clipele nostalgice în care înaintașii coborau în fostul lor univers — povestind și lăcrămînd.

Din documentele vechi și catagrafii [5] răsar numele celor care au dat nume și putere localității COSTEȘTI : Crețu, Condrea, Pînzaru, Pascaru, Grigoraș, Rotariu, Holoti, Cananău, Prodan ș.a. E mul prea greu să lămurești după atîta amar de vreme, cînd și cum s-au închegat familiile intrate în cartea satului.

Oamenii acestor locuri n-au avut vreme să-și treacă drumurile vieții decît în fapte ce-au îmbrăcat straiul legendelor. Pe coastă de deal s-au așezat și-au rămas, ca de-aici să le fie mai aproape zarea, răsăriturile și amurgurile.

Pînă la 1775 — cînd pămîntul vechi românesc al Bucovinei este răpit de habsburgi, satul COSTEȘTI se afla sub oblăduirea și în proprietatea Mănăstirii SOLCA [6].

După aceasta, satul trece sub diverse stăpîniri, pentru ca la începutul acestui veac, Costeștiul să fie trecut în actele vremii sub trei stăpîni, al căror nume s-a alăturat celui al așezării COSTEȘTI-CIOLACUL, pe pîrîul Teișoara cu 72 familii ; COSTEȘTI GHERGHEL cu 116 familii și COSTEȘTI-MELIC cu 64 familii.

Lăcomia marilor proprietari lasă pentru multă vreme răni deschise. Pămînturile date de domnul CUZA și cele primite în urma războiului de independență de la 1877 sînt înghițite, tot mai mult, de marea proprietate. O placă memorială așezată pe zidul școlii satului COSTEȘTI și poveștile bunicilor despre ridcarea satului în 1907 vorbesc și acuză.

Aici, PETRU ȘUSTER află și înțelege dramtica noastră istorie, de la tatăl său, Mihai ȘUSTER, veteran al Războiului de Independență, distins cu „Virtutea militară" și „Trecerea Dunării" înțelege cum trebuie să-și slujească neamul. De la mama sa VASILICA, născută Pînzariu, cea care a dat țării 7 feciori ca și Vrîncioaia (Gheorghe, Vasile, Ioan, Constantin, Alexandru, Petre și Neculai) dar și 4 fete : Catinca, Saveta, Aglaia și iarăși Aglaia (după moartea celei dintîi), primește îndemnul să se înalțe în cinste și demnitate, așa cum au făcut-o și părinții.

5 *Moldova în epoca feudalismului,* (nota de mai sus), p. 137 ; partea a II-a, p. 192.

6 Măzăreanu, Vartolomei, *Condica Mănăstirii Solca,* p. 41, nr. 15.

Însetat de cunoaștere, cu blîndețea ce-a datorat-o mamei, cu hotărîrea pe care a trecut-o din brațul tatei în al său, cu gîndul de a răzbuna un timp ce nu i-a ocolit și iertat frații și părinții, neamurile și strămoșii. După o clasă la școala satului natal, pleacă în lume cu icoana satului natal. De-acum popasurile în cuibul familiei vor fi tot mai scurte... Liceeanul, seminaristul, studentul universității ieșene sau al Vienei, doctorul în științe biologice — savantul și dascălul trecut în atîtea inimi de discipoli, în studii și sinteze românești și străine, face pași siguri în cartea științei pentru care și-a ars toată puterea sufletului și a minții.

Împreună cu AMBROZIE BOSÎNCEANU — arhimandrit, fiu al țăranului Dimitru Ursulea, cu NARCIS CREȚULESCU (1835—1913), arhiereu și rector al Seminarului teologic de la Huși, istoric de frunte al neamului, despre care Mihail Sadoveanu spunea : Vlădica Narcis (...) la hrisoavele scăpate de prădăciuni și focuri, adăugase dragostea lui...", cu doctorul în științe medicale IACOB IACOBOVICI (1879—1959), profesor universitar și doctor docent și rector al Universității din Cluj, autor a numeroase cărți, PETRU ȘUSTER, savant biolog și mare dascăl al învățămîntului superior românesc așează întru eternitate satul COSTEȘTI — ca veche vatră românească, chemată să spună lumii — cît va fi pămînt — povestea sa și a fiilor săi.

PROFESOR DR. PETRU ŞUSTER ÎN AMINTIRI

ELENA FLORICA ŞUSTER

Amintirile mele despre tatăl meu, profesor doctor Petru Şuster coincid cu primii opstprezece ani ai mei de viaţă ;era vîrsta cînd începusem a intui valoarea lui ca om şi om de ştiinţă cînd simţeam profund necesitatea de a comunica cu dînsul nu numai sufleteşte ci şi pe plan intelectual. Născut spre hotarul dintre două veacuri (la 15 mai 1896) tatăl meu s-a înscris în tradiţia marilor noştri savanţi pentru care ştiinţa reprezenta însăşi sensul vieţii.

Încrezător în puterea exemplului personal, onest în relaţiile cu societatea dar deloc slugarnic, orice post didactic cîştigat a reprezentat 3ntotdeauna finalul unei lupte îndîrjite.

Mai mult încă Legea Învăţămîntului Superior din anul 1938 emisă de ministrul învăţămîntului Anghelescu, vine să înlăture de la concursul pentru cele două catedre de Zoologie, libere (dintre care una era la Cluj) pe motivul că era asistent deşi funcţiona de 18 ani la Universitate şi avea 10 ani de la Doctorat.

Pornit în căutarea dreptăţii inexistente, dr. Petru Şuster ajunge în audienţă la Nicolae Iorga, însă nu rezolvă nimic.

În lunga sa activitate didactică a cerut de nenumărate ori înfiinţarea unui Institul de Entomologie în România, pentru a se pune şi la noi în ţară în practică lupta naturală contra insectelor vătămătoare agriculturii, dorinţă care i-a rămas de asemenea neîndeplinită.

Diversele aspecte ale lumii din afara satului natal, în mijlocul căreia pătrunsese, a dorit să le facă cunoscute celor mai apropiaţi ai săi ; astfel în anul 1931 bătrînul Mihalache Şuster este luat de fiul său la Viena timp de o lună de zile. De acolo, cu destinaţia „La Costeşti — Rumanien" porneşte la 30.4.1931 o carte poştală ilustrată, unică, poate în felul ei : „Catinca fiţi liniştiţi acasă că eu am ajuns la Viena miercuri unde m-am întîlnit cu Petru la gară" — M. Şuster. Şi acestei semnături i s-ar fi adăugat şi cea a mamei dacă aceasta ar fi fost în viaţă.

Nonagenara soră Catinca îşi aminteşte şi astăzi că la una din şedinţele de comunicări ale Academiei a fost şi ea în aulă cînd prof. dr. Petru Şuster a prezentat o lcrare. Toate aceste amintiri despre tatăl meu întregesc imaginea acelui om cu o fire prietenoasă binevoitoare, gată să ajute oricînd pe cel care avea nevoie de ajutorul lui. Nu-a făcut rău nimănui. A semănat în jurul său numai binele. Iubea oamenii cu adevărat şi avea multă înţelegere chiar faţă de aceia cu un caracter îndoielnic.

Era însă neiertător față de cei care-și rîdeau de obîrșia lui țărănească. Era mîndru că era fiu de țăran. Cei mai apropiați sufletului, între care se regăsea cu adevărat după zbuciumul marilor orașe și al vieții i-au fost întotdeauna țăranii din Costeștiul Botoșanilor. Pentru aceștia avea un cult aparte.

Era deosebit de apropiat și de popular față de toți dar mai mult față de oamenii simpli. De aceștia s-a simțit întotdeauna legat, s-a considerat un frate al lor, care le-a rămas credincios. Le cunoștea limbajul sufletului și sufletul lor mare. Acasă ne împărtășțea toate întîmplările zilnice, toate proiectele de viitor. Pe cînd eram copil mă lua cu dînsul în excursii ; învățasem multe denumiri latinești de plante și animale și să recunosc la microscop preparatele histologice. Tot de la dînsul am auzit pentru prima dată despre Creangă și Eminescu.

* * *

Amintirile mele despre tatăl meu prof. dr. Petru Șuster continuă pînă în seara zilei de 11 octombrie 1954 cînd Natura, din mijlocul căreia a pornit parcă spre lume, l-a chemat să-l ocrotească de toate întîmplările pămîntene.

Dragostea și prețuirea ce le-a dat cu dăruire, de-a lungul întregii sale vieți, satului și oamenilor de aici nu i-au fost niciodată dezmințite ; pe prof. dr. Petru Șuster îl comemorează pentru cei 90 de ani de la naștere, plaiurile natale.

REVELAȚIILE MANUSCRISELOR ENESCIENE — MĂRTURIILE INEDITELOR

CONSTANTIN STIHI-BOOS

Sărbătorirea devenită tradițională, a celui mai mare compozitor român, născut la Liveni și legat de Mihăileni și de Dorohoi, deci de Moldova de Nord și plaiurile județului Botoșani, sărbătorire întruchipată în cel de-al X-lea Festival Internațional „George Enescu", mai implică și o comemorare — s-au împlinit într-adevăr 30 de ani de la dispariția celui ce a marcat momentul suprem de strălucire al muzicii românești. În cadrul Festivalului au fost lansate trei cărți legate de personalitatea și opera lui George Enescu, volumul colectiv în limbi străine *Enesciana* IV cu 22 de studii analitice și documentare, publicat sub îngrijirea și coordonarea lui Mircea Voicana, *Catalogul tematic al operei lui George Enescu, vol. I (1886—1900)* de Clemansa-Liliana Firca și *Capodopere enesciene* de Pascal Bentoiu. Cu această ocazie, la lansarea amintită, a avut loc prin strădaințele muzicologului Mircea Voicana, și un concert la Conservatorul „Ciprian Porumbescu" din București, pe 20 septembrie 1985, la care au fost cîntate o serie de piese camerale de George Enescu, instrumentale și vocale, dintre care unele (patru la număr) în „primă audiție absolută". Prezentarea și analiza acestora, făcută la unele din ele în cadrul sesiunii Centrului de Studii „George Enescu" și reluată apoi în volumul *Enesciana IV*, deja amintit, precum și în cadrul lucrărilor „Simpozionului de Muzicologie" din cadrul Festivalului, au prilejuit prin mijlocirea concertului pomenit o mai adîncă pătrundere în extraordinarul univers muzical enescian, întregit cu noi valențe expresive, unele chiar surprinzătoare. Întrucît și autorul prezentei comunicări a avut șansa să dea peste două asemenea lucrări inedite și quasi totalmente necunoscute, pe lîngă celelalte, s-a gîndit că această „lecție" oferită de studiul manuscriselor muzicale din marea (și la propriu și la figurat) moștenire a lui George Enescu, cu revelațiile pe care le-a adus, merită să fie propagată și mai departe.

La fel ca și „poeziile postume" ale celuilalt mare fiu al plaiurilor Moldovei de Nord și ale județului Botoșani, Mihai Eminescu, cel născut la Botoșani și legat de Ipotești părinților săi, și creațiile postume ale lui George Enescu au stîrnit vii comentarii și controverse ; ca și în cazul lui Eminescu, respectivele controverse asupra valorii sau non-valorii „postumelor" lui Enescu, cît și asupra oportunității analizării și executării în public a lor, s-au dovedit și continuă să se dovedească extrem de oțioase și de neavenite, întrucît, ca și la Eminescu, ele nu plecau de la

cercetarea concretă, de la documentul manuscris, ci de la tot felul de pseudo-„considerente", unde valoarea, deși aparent era principala vizată, era totuși reglată pe ultimul plan, în timp ce în avanscenă apăreau mofturile subiective și ideile preconceptuale ale unui sau altuia sau chiar invidia, abia ascunsă dar și ușor detectabilă, a cîte unuia față de meritele lui Enescu, pe care respectivul muzician mediocru dotat nu avea să le ajungă niciodată !

Lucrările pe care am avut șansa să le descoperim și să le analizăm, dînd astfel o posibilitate — care s-a și împlinit deja, după cum am văzut — pentru valorificarea lor în concerte, ne-au fost oferite de manuscrisele Enescu din fondurile Cabinetului de Muzică al Bibliotecii Academiei R. S. România. Revelațiile și surprizele oferite de aceste materiale, care cuprind în total doar vreo 20 de lucrări enesciene, ne dovedesc ce alte asemenea revelații și surprize mai pot încă exista ascunse printre filele depozitate în Muzeul „George Enescu", devenit apoi Muzeul Muzicii Românești, la Arhivele Statului, la Muzeul „George Enescu" din Dorohoi, la celelalte fonduri cuprinzînd manuscrise enesciene. Este deci prin urmare imperios necesară stabilirea unui „Corpus" cît mai complet al lor, așa cum a început să-l elaboreze și să-l publice muzicologa Clemansa-Liliana Firca, pentru ca astfel să se poată lucra asupra lor în deplină cunoștință de cauză.

Cele două manuscrise de George Enescu, cu lucrări inedite de la Cabinetul de Muzică, poartă numerele de cotă MS. R. 7473 (cu o ciornă și în MS. R. 7740, semnalată de Clemansa-Liliana Firca, căreia apoi i-am făcut cunoscută varianta aceasta „completă" pe curat a lucrării, descoperită de noi) și respectiv MS. R. 986. Prima este o *Sonată-Torso pentru pian și violoncel în fa minor* (partea I-a), iar a doua orchestrarea unei mișcări din *Trio-ul nr. 2 Op. 100 pentru vioară, violoncel și pian* de Franz Schubert, anume *„Andante con moto în do minor.*

După „trezirea la viață" din cadrul Sesiunii științifice a Centrului de Studii „George Enescu", soldată prin prezentarea comunicării respective în limba engleză, în propria-ne versiune-traducere, în sumarul volumului colectiv *Enesciana IV,* unde am dat și cea mai completă prezentare-analiză muzicologică a celor două lucrări, după o altă prezentare analitică a lor la Sesiunea științifică a Bibliotecii Academiei R. S. România, unde s-a pus accentul pe latura bibliologică a manuscriselor și lucrărilor din ele, după încă o prezentare rezumativ-succintă a lucrărilor la mai-sus menționatul „Simpozion internațional de muzicologie" din cadrul celui de-al X-lea Festival „George Enescu" și după audiția lor în premieră la același festival, cele de față reprezintă forma finală a concluziilor și părerilor subsemnatului asupra lor.

MS. R. 7473, cuprinzînd *Sonata-Torso pentru pian și violoncel „nr. 3" în fa minor* de George Enescu, nu este datat, dar aparține evident anului 1898, după cum vom vedea ; lucrarea, semnată de două ori „Georges Enesco", odată pe pagina de gardă și odată pe prima pagină propriu-zisă, are vreo 202 măsuri, desfășurate pe parcursul a 13 pagini numerotate de autor, din prima (și unica) ei mișcare, *Allegro,* în formă de so-

nată, dar se întrerupe brusc, spre finele reprizei temei secunde, verso-ul pag. 13, care ar fi trebuit să fie „pag. 14", precum și celelalte pînă la sfîrșitul fascicolei fiind complet albe. Ulterior, după ce i-am arătat lucrarea, muzicologa Clemansa-Liliana Firca ne-a mai semnalat și dînsa o ciornă a începutului lucrării, cu unele deosebiri, reflectînd un stadiu mai incipient de elaborare, de 2 pagini, incomplete, în MS. R. 7740, intercalate-încadrate între alte 2 pagini conținînd schița unei *Fugi la 4 voci*. Lucrarea, bine articulată, începe cu un „epigraf" la unison și octave, asemănător cumva și cu „tema destinului" a lui Beethoven, al celor două instrumente, dramatic și energic ce va deveni pe tot parcursul mișcării și chiar al temelor propriu-zise, ca un „leit-motiv", ca un „Comentariu" polifonic-eterofonic al acestor teme. Prima temă propriu-zisă, cantabilă, dar dramatică și quasi-evocatoare a violoncelului, este aproape imediat supusă unei micro-dezvoltări, în care mai survine și „epigraful". Urmează o punte amplă, zbuciumată, de dimensiunile unei noi teme, cu nu motiv de vals sacadat, care duce la tema secundă, „de largă respirație", foarte lirică și cantabilă, în Re Bemol Major" (ca și puntea, de altfel) ; conturul acestei teme secunde, dar nu și eterofonicul ei acompaniament bazat pe epigraful amintit nu și specificația „appasionato" și nu și încheierea ei, deci numai *conturul* ei, va constitui ulterior și conturul temei secunde din prima mișcare *Allegro molto moderato*, din *Sonata nr. 1 pentru pian și violoncel în fa minor Op. 26 nr. 1* (1898), fiind apoi utilizat acolo și ca un element ciclic în mișcările următoare ; această identitate de contur melodic-tematic, ne-a permis și datarea *Torso*-ului pentru același an 1898, cel puțin în ceea ce privește ultima sa formă, avută în vedere aici. După expoziție, o nouă punte, iarăși foarte dramatică, duce la o dezvoltare, tratată concis, dar și foarte impresionant, în chip de „fugato" dublu, în la minor, je baza „epigrafului" și a primei teme, desfășurate într-un dramatic dialog al celor două instrumente. În repriză tema primă apare tot la violoncel, însă la octava superioară ; puntea, la fel de dezvoltată ca și în expoziție, dar cu modificările necesare spre trecerea la omonima tonalității de bază, Fa Major, readuce motivul de vals sacadat ca apoi să se reajungă, bineînțeles tot în Fa Major, la tema secundă ; dar spre finele acestei reprize„ după cum am mai spus, partitura se întrerupe brusc ! (pag. 13 e scrisă complet pînă jos, pag. 14 e goală !) Motivul probabil care-l va fi îndemnat pe Enescu să pună capăt atît de „abrupt" îngrijit scrisei copii autografe pe curat a acestei *Sonate*, trebuie să fi fost noul său val deinspirație care a avut ca rezultat compunerea lui *Op. 26 nr. 1* și în care a păstrat din *Torso* numai tonalitatea de bază și conturul tematic secund ! Totuși, atît cît există, *Torso*-ul ni se înfățișează ca o creație de reală valoare, frumusețe și forță de impresionare, destul de „independentă" în fond, dincolo de relația ei „colaterală" prin tema secundă — relație, de altfel, nu prea importantă —, față de *Op. 26 nr. 1*. În precedentele mele comentarii analitice sugeram că s-ar putea încerca, cu finețea și tactul necesare, o terminare a reprizei și o codă a lucrării, care să permită și o executare a ei ; aceasta a făcut-o înzestratul compozitor și muzicolog din Cluj-Napoca, Hans-Peter Türk, întregind-o de

o manieră atît de perfect „enesciană" încît pentru un om neavizat nu s-a resimțit deloc „lipitura", ceea ce ne-a făcut să-l felicităm călduros, cu prilejul primei audiții menționate a piesei, executată ireproșabil, cu o perfectă cunoaștere și „simțire" a potențelor ei emoțional-artistice, de violoncelista Ilse Herbert-László și pianista Gerda Türk. Pe de altă parte, și muzicologa Clemansa-Liliana Firca i-a acordat locul cuvenit, în al său *Catalog tematic al creației lui George Enescu vol. I (1886—1900)* mai sus-menționat, dîndu-i nr. CTE 164 și menționînd și contribuția noastră, așa cum avea ulterior să apară în vol. *Enesciana IV,* cu privire la semnalarea lucrării, analiza ei și stabilirea relației tonale și tematice, atîta cîtă există, cu *Op. 26 nr. 1.* Poate că și o a doua sugestie a noastră, tipărirea într-un același volum atît a ultimului „Opus" enescian încă needitat, *Sonata nr. 1 pentru pian și violoncel în fa minor Op. 26 nr. 1* cît și a *Sonatei-Torso „nr. 3" pentru pian și violoncel în fa minor* (cu includerea atît de fericitei „întregiri" datorate lui Hans-Peter Türk) — analog cu tipărirea în facsimil atît a versiunii definitive „Washington" a *Quartetului de coarde nr. 2 în Sol Major Op. 22 nr. 2* cît și a postumului *Quartet de coarde în Do Major,* care a apărut de curînd la Edidura Muzicală —, ar putea să rodească efectiv ! De altfel, MS. R. 990—991 ale Cabinetului de Muzică ale Bibliotecii Academiei cuprind și o versiune definitivă, copiată foarte îngrijit și sub directa supraveghere a lui Enescu (cf, și intervențiile sale autografe „de ultim moment" în ea), precum și o știmă autografă de violoncel, ale lui *Op. 26 nr. 1,* care pot și trebuie să fie considerate ca partituri finale, de„ultimă-definitivă-referință" ale acestui opus enescian !

O altă revelație ne-a fost furnizată de descoperirea, în MS. R. 986 a unui *„Andante con moto" în do minor pentru orchestră,* (38 p. complete) ce-i drept „mică", de tip clasic, dar completă (cu cîte doi suflători de lemn, patru corni, trei tromboane, două timpane și grupul corzilor), cu mențiunea autografă cu creion albastru pe prima pagină „Orchestrat într-o singură noapte" și cu semnătura autografă la sfîrșit „Georges Enesco, Bucarest 19/2—3/3 1916" și pe care l-am identificat apoi ca fiind orchestrarea măiestrit realizată a faimoasei mișcări secunde din celebrul *Trio nr. 2 pentru pian vioară și violoncel în Mi Bemol Major Op. 100* de Franz Schubert ; despre aceasta, unicele mențiuni existente, cel din volumul omagial *George Enescu,* București, Editura Muzicală, 1964, pp. 178, 179, 284, 297 și 314 specificau eronat că ar fi fost făcută doar pentru „orchestră de coarde" și nu dădeau nici o precizare asupra manuscrisului sau locului unde s-ar putea găsi. Pînă acum, afinitățile lui Enescu cu Schubert au fost insuficient evidențiate, ba chiar ignorate (ca de ex. chiar de un muzician de talia lui Pascal Bentoiu, în masiva și adesea foarte interesanta, dar de multe ori și foarte subiectiva și discutabila sa lucrare *Capodopere enesciene,* amintită și ea anterior), deși Enescu vorbește de nenumărate ori în *Amintirile* sale despre ele, arătînd, între altele, și foarte importantul detaliu, că, prin mijlocirea dinastiei de iluștri pedagogi violoniști vienezi Hellmesberger, Georg-Josef Sr. — Josef Jr., din care primul fusese prietenul, ba chiar și „elevul" în *Quartete* al lui Be-

ethoven și Schubert înșiși, iar următorii doi, fiul și respectiv nepotul (de bunic) îi fuseseră profesori lui Enescu însuși, marele nostru muzician preluase și continuase apoi tradiția stilistică de interpretare a lui Beethoven și Schubert direct de la sursă ! Iată deci, că pe lîngă legăturile cu Bach, Beethoven, Brahms și Wagner avem acum și o „probă palpabilă și irefutabilă" a afinităților lui Enescu cu Schubert, mai puțin discutabilă, în orice caz decît cea pe care vedem că i se tot atribuie cu... Berlioz (de către Pascal Bentoiu în *Op. Cit.*) !

Celebra meditație-elegie din *Andante con moto,* de Schubert este orchestrată de Enescu strălucitor și în același timp extrem de conform cu spiritul clasico-romantic al lucrării, fără ca, în același timp, să se ocolească, după cum arată o analiză minuțioasă, (pe care am făcut-o, ca atare anterior, dar din care vom reproduce aici numai esențialul), nici sugestiile mai tîrzii cronologic vorbind, din *Principii de orchestrație* de Nikolai Andreievici Rimskii-Korsakov, socotit de Enescu drept unul dintre cei cinci mai mari orchestratori ai tuturor timpurilor, alături de Dvorak, Mahler, Saint-Saëns și Berlioz, aici putîndu-se mai degrabă vorbi de o legătură a lui Enescu cu acesta din urmă, deși nu se prea constată că i-ar fi urmat sugestiile de combinări timbrale ! Spuneam că vom reda aici esențialul din analiza făcută de noi a orchestrației lucrării lui Schubert de către Enescu, deoarece o prezentare amănunțită ne-ar cere un spațiu și un timp dublu față de cele ale întregii comunicări de față. De pildă, acolo unde Schubert „economisește" sonoritățile și Enescu procedează analog ; însă în culminațiile lucrării, cînd, cînd Schubert utilizează simultan cel trei instrumnete, cu tot ce pot ele oferi, Enescu se folsește și el de „tutti". Acompaniamentele, perorațiile și reluările, ca și contrastele tematice sîn rezolvate orchestral de Enescu, foarte colorat, dar și „aerat", astfel încît nicodată linia evolutivă tematică să nu aibă de suferit, dar nici fundalul armonic să nu sune a „gol". De pildă, tema primă, acel quasi marș funebru, apare fie în combinația violoncele-fagoturi, fie în cea de flaute-oboaie pe fundalul restului corzilor în expoziție, iar în dezvoltare prin secvențe la lemne și alămuri pe fondul tremolo-ulu la corzi ; tema secundă, atît de avîntată și luminoasă (avînd ca incipit însăși celula-semnal Mi Bemol—Mi Bemol — la octavă — Si bemol — la quinta descendentă, utilizată și de Enescu însuși într-o lucrare proprie, anume în epigraful *Simfoniei I-a în Mi Bemol Major Op. 13),* apare în expoziție și repriză la corni pe fundalul acompaniamentului clarinetelor și fagoturilor. De fapt atît ca realizare sonoră, cît și ca exemplu practic de orchestrație, *Andante con moto* de Schubert-Enescu este de o incontestabilă valoare, meritînd din plin o „resurecție" în concerte și o publicare ! Lucrarea fusese cerută testamentar să-i fie executată la înmormîntarea sa, de către Carmen Sylva, care îl susținuse moral și material pe Enescu ; acesta, deși el însuși bolnav în pat pe atunci, a înțeles să se achite exemplar de obligație, vezi mențiunea amintită de pe p. 1 — „Orchestrat într-o singură noapte" și amintirile lui Enescu însuși în *Revista Fundațiilor* de la centenarul nașterii Carmen Siylva (1943), unde arăta că un alt eminent muzician român, regretatul Dimitrie Cuclin îl ajuta

transcriindu-i ştimele, spre a se putea executa lucrarea în timp util în 1916, conform şi datării de la finele partiturii ! Din păcate însă, după această audiţie şi după alte cîteva, conform cu amintirile lui Enescu şi cu intervenţiile sale autografe de partitură — digitaţii, agogică, nuanţe, numeraţii de fragmente dirijorale în tuş, în creion roşu, în creion negru etc., manuscrisul a fost rătăcit timp de peste 60 de ani, pînă l-am depistat noi la Academie, iar despre soarta ştimelor întocmite de Dimitrie Cuclin nu se mai ştie nici acum absolut nimic ! Mai precizăm că dincolo de cauza imediată a orchestrării enesciene a mişcării de *Trio* a lui Schubert, nu putem uita şi de prezenţa cronologică „de atmosferă" în imediată vecinătate cronologică de alcătuire a neoclasicei, ca stil, *Suita a II-a pentru orchestră în Do Major Op. 20* a lui George Enescu însuşi, terminată în decembrie 1915 şi care-l va fi stimulat şi „din interior" la orchestrarea lucrării lui Schubert. În concertul amintit, nu s-a putut da, din nefericire o execuţie orchestrală a piesei de Schubert-Enescu, astfel încît am fost nevoiţi să ne limităm la versiunea iniţială, de *Trio,* aşa cum o scrisese Schubert, în interpretarea, de altfel foarte reuşită, a violonistului Ladislau Horvath, a violoncelistului Teodor Paşol şi a pianistului Viorel Ţepeş.

Am vorbit mai pe larg de lcrările de care ne-am ocupat personal întrucît am avut prilejul să le putem studia mai amănunţit din punct de vedere muzicologic. Cu aceasta însă surprizele-revelaţii ale manuscriselor enesciene zugrăvite în *Enesciana IV* şi prilejuind şi prime audiţii nu s-au încheiat. Să mai amintim cîteva din ele.

Astfel, muzicologa Clemansa-Liliana Firca a descifrat şi transcris, permiţînd astfel prima lui audiţie, *Canonul la şase voci „Sphynx"*, pe primele două versuri din poezia omonimă de Carmen Sylva, semnat şi dadat de însuşi compozitorul său pe 2 noiembrie 1898. Lucrarea denotă o perfectă stăpînire de către Enescu a contrapunctului, precum şi o foarte bună cunoaştere o procedeelor de „musica ficta" de către el ; executanţii săi au fost Catrinel Vlad, Georgeta Drimala, Livia Vasiliu, Vasile Sfica, Vasile Tudose şi Carol Herca, din Formaţia vocală de cameră „Lira", şi a fost cît se poate de adecvată, relevînd austera şi impresionanta frumuseţe a piesei, care a fost inclusă şi în CTE la nr. 216.

Două foarte spirituale lucrări ale lui Enescu, *Polca pentru pian în Do Major* (CTE 39) şi *Serenada pentru vioară şi pian în Sol Major* (CTE 109), dovezi peremptorii a excepţionalei precocităţi creatoare a micului Enescu, au fost frumos prezentate de doi micuţi interpreţi, Ştefan Firca şi Udrea Nicolau (acompaniat la pian de Viorel Ţepeş), încheind seria primelor audiţii absolute.

Paralel cu ele au mai avut loc şi „reluări" extrem de binevenite. Astfel, am avut prilejul unei reîntîlniri cu foarte frumoasa lucrare „de tinereţe" a lui Enescu, *Balada pentru vioară şi orchestră sau pian în Mi Major* (CTE 285), pe care o ascultasem prima dată cîndva cu multă emoţie într-un concert al Filarmonicii din Botoşani în septembrie 1981.

Acum ea a fost foarte bine executată, în versiunea cu reducție de pian (ambele versiuni, și cea cu orchestră și cea cu pian sînt autografe), de către micuța Alina Rafailă acompaniată de prof. Ghizela Tolvan. Această lucrare, laolaltă cu *Polca* și cu *Serenada* mai sus menționate și cu altele, de asemenea existente printre manuscrisele enesciene, ar putea alcătui un splendid „set" de piese, atît cu scop pedagogic, cît și interpretativ, pentru elevii liceelor de muzică, în orice caz mai binevenite și cu mai multă muzică autentică în ele decît, să zicem, cine știe ce piesă de așazisă „avangardă", unde înafară de un „teribilism" și el foarte discutabil, al unora dintre mai tinerii noștri muzicieni, adesea nu există nimic altceva, nici artă și nici măcar un pic de emoție realmente „muzicală", deși li se cere bieților copii să scoată din ele ceea ce nici măcar un artist matur n-ar putea scoate, căci „ex nihilo nihil fit" !

Un pianist adolescent, și el extrem de promițător, Dan Rațiu, s-a prezentat apoi cu *Pavana* din *Suita nr. 2 pentru pian în Re Major Op. 10* cu care s-a trecut deja la piese ale primei perioade de maturitate creatoare a lui Enescu. Alte asemenea reluări frumos realizate au fost cele patru din cele *Șapte lieduri pentru voce și pian pe versuri de Clément Marot Op. 15,* interpretate de Catrinel Vlad și Anca Dumitrescu, acompaniate la pian de Irina Rusescu.

Însă culminația întregii manifestări a fost alcătuită de cele două *Sonate-Torso ;* dintre ele am vorbit deja despre cea pentru pian și violoncel, dar a fost reluată și admirabila *Sonată-Torso pentru pian și vioară în la minor* (compusă de Enescu în 1911), analizată în două studii de mare pertinență de regretatul prof. Tudor Ciortea și de prof George Manoliu, care au fost incluse atît în tipăritura partiturii, București, Editura Muzicală, 1984, cît și în vol. *Enesciana IV ;* reluarea ei a fost făcută la un nivel cu totul excepțional de către violonistul Ladislau Horvath și de către pianistul Viorel Țepeș.

Revenind acum la problemele revelațiilor pe care ni le aduc manuscrisele enesciene, trebuie să facem o mențiune specială cu privire la *Trioul nr. 2 în la minor pentru vioară, violoncel și pian* compus de Enescu în 1916 și existent la Cabinetul de Muzică al Bibliotecii Academiei în două versiuni, o ciornă în MS. R. 7396 și o copie pe curat în MS. R. 7397, ambele autografe. S-a tot pretins în literatura de specialitate că o (de altfel) distinsă pianistă și compozitzoare, azi decedată, ar fi avut, meritul de a fi descifrat cu atenție a partitură aproape ilizibilă și de a fi ajuns la stabilirea tuturor indicațiilor în cel mai pur stil enescian" (sic) întrucît „compozitorul nu a mai avut posibilitatea nici măcar să-și transcrie partitura și să pună la punct indicațiile necesare" (sic) — a se vedea în acest sens studiul-prezentare a manuscriselor ologrefe enesciene de la Biblioteca Academiei semnat de Silvia Boloca în *Enesciana IV,* unde se arată netemeinicia acestor alegații. Într-adevăr, am avut prilejul să semnalez cele două manuscrise muzicologilor Mihai Popescu și Mihaela Marinescu, și s-a vădit că pretinsa „adevărată" (sic) nouă „redactare a textului" comporta de fapt grave lacune și erori de transcriere, fiind de fapt

trecută drept „1897“ — ori aceasta este data compunerii altui *Trio*, cel cu *nr. 1 în sol minor* (CTE 170) ! Abia de acum înainte se pune problema unei *adevărate* transcrieri și apoi editări a *Trio*-ului, conform manuscriselor olografe amintite, de către cei doi muzicologi, cunoscuți prin seriozitatea și străduința lor !

O altă lucrare care își așteaptă o justă editare și valarificare este foarte frumoasa *Simfonie „de școală“ nr. 4 în Mi Bemol Major* (CTE 257) a cărei fotocopie de ms. autograf figurează în aceleași fonduri ca MS. R. 7476.

Ar mai fi încă multe de spus, dar nu le putem epuiza în spațiul comunicării de față, despre mirificele revelații oferite de manuscrisele marelui muzician, unei cercetări oneste și cu spirit larg, fără idei preconcepute, a lor ; ele se dezvăluie, din ce în ce mai mult, imensitatea, atît națională, cît și universală, a geniului muzical al lui George Enescu !

CERAMICA — FACTORI DE DEGRADARE

DAN FĂRTĂIȘ

De la bun început vreau să precizez că nu șantierele arheologice au favorizat apariția factorilor de degradare ci faptul că prelucrarea materialelor arheolgice aduse de pe șantiere a ajutat la stabilirea anumitor factori care au dus la degradarea ceramicii.

Din punct de vedere tehnici, ceramica este starea ireversibilă în care se transformă argila bine încălzită. Se știe că argila este un silicat bazic de aluminiu ce se întîlnește în natură sub o formă diferită. Proprietatea de bază a argilelor este faptul că bine umezite devin plastice și permit modelarea lor după dorință. Din aceiași argilă se pot obține categorii ceramice de o mare diversitate dacă arderea se face la temperaturi diferite în prezența sau în absența oxigenului. Ceramica este o stare ireversibilă a argilei arse ce nu rămîne indiferentă în condiții diferite de mediu și este departe de a fi considerată ca un material etern. Colecțiile muzeelor de istorie și arheologie a căror inventar este mai totdeauna dominat de materialul ceramic, dovedesc cu prisosință prin starea în care se află că ceramica n-a reușit să treacă prin timp fără a suferi degradări acentuate. Există totuși o tendință nejustificată de a considera problemele conservării ceramicii ca pe ceva ușor de rezovlat și avînd o prioritate minoră.

Despre importanța ceramicii în ansamblul patrimoniului cultural național, vorbesc însăși expozițiile permanente ale muzeelor noastre. Începînd din neoliticul vechi și chiar pînă în zilele noastre, ceramica rămîne reprezentativă pentru grupurile etnice și populațiile cele mai diverse care își reflectă în ea capacitățile spirituale, tehnologia epocii, preocupările de bază, precum și frămîntările sociale. Se poate spune că ceramica este o veritabilă amprentă a societății umane dintr-o anumită epocă. În spatele pieselor ceramice, arheologul și istoricul, pot reconstitui o societate omenească cu obiceiurile și credințele cu îndeletnicirile și aspirațiile cu evoluția și declinul ei. Importanța de necontestat a acestei categorii de patrimoniu atrage în mod automat și sarcina conservării și păstrării ei ca document istoric și artistic ca dovadă de viață și existență care trebuie păstrată pentru generațiile viitoare.

Ținînd cont de faptul că în munca de restaurare și conservare nu se poate întreprinde nici o operație fără o investigare a stării obiectului, și în cazul ceramicii cunoașterea cauzelor degradării este obligatorie și stă la începutul oricărui flux de laborator. Dacă materialul în sine nu este la fel de la un obiect ceramic la altul iar condițiile de păstrare în

sol sau în apă au fost și mai diferite de la o piesă la alta, ca să nu mai vorbim și de alte elemente legate de cauze sociale sau naturale, putem vedea că avem în față o mare varietate de cauze care au dus la degradarea ceramicii arheologice.

Factorii de degradare pot fi grupați în următoarele categorii :

— vicii de tehnologie
— condiții de zacere în sol sau în apă
— accidente de epocă

Din prima categorie fac parte o serie de greșeli tehnologice care sînt legate atît de evoluția tehnicii cît și de neglijența producătorilor de ceramică. Arderea slabă sau neuniformă a pieselor face ca acestea să aibă o slabă rezistență fizico-mecanică cît și față de agenții chimici ai mediului de păstrare. Acest lucru s-a întîmplat fie din neglijență fie din necunoașterea tehnicii arderii la temperaturi înalte. Componenții minerali necalcinați din argilă folosită și-au pierdut legăturile mecanice, iar sub influența umezelii au reacționat cu acizi, bazele, sărurile din sol, ducînd în final la slăbirea parametrilor fizico-chimici, însemnînd fisurarea obiectului, dezagregarea în fragmente, pierderea totală sau parțială a ornamentației și formei.

Utilizarea unei paste cu un grad de impurități și cu un conținut sărac de caolin, este un viciu de tehnologie care duce la o ceramică sfărîmicioasă care nu-și va îmbunătăți rezistența nici la o ardere puternică. Această categorie de ceramică este predispusă la distrugere imediat după confecționarea ei. Se încadrează aici majoritatea ceramicii de la sfîrșitul epocii bronzului apoi în epoca fierului continuînd și în civilizația dacă mai ales la ceramica lucrată cu mîna.

Un alt viciu de tehnologie îl constituie folosirea abuzivă și în necunoaștere de cauză a degresanților (cioburi pisate, pietricele, nisip, pleavă, calcar, alte roci). Aceste elemente de umplutură au provocat obiectului ceramic o structură granulară divizată, fără legături puternice, fapt ce va favoriza scăderea parametrilor fizico-mecanici. Precizarea degresanților din pasta ceramicii poate fi făcută și de către restaurator, dar este de fapt o problemă a sectorului de investigație de a cărei rezolvare depinde hotărîrea fluxului tehnologic.

Uscarea insuficientă a ceramicii înainte de ardere reprezintă un alt viciu tehnologic de care noi restauratorii ne lovim destul de des. Prezența apei în structura ceramicii insuficent zvîntate, favorizează formarea vaporilor în timpul arderii, a căror presiune duce la fisurări interne sau chiar externe.

Dacă umiditatea unui obiect pus la ardere depășește o valoare de limită se ajunge la explozia și distrugerea piesei înainte de a se fi calcinat.

Un alt viciu legat de tehnologie, demn de amintit, este acela al lipirilor sau îmbinărilor nereușite ale unor elemente ca ornamente suprapuse, părți alipite, torți, etc.

Lipirile făcute în mod superficial se fisurează la ardere total și local iar atunci cînd nu se fisurează, zona afectată rămîne un punct de minimă

rezistență. Acest lucru se poate determina de sectorul investigații cu ajutorul razelor X. Un asemenea obiect face ca în condițiile zacerii în sol sau în apă, datorită umezelii și acțiunii elementelor chimice din mediu cît și a presiunilor să cedeze. Cele mai multe piese ceramice ajung la laboratorul de restaurare din cauza accidentelor de epocă. Practica de incendiere a locuințelor și în unele cazuri a așezărilor întregi a provocat patrimoniului ceramic numeroase pagube. În situațiile fericite am întîlnit piese întregi care au suferit o ardere secundară totală sau parțială. Între acestea putem enumera și vase a căror ardere secundară a fost cauzată de folosirea lor la prepararea hranei.

În majoritatea cazurilor sfărîmarea obiectului s-a făcut înainte de arderea secundară iar degradarea ceramicii este mai puternică deoarece fragmentele împrăștiate ajung în locuri diferite unde suportă temperaturi diferite, fapt care explică nuanțe de culori variabile și degradări neuniforme. Restaurarea unui astfel de obiect este anevoioasă, nuanța fragmentelor, a ornamentelor nemaifiind un reper pentru triere și identificare. Un asemenea obiect va avea în final un aspect de mozaic care nu se poate și nici nu trebuie corectat.

În unele situații se întîlnesc fragmente care au ajuns în puncte cu temperaturi diferite dar ridicate încît s-au topit și au început să curgă ca o pastă. Integrarea unor astfel de fragmente la locul spărturii devine imposibilă.

Sfărîmarea accidentală poate fi cauzată din faptul că locuințele părăsite sau incendiate s-au prăbușit în urma unor devastări ocazionate de ostilități. Sfărîmarea accidentală mai poate fi și din cauza unor practici religioase ca și din cauza neatenției oamenilor. În aceste cazuri restaurarea obiectelor nu ridică probleme restauratorilor decît atunci cînd lipsesc fragmente din punctele de referință ale obiectelor. Accidentele de epocă provocate de evenimente sociale ca incursiuni războinice, migrații, jafuri, răscoale sau fenomene naturale cum ar fi cutremure, vulcani, inundații, alunecări de teren, au o semnificație documentară pentru cercetători și de aceea prin munca de restaurare aceste dovezi ale degradărilor nu trebuiesc înlăturate în totalitate ci atît cît să restabilim integritatea și să putem consolida obiectul.

Ca o concluzie finală, accidentele de epocă au provocat patrimoniului ceramic grave deteriorări afectînd atît forma cît și aspectul estetic dar mai ales valoarea artistică a pieselor.

ÎNCERCĂRI DE ADAPTARE A UNOR MATERIALE ŞI TEHNOLOGII NOI ÎN RESTAURAREA LEMNULUI

CORNELIU PÎRÎU

Munca de zi cu zi din cadrul laboratorului restaurare lemn din Suceava, a pus în faţa colectivului o serie de probleme care cereau rezolvări imediate şi soluţii inedite.

Consultarea materialelor documentare din domeniul restaurării practice, de chimie şi tehnologie chimică, precum şi din alte domenii conexe diverse, a dus la soluţionarea parţială sau totală a cîtorva bariere ivite în practicarea restaurării lemnului. În rîndurile care urmează vom prezenta cîteva din rezolvările din ultimul an, aplicate direct în restaurarea obiectelor cu suport material lemnos, sau care urmează a fi aplicate de acum înainte.

1. *Reglarea gradului de mat al peliculelor de lac protector.*

Piesele din lemn intrate în fluxul de restaurare, se patinează în final şi se acoperă cu un strat protector de lac. În practica restaurării este utilizat lacul nitrocelulozic de tip L 002—2 (lucios) sau L 002—70 (mat). Aspectul lucios care rezultă după peliculizare, nu mai sugerează vizitatorului vechimea şi autenticitatea piesei originale. Întrucît în mai multe rînduri am primit solicitarea şi observaţia ca lacul fnal să fie cu un grad de mat controlabil, am trecut la încercări care să dea rezultatele solicitate. Întrucît silicea coloidală, care se utiliza pînă acum ca agent de matisare, este material din import, am trecut la testarea produselor din clasa cerurilor microcristaline. Dintr-o gamă de cîteva produse testate, care trebuiau să îndeplinească mai multe condiţii :

— să producă matizarea controlată a peliculei protectoare ;
— să fie din producţia internă ;
— să fie ieftin ;
— să se găsească uşor,

s-a reţinut produsul cunoscut în comerţ ca „ceară de parchet", care îndeplineşte toate cerinţele mai sus formulate.

Produsul este aplicat la ora actuală în mod curent în laboratorul nostru pentru piesele de lemn ce trebuiesc restaurate sau conservate, utilizarea lui satisfăcînd şi principiile restaurării (reversibilitate, stabilitate în tmp, compatibilitate, etc.).

2. *Patinarea cu lacuri pigmentate cu coloranți lichizi transparenți.*

Pornind de la principiul reversibilității și avînd în vedere că procedeul clasic (tîmplăresc) de colorare a lemnului cu baițuri (soluții în apă sau alcool de coloranți pulbere) contravine acestui principiu, s-a trecut la studiul teoretic și practic, pentru rezolvarea problemei.

Dintre toți coloranții testați, singurii care au răspuns cerinței principale de a nu estompa desenul lemnului, au fost coloranții lichizi din seria 227, produși de CCPALV — Policolor, București și preparați la ora actuală de laboratorul de resort al ICPIL — Pipera, București.

Coloranții sînt compatibili între ei, putîndu-se amesteca în orice proporție în vederea realizării nuanței dorite pentru patinarea piesei în lucru. Se pot amesteca atît în lacuri, în vederea patinării-peliculizării, cît și în rășinile de completare.

3. *Utilizarea plastifianților esteri la reglarea durității rășinilor*

Restaurarea lemnului presupune și operația de completare a unor zone cu material de constituție deteriorat sau chiar lipsă. În acest scop, în laboratorul nostru utilizăm în mod curent rășinile poliesterice de tip NESTRAPOL 220 V și NESTRAPOL 450. Fiind rășini cu polimerizare tridimensională, au în final o duritate apreciabilă, prezentînd și fenomenul de casanță, în condiții de șocuri fizico-mecanice.

În vederea îmbunătățirii proprietăților fizico-mecanice, am avut în vedere utilizarea unei clase de plastifianți care să prezinte următoarele avantaje :

— compatibilitatea cît mai bună cu rășina utilizată ;

— lărgirea domeniului de elasticitate al rășinii ;

— manevrabilitatea comodă, fără riscuri de intoxicare pentru restaurator ;

— produs fabricat în țară, deci procurare fără probleme deosebite.

Plastifianții esteri s-au dovedit cei mai buni, răspunzînd cerințelor de mai sus. Din clasa plastifianților esteri, am utilizat în practică două produse :

— DBF (dibutilftalatul) și

— DOF (dioctilftalatul), separat sau în amestecuri cu proporție bine determinată.

Rezultatele sînt extrem de favorabile, urmînd ca după definitivarea tehnologiei să se treacă la aplicarea în practică curentă a resturării lemnului din laboratorul nostru.

4. *Masă plastică de ampretarei ca înlocuitor de cauciuc siliconic.*

Nu de puține ori, în timpul restaurării, acolo unde avem motive repetabile, se utilizează tehnica copierii și multiplicării, prin ampretare cu cauciuc siliconic. Fiind material din import, am căutat, prin studii teo-

retice și încercări practice, să găsesc un material care în cantități convenabile să poată fi preparat în condițiile unui laborator cu dotare medie.

Produsul este un elastomer pe bază le PVC granule plastifiat, cu adaosuri pentru stabilitate termică și pentru creșterea modului de elasticitate. Proprietățile lui ,pînă la ora actuală, arată că puterea de ampretare crește odată cu scăderea modului de elasticitate, avînd în același timp un indice de contractibilitate scăzut. Stadiul actual al experimentărilor îl recomandă ca utilizabil în domeniul restaurării lemnului, ceramicii și metalului, întrucît produsul se obține la circa 160° C, turnîndu-se cald,răcindu-se însă foarte repede (circa 2—5 minute). Experimentările ulterioare au în vedere stabilirea tehnologiei definitive și clarificarea tuturor problemelor de amănunt cu privire la proprietățile și aplicarea materialului de ampretare.

În etapa actuală, se mai află în diferite faze de experimentări și alte produse, care ar putea fi utilizate în restaurare, și anume :

— Emailuri cu aplicare la rece (transparente sau opace, într-o gamă mare de nuanțe și culori).

— Rășini sintetice termoradiante, utilizabile la termostatarea și încălzirea soluțiilor și lichidelor folosite în diferitele faze ale restaurării.

Răspunsul lor la principiile restaurării, va fi verdictul aplicării lor în munca zilnică din restaurare.

REGIONAREA CLIMATOLOGICĂ ŞI POTENŢIALUL EI ECONOMIC ÎN JUDEŢUL BOTOŞANI

GHEORGHE SLAVIC

Cercetările climatologice în România sînt strîns legate de dezvoltarea unor ramuri ale economiei naţionale cu caracter tradiţional, ca agricultura, transporturile, construcţiile, telecomunicaţiile şi de asemenea de preocupările pentru asigurarea sănătăţii publice etc. Tot mai mult în ultima perioadă se acordă o atenţie sporită folosirii surselor noi de energie solară, geotermică, a biogazului şi biomasa, precum şi luării tuturor măsurilor pentru asigurarea în agricultură a unor producţii sigure şi stabile a întregii suprafeţe agricole a ţării.

Acestea au fost considerentele că în ultimii ani ne-am ocupat de regionarea climatologică a judeţului Botoşani.

Datorită aşezării geografice a judeţului Botoşani în partea de nord-est o României, vecinătăţii lui cu Marea Cîmpie Rusă, precum şi deschiderii largi spre nord şi nord-est, unde masele de aer au o largă circulaţie din direcţiile amintite, clima acestui judeţ are caracteristicile climatului temperat continental şi chiar continental excesiv. Aceste caracteristici sînt date de valorile medii multi-anuale ale elementelor climatologice, dar mai ales de valorile absolute. Dacă valorile medii ale temperaturii aerului sînt cuprinse între 7,5°—9,2° C, precipitaţiile medii anuale între 490—700 mm, extremele absolute sînt mult mai mari. Astfel temperatura minimă absolută la Botoşani a înregistrat valori de —30,3° C în ianuarie 1963,, iar cea maximă absolută de 39,4° C în august 1952, amplitudinea absolută apropiindu-se 70° C. Şi în ce priveşte precipitaţiile atmosferice trebuie menţionat că au fost ani cînd cantităţile au trecut cu mult peste valorile medii multianuale (între 480—600 mm). Spre exemplu, în anul 1912 la Botoşani, au căzut precipitaţii însumînd 964 mm ; la Tudora, în 1932 s-au înregistrat 1259 mm ; la Vorona în 1974 au căzut 812,4 mm. Valorile minime anuale de precipitaţii sînt cu mult mai mici. Aşa de exemplu : la Botoşani au căzut 344,6 mm preciptaţii (1964), la Vorona 464,1 mm (1963), la Tudora 290,0 mm (1965). Desigur, am mai putea continua cu aceste extreme pentru a arăta caracteristicile climatului temperat continental propriu acestui teritoriu. Asemenea aspecte le surprindem şi la celelalte elemente climatologice. Dacă poziţia geografică determină aspecte climatice de ansamblu ale judeţului Botoşani — orografia — prin orientarea şi expunerea generală şi de amănunt a culmilor de dealuri, a văilor, ca şi prin deosebirile altitudionale dintre culmi şi văi — generează o serie de diferenţieri climatice demne de sem-

nalat atît sub aspect teoretic cît și practic, și cunoscute de diverși specialiști ai județului Botoșani.

1. *Subdistrictul climatic de dealuri înalte.*

(Dealul Mare — Tudora, Bealul Bour, Dealul Hăpăi)

În acest subdistrict clima are unele caracteristici asemănătoare celei din Podișul Dragomirna și celei a Fălticenilor (temperaturi medii și extreme moderate, dinamica activă a aerului, volumul precipitațiilor de peste 600 mm). Acest subdistrict se deosebește de regiunile Podișului Sucevei prin aceea că fiind situat în contact direct cu masele de aer continentalizate ce se deplasează dinspre NE și SE spre Podișul Sucevei — are și unele stări de vreme și de climă asemenea celor din Cîmpia Moldovei. Așaseexplică faptul că deși Dealul Mare — Tudora are o altitudine absolută de aproape 600 mm, pădurea de fag de aici are o răspîndire mult mai redusă decît cea din Podișul Dragomirnei.

2. *Subdistrictul climatic de înșeuări.*

(Bucecea, Vorona) ocupă o suprafață destul de extinsă între Dealul Mare — Tudora și Dealul Bour, suferind o influență mai puternică a maselor de aer continentalizate. Temperatura aerului are valori medii anuale de 8°—8,3° C. Precipitațiile atmosferice sînt sub 600 mm pe an, vînturile dominante sînt cele dinspre vest și dinspre nord-est. Primăvara zăpada se topește aici cu 4—5 zile mai devreme ca în subdistrictul climatic de dealri înalte. Prin formarea lacului de acumulare de la Bucecea acest subdistrict climatic obține cîteva caracteristici proprii și anume : luciul apei frînează procesele de încălzire a atmosferei, aerul se îmbogățește puțin cu vapori de apă.

3. *Subdistrictul climatic de dealuri joase).*

(Dealul Cozancea — Guranda și Dealul Ibăneștilor).

Altitudinea și poziția acestor dealuri în cadrul județului fac ca valorile elementelor climatice să fie moderate. Temperatura medie a aerului este în jur de 7,5°—8° C. Cantitatea medie anuală a precipitațiilor este cuprinsă între 550—600 mm iar vînturile dominante sînt cele dinspre nord-vest și nord-est.

4. *Subdistrictul climatic de depresiune de contact.*

(Depresiunea Dorohoi — Botoșani). Prin altitudinea absolută a reliefului și prin poziția pe care o ocupă această depresiune, subdistrictul se caracterizează printr-un climat tempart excesiv în raport cu subdistrictele vestice. Oscilațiile termice absolute sînt mai accentuate (Botoșani —30,3° C în ianuarie 1963 și +39,4° C în august 1952).

Aici sînt suficient de puternice inversiunile de temperatură mai ales în perioadele reci ale anului. Vînturile dominante sînt cele dinspre NV, urmate de cele dinspre SE.

5. Subdistrictul climatic de cîmpie deluroasă.

Ocupă trei porțiuni din Cîmpia Moldovei sau Jijiei, avînd un climat temperat continental. Temperatura aerului are valori medii cuprinse între 8,5°—9,2° C. Vara se înregistrează cele mai mari valori medii lunare (în luna iulie 19°—21° C). Lunile de primăvară și de toamnă au valori cuaproximatic 0,5°—1° C mai ridicate ca în celelalte subdistricte climatice. Precipitațiile atmosferice sînt suprinse între 450—500 mm anual, aici vînturile dominante sînt cele dinspre NV și SE, cu o frecvență lunară a vitezei vînturilor de la 2 m/s pînă la 15 m/s — destul de ridicată. (Vezi tabelul nr. 1).

6. Subdistrictul climatic de șesuri și lunci ale Siretului și Prutului.

Cea mai importantă caracteristică climatică a acestui subdistrict este aceea de canalizare a principalelor mase le aer frecvente în această parte a țării. Și aici există multe inversiuni de temperatură ca și în depresiunea Dorohoi — Botoșani.

Amplitudinele termice absolute sînt destul de mari. Cantitățile de precipitații atmosferice sînt cuprinse între 500—560 mm anual. Viteza medie a vîntului are valori cuprinse între 2—6 m/s, și suficient de frecvent sînt vînturile cu viteză de la 6—15 m/s.

Direcțiile dominante ale vînturilor sînt dinspre nord, nord-vest și sud-est. Din cele arătate mai sus, se constată existența unor subdistricte climatice care suprapuse cu factorii fizico-geografici locali și în special cu relieful — orografic — asigură condițiile climatice și pedoclimatice corespunzătoare dezvoltării unui covor vegetal care are un anumit potențial economic pentru teritoriul județului Botoșani.

Fiecare din subunitățile fizico-geografice și respectiv a subdistrictelor climatice, au peisajul și potențialul lor economic propriu. Astfel în regiunea dealurilor de la est de Valea Siretului (D. Hapăi, D. Bour, Șeile Bucecea — Vorona, D. Mare — Hîrlău), situate în partea vestică a județului, cu cele mai mari înălțimi medii și absolute (D. Bour — 429 m, D. Mare — Hîrlău — 593 m), cu o climă mai rece și mai umedă, pădurea de foioase, respectiv fagul și stejarul are condiții bune de dezvoltare ocupînd suprafețe importante. Avînd în vedere însă că suprafața acestui areal este mai mică față de celelalte regiuni din județ, aici se impune mărirea și chiar intensificarea plantărilor suprafețelor libere cu fag și stejar.

Există condiții prielnice de dezvoltare a culturilor de porumb, secară, cartofi, sfeclă de zahăr si in; ori livezi de pruni și peri.

Fragmentarea și energia moderată a reliefului, pe alocuri cu aspect de platouri, îngăduie folosirea mijloacelor mecanice în muncile agricole. În subdistrictul climatic din Cîmpia deluroasă a Moldovei sau Cîmpia Jijiei, cu un relief mai coborît (altitudinea medie 100—150 m) cu o climă ce se caracterizează prin temperaturi mai ridicate (8,5°—9,5° C medie anuală), are o vegetație de silvostepă și de stepă iar rețeaua hidrografică destul de săracă în apă.

Aici abundă însă lacurile (iazurile — peste 125 iazuri) care au o deosebită importanță pentru culturile agricole și piscicultură.

Condițiile climatice de aici, respectiv solurile dominante din categoria cernoziomurilor sînt propice culturilor și în primul rînd cerealelor (grîu, porumb, floarea soarelui, cartoful, a viței de vie, etc). Așa cum prevede Hotărîrea Conferinței Organizației Județene de partid, aici există suficiente condiții și posibilități pentru înfăptuirea programului de culturi intensive în baza căreia trebuie să se obțină o producție medie la ha de 20 tone porumb știuleți pe o suprafață de 17 000 ha, 5 000 kg grîu pe 28 925 ha, 8 000 kg pe 2 400 ha. Sigur că pe lîngă cunoașterea amănunțită a condițiilor climatice și a variațiilor acestora, pentru aplicarea sarcinilor ce ne revin din Programul național privind asigurarea unor producții sigure și stabile în orice condiții climatice, se vor lua unele măsuri pentru executarea lucrărilor de combaterea eroziunii solului pe o suprrafață de 7 500 ha în 1985 și 71 831 ha în peioada 1986—1990, amenajarea pentru irigații a 3 500 ha în 1985 și 57 503 ha în 1986—1990, folosirea integrală a tuturor resurselor de îngrășăminte organice de la unitățile agricole și gospodăriile populației. Luncile rîurilor Siret și Prut ori a celor mai mici ca Bașeu, Jijia, au un potențial economic destul de mare, dat nu atît de condițiile de climă și de sol, ci mai ales de prezența în cuprinsul lor a apei rîurilor, care este folosită în irigarea culturilor direct sau prin intermediul lacurilor de acumulare. Un potențial economic important și încă nevalorificat pentru județul Botoșani îl reprezintă și energia vînturilor. Din analiza datelor de la stațiile meteorologice existente în județ (Botoșani, Dorohoi, Avrămeni, Răușeni) rezultă că frecvența anuală a vînturilor variază în medie între 60—85%, iar viteza medie de la 2 m/s pînă la 15 m/s, depășind 50% din numărul anual de cazuri (vezi tabelul nr. 1).

Pe văi și mai ales pe dealurile și interfluviile înalte, frecvența și mai ales viteza vînturilor este mai mare. În aceste condiții considerăm că și aici energia vînturilor poate fi folosită prin intermediul morilor sau uzinelor eoliene mici. Din analiza hărții topografice din 1894, am găsit în actualul județ Botoșani 11 mori de vînt (dintre care 7 notate prin semnele caracteristice și 4 prin topice), Dealul Lanu Morii, la NV de Trușești ; Dealul deasupra Morii Negre, la NNE de satul Bîrsănești — Guranda ; Dealul Moara dintre ogoare, la N de satul Stînca — Ștefănești și Dealul Morii, la NV de satul Corni. Mai facem mențiunea că la sfîrșitul secolului al XIX-lea pe teritoriul cuprins între rîurile Siret și Prut, deci în întreaga Moldovă, existau peste 320 mori de vînt. O dovadă că aceste

elemente erau valorificate este și faptul că în actualul județ Botoșani pe harta topografică din 1894 existau 52 mori de apă, pe Jijia, pe afluenții ei, pe Siret și Prut.

Sigur, că prin construirea unor centrale oeliene nu se rezolvă necesarul energetic al județului, dar multe din nevoile locale (de măciniș, tocarea furajelor pentru vite, pomparea apei, producerea unor cantități mici de energie) se pot acoperi cu succes, mai ales că noile uzine eoliene au un randament ridicat și piesele pentru construire se produc în țară.

De altfel, această acțiune începută în țară și astfel de uzine simple funcționează de cîțiva ani în Bărăgan, Dobrogea, la Sf. Gheorghe în Delta Dunării, în Ceahlău la 1820 m, la Palas — Constanța.

TABEL NR. 1

Frecvența lunară a vitezei vînturilor (%) în județul Botoșani
(cu viteze de la 2 m/s pînă la peste 15 m/s)

1961—1980 *AVRĂMENI*

luni valori	D	I	F	M	A	M	I	I	A	S	O	N	An
medii	70,9	73,4	75,9	72,6	74,1	70,1	67,5	62,1	61,3	63,3	66,1	69,2	68,9%
maxime	95,1	96,0	97,3	96,0	99,0	96,8	85,8	87,1	85,5	85,0	85,5	92,5	—
minime	42,7	52,4	42,8	51,6	54,2	40,3	50,8	45,2	43,5	44,2	53,2	45,8	—

1961—1980 *BOTOȘANI*

luni valori	D	I	F	M	A	M	I	I	A	S	O	N	An
medii	53,2	52,4	61,6	58,9	61,7	58,9	55,8	50,8	47,6	43,3	49,2	55,0	54,0%
maxime	78,2	81,5	81,2	78,2	81,6	80,0	75,8	72,6	70,9	72,5	77,4	76,7	—
minime	31,4	32,2	39,3	42,7	39,2	42,7	36,7	28,2	33,1	20,0	36,6	38,3	—

1962—1980 *DOROHOI*

luni valori	D	I	F	M	A	M	I	I	A	S	O	N	An
medii	64,5	58,9	65,2	66,1	66,7	66,1	63,2	61,3	54,8	55,0	58,1	63,3	61,9%
maxime	77,4	82,3	87,5	81,5	86,7	87,9	85,8	82,3	72,6	74,1	75,0	86,7	—
minime	33,9	33,9	43,8	50,8	35,8	46,8	44,2	31,4	33,9	25,8	27,4	41,7	—

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA CARACTERISTICILOR BIOECOLOGICE ȘI RĂSPÎNDIRII POPÎNDĂULUI (CITELLUS CITELLUS L. 1766, RODENTIA) ÎN ROMÂNIA

IOAN DĂNILĂ

a) *Caracterizarea bioecologică.*

Popîndăul are o valență ecologică mică deoarece trăiește numai în anumite ecotopuri ; este deci o *specie stenotopă,* deși ocupă stațiuni din cîmpia litorală pînă pe pășunile alpine. După biotopii și biocenozele din care face parte este o *specie stepică și silvostepică.*

Din punctul de vedere al relațiilor cu factorii de mediu, popîndăul, fiind legat de terenurile deschise din stepe și silvostepe, este *fotofil,* animal *diurn,* cu activitatea biologică maximă în timpul zilei, între orele 7—19, în funcție de temperatura aerului de la suprafața solului. Un număr redus de indivizi din unele populații pot începe activitatea de la suprafață chiar la ora 6,30 și o pot încheia la 19,30 în unele zile din iulie.

La această specie temperatura mediului ambiant este considerată factorul esențial pentru desfășurarea metabolismului, de care depinde întreaga activitate vitală. După limitele temperaturii maxime din timpul verii (15—20°C) este considerat *mezoterm,* iar după limitele din timpul iernii (0—15°C), *microterm.* Aceste limite situează popîndăul între *homeoterme — vara* și *poikiloterme — iarna,* adică este *heteroterm* (Pop, 1977). Unii autori însă, datorită hibernării, includ popîndăul în grupa poikilotermelor.

Biocenozele în care-și desfășoară foarte bine activitățile vitale ni-l arată a fi prin excelență *xerofil,* dar se adaptează, din acest punct de vedere, destul de bine și în biocenozele *mezofile.* Observațiile noastre ne arată că din această cauză pot intra, în timpul activității diurne, în biocenozele higrofile pentru procurarea hranei din acestea sau le traversează în același scop.

Depășirea prea mare a gradului de umiditate sub formă de precipitații poate fi fatală pentru individ și populație după cum în ecotopurile cu un deficit sezonier accentuat, asociat cu temperaturi ridicate, poate declanșa intrarea în *estivare,* această stare fiind cea mai importantă și ultima formă de adaptare la uscăciune *(Picoș, 1976 ; Năstăsescu, Ceaușescu, 1976).* Estivația a fost observată de autorii străini ; în România, în ultimele 3 decenii, de cînd ne ocupăm de această specie, nu

am surprins această manifestare. Putem considera că singura perioadă propice intrării popîndăului în estivație, în Moldova, a fost în timpul secetei din anii 1946—1947. Afirmația lui *Călinescu (1956)* este posibilă doar în sudul țării în biotopii cu soluri ușoare care se înfierbîntă ușor vara și numai la o parte din indivizii populației care au acumulat suficiente rezerve de grăsime.

Relațiile cu factorii edafici au fost mai puțin studiate. Observațiile noastre arată că dintre aceștia pînza freatică influențează în mod direct, iar ceilalți au acțiune indirectă. Obișnuit, el ocupă toate tipurile principale de sol de la cele nisipoase și pietroase pînă la cele mai valoroase pentru agricultură (cernoziomuri). Temporar, în perioadele de secetă cînd are loc extinderea suprafețelor ocupate de populațiile în care numărul indivizilor este sporit, ocupă chiar și solonceacurile și solonețurile în care pînza freatică, în aceste perioade, scade foarte mult. Realizînd la suprafață numai hrănirea, iar celelalte activități în sol, popîndăul este un mamifer tipic *geofil*.

Factorii geografici, în care sînt incluse formele de relief, altitudinea, expoziția și gradul de înclinare a pantelor, par a nu avea influență asupra popîndăului pe întinderea arealului. La noi ocupă toate formele de relief, exceptînd munții, în care sînt prezente stațiunile specifice. Pantele înierbate cu expoziție sudică, sud-estică și sud-vestică sînt întotdeauna ocupate, populațiile avînd o mai mare densitate, în timp ce pantele cu expoziție nordică sînt mai puțin populate, unghiul radiației solare fiind un factor al răspîndirii popîndăului. De asemenea, precizăm că microrelieful are importanță în modul de ocupare a biotopilor de către indivizii populației.

Dintre factorii biotici — destul de puțin studiați la această specie — în competiția pentru hrană am găsit că principalii concurenți sînt animalele domestice care păsunează, dar în urma acestora îi rămîne suficientă hrană. Observațiile noastre asupra concurenței cu celelalte specii de rozătoare, de aceeași mărime sau mai mici, ne arată că popîndăul are ca dușman natural hîrciogul (Cricetus cricetus) și este dușman natural pentru speciile de șoareci de cîmp care trăiesc permanent sau vin temporar pe pășune, pentru chițcani, cîrțiță și pui de arici (Dănilă, 1981).

În cadrul relațiilor de parazitism se cunosc pe popîndău atît ectoparaziți (acarieni, pureci ș.a.) cît și endoparaziți (helminți) *(Chiriac, Dănilă, 1983)*.

În postura de consumator primar, popîndăul este considerat preponderent un *fitofag* putînd fi încadrat deopotrivă în subdiviziunile : *granivor* (Popescu, 1972), *erbivor, frugivor*. Dintre formele biologice de plante popîndăul consumă terofite, hemicriptofite, geofite cu bulbi, cu rizomi și cu tuberculi, și mai rar, camefite *(Dănilă, op. cit.)*.

Consumînd un număr însemnat de insecte și alte nevertebrate (viermi, gasteropode, miriapode) și chiar vertebrate (batracieni, reptile, păsări-ouă, pui, adulți răniți — rozătoare mai mici și insectivore (cîrtița, chițcani și pui de arici), popîndăul poate fi considerate un *zoofag*

nespecializat. După numărul mare de specii pe care le consumă este un *polifag*. În dezvoltarea ontogenetică și chiar pe parcursul fiecărei perioade de activitate popîndăul începe prin a fi *stenofag*, apoi devine *eurifag* ca din nou să se apropie de stenofagie *(Dănilă, op. cit.)*.

Prin activitatea de săpare a galeriilor, din care rezultă mușuroaiele de la suprafața solului, popîndăul, alături de cîrtiță *(Talpa)* și orbete *(Spalax)*, participă intens la realizarea succesiunilor biocenozelor, în special succesiunile zoogene *(Pop, 1977)*. După propriile observații am găsit că pe mușuroaie germinează și cresc mai ușor puieții de arbuști *(Crataegus, Prunus spinosa* ș.a.) și specii de plante ruderare ca : urzica vie *(Urtica dioica)*, știrul *(Amaranthus retroflexus)*, loboda *(Chenopodium sp.)*, urda vacii *(Lepidium draba)* ș.a. care schimbă, pe suprafețe însemnate de pășune, asociațiile floristice.

Fiind legat de galeriile și teritoriul său, popîndăul este prin excelență *sedentar*. El părăsește teritoriul numai cînd este obligat de ridicarea pînzei freatice, inundații și desțeleniri. Extinderea suprafeței locului de trai o realizează tineretul.

Popîndăul ca și celelalte rozătoare, este un focar natural pentru un număr relativ mare de boli ale animalelor de vînat, domestice și pentru om, transmise direct sau prin intermediul ectoparaziților din fauna de cuib.

b) *Răspîndirea popîndăului în România*

Istoric

Primul naturalist român care ne face cunoscută existența popîndăului în România este *Cihak (1837)*. Mai tîrziu, *Hermann (1837)* și *Bielz (1888)* — citați de *Călinescu (1956)* — au semnalat prezența popîndăului în diverse zone, cu excepția Cîmpiei Ardealului. *Miller (1912)* și *Cehovschi (1927)*, semnalează prezența unor exemplare tipice în Dobrogea, Moldova și Bihor și, respectiv, în „șesul Sucevei și apropierea Rădăuților".

Într-o suită de lucrări *Călinescu (1927, 1931, 1934, 1934 b, 1935, 1942, 1946, 1956 și 1969)* se oprește și asupra răspîndirii, în ultima prezentîndu-ne și o hartă cu arealul popîndăului din România. Dintre lucrările mai vechi menționăm și lucrarea lui *Vasiliu (1937)*.

O altă hartă a răspîndirii popîndăului în România o găsim în lucrarea autorilor *Marcheș și Theiss (1958)*. Referiri asupra răspîndirii popîndăului mai găsim în lucrările *Marcheș și col. (1954), Cornelson D. A. col. (1955), Dănilă (1969, 1981, 1982) Ausländer, Hellwing (1957), Hellwing Schnapp (1960)*, Popescu (1968), Popescu, Barbu (1964), Ionescu (1963), Hamar, Csak (1969), Hellwing (1960), Papadopol, Ghizelea (1965), Rădulescu (1972), Simionescu (1965), Simionescu, col., (1966), Valenciuc (1968), Murariu (1976 a, 1976 b), Hamar (1960, 1965), Hamar, Sutova (1963), Valenciuc, Dănilă (1978).

Metoda de lucru

Pentru stabilirea răspîndirii popîndăului am efectuat numeroase deplasări pe curbura externă a Carpaților urmărind să conturăm limitele răspîndirii pe orizontală și, mai ales, pe verticală. Ne-am mai deplasat în diverse zone din Moldova, Dobrogea, Bărăgan, Oltenia și din partea vestică a țării, pentru a observa diversitatea biotopilor în care habitează, precum și pentru depistarea eventualelor goluri mai mari în interiorul arealului.

La stabilirea limitelor răspîndirii ne-am folosit și de informațiile primite de la biologi din muzee, vînători, agronomi ș.a. Limita interioară a arealului în Subcarpații Moldovei am stabilit-o deplasîndu-ne din biotop în biotop pe o linie în zig-zag. Acolo unde timpul nefavorabil nu ne-a permis observarea animalelor în activitate, am căutat urmele activității de săpare ca dovadă certă a existenței în acel biotop, apreciind după aceasta și efectivul populațiilor. La sfîrșitul deplasărilor noastre pe teren, între anii 1973—1985, suma biotopilor controlați este de peste 650, numărul mai mare fiind în Moldova.

Răspîndirea pe orizontală

Limita exterioară a arealului popîndăului în România se confundă cu hotarele țării în regiunile periferice în care există, exceptînd Maramureșul și Bucovina (la nord), Carpații Meridionali, (la sud) și Delta Dunării. Limita interioară de pe curbura externă a Carpaților a fost obiectivul principal al cercetărilor noastre și este figurat pe hartă împreună cu limita la care se afla cu 2—3 decenii în urmă (fig. 1).

În partea nord-vestică a țării am constatat — între anii 1976—1983 — că popîndăul este pe cale de dispariție din mai mulți biotopi de la limita nordică și anume : Halmeu, Micula, Livada și Botiz. Primele populații mai puternice care ar putea să devină limita nord-vestică a arealului din Cîmpia Someșului le-am întîlnit la Mădărași, ceea ce ne arată că limita din această cîmpie se deplasează la est pe Valea Crasnei și a Eriului pe un sol nisipos și nisipo-lutos. Astfel limita veche — menționată în literatură pentru vestul țării — este depășită spre est și se menține coborînd spre sud prin localitățile : Ardud, Beltiug, Acîș, Săcășeni, Tășnad, ocolește Dealul Barcăului, revine la Marghita, Sîrbi și Tileagd. De asemenea, ocolește Dealurile Ghipeșului la Tinca, revine la Holod, Ceica și chiar în împrejurimile Beiușului, ocolind Munții Codru-Moma și intră în Depresiunea Zarandului pe linia Pîncota—Chioroc, după care intră în Cîmpia Vingăi prin partea estică, la Lipova, Dealurile Lipovei fiind ocolite pe la Alioș și Fibiș. Intră în Cîmpia Lugojului pe la Lucareț, spre Mîneștiur, la vest de Făget, Bucovăț, Căvăjdia, Dragomirești, trece peste Dealul Silagiului la Vermeș, Fizeș din Cîmpia Gătaiei. De aici intră în Cîmpia Carașului pe la Iamu Mare, Grădinari, Oravița, Răcășdia, Nicolinț. Aici linia este întreruptă de Carpații Meridionali. Dincoace de ei îl găsim imediat pe Platforma Strehaia începînd

cu împrejurimile municipiului Drobeta — Turnu Severin, de unde limita urcă spre Ohaba, Strehaia și se menține aproximativ la aceeași latitudine trecînd prin Jilțu, Poiana, Velești, Bălcești, Ștefănești și mai sus pe malul stîng al Oltului la Dumitrești. De aici coboară spre Curtișoara, ocolind deci Platforma Cotmeanei și Cîmpia înaltă a Piteștilor pe la Potcoava, Stolnici, Teiu, intră în Cîmpia Tîrgoviștei la Cobia. Mai departe, limita găsită de noi aproape se suprapune, pînă spre Rîmnicu-Sărat, pe cea menționată de Călinescu, adică trece prin Săcuieni, Filipești, Băicoi, Podenii Vechi, Ceptura, Tohani, Ulmeni, Plești, Grebănu.

În Moldova, urcînd de la Rîmnicu-Sărat, limita trece pe la Cîndești, Cîrligele, pe lîngă Odobești, Panciu, Movilița, ocolește platforma Zăbrăuți pe la Păunești, atinge din nou limita menționată în lucrările amintite la Ruginești, intră puțin pe valea Trotușului, dar ocolește Dealul Pietricica pe la Pîncești, Faraoani, ca apoi să intre pe lunca Bistriței pe la Hemeiuș și de aici să urce pe dealurile dinspre Frumoasa, Tazlău, Piatra Șoimului. La Piatra Neamț îl găsim pe Pietricica și în apropiere pe Dealul Vulpii, apoi limita urcă spre Crăcăoani, Bălțătești, Tîrgu-Neamț, Bogdănești, Baia, Cornu Luncii, Drăgoiești, Ilișești, Todirești, Bădeuți, Siret.

Răspîndirea în Dobrogea, stabilită de noi, este aproximativ aceeași din literatură, doar că numărul localităților este mai mare și în special spre Delta Dunării și dunele marine dinspre Năvodari. Lipsește din Delta Dunării și de pe culmile mai înalte și împădurite ale Munților Măcin.

Ajuns în partea vestică a țării, în Cîmpia Someșului, am căutat o explicație plauzibilă și verosimilă a lipsei popîndăului din Cîmpia Transilvaniei. Analiza reliefului și a biotopilor din această regiune ne-a condus la concluzia că în România nu numai munții, ci, și dealurile împădurite înalte de 550—600 m sînt o barieră naturală pentru popîndău, în cazul nostru fiind vorba de Dealurile Sălajului și Dealurile Clujului. Acoperite cu păduri foarte dese și depresiunile Almaș-Agrij, Lăpușului și Baia Mare, ca și dealurile mai scunde dinspre cîmpiile de vest, alcătuiesc împreună o barieră ce nu a putut fi străbătută de această specie. Aceeași situație este și în partea sudică a Munților Apuseni unde Lunca Mureșului este străjuită de munți și dealuri înalte acoperite de păduri, iar luncile sînt inundate și au pînza freatică frecvent ridicată sub 0,5 m ceea ce întregește bariera formată în cea mai mare parte de păduri.

Cercetările din Munții Vrancei nu confirmă prezența popîndăului semnalat de Hamar (op. cit.), pe văile Milcovului, Putnei și Susița. Presupunem că prezența lui a fost posibilă în timpul secetei din 1946—1947 cînd a avut loc ultima invazie de mari proporții în Moldova, după care a urmat retragerea limitei în afara Carpaților. Resturile fosile din Pleistocen găsite la Rîpa, jud. Bihor (Hamar, Csák, op. cit.) ca și cele din Würm de la Coșeni, bazinul Sf. Gheorghe (Rădulescu, 1972) nu pot fi o confirmare a continuității răspîndirii popîndăului în Carpații României, după cum nici perioada retragerii în limitele actualului areal încă nu se poate stabili.

O confirmare indirectă a prezenței popîndăului în Munții Vrancei poate s-o constituie faptul că în urmă cu 20 ani l-am găsit în județul Suceava cu mult mai aproape de curbura Carpaților față de limita actuală ; în 1966 exista în împrejurimile orașului Rădăuți spre comuna Marginea, pe pășune și pe marginea șoselei, și înspre Arbore și Solca, la Botoșana și Cașvana, de unde limita cobora spre Berchișești, Sasca Mică, Rișca (fig. 1).

În cîteva cazuri din partea de nord a Moldovei și din cea nord-vestică a țări, în Cîmpia Someșului, am ținut seama de prezența popîndăului pe căile de comunicație ; în felul acesta am inclus nu numai „arealul propriu-zis", ci, și „suprafața întregitoare a arealului" (*Bănărescu, 1970).* Delimtarea „suprafeței întregitoare a arealului" de „arealul propriu-zis", în cazul popîndăului, este anevoioasă, aproape imposibilă, datorită faptului că nu efectuează migrații și nici deplasări pentru hrănire pe distanțe mari în biotopi nespecifici în care să locuiască temporar. tȘiindu-se că pășunea este biotopul specific, se poate accepta ideea ca limita să fie dată de biotopii specifici în care participarea la înmulțire a indivizilor este în procent maxim spre deosebire de populațiile din biotopii nespecifici a căror existență îndelungată se datorește exodului de indivizi din biotopii specifici. Această situație o întîlnim în interiorul arealului, în Bărăgan și Dobrogea, mai rar în Oltenia, unde ocupă lucerniere, trifoiști, suprafețe ocupate cu borceag și chiar de cereale păioase. Cînd densitatea în biotopul specific este maximă rezistă și în culturile prășitoare chiar irigate.

Pe toată lungimea limitei interioare a arealului din România populațiile sînt slabe, cu efective reduse, ceea ce demonstrează că specia este în regres.

De aceea schimbarea limitei interioare a arealului se poate modifica foarte ușor datorită factorilor de mediu energici. Limita arealului va putea fi modificată peste ani și datorită factorilor subiectivi cum ar fi spre exemplu dificultatea depistării celor cîțiva indivizi din cele mai multe populații situați adesea într-un colț izolat al biotopului specific ș.a.

Modernizarea agriculturii și a drumurilor naționale și comunale, reducerea suprafeței pășunilor și regimul ploilor locale au determinat ruperea legăturii dintre locurile de trai, schimbîndu-se, astfel, distribuția populațiilor pe cuprinsul arealului sau chiar fărîmițarea unor populații, din cele mai multe rămînînd doar o mică parte. În același timp prin realizarea canalelor de irigații în Dobrogea și Bărăgan, s-au restabilit legăturile dintre populații (fig. 1). Ploile torențiale și desțelenirea pășunilor degradate produc an de an goluri pe toată suprafața arealului. Deocamdată, o situație demnă de semnalat prin proporțiile ei este pe cale de a se produce în parte de nord a Moldovei, în împrejurimile orașului Darabani, unde lucrările anterioare semnalau o desime foarte fare a populațiilor cît și o densitate mare a indivizilor din acestea.

Răspîndirea pe verticală.

În afară de răspîndirea pe orizontală, la popîndău există și a doua răspîndire — cea pe verticală. Datele noastre nu confirmă pe cele din literatură, care stabilesc limita maximă de 350 m altitudine.

Plecînd de la malul Mării Negre, unde l-am găsit la 2—3 m deasupra nivelului mării, pe dunele de nisip slab înierbate de la Năvodari, în 1971, îl găsim spre interiorul arealului pe toate formele de relief pînă la Subcarpați. Altitudinea maximă depistată este de 450 m la Piatra Neamț, pe Pietricica. Ca și în răspîndirea pe orizontală, factorul limitant principal este tot pădurea.

Concluzii

1. În urma observațiilor efectuate timp de peste două decenii în Moldova se stabilește lipsa estivării la această specie.

2. Observațiile asupra relațiilor cu factori edafici, precizează că pînza freatică este un factor limitativ important al răspîndirii. Datorită acestui factor în perioadele de secetă prelungită (1—3 ani) pot ocupa și tipurile de sol solonceacurile și solonețurile, acolo unde densitatea populației este mare.

3. Se semnalează pentru prima dată că are ca dușman natural hîrciogul (*Cricetus cricetus*) și este dușman natural pentru speciile de șoareci de cîmp, chițcani, cîrtiță și pui de arici.

4. Se menționează prezența plantelor ruderare pe mușuroaiele popîndăului care contribuie la accelerarea succesiunii biocenozelor.

5. Se stabilește limita interioară de răspîndire actuală a popîndăului în România care este mai apropiată de curbura externă a Carpaților față de limita cunoscută pînă acum datorită depistării mai precise a populațiilor de la limita arealului, în majoritate cu un efectiv relativ mic, deși în realitate arealul se restrînge.

6. În partea de nord — Maramureș și Moldova — au fost delimitate două suprafețe ale arealului din care popîndăul este dispărut în perioada cercetată și o a treia suprafață — împrejurimile orașului Darabani — în care au apărut goluri mari și se manifestă a involuție a speciei. De asemenea, goluri insulare am găsit în toate regiunile țării, cu excepția Bărăganului, datorate ploilor torențiale.

7. S-au stabilit limitele răspîndirii pe verticală în România — între 2—3 m la Năvodari (1971) și 450 m altitudine la Piatra Neamț, pe Pietricica (1975—1980).

8. În răsp3ndirea popîndăului factorul limitant principal este pădurea, apoi pînza freatică ș.a.

Rezumat

Observațiile asupra biologiei și răspîndirii popîndăului s-au desfășurat timp de peste 2 decenii atît în natură cît și în captivitate. Astfel

s-au putut desprinde rezultate care vin să completeze datele cunoscute în special în ceea ce privește lipsa estivării în Moldova și în restul României, traversarea unor biocenoze higrofile înguste (mlaștini, pîraie) pentru a se hrăni.

În relațiile cu factorii edafici se constată că pînza freatică este unul dintre factorii principali limitativi care acționează direct. Ocupă toate tipurile de sol de la cele nisipoase de pe malul mării și luncile rîurilor pînă la solurile pietroase de pe dealuri și subcarpați (Pietricica, P. Neamț). În perioadele de secetă prelungită ocupă chiar și solonceacurile și solonețurile, cînd pîza freatică scade mai jos de 0,5 m.

În hrana popîndăului intră multe specii de nevertebrate și vertebrate încît poate fi considerat și un zoofag nespecializat.

Printre dușmanii naturali se numără și hîrciogul (*Cricetus cricetus*) și este în același timp dușman natural pentru șoarecii de cîmp, chițcani, cîrtiță, arici (pui).

Participă la succesiunea biocenozelor prin mușuroaiele pe care le face și pe care multe specii de plante ruderare cresc schimbînd asociațiile floristice.

Pentru stabilirea răspîndirii s-au vizitat peste 650 biotopi specifici, în majoritate pe curbura externă a Carpaților, precizîndu-se limita interioară (fig. 1). S-au găsit goluri în interiorul arealului datorate acțiunii energice a foctorilor de mediu și în special a ploilor torențiale.

Modernizarea agriculturii și drumurilor a determinat ruperea legăturilor dintre populații ceea ce a favorizat dispariții la limita și în interiorul arealului. Pe altitudine limitele răspîndirii sînt cuprinse între 2—3 m pe malul mării (Năvodari, 1971) și 450 m pe Pietricica la Piatra Neamț (1975—1985).

BIBLIOGRAFIE

1. AUSLÄNDER (DORA) et HELLWING, S., 1957 : Observations écologiques sur les petits mamiferes des ecrans forestieres de protection de „Valul lui Traian" : références spéciales concernant leur dynamique. Travaux du Muséum d'histoire naturelle „Gr. Antipa", vol. I, Buc., p.
2. BĂNĂRESCU, P., 1970 : Principii și probleme de zoogeografie, Ed. Acad. R.S.R., 55—92.
3. BIELZ, E. A., 1888 : Fauna der Wirbeltiere Siebenbürgens. Verhandlungen und Mitteilungen des Siebenbürgens. Ver. für Naturwiss in Hermannstadt, 38 (citat din literatură).
4. CĂLINESCU, R., 1927 : Marmota de stepă a Olteniei. Arhivele Olteniei, VI, 34, Noiembrie—Decembrie, p. 456.
5. CĂLINESCU, R., 1931 : Mamiferele României, Buletinul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, nr. 251, I, p. 31.
6. CĂLINESCU, R., 1934, a : Beitrage zur untersuchung des zahnwechsels bei den nageturen (Citellus citellus L.), Academia Română, Buletinul Secției Științifice, Anul XVII, nrș 7—8, p. 1—2.
7. CĂLINESCU, R., 1934, b : Le Mammiferes de la Dobrogea et surtout celles du littoral de la Mer Noir. Ann. St. de l'Univ. de Jassy, vol. XIX, pag. 1—2.

8. CĂLINESCU, R., 1935 : Toxonomische, biologische und biogeographische Forschungen über die Gattung Citellus Ok. în Rumänien, Zeitschrift für Sängetierkunde, Bd. 9, 1934, Berlin.
9. CĂLINESCU, R., 1942 : Ivirile în masă, migrațiunile neregulate și invaziile întîmplătoare la animale, Bul. Soc. Rom. de Geografie, 60, p. 261—286.
10. CĂLINESCU, R., 1946 : Introducere în Biogeografia României, Buc.
11. CĂLINESCU, R., 1956 : Sciuridele din R.P.R., Ed. St. Buc.
12. CĂLINESCU, R., 1969 : Biogeografia României, Ed. St. Buc.
13. CEHOVSCHI, C., 1927 : Despre Citellus în România orientală, Bul. Fac. St. Cernăuți, an. I, f. 1, p. 133.
14. CHIRIAC, ELENA, DĂNILĂ, I., 1983 : Recherches sur la parazitofaune de Buc., Biologie, Anul XXXII, p. 43—46.
15. CIHAK, D., 1937 : Istoria naturală, Iași, p. 35—36.
16. CORNELSON, D. A., col., 1955 : Contribuții la cunoașterea prezenței rozătoarelor și insectivorelor susceptibile de tularemie pe teritoriul Moldovei, St. și cercet. șt., Iași, An. VI, nr. 3—4.
17. DĂNILĂ, I., 1969 : Creșterea relativă la popîndău (Citellus citellus L.). Lucrările Sesiunii de com. șt. a muzeelor, 1964.
18. DĂNILĂ, I., 1981 : Contribuție de cunoașterea populațiilor de popîndăi (Citellus citellus L.) din Moldova. Rezumatul tezei de doctorat, Univ. din Buc., Fac. de Biol., p. 4—6.
19. DĂNILĂ, I., 1982 : La structure et la dynamique des populations de Spermaphile (Citellus citellus L.) de Romanie ; Trav. du Mus. Hist. Nat. „Grigore Antipa" Buc., 24 : 251—266.
20. HAMAR, M. 1960 : Cercetări asupra repartiției geografice a speciilor de rozătoare din R.P.R., „Natura" nr. 1, Buc., p. 75—83.
21. HAMAR, M., 1965 : Studiul ecologic al mamiferelor mici din biocenozele agricole din Bărăgan și Dobrogea. Comunicări de zoologie, vol. III, p. 38—63.
22. HAMAR, M., SUTOVA, MARIA, 1963 : Studiul ecologic al rozătoarelor (G]ires) din Bărăgan și Dobrogea, Inst. Central de Cercet. Agr., An. Secției de Protecția Plantelor, vol. I, p. 195—216.
23. HAMAR, M., CSÁK, K., 1969 : Contribuții la cunoașterea faunei de vertebrate Pleistocene din Dealul Burzău (Comuna Râpa jud. Bihor), St. și cercet. de Biologie, seria Zool. Tom 21, nr. 6, p. 425—432.
24. HELLWING, S., 1960 : Beiträge zur Kenntnis einiger Kleinsänger aus dem Berzirk Suceava, Kruse Vatra Dornei, Cîmpulung und Rădăuți Tran, du Mus d'histoire nat. „Gr. Antipa", vol. II, Buc., p. 393—399.
25. HELLWING, S., SCHNAPP, B. 1960 : Populations-ökologische Forschungen an Kleinsängern zu „Valul lui Traian" in den Jahren 1955—1957. Travaux du Muséum d'histoire naturelle „Gr. Antipa", vol. II.
26. HERMANN, O., 1973 : A Mezőség. Az Erdély Múzeum Egylet evkönyvei, 5 (citat din literatură).
27. IONESCU, V., 1968 : Vertebratele din România, Ed. Acad. R. S. România.
28. MARCHEȘ, G., și colaboratori, 1954 : Date preliminare cu privire la dinamica mamiferelor în perdelele forestiere de la „Valul lui Traian" (Constanța) și Mărculești (Bărăgan), „Natura" nr. 6.
29. MARCHEȘ, I., THEISS, FELICIA, 1958 : Studiul biologic, ecologic și de combatere a popîndăului (Citellus citellus L.) în R.P.R., Analele Institutului de Cercet. Agronomice, Seria C., vol. XXVI, p. 253—280.
30. MILLER, G. S., 1912 : Catalogue of the Mamals of western Europe, London.
31. MURARIU, D., 1976 a : Contributions á la connaissance de la faune du deportment Vrancea (Mammalia), Trav. Mus. Hist. Nat. „Gr. Antipa", 17, p. 335—340.
33. MURARIU, D., 1976, b : Contributions á la connaissance de la faune du Nord-Est de la plaine Roumaine, centre le Siret, le Danube et la Ialomița (Mammalia), Trav. Mus. Hist., Nat. „Gr. Antipa", 17 : 237—244.
34. NĂSTĂSESCU, GH., CEAUȘESCU, I., 1976 : Hibernarea o certitudine a lumii animale, Ed. St. și enciclopedică, Buc., p.

35. PAPADOPOL, A., GHIZELEA, GABRIELA, 1965 : Contributions à la connaissance de quelques mammifères de la région de Jassy Trav. du Mus. Hist. Nat. „Gr. Antipa", vol. V, p. 389—404, Buc.
36. PICOȘ, A. C., 1976 : Viața la temperaturi extreme, Ed. șt. și enciclopedică, Buc., p. 271—275.
37. POP, I., 1977 : Biogeografia ecologică, Ed. „Dacia", Cluj-Napoca, 1 : 177.
38. POPESCU, A., 1968 : Observații asupra rozătoarelor din nord-vestul Dobrogei, St. și cercet. de Biol., seria Zool, Tom. 20, Nr. 2, p. 153—163, Buc.
39. POPESCU, A., BARBU, P., 1964 : Contribuții la studiul sistematicii și dinamicii mamiferelor mici din împrejurimile Măcinului, Studii și cercet. de biol., Seria Zool, Buc., T. 16, nr. 4, p.
40. RĂDULESCU, C., 1972 : Sur les restes de Citellus citellus (L.) et Cricetus cricetus (L.) (Rodentia, Mammalia) du Würm de Coșeni (Bassin de Sf. Gheorghe) Trav. Inst. Spéol. „Emile Racovitza", Buc. t. XI, p. 299—315.
41. SIMIONESCU, V., 1965 : Contribuții la cunoașterea sistematicii și răspîndirii geografice a faunei de rozătoare (Glires) din Moldova „An. St. Univ. „Al. I. Cuza", Iași, nr. 11.
42. SIMIONESCU, V., STRATON, C., BERCOVICI, C., 1966 : Dinamica populațiilor de mamifere mici în bazinul inferior al Prutului în anul 1965, Cercet. de Ecol. Animală, Ed. Did. și Ped., Buc., p. 95—109.
43. VALENCIUC, N., DĂNILĂ, I. 1978 : Studiul croniometric al unor populații de Citellus citellus L. din România, Studii și cercetări de biologie, Seria Biol. Anim., Tom 30, Nr. 2, p. 107—113.
44. VASILIU, D. G., 1937 : Rozătoarele din România și combaterea lor, Buc.

CONTRIBUȚII LA STUDIUL GEOGRAFIC AL AȘEZĂRILOR RURALE DE PE VALEA SIRETULUI

NICU I. AUR

Elementele cele mai avansate ale peisajului geografic sînt așezările omenești. Ele s-au constituit în timp în raport de complexitatea și intercondiționările dintre societate și cadrul natural. Prezența lor sub diferite forme (urme materiale, atestări documentare) este un *indiciu sigur al locuirii neîntrerupte a acestei văi*. Raporturile așezărilor omenești cu condițiile naturale, istorice, social-economice și interdependența dintre așezările urbane sînt reflectate de actualele caracteristici ale rețelei de așezări.

Din datele geografice, cartografice și istorice rezultă că în toate epocile, satele au deținut primul loc prin număr, iar orașele — primul loc prin funcțiuni și rolul de polarizare al activităților economico-sociale.

::Din cele prezentate pînă acum rezultă că Valea Siretului posedă un valoros potențial de habitat : facilități pentru practicarea agriculturii pe luncă și pe terase, accesul la pînzele freatice, folosirea rîului pentru navigație și pentru producerea energiei electrice, materiale de construcții ș.a.

Evoluția așezărilor rurale.

Actuala rețea a așezărilor rurale este rezultatul unei evoluții multiseculare, a transformărilor social-economice care au avut loc pe fondul continuității de populare. Resturile de *locuire paleolitică* descoperite la Zvoriștea, Huțani, Dolhasca, Brehuiești etc., atestă vechimea locuirii acestui teritoriu.

Așezările umane neolitice erau situate pe grindurile și popinele din luncă și aproape de firul apei curgătoare, probabil datorită unui climat arid. Spre sfîrșitul neoliticului, din cauza umidității, pe luncă și pe terasele inferioare se găseau puține așezări ; ele ocupau terasele mijlocii și chiar terasele înalte (așa ne indică descoperirile arheologice de pînă acum). *În epoca bronzului,* așezările mai importante erau situate pe terasele înalte — avînd aspectul de cetățui naturale ; resturi de locuire din această epocă s-au semnalat la Huțani, Tudora, Vîrfu Cîmpului, Vlădeni, Fîntînele, Răcătău și Răcăciuni, Poiana Nicorești, Garoafa, Mărășești, Scorțaru ș.a.

Remarcăm că *așezările hallstattiene,* descoperite pînă acum, erau situate pe terasele inferioare și pe luncă, datorită probabil, intensificării

circulației. Spre sfîrșitul *epocii fierului* unele așezări erau de *tip oppidum*, altele erau fortificate după sistemul *cetăților dacice*. *Așezările geto-dacice* din epoca fierului : Poiana Nicorești, Răcătău și Brad se dezvăluie a fi fost centre active și puternice. În perioada *provinciei Dacia*, centrele de locuire le continuau pe cele vechi, erau neîntărite și extinse în suprafață.

Ca și-n secolele II și III e.n., în perioada de trecere la feudalism, așezările omenești ocupau poziții prielnice pentru practicarea culturii plantelor și pentru creșterea animalelor (pe terasele inferioare). Pentru secolele IV—VI e.n., cele mai multe au fost identificate în jumătatea nordică a văii și foarte puține în sectorul inferior al acesteia — pe unde era vadul de trecere al popoarelor în migrație și mai puțin siguranță. Pentru aceste secole numeroase așezări prezintă continuitate de locuire, unele însă dispăruseră. Poziția geografică și condițiile social-istorice au influențat în mare măsură evoluția așezărilor rurale — Valea Siretului rămînînd o axă principală în populare, marcată de o rețea de așezări românești continuă. În secolele IV—VI e.n., locuirea este atestată prin numeroase așezări : Lunca (Vîrfu Cîmpului), Hăpăi, Ionășeni, Adjudu Vechi, Călimănești, Barboși ș.a.

În *etapa feudalismului timpuriu* (secolele X—XIV), are loc o îndesire a așezărilor din sectorul inferior al văii, iar existența unor așezări din nordul văii a fost întreruptă (la mijlocul secolului al XIII-lea) datorită marii invazii a tătarilor. Noi așezări apar în *epoca feudalismului dezvoltat* (mijlocul secolului al XIV-lea și a doua jumătate a secolului al XVIII-lea), datorită, mai ales, unor avantaje economico-sociale acordate populației prin sistemul „sloboziilor" ; ele s-au format pe locul unor vetre siliștite. Regimul „sloboziilor" se reflectă în numeroase așezări datînd din secolul al XV-lea pînă în secolul al XIX-lea : Slobozia — Zvoriștea, Slobozia — Fîntînele, Slobozia — Botești, Slobozia — Mihălceni, Slobozia — Ciorăști ș.a. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea pînă la începutul secolului al XVI-lea numărul așezărilor omenești a cunoscut o relativă creștere. După desființarea iobăgiei în Moldova (1749), mișcările migratorii transcarpatice s-au intensificat, „bejenarii" ardeleni, fie că s-au așezat pe moșiile mănăstirești, fie că au înființat sate noi. Preponderente însă pe Valea Siretului erau *așezările răzășești*, ceea ce denotă o continuitate de populare românească. Documentele ne arată că multe așezări răzășești se aflau pe vetre vechi și foarte vechi de locuire. Din perioada feudală se semnalează, pe terasele superioare ale văii, în locurile poienite, un număr însemnat de *așezări monahale*. În perioada feudală unele așezări au dispărut lăsînd în locul lor silișți, multe așezări și-au schimbat vatra urmărind mai ales adăpostul sau terenurile mai roditoare, altele au apărut prin fenomenul „roirii" din așezările „matcă". Formarea satelor prin „roire" din satele „matcă", a avut ca rezultat noi așezări, dar tot în interiorul moșiei satului „matcă". „Roirea" satelor a fost un fenomen general, o caracteristică în perioadele cu un spor natural accentuat contribuind la formarea unor așezări dispersate pe mari întinderi de regulă de forma satului răsfirat.

Cu toate că răzășia a fost apărată cu dîrzenie, *proprietățile domnești, mănăstirești și boierești* s-au infiltrat destul de puternic. În unele cazuri denumirea satului a fost părăsită odată cu intrarea în stăpînirea altui proprietar — primind numele acestuia ; alte sate s-au format pe moșii și au în denumire tema numelui proprietarului, inițial folosindu-se apelative ca „ai lui Jora", „ai lui Călin", „ai lui Batin" ș.a., iar după aceea s-a ajuns la numele de sate : Jorăști, Călinești, Batinești, Mihălceni, Tăutești, Hîncești, Joldești, Hîrlești, Hînguleşti ș.a. Alteori satele au primit numele fondatorului, adăugîndu-li-se sau neadăugîndu-li-se sufixul „ești". Deși stăpînirile domnești au fost numeroase, s-au păstrat doar denumirile : Domnești-Tîrg, Domnești-Sat, Rogojești, Cîndești, Zvoriștea, Șerbănești, Grigorești, Heciu.

O altă categorie de așezări, inițial tîrgușoare, din care unele au decăzut devenind sate, au luat ființă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Lespezi, Onișcani, Dămienești, Bîra, Nicorești, Ivești, Nămoloasa și Independența).

Unele sate s-au format în legătură cu *căile de comunicație* : Bogdan Vodă, Filipești, Traian, Bursuc-Vale iar altele în urma unor activități industriale : Sascut-Tîrg și Bucecea.

Secolul al XIX-lea a însemnat un impuls puternic pentru viața economică a văii, pentru intensificarea producției agricole și a circulației, a prezentat mai multă liniște și siguranță și s-a caracterizat prin încercări de îmbunătățire a situației țăranilor — toate acestea contribuind la apariții unor noi așezări.

In secolul al XIX-lea s-a intensificat infiltrarea curentelor românești din Transilvania și din Bucovina, a unor curente de populație străină — infiltrări care, în timp au contribuit la înființarea unor noi așezări. După cotropirea Bucovinei de către Austria, un adevărat *drum de migrații românești* s-a soldat cu înființarea și pe Valea Siretului a numeroase sate : Sălăgeni, Secuieni, Cordun, Burcioaia, Mîndrișca, Pădureni, Ungureni — Gulia, Ghermănești — Cojocăreni, Sodomeni, Volintirești, Rocna, Tabăra ș.a. Din Galiția s-au infiltrat rutenii care au format satele : Siminicea, Huțani, Rușiciutea, Pustaia și o parte a satelor Hancea, Hîncești, Corni și Tudora. Țiganii infiltrați pînă în prima jumătate a secolului al XIX-lea au format sate sau părți de sate, mai ales în zonele împădurite : Buda-Zvoriștea, Budeni, Rudești, Badragi, Balta Arsă, Rogojești, Masca, Bucșa, Poienari, Corni, Buruienești, Ursărești, Furnicari, Homocea, Ploscuțeni, Făurei, Răchitosu, Gologanu, Vîjîitoarea ș.a. Unii s-au ocupat cu prelucrarea lemnului, a metalelor, alții cu agricultura. În sectorul inferior al văii, în zona „Gîrlelor" multe grădini de legume au fost lucrate de bulgari și sîrbi care au întemeiat sate și părți de sate : Bizigheşti, Dimaciu ș.a.

Numeroase sînt satele care s-au format pe seama despăduririlor, a golurilor din păduri, care poartă denumiri ale asociațiilor vegetale, ale unor specii de arbori, unele dintre ele destul de vechi, altele aparținînd secolului al XIX-lea : Poiana-Zvoriștea, Poienari, Valea Poienii — Dolhasca, Poiana—Vorona, Poiana—Negri, Poiana—Nicorești și Adîncata —

fostă Poiana—Pustie — toate acestea indicînd opțiunea pentru stabilirea vetrei satului în condiții de siguranță. *Pădureni* — Siret, Răchiteni — Mircești, Pădureni — Berești Bistrița, Pădureni—Mărășești — reprezintă categoria satelor formate în pădurile care nu mai există astăzi, în locuri adăpostite și ușor de apărat. Balta Arsă — Corni, Rediu, Prăjești—Secuieni, Prăjești—Traian — sînt sate formate prin defrișarea pădurii. Și alte sate au la originea denumirii defrișarea pădurii, prelucrarea lemnului, chiar dacă acțiunea se exprimă indirect în toponim : Arțari, Talpa, Corni, Mesteacăn, Arini, Butnărești, Stejaru, Brad, Făgețel, Ploscuțeni, Doaga, Branistea, Brănișteni.

Unele activități economice temporare și sezoniere au contribuit la formarea, denumirea unor sate : Răstoaca—Milcovu, Răstoaca—Răcăciuni — indică „răstocirea" gîrlelor pentru prinderea peștelui ; Butnărești, Doaga, Ploscuțeni, Olărești, Stupina — indică alte activități.

Începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pînă la reforma agrară din 1945 au apărut numeroase sate ca rezultat al *împroprietăririlor :* Vorona Nouă, Siliștea Nouă, Gura Bîdiliței, Verbia, Lunca-Zamostea, Cotu Dobei, Dumbrava-Lespezi, Secuienii Noi, Haret, Mircestii Noi, Călienii Noi, Salcia Nouă, Bordeasca Nouă, Cuza Vodă, Kogălniceni, Furcenii Noi, Vasile Roaită, Vasile Alecsandri, Dumbrăvița Nouă, Tudor Vladimirescu ș.a.

Alte sate s-au format ca urmare a modernizării căilor de comunicație, sau prin deplasarea vetrelor sau a unor părți ale vetrelor vechi pe terenuri cu o poziție mai bună.

Rețeaua așezărilor rurale

Factorul relief constituie cadrul de referință în funcție de ale cărui particularități se „mulează" și celelalte componente naturale ; într-o anumită măsură, relieful a imprimat direcțiile de distribuire geografică a așezărilor omenești. Configurația rețelei de așezări era conturată la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea — ca un moment în evoluția sa. Atît satele de terasă cît și satele de luncă sînt așezări în lung de vale (care folosesc forme pozitive din luncă, contactul dintre luncă și versant — pe stînga Siretului, condițiile favorabile ale teraselor dezvoltate pe dreapta Siretului).

Modul actual de răspîndire al „seriilor" de așezări scoate în evidență rolul deosebit al condițiile istorice și social-economice care alături de condițiile geografice și de populație au avut ca rezultat atît „seriile" în lung de vale, cît și *aliniamentele transversale* (de șei). Unele *aliniamente* de așezări au urmat fazele de defrișare a pădurii [1], iar altele au apărut ca urmare a modernizării căilor de comunicație — în lungul lor (apărute recent ca aliniamente secundare). Evoluția rețelei de sate sub aspectul dimensiunii și al structurii populației este condiționată, în primul rînd, de dezvoltarea economică și socială a acestor localități. Restructurarea rețelei de așezări rurale cunoaște modificări și sub as-

pect funcțional (satul continuă să îndeplinească funcțiile tradiționale legate de desfășurarea producției agricole, deși conținutul lor s-a modificat profund și a căpătat funcții noi legate de dezvoltarea susținută a activităților economice neagricole, a activităților social-culturale și de asigurare a cazării unei părți a populației care lucrează în orașe). A crescut și se modernizează fondul de locuințe și baza materială a satelor. Toate acestea precum și tendințele conturate cu privire la cele trei aspecte principale ale vieții satelor (mărimea și structura populației, profilul economico-social și cadrul construit) conduc la readaptări ale rețelei de așezări rurale.

Densitatea așezărilor rurale

Densități mici se găsesc în aval de Mărășești (3—6 sate la 100 km^2), densități maxime se întîlnesc între Roman și Bacău (9—12 sate la 100 km^2), iar *densitățile medii* (6—9 sate la 100 km^2) se află între Siret și Pașcani și între Răcăciuni și Mărășești. În ansamblu, între orașele Siret și Mărășești, densitățile așezărilor rurale se aseamănă cu cele din zona de podiș, diferențe mai pronunțate semnalîndu-se doar la analiza comparativă a densităților satelor de pe terasele inferioare — unde sînt mai mici. Densitatea în teritoriu a așezărilor nu corespunde întotdeauna cu densitatea populației.

Evoluția teritorială a vetrelor satelor

Reflectînd creșterea numerică a populației și transformările social-economice în ultimii 90 de ani în evoluția teritorială a vetrelor satelor văii, s-au manifestat, în principal, trei tendințe :

A. În lungul căilor principale de comunicație (șosele și linii ferate), pe terasele medii și inferioare, începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea a avut loc o creștere accentuată a suprafeței vetrelor :

a) majoritatea așezărilor rurale și-au dublat suprafața, altele și-au mărit-o de 3—4 ori (Probota, Lespezi—Pașcani, Secuieni—Roman, Suraia, Măicănești, Măxineni) ;

b) au luat ființă noi așezări prin „roire" așezări-dublet, atît în lungul căilor de comunicație cît și a afluenților — formînd și consolidînd „serii" de așezări ;

c) în urma împroprietăririlor s-au format numeroase așezări cu o rețea stradală rectangulară, unele separate de vechile așezări (Hărmănești Noi, Alexandru Ioan Cuza, Rocna, Kogălniceanu, Traian-Roman, Traian—Bacău, Salcia Nouă, Tudor Vladimirescu lîngă Mogoșești—Siret, Vasile Alecsandri lîngă Independența) ;

d) prin creșterea vetrelor satelor apropiate au rezultate sate polinucleare (Suraia, Ruginoasa, Faraoani, Dolhasca, Grămești, Zamostea, Vorona, Corni, Trifești, Liești, Vulturu, Măicănești) ;

e) din așezările vechi s-au emis „tentacule de ieșire" la șoseaua principală, sau la calea ferată (Cleja-*Buda,* Valea Seacă-*Mîndrișca,* Cozmeștii de Sus-*Cozmești* ș.a.) ;

f) alte sate își deplasează o mare parte a vetrei în imediata apropiere a vetrei vechi ocupînd o poziție mai bună *(Tudora* de Sud, *Buda* și *Budeni* — Dolhasca, Ruginoasa, Adjudu Vechi, Homocea), dar în detrimentul terenurilor arabile.

B. *Vetre care au emis „tentacule" atît spre pădure cît și spre căile de comunicație.* Această evoluție au cunoscut-o așezările de pe terasele medii și superioare, precum și de pe afluenții mai importanți (Grămești, Zvoriștea, Cleja, Răcăciuni, Faraoani, Orbeni).

C. Vetre care au rămas aproximativ la dimensiunile de la sfîrșitul secolului trecut din cauza îndesirii locuințelor, unor factori naturali și economico-sociali restrictivi (Hănțești, Dumbrăveni, Săbăoani).

Clasificarea așezărilor rurale

Fiind o expresie a modului în care populația a reușit să valorifice potențialul natural existent, reflectînd măsura în care „condițiile social-economice sau istorice le-au fost un sprijin sau o frînă în dezvoltare" [2], multitudinea particularităților, a influențelor și mutațiilor poate fi surprinsă prin folosirea mai multor criterii. Pentru clasificarea satelor s-au folosit următoarele criterii : poziția, originea, mărimea, morfostructura și funcțiile.

A. *După poziția geografică.* Localizarea fiecărui sat este plină de interdependețe în peisajul umanizat. După localizare satele au anumite particularități, fiecare ridică probleme deosebite constructorilor și populației privind : alimentarea cu apă, procurarea materialelor de construcție, circulația înăuntrul vetrei, textura, structura și, în general — activitatea curentă a populației ; fixarea vetrelor după relieful locului și după poziția geografică are o reflectare (corespondență) la scară locală în *tipurile morfologice de vetre ale satelor* și un *mod de repartiție* la scară regională a întregii văi în *serii de sate.*

a) *Satele de luncă* întrunesc condiții optime de organizare a vetrei pe formele pozitive de relief, cît și la contactul luncii cu terasele (unde au mai multă stabilitate teritorială) ; dacă prima categorie de sate nu-i scutită încă de neajunsul inundațiilor, cea de a doua nu reușește întotdeauna să excludă instalarea torenților care transportă în vetrele lor mari cantități de aluviuni. Grădinăritul, cultura cerealelor, a unor plante tehnice pentru care lunca se pretează în mod deosebit, precum și folosirea unor resurse din afară luncii, alcătuiesc o bază tehnico-materială stabilă care se reflectă în aspectul vetrelor prin aglomerări bine structurate sub raportul texturii și al spațiului construit.

b) *Satele de terasă* sînt specifice Văii Siretului ; ele sînt situate într-un cadru geomorfologic evoluat, vetrele fiind frecvent situate pe podul terasei, sau la contactul dintre terase, beneficiază de izvoare cu apă potabilă și de terenuri fertile. Sub raport morfologic vatra satului de terasă este mult evoluată, concentrează un număr mai mare de locuitori,

are o textură bine conturată, de regulă o structură adunată și foarte rar risipită. Ele pot fi urmărite pe aceeași terasă sau pe terase apropiate, pe sectoare de vale sau pe întreaga vale. Atît satele de terasă, cît și satele de luncă, la scară regională sînt *așezări în lung de vale* dezvoltate în serii mai mult pe dreapta văii (unde terasele sînt mai dezvoltate).

B. *După origine.* Izvoarele geografice și cartografice, documentele istorice — atestă existența unui număr însemnat de așezări omenești. Unele dintre ele s-au succedat în același loc timp de secole. Astfel, satele : Zvoriștea, Blăgești, Bursuceni, Scheia, Moldoveni, Hîrtoape, Corni, Piscu, Barboși ș.a., sînt atestate în feudalismul timpuriu (secolele XI—XIV) satele : Călinești, Cîndești, Ionășeni, Roșcani, Vercicani, Mircești, Gîdinți, Onișcani, Dimaciu, Bizighești ș.a., din feudalismul dezvoltat (secolele XIV—XVI) și satele : Săbăoani, Tămășeni, Icușești, Galbeni, Tamași, Ionășeni din feudalismul dezvoltat și de mai tîrziu. Primele sate provin din asociații de obști și ele au evoluat în *vechi sate răzășești.* Creșterea influenței clasei boierești și a mănăstirilor au condus la formarea *satelor de clăcași* — dependente. Lipsa brațelor de muncă din agricultură s-a compensat prin înființarea de *sate slobozii* cu populație din Valea Siretului sau atrasă din alte regiuni. O serie de sate s-au format în urma legilor rurale din 1864 și 1871 — *sate de împroprietăriți.*

După reformele agrare din secolul al XX-lea au apărut satele : Salcia Nouă, Horia, Călienii Noi, Tudor Vladimirescu ș.a. În *lungul căilor de comunicație modernizate* s-au format satele : Filipești, Dumbrava, Nicolae Bălcescu, Traian ș.a. O serie de sate au apărut în urma *infiltrării* de populație străină : ruteni, țigani, bulgari.

Analiza toponimelor pune în evidență că sîmburii unor sate sînt strîns legați de *prezența pădurii.*

O altă categorie grupează satele cu funcții comerciale — *sate tîrgușoare.*

C. *După mărime.* Potrivit evaluărilor de la jumătatea anului 1982, *satele mari,* cu peste 1 000 de locuitori dețineau 38,75% din numărul total al satelor. Aceste sate sînt situate de regulă pe terasele medii și inferioare ale văii, în lungul și la intersecțiile căilor de comunicație. Dintre acestea unele sate depășesc 5 000 de locuitori *(sate foarte mari) :* Independența, Liești, Ivești, Tudor Vladimirescu, Suraia, Homocea, Dolhasca, Tudora, Hălăucești, Săbăoani, Faraoani.

Satele mici și foarte mici (sub 500 de locuitori), dețineau 10,25% din totalul satelor văii. Numărul satelor care la recensămîntul din 1966 aveau sub 100 de locuitori s-a redus cu 50% (Cotu Mihaela, Vameșu, Poiana-Zvoriștea, Răuțeni-Zamostea, Izvoru-Ion Creangă, Tabăra-Icușești, Deșirați-Scorțaru, Costei-Săucești, Răstoaca-Răcăciuni ș.a.). Acestea au fost sate situate în poziții naturale care nu mai corespund realităților economice și sociale.

Astăzi se manifestă tendința concentrării populației în sate mari — fapt justificat de nivelul mult mai ridicat al dotărilor, de organizarea

teritoriului — în așa fel încît desfășurarea muncii curente pe ogoare, în vii ș.a., să fie la îndemîna locuitorilor.

D. *După morfostructură.* Structura unui sat răsfrînge cel mai bine relațiile vetrei cu locul unde este așezată, cu funcțiunile rurale îndeplinite de populație și cu condițiile economico-sociale în care a apărut și a evoluat satul respectiv. Predominante sînt satele de *tip adunat* și satele cu *structură răsfirată.*

Satul de tip adunat se caracterizează printr-o puternică concentrare de gospodării, teritoriul cu folosință agricolă fiind peste 95% în afara vetrei : Suraia, Sascut, Nicolae Bălcescu, Săbăoani, Horia ș.a. Aceste sate au o formă areolară-poligonală și textură neregulată (iar cele apărute după împroprietărire au o formă geometrică).

Satul de tip răsfirat. Are o textură ramificată, liniară sau complexă și o concentrare mică de gospodării : Tamași, Cleja, Sascut-Sat, Dolhasca, Berești-Bistrița, Corni ș.a. Acest tip deține 30% din numărul satelor.

E. *După funcții.* Avînd în vedere structura profesională a populației active, indicii de densitate agricolă, repartiția populației încadrate în activități neagricole, zonarea producției, locul de muncă și de reședință a populației care se deplasează pentru muncă, precum și perspectivele de dezvoltare economico-socială — se deosebesc următoarele tipuri funcționale de sate :

a) *Sate cu funcții predominant agricole* care au de regulă peste 90% din populația activă ocupată în agricultură și sub 5% în alte activități. Aceste așezări sînt profilate în cultura cartofului și a plantelor tehnice în sectorul Siret—Dolhasca, în cultura sfeclei de zahăr și a porumbului în sectorul Pașcani — Bacău, în cultura porumbului, sfeclei de zahăr și în creșterea animalelor pentru lapte și carne, în sectorul Bacău — Mărășești ; în aval de Mărășești, pe stînga văii satele sînt profilate în cultura viței de vie și în creșterea animalelor pentru carne și lapte, iar pe dreapta văii — în cultura cerealelor, legumelor și zarzavaturilor.

b) *Sate cu funcții mixte* care cuprind :

b 1) *sate agricole și de servicii* cu o dotare de interes zonal — foste centre administrative, stații de cale ferată etc. (Pufești, Parava, Săbăoani, Buhoci, Siminicea, Mircești, Secuieni. În aceste sate populația activă ocupată în servicii depășește 10% ;

b 2) *sate agricole și cu industrie* cu un anumit profil (Bucecea, Sascut — industria zahărului, Hălăucești, Sagna, Lespezi — industria textilă, Adîncata, Șendreni — industria lemnului, Doaga, Orbeni, Răcăciuni — balastiere, Secuieni, Independența, Sascut — extracția hidrocarburilor). Ponderea populației active care lucrează în industrie depășește 15% (Bucecea 20%, Sagna 17%, Șendreni 17%) ;

b 3) *sate agricole și centre de cazare a forței de muncă* (sate dormitor) : Buhoci, Letea Veche, Cozmești, Horia, Șendreni, Cordun, Nicolae Bălcescu, Săucești. Din populația activă a acestor așezări 30—45% lucrează în orașe.

Perspectivele de dezvoltare ale așezărilor rurale

Apreciem că pe lîngă funcția agricolă care rămîne dominantă și cunoaște o profundă specializare și intensificare, activitățile neagricole se dezvoltă și se consolidează — reflectînd tendințele evoluției satelor. Valea Siretului dispune de mari posibilități pentru implantarea industriei și a serviciilor, posedă întinse zone periurbane, o puternică dezvoltare a migrațiilor pendulare, are o importantă echipare tehnică, un trafic intens de mărfuri și călători, centre urbane și așezări rurale cu o accentuată capacitate de polarizare în teritoriu (Bucecea, Verești, Liteni, Dolhasca, Mircești, Filipești, Răcăciuni, Sascut, Măxineni, Ivești). Din multitudinea acestor aspecte reiese clar că fizionomia, mărimea, gruparea în teritoriu și funcționalitatea satelor cunosc transformări, altele se consolidează în funcție de condițiile economico-sociale. Cu certitudine unele localități evoluează spre urbanizare, altele se află la un nivel avansat de urbanizare (Bucecea, Sascut, Nicorești, Măicănești, Răcăciuni, Dolhasca).

BIBLIOGRAFIE

APĂVĂLOAIE M., (1965), Contribuții la studiul geografic al așezărilor rurale din Moldova, An. Șt. Univ. Iași, tom XI.
AUR NICU, (1981), Evoluția populării Văii Siretului (pînă la începutul secolului al XIX-lea), în Studii și comunicări științifice, I.I.S. Bacău.
AUR NICU, (1981), Unele aspecte ale populării Văii Siretului în secolul al XX-lea, Lucr. Seminarului „Dimitrie Cantemir", Univ. Iași, Nr. 2.
BĂCĂUANU V. și colab., (1980), Podișul Moldovei. Natură, om, economie. Ed. Șt. și Enciclopedică, București.
CANTEMIR DIMITRIE, (1956), Descrierea Moldovei, București.
CHIRIAC DUMITRU, (1976), Așezările rurale din oMldova — studiu de geografie economică, rez. tezei de doctorat, Iași.
CODRESCU TH., (1886), Uricarul cuprindetoru de diverse acte care potu servi la Istoria Românilor, Condica Liuzilor pe 1803, vol. VII—VIII, Iași.
COSTĂCHESCU M., (1931—1932) Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, vol. I—II, Iași.
COSTĂCHESCU M., (1933), Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare, Iași.
CUCU V. (1976), Geografie și urbanizare, Ed. Junimea, Iași.
CUCU V., BĂCĂNARU I., (1972), Geografia satului românesc, Sociologia geografică, Ed. Șt. București.
DIMITRIEV T. P., (1973), Moldova în epoca feudalismului, vol. VII, partea a II-a, Instit. de Istorie, Chișinău.
FILIPESCU-DUBĂU, PARTENI MILER, (1853), Harta generală a Moldovei, Iași.
GIOSU VERONICA, (1972), Populația României, studiu geografico-economic, rezumatul tezei de doctorat, Iași.
GIURESCU, C. C., (1967), Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, Ed. Academiei, București.
IORDAN IORGU, (1963), Toponimie românească, Ed. Academiei, București.
MATEI D. VLAD, (1973), Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova, sec. XV—XVIII, Ed. Academiei, București.
METEȘ ȘT., (1971), Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX, Ed. Științifică, București.
OTZELLOVITZ HORA von, (1907), Uarta ținuturilor Suceava, Neamț, Roman, Bacău și Putna, Viena.

POGHIRC P., (1972), Satul din Colinele Tutovei, Ed. Științifică, București.
POGHIRIC P., CHIRIAC D., (1973), Rețeaua așezărilor rurale din Moldova după condițiile geografice, An. Șt. Univ. Iași, tom XX.
ROSETTI RADU, (1907), Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova, București.
ȘANDRU I., (1966), Contribution de geographie appliquee concernant des etablissements ruraux dans la R.S.R., An. Șt. Univ. Iași, tom XXI.
ȘANDRU I., (1978), România — geografie economică, Ed. Did. și Pedag., București.
TUFESCU V., (1937), Dealu Mare — Hîrlău, Bulet. R.G.R., L V 1, București.
UNGUREANU AL., (1980), Orașele din Moldova — studiu de geografie economică, Ed. Acad. R.S.R., București.
UNGUREANU GH., (1963), Catografia locuitorilor Moldovei din anul 1831, Rev. Statistică, Nr. 1, București.
ZAHARIA N. și colab., (1970), Așezările din Moldova din paleolitic și pînă în sec. XVII, Ed. Acad., București.

CONTRIBUTIONS TO THE GEOGRAPHICAL STUDY OF THE RURAL SETTLEMENTS IN THE SIRET VALLEY

Summary

Human settlements are the most advanced elements of the geographical evolution, the system, the denseness, the territorial evolution, the classification and the perspectives of the rural settlements in the Siret Valley.

RECENZII

GORANKA TONČEVA, **Chronologie du Hallastatt ancien dans la Bulgarie de nord-est,** Sofia, 1980 (Studia Thracica 5), 149 p., 45 fig. în text.

Autoarea abordează un capitol important al istoriei în Balcani, acela al „primei epoci" a fierului. Este o epocă ce a beneficiat de multe studii parțiale, dar care nu a făcut încă obiectul unor studii de sinteză și monografii. Aceasta este a doua monografie asupra Hallstattului timpuriu în Bulgaria publicată după lucrarea profesorului B. Hännel. Poate că ar fi fost mai indicat dacă s-ar fi abordat problematica „primei epoci a fierului" și de la sud de Balcani, pentru că în acest fal am fi avut imaginea de ansamblu a primei epoci a fierului în toată Bulgaria.

Există multe săpături în monumente de epocă hallstattiană care nu au fost pulicate și se află încă în faza de studiu, atît în România, cît și în țările vecine, acolo unde a fost aria de răspîndire a culturii tracice în cea de „a doua" epocă a fierului. Autoarea menționează de la început faptul că în R. P. Bulgaria s-au cercetat puține monumente de epocă hallstattiană, mai mici sau mai reprezentative. Abia în ultimii ani s-a trecut la o cercetare mai atentă a Hallstattului prin săpături în așezări și necropole, ceea ce va contribui desigur la o mai bună cunoaștere a acestei epoci istorice.

Dar o lipsă a acestei epoci este dificultatea de a obtine datări mai exacte. Pe bună dreptate autoarea subliniară că pe baza ceramicii nu se poate obține o datare mai restrînsă, ca pentru epocile mai vechi și pentru epoca Latène.

În această utilă monografie, care marchează începutul studiilor de sinteză asupra Hallstattului în Balcani, se acceptă punctul de vedere că în Bulgaria au venit mai multe valuri de triburi.

1). Primul val a avut ca punct de plecare Ungaria, din regiunea Tisei a coborît pe valea Vardarului și a Moravei, a trecut către Bulgaria de sud și Grecia, Insulele Egeene și Asia Mică.

2). Al doilea val s-a așezat în Bulgaria de nord-est și de nord-vest.

3) Al treilea val s-a așezat în regiunile occidentale ale Ucrainei. Aceasta este grupa Holyhrady. Este de fapt grupa Gáva care a ocupat centrul și nordul Moldovei, pînă în regiunea Prutului și Nistrului superior și care a format, după G. I. Smirnova, cultura Gáva Holyhrady.

4). Al patrulei val este cel care a traversat defileul Carpaților și s-a stabilit în Moldova. zona Deltei Dunării și a Dunării de Jos.

Este drept că influența Gáva este clară în Dobrogea și la Dunărea de Jos, dar în monografia pe care o analizăm nu s-a avut în vedere ori-

ginea culturii Babadag I, pe care în lucrarea de față o vedem paralelizată cu grupa Longoza I din Bulgaria de nor-vest. Nu s-a evidențiat originea, în mare măsură locală, a culturii Babadag, rămînîndu-se la nivelul studiilor mai vechi asupra acestei probleme, și anume nu s-a avut în vedere rezolvarea importantă adusă în ultimii anii de către S. Morintz și N. Harțuche prin cercetările de la Sihleanu și mai recent de M. Brudiu la Vînători (Galați). Este vorba de materialele de la Sihleanu (jud. Brăila) care marchează participarea culturii Monteoru la formarea culturii Babadag I, pusă în evidență la Babadag și la Tămăuani de prof. M. Petrescu-Dîmbovița. Aceste constatări subliniază participarea fondului local din epoca tîrzie a bronzului, pornit din supraviețuirea și transformarea culturii Monteoru prin participarea la formarea unei culturi.

În lucrare se arată faptul că între culturile din epoca tîrzie a bronzului, Noua-Coslogeni și Sabatinovka și cultura Babadag nu există o legătură directă, ele neparticipînd la formarea noii culturii, dar între ele există apropieri. Trebuie menționat că aceste apropieri se referă la unele forme ceramice. care sînt comune, cum sînt : vasul clopot cu patru mînere, vasul cu brîu alveolar, dar aceste culturi nu participă la formarea culturii hallstattiene în chip direct.

În aceeași situație seaflă și cultura Tei, care nu este menționată în lucrare.

Într-o situație similară cu cultura Monteoru se afla și cultura Gîrla Mare — Cîrna — Zuto Brdo — Novo Selo II, căreia, de asemenea, nu i-a fost menționat rolul la formarea Hallstattului de tip Insula Banului, care datează din Hallstatt B_1—B_2. Ea este cea care a transmis Hallstattului timpuriu de tip Insula Banului forme ceramice și ornamentale constînd din cercuri concentrice și motivele ornamentale în formă de „S", care au fost transmise mai departe culturii Basarabi, pentru care formează un suport cultural de bază, marcînd o continuitate de cultură în Oltenia, începînd din epoca bronzului C (Reineke) pînă în Hallstatt-ul C (Müller-Karpe). Acesta este un fenomen cultural-istoric care dă o bază etnică locală fenomenului hallstattizării și care trebuie menționat. De asemenea trebuie avut în vedere faptul că cultura Babadag-Cozia ocupă doar sudul și centrul Moldovei. și deci în nordul Moldovei apare cultura Gáva-Holyhrady necontaminată.

Influența culturii Gáva-Holyhrady ca și Babadag se face simțită și în cultura Cornii Les, ca și în cultura scitică prin casele de formă bitronconică cu apucători plate. eD asemenea trebuie avute în vedere și raportul dintre grupul Insula Banului și Bagadag, care își împart, după datele de pînă acum, teritoriile Munteniei, pînă la limita Dîmboviței, după cum arată materialele dela Cățelu Nou.

Aceeași situație trebuie să fie și în Bulgaria de nord. În Bulgaria de nord-vest, în regiunea Vraca trebuie să fie cultura Insula Banului, pentru că și aici există cultura Gîrla Mare — Cîrna — Zuto Brdo — Novo Selo II. Autoarea paralelizează cultura Babadag cu cea de la Longoza I din nord-estul Bulgariei structurînd cultura Babadag I — Longoza I.

La începutul lucrării se analizează un important capitol al acestei epoci, acela al cronologiei. Se remarcă faptul că în secolele VIII—VII î.e.n. cultura hallstattiană s-a format prin evoluția factorului local pe baza relațiilor cu stepele nord-pontice, cu triburile nou venite din această regiune sau cu influențe culturale din aceste zone, pe baza relațiilor comerciale cu regiunile Ucrainei. Kubanului, Caucazului și din România. Aceasta a dat posilibitatea ca pe baza modificărilor culturale ce se petrec în aceste regiuni să se stabilească o nouă cronologie a Hallstatt-ului în nord-estul Bulgariei.

Se remarcă două teze privind începututl epocii fierului în Bulgaria. Cea după care Hallstatt-ul începe în secolele X—VIII î.e.n., susținută de V. Micov, D. P. Dimitrov. G. I. Georgiev și cea care începe Hallstatt-ul în secolul XII î.e.n., după H. Müller-Karpe, susținută de M. Čičiova, I. Panaiotov, H. Todorova.

G. Tončeva, urmînd opinia lui B. Hänsel, expusă în monografia sa, adoptă o cronologie nouă, împărțind prima epocă a fierului în Bulgaria în două perioade :

a) Prima epocă a fierului vechi (secolele XI—VIII î.e.n. — Hallstatt A_1—B_3). Faza A : secolele XI—IX î.e.n. (Hallstatt A_1—B_1 după Müller-Karpe) ; Faza B : seclolul IX — mijlocul secolului VIII î.e.n. (Hallstatt B_2—B_3 după Müller-Karpe).

b) A doua epocă a fierului vechi : Faza A : de la mijlocul secolului VIII î.e.n. la mijlocul secolului VIII î.e.n.

Această cronologie este într-adevăr nouă. dar cere unele justificări și mai comportă unele discuții. În primul rînd această cronologie este de natură să creeze confuzii în ceea ce privește periodizarea generală a epocii fierului, care inițial a fost împărțită în două mari perioade : prima epocă a fierului (Hallstatt) și cea de-a doua apocă a fierului (Latène), pe care acum o vedem abia la mijlocul secolului VIII î.e.n., urmînd opinia celor care socotesc că prima epocă a fierului începe abia în secolul VIII î.e.n. în condițiile apariției metalurgiei fierului. În aceste condiții putem să precizăm opinia că proma epocă a fierului începe în secolele XII—XI î.e.n. odată cu schimbările mari de ordin cultural care au loc acum și care duc la mari modificări de cultură materială, modificarea ceramicii. Aceasta este, după opinia noastră, fenomenul care marchează începutul celei de a doua epoci a fierului.

Dacă autoarea împarte Hallstatt-ul (prima epocă a fierului) în două mari perioade, pe baza unor observații îndreptățite, atunci cea de-a doua epocă a fierului (Latène-ul) ar urma să devină cea de-a treia epocă a fierului ! Dar clasificarea primei epoci a fierului în Balcani în două mari perioade este justificată prin prisma sa modificărilor aduse în secolul VIII î.e.n. de aparția culturii Basarabi.

Și D. Gergova-Domardska dă o scehmă evolutivă a Hallstatt-ului în Bulgaria : *Faza I :* secolele XI—VIII î.e.n. ; *Faza II :* secolele VIII—V î.e.n. Autoarea împarte faza a II-a în mai multe etape :

— Bulgaria de nord-est : *subfaza 2a :* prima jumătate a secolului VIII mijlocul secolului VII î.e.n.

— Bulgaria de nord-vest : *subfaza 2b* : secolul VII î.e.n. ; *subfaza 2c* : secolul VI î.e.n.

— Bulgaria de sud : *subfaza 2a* : prima jumătate a secolului VIII pînă la mijlocul secolului VII î.e.n. ; *subfaza 2b* : mijlocul secolului VII pînă la mijlocul secolului V î.e.n.

Se remarcă faptul că această cronologie oscilează în privința finalului primei epoci a fierului între secolul VI și mijlocul secolului V î.e.n. Această datare este importantă pentru începutul celei de-a doua epoci a fierului în Bulgaria, care a fost pusă în cronologiile mai vechi, elaborate de R. Popov după Dechelette, pe la 500 î.e.n.

Această stare de fapt se dovedește a fi și astăzi în vigoare, pentru că trebuie să ținem seama de unele caracteristici ale Latène-ului. În primul rînd este vorba de concentrarea puterii în mîinile unei regalități puternice, care duce la înființarea unor organe administrative locale și centrale, pentru strîngerea tributului, formarea unei puternice aristocrații militare și a unui nucleu de armată permanentă aflată în slujba regalității, formarea unui sistem administrativ centralizat de colectare a tributului anual impus tuturor comunităților umane supuse autorității regale. Or, acest lucru se petrece la sud de munții Balcani pe la 480 î.e.n., ca un reflex al invaziei persane conduse de Darius în 514—512 î.e.n. împotriva sciților și stabilirea satrapiei persane în Tracia. În cadrul războaielor greco-persane apare regatul odrid sub conducerea regilor Teres și Sitalkes.

Thucydides, în *Războiul peloponeziac* ne spune că pe la 429 î.e.n. regele odrid avea un venit de 400 de talanți, ceea ce echivalează cu 10 400 kg de argint. De asemenea, tot Thucydides ne spune că regatul odrid își întindea autoritatea și asupra geților de la vărsarea Dunării. Este limpede că regii odrizi își întinseseră autoritatea pînă la Dunăre, deoarece regele Sitalkes moare în anul 424 î.e.n. într-o luptă cu tribalii, care nu se lăsau supuși și care locuiau în regiune Vrača. Aceasta înseamnă că toată zona balcanică. cea de sud, de nord-est și nord-vest intră sub autoritatea regelui odrid. De aceea se poate afirma că în Balcani Latène-ul, cea de-a doua epocă a fierului apare la începutul secolului V î.e.n. Hallstatt-ul durează între secolele XII și VI î.e.n.

În chip firesc, aceste două probleme, cea a sfîrșitului Hallstatt-ului și cea a începutului Latèene-ului în Balcani ne interesează pentru conexiunea cu situația de la nord de Dunăre, acolo unde locuia cealaltă importantă ramură a tracilor, geții nord-dunăreni care derivă, ca și tracii balcanici, din cele două mari aspecte culturale care acoperă spațiul dintre Carpații nordici și sudul Balcanilor. De aceea se poate spune că ar fi fost necesar ca lucrarea ce ne reține atenția să analizeze și situația de la sud de Balcani, pentru că se poate spune că Bulgaria în Hallstatt a avut în linii mari o cultură asemănătoare. Prin urmare, secolul V din Balcani trebuie inclus în cea de-a doua epocă a fierului, Latène. Se poate spune că Latène-ul începe în Balcani pe la 500 î.e.n. Aceasta coincide cu vremea aspectului cultural Dobrina I, despre care B. Hänsel a afirmat că ocupă și zona sud-balcanică. și cu începutul aspectului cultural Canlia,

care începe în secolul V î.e.n. și acoperă toată aria tracică balcanică, ca și aria getică din zona extracarpatică și din Transilvania între secolul V și jumătatea secolului II î.e.n. Ele sînt aspecte culturale post-Basarabi, destul de îndepărtate de vremea înfloririi acestei culturi, devreme ce nu mai păstrează deloc ornamente specifice ei, ci numai forme ceramice comune.

Dar G. Tončeva are dreptate să împartă prima epocă a fierului în două perioade, prima și a doua perioadă a fierului tracic vechi, pentru că în secolul VIII î,e,n, apare în Balcani cultura Basarabi, care trece și la sud de acești munți. Este limpede faptul că cultura Basarabi împarte Hallstatt-ul în două mai perioade. De asemenea este judicioasă observația făcută și anterior, în alte publicații. pe baza materialelor din tumulii de la Belogradec și Endje, privind zona de nord-est a Bulgariei, care în vremea secolului VII î.e.n. începe relațiile cu lumea zonei nord-pontice, a Ucrainei, Kubanului și Caucazului, cînd apar morminte de șefi militari și statui de piatră.

Împărțirea primei epoci a fierului vechi în două perioade coincide cu cea făcută de M. Garašanin pentru Iugoslavia.

Se urmărește în lucrare cu atenție datarea elaborată pentru Troia VII b2 care este punctul de referință cel mai important pentru datarea ceramicii hallstattiene tracice. La Kentria, în Thasos, s-a găsit un cuțit din fier cu o fibulă din secolele XI—X î.e.n. și ceramică hallstattiană într-un mormînt, ca și la Vergina, în Macedonia. La Assyros, în Macedonia. ceramica de tip Troia VII b2 s-a găsit împreună cu ceramică protogeometrică care datează pe la 1050 î.e.n. Se acceptă ideea că Troia VII b2 aparține epocii protogeometrice, datînd astfel ceramica hallstatiană tracică în a doua jumătate a secolului XI î.e.n.

Dar trebuie avută în vedere și ideea exprimată de D. P. Dimitrov că dacă la Troia VII b2 ceramica tracică datează din secolul XI î.e.n., atunci ea trebuie să fi fost formată încă din secolul XII î.e.n., dacă nu și mai devreme.

În capitolul „Formarea culturii materiale tracice în secolele XI—X î.e.n." se menționează așezările cele mai importante de epocă, unde s-au făcut săpături în ultimii ani. La Askovna (Varna), Sava-Conevo și Dălgopol unde erau așezări fortificate cu palisadă ca la Babadag. Dar nu se operează cu noțiunea de cultură Basarabi-Pšeničevo, introdusă în literatura de specialitate de alți cercetători. Nicăieri în lucrare nu se analizează ceromica de tip Pšeničevo, poate pentru că este situată în sudul munților Balcani. Se vorbește în schimb de cultura Babadag I-Longoza I.—

Un fapt deosebit de important este acela că la Sava-Conevo așezarea hallstattiană suprapune un nivel de locuire aparținînd culturii Noua-Coslogeni. În lucrare se clasifică cu atenție ceramica secolelor XI—V î.e.n. stabilindu-se originea ei Gáva și răspîndirea, dar aici trebuie făcută observația că ea trebuia mai bine ilustrată.

Este rezolvată și originea tezaurului de la Vălcitrăn. găsindu-se bune analogii pentru cestile de aur din tezaur în cestile de lut ars hallstat-

tiene tracice locale. Și kantharosul ru două mînere de la Vălcitrăn are analogii în cultura Babadag și datează din secolele XI—X î.e.n. Autoarea crede, ca și V. Mikov, că el a fost lucrat în Transilvania, Banat sau Ungaria și adus la sud de Dunăre în cadrul migrației purtătorilor culturii Gáva, unde a fost îngropat din cauza vremurilor tulburi de continuie migrații de populație.

Tezaurul de la Vălcitrăn aparține culturii Gáva și a fost îngropat în a doua jumătate a secolului XI î.e.n.

Se analizează metalurgia fierului aducîndu-se în discuție celtul de fier de la Pop Gruevo (Tolbuhin), săbiile de la Alexandrovo (Loveč), Topčii (Razgrad) cuțitul de fier de la Sava-Conevo și toporul de la Kavarna, care datează din perioada de sfîrșit a epocii bronzului și începutul epocii fierului. Cele două pumnale de fier din Agora Atenei datează din a doua jumătate a secolului XI î.e.n. Metalurgia fierului este la fel de slab reprezentată în Bulgaria ca și în România, fenomen foarte normal pentru orizontul cronologic la care ne aflăm.

Se remarcă identitatea tipologică a cuțitelor de bronz de la Asenovec, Tămăuani și Troia VII b2, ceea ce ne dă un important reper cronologic al acestor monumente, în a doua jumătate a secolului XI î.e.n. Așezarea de la Tămăuani aparține culturii Babadag I.

Se afirmă în lucrare că extragerea și prelcrarea fierului în Balcani a fost introdusă de triburi carpatice, dar trebuie avută în vedere mai ales influența sudică și influența hitită din Asia Mică, unde metalurgia fierului era dezvoltată în secolele XIV—XII î.e.n.

Pe baza raportului stratigrafic din așezarea fortificată de la Sava-Conevo, sfîrșitul epocii bronzului în Bulgaria este situat în secolul XI î.e.n. Tehnica prelucrării ceramicii diferă și nu este o continuitate între cultura Noua-Coslogeni și Hallstatt. Importante sînt săpăturile de la Asyros din Macedonia pentru datarea începutului Hallstatt-ului în Bulgaria de nord-est. Cuțitul de fier de aici, ca și ceramica tracică, este datat pe baza ceramicii geometrice în a doua jumătate a secolului XI î.e.n. La o difuzare sincronă, aceeași datare are cultura Babadag, ca și Troia VII b2.

În secolul VII î.e.n. cele mai importante monumente hallstattiene se găsesc în nivelele inferioare ale cetății medievale de la Sumen, nivelele mijlocii de la Sava-Conevo, la Pcelina (Dălgopol) și în peșterile de la Emen și Devetaki, ca și în necropelele tumulare de la Tlačene (Vraca) și Lazar Stanevo (Toros).

La Ruse este o cetate fortificată cu o palisadă groasă de 1 m. Dar multe dinte ele sînt inedite. Necropola de la Tlačene (Vraca) este formată din tumuli cu morminte de incinerație în urnă și capac, cu vase adiacente pentru ofrandă, înconjurate cu pietre. La Sava-Conevo s-a găsit și un sigiliu pentru realizarea torquesului. ca și o fibulă cu nodozități care datează din secolul VIII î.e.n. Acum apare ceramica de tip Somotor.

Secolul VII este mai bine reprezentat prin descoperiri la Belogradec, Carevbrod (Endje), Berzovec, Nove (Šištov), și tezaurul de la Šeremet (Parzovica), regiunea Provadia. Așezarea de la Drujba (Varna) este remar-

cabilă prin proporțiile ei de 280 × 200 m. La Sava s-a găsit un atelier pentru confecționarea ceramicii și un cuptor de ars oale, ceea ce probează lucrarea ceramicii pe loc. Tot aici s-a găsit o ștampilă de os pentru ornamentarea ceramicii cu cercuri concentrice și alte sigilii pentru imprimarea motivului în „S".

Ceea ce este foarte important în cele două morminte princiare de la Belogradec și Endje este faptul că ceramica nu este cimeriană ci tracică, ceea ce indică că ele au aparținut unor autohtoni. Și aici se manifestă același dualism cultural ca în cadrul aspectului cultural Ciumbrud din Transilvania, unde ceramica este locală, iar piesele de metal în mare măsură sînt de caracter răsăritean. La Belogradeț și Endje săgețile, zăbalele. pumnalele și statuile de piatră sînt de caracter răsăritean, iar ceramica este de asemenea locală. Autoarea le explică ca migrații „traco-cimeriene".

Nu se precizează întotdeauna caracterul Basarabi al unor descoperiri, deși ceramica Basarabi este bine reprezentată. Este important pentru noi să știm pînă unde a ajuns ceramica Basarabi în nord-estul Bulgariei. La Ezerovo (Varna) s-a găsit ceramică Basarabi. O strachină de la Bazoevc are un decor ondulat umplut cu pastă albă, iar la Rabișa (Balčik) există o cană cu decor Basarabi. Iată așadar în Bulgaria de nord-est trei puncte cu materiale Basarabi.

Este interesant de remarcat faptul că tumulii de la Belogradeț și Endje nu sînt Basarabi, deși ne aflăm în plină epocă de înflorire a culturii Basarabi. Ele capătă un caracter intrusiv. Explicația trebuie găsită.

În continuare, în monografie se analizează piesele de metal. Toporașele cu aripioare din fier sînt destul de răspîndite în secolele VII—VI î.e.n. în România, Bulgaria, Ucraina și Iugoslavia. Se citează părerea unor autori după care ele ar fi lucrare în Grecia, în Asia Mică, sau în mediul cimerian. Dar ele sînt utilizate în egală măsură și în Europa Centrală. Este mai probabil că ele erau difuzate din centre locale în Europa sud-estică.

Vîrfurile de săgeți sînt primele piese de caracter cimerian răspîndite la Dunărea de Jos. Ele apar la Belogradec, Endje, Lazevo (Šumen) și Odessos (Varna). La Belogradec ele erau ținute într-o geantă de pînză țesută cu fir șoru. Ele se încadrează în tipul Jablotinsk și Novočerkask, deci sînt tipuri ce apar numai la nordul Mării Negre. Se afirmă că ele sînt răspîndite în cultura Basarabi, dar ele apar la nivelul culturii Basarabi numai la Poiana, pentru că la Basarabi. Ostrovul Mare, care datează din secolul VII î.e.n., ca și în necropola de la Ferigile, care datează din a doua jumătate a secolului al VII-lea i.e.n. și din secolul VI, nu apar vîrfuri de săgeți de tip răsăritean. Aici apar vîrfuri de săgeți din fier și bronz de un tip local, deși la Ferigile piesele de caracter răsăritean sînt reprezentate de akinakes-uri.

Săgețile de tip Jabotinsk sînt caracteristice celei de-a doua jumătăți a secolului VII î.e.n. sau începutul secolului VI î.e.n. Săgeți de acest tip apar și la Troia VIII. Autoarea spune că ele sînt expresia relațiilor cu nordul Mării Negre și au apărut atunci cînd tracii de nord și cimerienii

au migrat spre vest. Pumnalul de la Belogradec are bune analogii în lumea cimeriană, problemă care a fost analizată de A. I. Terenojkin. Ele sînt o variantă tîrzie a pumnalelor de tip Kabardino-Piatigorsk sau „cimeriene". Tumulul de la Belogradeț a fost datat în general în secolul VII î.e.n.

Zăbala de la Endje aparține tipului Konstantinovka-Maikop care după A. A. Iesen datează din a doua jumătate a secolului VII î.e.n. Și tumulul de la Endje a fost datat în a doua jumătate a secolului VII î.e.n. de M. Cičicova. Fibulele sînt clasificate în trei tipuri, urmărindu-se răspîndirea lor din Caucaz, România, Ungaria și Iugoslavia. Ele sînt de asemenea considerate „traco-cimeriene". Sînt mai vechi în Caucazul de nord. în Bulgaria apar în prima jumătate a secolului VII î.e.n. și continuă să fie utilizate pînă către mijlocul secolului VI î.e.n. cînd apar zăbalele de fier. Ele marchează influența nord-pontică.

Sînt clasificate în continuare aplicele de harnașament. O idee nouă este aceea că aplicele de stil animalier cum sînt cerbul de bronz de la Sevlievo, Gameno pole, Mihailovo și toporașul miniatural cu capete de taur, țap și berbec de la Stara Zagora sînt aplice frontale formînd piese ornamentale de harnașament. Ele sînt socotite ca apărînd sub influența Uralului și Ucrainei. Dar bronzurile Luristanului de stil animalier sînt mai vechi și de aceea ele au apărut sub influența artei animaliere așa cum a arătat I. Venedicov. Chiar și în Ural și Ucraina arta animalieră apare tot sub influența persană.

Fibulele din Hallstatt-ul timpuriu și tîrziu au fost clasificate în șapte tipuri. Se crede că fibulele din mormîntul nr. 10 de la Dobrina datează de la începutul secolului VIII și secolul VII î.e.n., dar necropola Dobrina I a fost datată pe baza oinochoei grecești de import de către P. Alexandrescu în secolul VI î.e.n., poate chiar prima jumătate a acestui secol. La fel este datată și fibula de la Kragulevo. Dar fibule de tipul celor de la Dobrina și Kragulevo datează la Tariverde pe baza ceramicii grecești în al doilea sfert al secolului VI î.e.n., în epoca arhaică.

Stelele funerare de la Belogradec și Kaliste (Pernik) sînt expresia puterii militare a celui înmormîntat în tumul. Ele sînt clasificate în grupa Olivia-Dinogeția Garvăn-Belogradeț. Obiceiul de a pune statui de piatră pe tumuli era răspîndit în regiunea Azovului și Niprului și apariția lor este pusă în legătură cu deplasarea cimerienilor spre vest.

În prima jumătate a secolului VI î.e.n. este datată și necropola Dobrina II. Dar necropola Dobrina II a fost datată de P. Alexandrescu pe baza ceramicii grecești de import în secolul IV î.e.n.

Cea de-a doua epocă a fierului vechi durează din secolul VIII pînă la mijlocul secolului VI î.e.n. Ea are două perioade : Faza A : 800—600 î.e.n. Faza B : 650—550 î.e.n.. Cu subfazele : B_1 : 650—600 î.e.n. ; B_2 : 600—550 î.e.n.

Începutul ei este marcat de apariția culturii Basarabi II — Longoza II. Autoarea aduce în discuție pentru prima perioadă noțiunea de BabadagI — Longoza I, făcînd abstracție de noțiunea de Babadag-Pseničevo intro-

dusă în literatura de specialitate de alți cercetători, și Babadag II — Longoza II pentru zona Bulgariei de nord-est.

Se structurează două mari zone de difuziune a culturii Gáva : I. În Ungaria pe cursul mijlociu al Tisei ; II. Cursul mijlociu al Dunării. în Iugoslavia de nord-est (Mediana II). Cultura Gáva-Mediana II a pătruns în lungul Dunării. Sînt două regiuni extreme unde a pătruns cultura Gáva : regiunea Dunării de Jos, aspectul cultural Babadag, și Bulgaria de nord-est (grupa Longoza) și Moldova (Mîndrești, Poiana I, Trifești, Corlăteni).

Există diferențe între cultura hallstattiană din Bulgaria de nord-est și cea din Bulgaria de sud, datorită fondului cultural local diferit care a participat la formarea culturii hallstattiene. Desigur că în Bulgaria de nord-vest este vorba de cultura Novo-Selo II, iar în Bulgaria de sud de cultura Rasčopanica. În secolele IX—VIII apare ceramica de tip Mediaș și ceramica de tip Somotor.

Mai trebuie menționat faptul că se spune că la Basarabi sînt morminte de incinerație cînd de fapt sînt de înhumație. Aceasta a și permis considerarea mormintelor de la Basarabi, Balta Verde III, ca fiind ilirice.

În secolul VIII în regiunea Provadia începe înhumația, iar în secolul VII ritul specific era înhumația. În secolele IX—VIII în Sakar Planina și Strandja Planina apar dolmenii de înhumație. Putem remacra faptul că biritualismul în cultura tracică continuă pînă în secolele IV—III î.e.n.. ca și în cultura getică nord-dunăreană. Autoarea crede de aceea că în Bulgaria de nord-est biritualismul arată stabilirea de noi triburi.

În secolul VI în cultura tracică din Bulgaria de nord-est au loc importante schimbări de ordin cultural prin apariția cetăților grecești (Odessos) și apariția ceramicii la roată.

Se vede că schema cronologică a lui Müller-Karpe nu este acceptată pentru Bulgaria de nord-est. B. Hänsel a introdus noțiunea „orizont al ceramicii imprimate" și „orizontul ceramicii canelate", dar autoarea arată că nu poate fi separată în secolul X î.e.n. ceramica canelată de cea imprimată. Este drept că în ceramica de tip Babadag-Pseničevo-Longoza I ca și insula Banului există un decor mixt, canelat și imprimat. Cultura Gáva-Halyhrady este exclusiv canelată și de aceea a fost separată cultura tracică în Hallstatt în două orizonturi, cel al ceramicii canelate și cel al ceramicii imprimate.

B. Hänsel datează începutul culturii Basarabi în al doilea sfert al secolului VIII î.e.n., faza Babadag III situîndu-se înaintea secolului VIII.

Lucrarea elaborată de G. Tončeva este deosebit de importantă pentru cunoașterea Hallstatt-ului în Balcani în Tracia și din România.

EMIL MOSCALU

Redactor de carte : Ionel BEJENARU

Format 16/70×100 ; Coli tipo 19+6 planșe.
Apărut : 1987.

Tiparul executat sub cd. 5225/986 la
ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ
BACĂU, str. Mioriței Nr. 27.